

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ БАЊА ЛУКА

Никола Жарковић

**ГЕНЕЗА ФОРМИРАЊА И ПЕРСПЕКТИВА
РАЗВОЈА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ЕВРА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Бања Лука, 2017.

САДРЖАЈ

УВОД	5
Значај и актуелност теме	5
Преглед досадашњих истраживања.....	10
Предмет и проблем истраживања.....	17
Хипотезе.....	19
Методе истраживања	20
1. ХРОНОЛОГИЈА ИНТЕГРАЦИЈЕ И ИНСТИТУЦИЈЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ	22
1.1. Идеје и иницијативе европског уједињења	22
1.2. Хронологија интеграције Европе.....	24
1.2.1. Маршалов план обнове Европе и рехабилитација Њемачке	24
1.2.2. Европска заједница за угаљ и челик	34
1.2.3. Римски уговор - „Библија“ Европске економске заједнице.....	36
1.2.4. Уговор из Мастрихта – нова етапа интеграције – прерастање Европске економске заједнице у Европску унију	37
1.2.5. Уговори из Амстердама и Нице	38
1.2.6. Лисабонски уговор.....	40
1.3. Институције Европске уније	41
1.3.1. Савјет.....	42
1.3.2. Европска комисија	43
1.3.3. Европски парламент	44
1.3.4. Европски савјет	45
2. КРИЗА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ЊЕНЕ ПОСЉЕДИЦЕ.....	48
2.1. Преношење кризе из САД на Европску унију.....	49
2.1.1. Преношење кризе на финансијски сектор Европске уније.....	50
2.1.2. Преношење кризе са финансијског на реални сектор Европске уније	57
2.2. Реакција на кризу	61
2.3. Посљедице кризе.....	73
2.3.1. Пад бруто домаћег производа.....	73
2.3.2. Пад индустријске производње.....	80

2.3.3.	Раст незапослености	81
2.3.4.	Пад извоза добара и услуга	84
2.3.5.	Раст дефицита текућег рачуна	87
2.3.6.	Раст буџетског дефицита и јавног дуга	89
2.3.7.	Пад кредитне активности	93
2.3.8.	Пад инвестиционе потрошње	96
2.3.9.	Пад прилива страних директних инвестиција	100
3.	ЕВРО – ОЧЕКИВАЊА, СТВАРНОСТ И ПЕРСПЕКТИВА	104
3.1.	Историјат настанка заједничке валуте евра	105
3.2.	Да ли је еврозона оптимално валутно подручје?	115
3.3.	Зашто су валутне зоне склоне кризи?	128
3.4.	Како је евро створио европску кризу?	130
3.5.	Шта да се ради?	134
3.6.	Спасавање или напуштање евра	146
4.	ПЕРСПЕКТИВА РАЗВОЈА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ	149
4.1.	Политичка интеграција	151
4.1.1.	Из конфедерације у федерацију	152
4.1.2.	Федерализам у Сједињеним Америчким Државама	159
4.2.	Фискална интеграција	163
4.2.1.	Фискална интеграција у Европској унији	163
4.2.2.	Зашто су фискална правила продубила кризу?	168
4.2.3.	Зашто је Европској унији потребан већи степен фискалне интеграције?	172
4.3.	Мобилност радне снаге	174
4.3.1.	Историјат мобилности радне снаге унутар Европске уније	174
4.3.2.	Мобилност радне снаге унутар Европске уније прије кризе	181
4.3.3.	Мобилност радне снаге током кризе	185
4.3.4.	Мобилност радне снаге у смјеру Исток - Запад	193
4.3.5.	Мобилност радне снаге у смјеру Југ – Сјевер	201
4.3.6.	Главне државе – дестинације за мигранте из држава чланица Европске уније 207	
4.3.7.	Њемачка дестинација и искуство пријема нове радне снаге	214

4.3.8.	Разлике у степену мобилности радне снаге у Европској унији и САД	219
4.3.9.	Ограничавајући фактори већег степена мобилности радне снаге у Европској унији	222
4.3.10.	Утицај већег степена мобилности радне снаге за даљњу перспективу развоја ЕУ и евра	227
4.3.11.	Препоруке за већи ниво мобилности радне снаге у Европској унији	230
4.4.	Стратегија и визија развоја Европске уније	236
ЗАКЉУЧАК		255
ЛИТЕРАТУРА		260
ПОПИС ТАБЕЛА, ГРАФИКОНА, ПРЕГЛЕДА, ДИЈАГРАМА И СЛИКА		275

УВОД

Значај и актуелност теме

Европска унија је храбар визионарски пројекат уједињења европских народа. Предисторијат Европске уније је дуг више од шест деценија. Непосредно послје Другог свјетског рата Винстон Черчил, премијер Велике Британије, говорио је о потреби стварања „уједињених држава Европе“, које ће донијети „срећу, просперитет и славу“.

Европска унија је прошла дуг и тежак пут интеграција. Процеси интеграција одвијали су се постепено, кроз бројне расправе и компромисе долазило се до договора, који су отварали даљњи пут развоја, а садржани су у бројним ратификованим уговорима. Међу важнијим су *Париски уговор* 1951., *Римски уговор* 1957., *Уговор из Масстрихта* 1992., *Амстердамски уговор* 1997., *Уговор из Нице* 2001. године и *Лисабонски споразум* 2007. године.

Два су главна мотива инспирисала европске земље да прихвате и уђу у европске интеграције. Прерастање Европе у истински интегрисано тржиште, које ће омогућити бржи економски развој појединачно и укупно, и тиме јачати улогу Европе у свјетској привреди. Друго, економским и политичким интеграцијама успоставити трајни мир и стабилност Европе.

Европску унију тренутно чини 28 земаља, у којој живи близу 500 милиона становника, различитих култура, историја, обичаја, са 24 званична и мноштво незваничних језика. Простире се од Арктичког океана на сјеверу до Средоземног мора на југу, и од Атлантског океана на западу до Црног мора на истоку. Европска унија је велико тржиште, велике куповне моћи и велика развојна шанса Европе и свијета.

Интеграције су присутне у свим областима економског, друштвеног и политичког живота, али у различитим донетима. У неким областима наднационална димензија је доминантнија од националне. Најбољи примјер је јединствена спољнотрговинска и монетарна политика, као и слобода кретања становништва укидањем граничних контрола између чланица Европске уније Шенгенским

споразумом. С друге стране, у неким областима земље чланице не желе да се одрекну националног суверенитета попут фискалне политике, која је у надлежности земаља чланица, и само један мали дио фискалних прихода од око 1% бруто домаћег производа се издваја у буџет Европске уније. Осим тога, мобилност радне снаге између земаља чланица је веома мала, због језичких, културних, историјских и обичајних разлика, као и бројних ограничења државном регулативом земаља чланица. У 2013. години нешто изнад седам милиона грађана Европске уније живјело је у другој држави чланици Европске уније која није држава њиховог поријекла. Економске интеграције су доведене до нивоа који је далеко изнад достигнутог нивоа политичке интеграције. Недостатак јаког политичког центра Европске уније може да ослаби достигнути ниво и даље процесе економских интеграција. Постоји опасност да се у јавности створи неповјерење у способност Европске уније да одговори на проблеме са којима се суочава.

Еврозона је атипична економска унија, јер се о монетарној политици одлучује на централном нивоу, док је фискална политика углавном у надлежности земаља чланица. Аутори Уговора из Мастрихта су били свјесни чињенице да монетарна унија неће успјешно функционисати уколико фискална дисциплина није гарантована и ако није присутна фискална консолидација. Жак Делор (Jacques Delors), бивши предсједник Европске комисије, познат као један од „очева“ европске валуте евра, је указао на важност у одржавању равнотеже између монетарне и фискалне политике, називајући их „двје ноге“ Европске монетарне уније. Управо се јединствена монетарна, уз децентрализовану фискалну политику, показала као озбиљно ограничење Европске уније и еврозоне у успјешном одговору на кризу. Бројна су мишљења да ће даљња перспектива Европске уније и еврозоне, у великој мјери, зависити од спремности земаља чланица да монетарну унију допуне фискалном унијом. Европска дужничка криза пружа довољно доказа да монетарна унија, без фискалне уније, не може да обезбиједи ефикасне одговоре на проблеме са којима се суочава еврозона. Фискална правила утврђена критеријумима конвергенције из Мастрихта, којима се између осталог ограничава висина јавног дуга до 60% бруто домаћег производа и буџетског дефицита до 3% бруто домаћег производа, и ојачана Пактом о стабилности и расту, који обавезује земље чланице, да се након пријема у

Европску монетарну унију морају придржавати критеријума конвергенције, као и наметање казни за земље које прекрше утврђене критеријуме, нису била довољна да обезбиједе стабилност еврозоне у условима глобалне кризе.

Кључно питање је, шта се дешава ако нека земља чланица има висок буџетски дефицит и акумулирани јавни дуг и суочи се са банкротом, без обзира да ли се санкције изричу или не? То се може догодити, када влада не предузима довољне напоре да смањи јавни дуг и буџетски дефицит, или када је земља чланица погођена озбиљном кризом, тако да порески приходи доживе такав пад да проузрокују раст јавног дуга и буџетског дефицита.

То је велики недостатак почетне институционалне структуре еврозоне у смислу да нису обезбијеђени механизми за наведене случајеве. Клаузула „без спасавања“, у комбинацији са Пактом о стабилности и расту, сматрале су се довољним да обавезу земље чланице да се придржавају утврђеног оквира висине јавног дуга и буџетског дефицита. Уколико би држава чланица имала висок јавни дуг и буџетски дефицит суочила би се са банкротом, остатак Уније би дозволио да ова држава банкротира. Иако је било јасно од самог почетка да овај сценарио није могућ, јер носи велики ризик за генерисање кризе еврозоне и Европске уније, ово важно питање је игнорисано, све док се Грчка није суочила са банкротом, и од тада је постало једно од централних питања.

У овом контексту важно је истаћи да неуспјех Пакта о стабилности и расту да обезбиједи стабилне јавне финансије у еврозони није само последица чињенице да механизми принуде нису функционисали. Чак и да су се државе чланице сложиле са процедурама и санкцијама против поједине државе чланице, мало је вјероватно да би то спријечило тренутну дужничку кризу. Прво, финансијске санкције би још више погоршале финансијску ситуацију високо задужених земаља. Друго, земље попут Шпаније и Ирске имале су веома низак буџетски дефицит и јавни дуг прије настанка глобалне економске кризе. Исте су погођене оштром економском кризом, изазваном пуцањем „балона“ на тржишту некретнина и банкарском кризом, која је проузроковала нагли раст јавног дуга и буџетског дефицита, због пада фискалних прихода и скупог спасавања банака. Државе су гарантовале не само осигуране

депозите већ, у многим случајевима, и дугове које су њихове банке имале према банкама земаља кредитора. Оно што се може закључити је да чак и са најбољим фискалним правилима и јаким механизмима за њихово спровођење не можемо искључити могућност да се појединачне земље чланице еврозоне суоче са фискалним кризама и, евентуално, са несолвентношћу. Због тога ова правила морају да буду надограђена и другим елементима фискалне уније укључујући и елементе трансфера економских ресурса из чланица са здравим привредама на оне које су запале у кризу (Кругман, 2009.).

За функционисање Европске уније потребан је знатно већи ниво политичке интеграције. Потребан је неки облик федералне структуре власти са владом која има своје надлежности и одговарајуће институције. Садашњи европски оквир је добра основа на којој се може изградити потребна структура власти.

Мобилност радне снаге између држава Европске уније, и унутар држава, је веома мала и упркос томе што су Шенгенским споразумом укинута граничне контроле међу чланицама Европске уније и успостављене на границама са трећим земљама. Разлике у језицима и култури, у значајној мјери, обесхрабрују већу покретљивост радне снаге између земаља чланица Европске уније. Међутим, постоје и друга ограничења која онемогућавају већу мобилност радне снаге. У већини земаља Европске уније тржишта рада су прилично синдикализована и оптерећена високим порезима и ограничењима државном регулативом. На примјер, прописи у неким земљама захтијевају да радници стекну пребивалиште прије добијања социјалне помоћи за незапосленост и тиме отежавају незапосленим радницима у тражењу посла. Ниском степену мобилности радне снаге доприносе и рестрикције на мобилност радне снаге за новије чланице Европске уније, што представља контраст једном од централних питања Европске уније – слобода кретања. Тржишта рада у Европској унији треба учинити флексибилнијим да би се ублажили проблеми у превазилажењу асиметричних шокова и незапослености.

Мобилност радне снаге у Сједињеним Америчким Државама је на далеко већем степену у односу на Европску унију. У истраживању објављеном у економетријској студији, Бери Ајхенгрин са Универзитета Беркли у Калифорнији, открива да су разлике у стопама и трајању незапослености међу државама у саставу Сједињених

Америчких Држава мање, него што је то случај са разликама у стопама и трајању незапослености између држава Европске уније, захваљујући и већом мобилношћу радне снаге у Сједињеним Америчким Државама у односу на Европску унију. То потврђује и истраживање Питера Хубера (Peter Huber) у раду „Међурегионална мобилност у Европи“ (Inter-regional Mobility in Europe), којим указује да је мобилност радне снаге, у Сједињеним Америчким Државама за 2,8 пута већа у односу на Њемачку, 1,8 пута у односу на Велику Британију и 6,2 пута у односу на Италију.

Увођење заједничке валуте евра довело је до већег степена интеграције тржишта роба и услуга, односно, обима трговинске размјене између земаља чланица, веће мобилности капитала, смањења трансакционих трошкова и елиминисања унутрашњих валутних ризика земаља чланица Европске монетарне уније. Инвеститори су се осјећали сигурнијим да уложе свој новац у земље које су се, прије увођења евра, сматрале ризичним. Доласком евра каматне стопе центра и периферије Европске уније су се скоро изједначиле, премије на ризик улагања су сведене на минимум, тако да су шпански, италијански, чак и грчки дуг третирани скоро једнако сигурним, као и њемачки дуг. Све је то довело до динамичног раста услужног сектора, посебно стамбене изградње, у брзорастућој периферији Европске уније. Земље периферије Европске уније нису имале довољно сопственог капитала, па су развој, у значајној мјери, базирале позајмљивањем капитала из „европског центра“.

Доласком кризе, ствари су се из темеља промијениле. Привредна активност је опала, кредитна активност се смањила, фискални приходи су се смањили, незапосленост повећала и расходи за социјална издвајања порасли. Владе су настојале да, по скупој цијени, спасе банке од банкрота. Све је то утицало на нагли раст јавног дуга и буџетског дефицита. Каматне стопе на зајмове и дугорочне обвезнице земаља на периферији Европске уније су значајно порасле и неколико пута су постале веће у односу на земље „европског центра“. И одједном се еврозона и евро суочила са огромним асиметричним шоком, који је снажно утицао на поједине државе чланице због одсуства фискалне интеграције. Судбина евра и његова перспектива тијесно је везана за судбину и перспективу еврозоне и Европске уније.

Актуелност истраживања ове теме посебно је добила на значају и актуелности садашњом економском и дужничком кризом Европске уније, која је открила њене

фундаменталне слабости, за које треба пронаћи рјешења ради даљњег просперитетног развоја Европске уније.

Преглед досадашњих истраживања

Многи аутори су се бавили истраживањем потребе већег степена фискалне и политичке интеграције и мобилности радне снаге у Европској унији, који би допринио даљњој перспективи развоја Европске уније. У наставку, сажето су приказана нека од тих истраживања.

Студија под насловом „Фискална унија за еуро: неке лекције из историје“ (енгл. *A fiscal union for the euro: some lessons from history*) аутора Мајкла Д. Бордоа (Michael D. Bordo) са Универзитета Ратџерс из Њујорка (Rutgers University, New York), Ларса Јонунга (Lars Jonung) са Универзитета Ланд из Краљевине Шведске (Lund University, Sweden) и Ањешке Маркевиц (Agnieszka Markiewicz) са Универзитета Ерасмус из Ротердама (Erasmus University, Rotterdam) наглашава важност наставка европских интеграција кроз стварање фискалне уније у Европској унији. Према мишљењу аутора, актуелна финансијска криза, као дио глобалне економске кризе, представља најдужу и најдубљу кризу од времена Велике депресије. Криза која је настала у сабпрајм (енгл. *subprime*) хипотекарним тржиштима ширила се и појачавала кроз глобализована финансијска тржишта и резултирала је озбиљним дужничким кризама у неколико европских земаља. Ти догађаји открили су да Европска унија није имала одговор да заустави спиралу европске дужничке кризе. Посебно, Европска унија не посједује паневропски фискални механизам у овом тренутку којим би се суочила са глобалном кризом. Циљ ове студије је да идентификује карактеристике снажног заједничког оквира фискалне политике, којим би се могле ублажити посљедице актуелне економске и дужничке кризе. Студија је урађена уз коришћење историјских рјешења из домена фискалне политике пет савезних држава свијета: Аргентине, Бразила, Канаде, Њемачке и Сједињених Америчких Држава.

Студија под насловом „Фискална унија у Европи? Ефекти прерасподјеле и стабилизације европског система пореских олакшица и фискалног механизма

изједначавања“ (енгл. *Fiscal union in Europe? Redistributive and stabilising effects of a european tax-benefit system and fiscal equalisation mechanism*) аутора Оливера Баргина (Olivier Bargain) са Економског факултета у Марсеју (Aix-Marseille School of Economics, Marseille), Матијаса Долса (Mathias Dolls) са Универзитета у Келну (University of Cologne, Cologne), Клеменса Фуеста (Clemens Fuest) са Универзитета у Оксфорду (University of Oxford, Oxford) и Универзитета у Келну (University of Cologne, Cologne), Дирка Нојмана (Dirk Neumann) са Универзитета у Келну (University of Cologne, Cologne), Андреаса Пихла (Andreas Peichl) са Универзитета у Келну (University of Cologne, Cologne), Никоа Пестела (Nico Pestel) са Универзитета у Келну (University of Cologne, Cologne) и Себастијана Зиглоха (Sebastian Sieglach) са Универзитета у Келну (University of Cologne, Cologne) наглашава да је управо тренутна дужничка криза дала повода за дебату о већој фискалној интеграцији у Европи. Према мишљењу аутора, распрострањен је поглед да би кретање према „фискалној унији“ имало стабилизујући ефекат у случају макроекономских шокова. У овој студији проучавају се економски ефекти увођења два елемента фискалне уније: прво, јединствени порез Европске уније и систем трансфера и друго, јединствени систем фискалног изједначавања Европске уније. Користећи европски калкулатор пореских олакшица „EUROMOD“, аутори су истраживали репрезентативне микро податке за домаћинства из 11 земаља еврозоне да би симулирали ефекте реформских политика и да би проучавали њихове ефекте на расподјелу прихода, као и њихов утицај на аутоматске фискалне стабилизаторе. Аутори сматрају да би замјена једне трећине националних пореских система и система трансфера европским системом довела до значајних редистрибутивних ефеката унутар и широм држава чланица. Ови ефекти зависе од нивоа прихода и структуре постојећих националних пореских и трансферних система. Систем Европске уније побољшао би фискалну стабилизацију посебно у државама у којима је кредитирање ограничено. Тај систем би апсорбовао између 10 и 15% макроекономских приходовних шокова. Увођење фискалног система изједначавања базираног на пореском капацитету прерасподијелило би приходе од држава са високим дохотком према државама са ниским дохотком.

Студија под насловом „Завршавање Европске економске и монетарне уније“ (енгл. *Completing Europe's Economic and Monetary Union*) аутора Жан-Клод Јункера

(Jean-Claude Juncker), Доналда Таска (Donald Tusk), Жерона Дижелблома (Jeroen Dijsselbloem), Мариа Драгија (Mario Draghi) и Мартина Шульца (Martin Schulz) детаљно је дефинисала пут према потпуној економској и монетарној унији кроз двије фазе. Прва фаза би представљала непосредне кораке које је потребно предузети у стварању потпуне економске и монетарне уније, а обухватала би временски период од 1.7.2015. до 30.06.2017. године. Друга фаза би представљала завршетак архитектуре економске и монетарне уније и завршила би се најкасније до 2025. године. Прва фаза представљала би наставак европских интеграција на пољу економске, финансијске и фискалне уније, демократске одговорности, легитимитета и јачања институција. Интеграције на пољу економске уније ишле би у смјеру нових подстицаја конвергенцији (приближавању), новим радним мјестима, привредном расту, стварању система институционалне конкурентности у еврозони, јачањем имплементације поступка рјешавања макроекономске неравнотеже, фокусирањем на запошљавање и социјалне перформансе, те јачањем координације економских политика у оквиру реконструисаног Европског семестра. На пољу финансијске уније планиран је завршетак процеса стварања банкарске уније, успостављање финансијског механизма – „моста“ за тзв. Јединствени фонд за рјешавање („Single Resolution Fund - SRF“), имплементација конкретних корака према заједничкој „заштитној мрежи“ за Јединствени фонд за рјешавање („Single Resolution Fund - SRF“), постизање договора о заједничком осигурању депозита, побољшање ефикасности инструмената за директну докапитализацију банака у Европском стабилizacionом механизму (ESM), покретање „Уније тржишта капитала“ и јачање Европског одбора за системски ризик. Интеграције на пољу фискалне уније подразумијевају увођење новог савјетодавног Европског савјетодавног одбора („European Fiscal Board - EFB“). Одбор би обезбиједио јавну и независну процјену, на европском нивоу, о томе како буџет и његово извршење дјелују на економске циљеве и препоруке дефинисане у фискалном оквиру Европске уније. Њихови савјети би требали да се уклопе у одлуке донесене од стране Европске комисије у контексту Европског семестра. На пољу демократске одговорности, легитимитета и институционалног јачања планирано је обнављање Европског семестра. Реорганизација семестра извршиће се у двије узастопне фазе, са првом фазом посвећеној еврозони као цјелини, прије дискусије о конкретним питањима држава у

другој фази. Такође, планирано је јачање парламентарне контроле као дијела Европског семестра. Пленарна дебата у Европском парламенту о годишњем истраживању раста планира се и прије и након што је издата од стране Европске комисије, праћена пленарном дебатом о специфичним препорукама за државе чланице. Планира се већа системска интеракција комесара и националних парламената о специфичним препорукама за државе чланице као и при одређивању националних буџета. Такође, у плану је више системских консултација учешћем влада, националних парламената и социјалних партнера прије подношења годишњих националних програма реформи и стабилизације. На овом пољу планирано је повећање нивоа сарадње између Европског парламента и националних парламената, јачање управљања Еврогрупом, предузимање корака према заједничкој екстерној презентацији еврозоне, као и интегрисање у правни оквир Европске уније Уговора о стабилности, координацији и управљању, релевантних дијелова Евро плус пакта и међувладиног споразума о Јединственом фонду за рјешавање („Single Resolution Fund - SRF“). Друга фаза, која представља завршетак архитектуре економске и монетарне уније, подразумијева наставак европских интеграција на пољу економске и фискалне уније, као и демократске одговорности, легитимитета и институционалног јачања. На пољу економске уније процес конвергенције ће се формализовати и учинити више обавезујућим. Такође, на пољу фискалне уније планира се остваривање и подешавање функције макроекономске стабилности за еврозону и остваривање конвергенције према сличним отпорним националним економским структурама, што ће бити услов за приступ овом механизму. Интеграција Европског стабилизационог механизма (ESM) у правни оквир Европске уније и стварање министарства финансија еврозоне, које је одговорно за управљање финансијама на европском нивоу власти, кључни су сегменти заршетка архитектуре економске и монетарне уније на пољу демократске одговорности, легитимитета и институционалног јачања.

Значај фискалне интеграције истакао је Питер Б. Кенен (Peter B. Kenen) са Универзитета Принстон (Princeton University). Његови закључци донесени су поређењем привреда које, ако се изузму географске одлике, показују велике сличности (нпр. привреда Ирске и привреда Неваде). Наведене државе имале су велике стамбене балоне који су пукли; обе су се суновратиле у дубоку рецесију и искусиле огромну

стоу незапослености; у објема су бројни случајеви неизвршавања хипотекарних обавеза. Али у случају Неваде, те шокове, у великој мјери, амортизује Савезна влада. Невада, Вашингтону плаћа много мање пореза него прије, али старији становници ове државе још увијек добијају пензије и здравствену помоћ – тако да држава Невада добија велику помоћ. За депозите у банкама Неваде гарантује Савезна агенција, Савезна корпорација за осигурање депозита (енгл. *Federal Deposit Insurance Corporation - FDIC*), а неки од губитака услед неплаћања хипотекарних дугова падају на терет Фани и Фреди (енгл. *Fannie and Freddie*) који имају подршку Савезне владе. Насупрот томе, Ирска се углавном ослања само на себе, мора сама да извлачи из проблема своје банке, сама да плаћа пензије и здравство својим знатно умањеним приходима. Дакле, иако су времена тешка и у Невади и у Ирској, криза није у обје државе иста.

У студији под насловом „Еврозони је потребна политичка унија“ (енгл. *The Eurozone in need of a Political Union*) аутора Гаја Ферхофштада (Guy Verhofstadt), лидера европских либерала и демократа у Европском парламенту и члана Комитета „Notre-Europe“ (енгл. the Notre-Europe's Committee), наглашава се потреба стварања економске и политичке уније која би омогућила опстанак еврозоне. Према мишљењу аутора стратегија „EU 2020“ не омогућава рјешење за све веће изазове еврозоне. Европској унији је потребно више јединства и више интеграције. Три кључне промјене неопходне су да би ова стратегија добила прилику да успије. Прво, еврозона нема прави економско-политички стуб да би дјеловала као тијело које одређује економску политику и да би била увјерена да државе чланице поштују такву политику. Стога, нова агенда „Европа 2020“ требала би да напусти отворени метод координације у којем је дошло до размјене најбољих пракси, а додатни притисак би требао да охрабри државе чланице да прилагоде своје економске и социјалне политике. Потребна је стратегија „шаргарепе и штапа“ која ће довести до истинитог „управљања економијом“ постављањем Европске комисије као будуће владе Европске уније. Извршно тијело Европске уније ће имати моћ да алоцира додатне структурне фондове за државе које дају кредибилне акционе планове и резултате, на примјер, за реформе тржишта рада и потрошњу на истраживање и развој. Истовремено, Комисија би могла да наметне финансијске казне за државе чланице које нису усклађене са стратегијом.

Економско-политички стуб био би важан први корак, али не би био довољан да осигура опстанак еврозоне. Грчка криза показала је да је монетарна унија неодржива без економске и политичке уније. Друго, највећи императивни задатак је стварање „Европског монетарног фонда“ (ЕМФ-а), у чијем би стварању државе еврозоне допринијеле сразмјерно величини њиховог бруто домаћег производа. Свака држава чланица могла би да аплицира за средства ЕМФ-а до износа депонованих средстава. Ако би држави чланици била потребна додатна средства или гаранције, иста би морала да прихвати јединствени програм реформи чије спровођење би надзирала Европска комисија. Као и Међународни монетарни фонд, Европски монетарни фонд би се могао рефинансирати путем задуживања. Треће, потребно је заједничко тржиште евро обвезница у оквиру еврозоне. То је можда једини начин којим би се постигло смањење разлика у маржи приноса између њемачких обвезница и обвезница Грчке, Португала или Шпаније до нивоа оствареног прије кризе, те да се поједностави начин на који државе чланице приступају фондовима.

У студији под насловом “Шта је политичка унија?” (енгл. *What is political union?*), аутора Себастијана Дулиена (Sebastian Dullien) и Хозеа Игнација Торебланка (Jose Ignacio Torreblanca), разматрају се три избора о врсти политичке уније коју европски лидери морају донијети. Први избор је између ограничене економске федерације, која има за циљ стабилизацију евра, и пуне економске федерације која би преузела традиционалне националне и државне задатке, као што су опорезивање, социјална заштита и прерасподјела. Други избор је између федерације засноване на правилима са врло малим простором за политику иновација и флексибилности и федерације са великим дискреционим овлашћењима и инструментима политике. Трећи избор је између политичког система који се ослања на индиректну легитимност, а којим се углавном управља кроз међудржавне механизме, и политичког система који се ослања на инструменте директног легитимитета и који даје велика овлашћења извршне власти наднационалним институцијама попут Европске комисије.

Покретљивост радне снаге је у средишту рада, под насловом „Теорија оптималних валутних зона“ (енгл. *The Theory of Optimum Currency Areas*), аутора Роберта А. Мандела (Robert A. Mandel), економисте поријеклом из Канаде, од кога је

започета цијела област проучавања оптималне зоне заједничке валуте. У општим цртама, Манделов аргумент је слједећи: проблеми прилагођавања на истовремени бум у Саскачевану и криза у Британској Колумбији, или обрнуто, знатно су мањи ако се радници слободно крећу у потрази за послом. Радна снага се заиста слободно креће канадским регијама, изузимајући Квебек, слободно се креће и Сједињеним Америчким Државама. Међутим, нема значајније покретљивости радне снаге између европских држава. Иако Европљани почев од 1992. године имају законско право да се запосле било гдје у Европској унији, лингвистичке и културолошке разлике су довољно велике да чак и велике разлике у нивоу незапослености доводе само до миграција скромног обима.

У једној економетријској студији под насловом „Једна валута за Европу? Лекције из валутне уније Сједињених Америчких Држава“ (енгл. *One Money for Europe? Lessons of the U.S. Currency Union*), у којој се пореде обрасци везани за незапосленост у регионима САД-а у односу на државе Европске уније, аутор Бери Ајхенгрин (Barry Eichengreen) са Универзитета Беркли у Калифорнији (Berkeley University, California), открио је да су разлике у стопама регионалне незапослености слабије и да имају мањи континуитет у САД-у, него што је то случај са разликама у националним стопама незапослености у Европској унији.

Студија под насловом „Међурегионална мобилност у Европи“ (енгл. *Inter-regional Mobility in Europe*) аутора Питера Хубера (Peter Huber) одредила је главне препреке за покретљивост радне снаге унутар Европске уније. Према аутору, то више нису контроле на граници. Разлике у језицима и култури обесхрабрују кретање радне снаге између држава чланица Европске уније у већој мјери него што то важи, рецимо, за кретање унутар региона САД-а. Чак и унутар држава чланица Европске уније, вјероватно је, мобилност радне снаге ограничена дјелимично државном регулативом. На примјер, захтјев у неким државама чланицама Европске уније да радници стекну пребивалиште прије добијања социјалне помоћи за незапослене, отежава незапосленим радницима тражење посла у регионима који су удаљени од њихових тренутних домова.

Предмет и проблем истраживања

Европска унија се налази пред великим изазовом, како превазићи постојеће слабости и обезбиједити даљи просперитетан развој? У условима економског раста и просперитета интеграцијска архитектура Европске уније и еврозоне није стварала веће проблеме. Међутим, актуелна економска и дужничка криза открила је све фундаменталне слабости Европске уније. Суштински проблем Европске уније је што она није држава, већ збир држава, које имају сопствене буџете, с врло мало фискалне интеграције, сопствена тржишта рада, с малом мобилношћу радне снаге, као и недовољан степен политичке интеграције. И то ствара проблеме у функционисању Европске уније, посебно у условима економских криза, јер постоје ограничене могућности дјеловања на превазилажењу криза и асиметричних шокова. Недостаци и слабости Европске уније се најбоље могу сагледати поређењем Европске уније са Сједињеним Америчким Државама. И Сједињене Америчке Државе нису имуне на асиметричне шокове, али када се појаве, превазилазе их знатно ефикасније од Европске уније, и то превасходно, из сљедећих разлога. Први разлог је, што двије трећине остварених јавних прихода у Сједињеним Америчким Државама припадају Савезном нивоу власти, а једна трећина Савезним државама. Савезна влада сноси терет социјалних давања, осигурања за случај незапослености и врши капитална улагања у инфраструктуру, истраживање и развој. Она даје снажну подршку банкама, гарантује осигуране депозите преко Савезне корпорације за осигурање депозита (FDIC), сноси дио губитака хипотекарних кредита, као што је случај са Савезним агенцијама Фани Меј и Фреди Мек, током садашње глобалне економске кризе. На тај начин се преко савезног буџета врши трансфер средстава од држава које су у просперитету према државама које су у економској кризи. Такав фискални трансфер и друга наведена дјеловања не постоје у Европској унији, из разлога што од 40 евра прикупљених фискалних прихода 39 евра припада државама члницама, а само 1 евро се уплаћује у заједнички буџет.

Други разлог је, што Сједињене Америчке Државе представљају савремено уређену федералну државу утемељену на Уставу из 1789. године, који је достигао пуних 227 година свог политичког остварења, развоја и правне непрекидности. Творци Устава жељели су, и у томе успјели, да у Савезној држави обезбиједи да и Савез и

државе чланице имају основне функције државне власти – законодавну, извршну и судску. Тај посао није повјерен законодавној власти Савеза, него је разграничење надлежности извршено Уставом. Свако улажење Савеза у надлежности држава значио би повреду Устава. Неповредивост Устава штити Уставни суд који не дозвољава уплитање Савеза у надлежности држава, нити држава у надлежности Савеза. Федерални систем Сједињених Америчких Држава се показао врло ефикасним и постао узор и путоказ многим земљама у организацији државног уређења. То је потврђено и током садашње глобалне економске кризе на коју је дјеловано ефикасно са адекватним мјерама на њеном превазилажењу. Европска унија је заједница држава, конституисана уговором и представља неку врсту конфедералног уређења. Европска унија није држава, нема државни субјективитет, нема владу, нити довољно надлежности и инструмената за брзо и ефикасно дјеловање на проблеме, посебно у условима кризе, што се потврдило и током актуелне економске и дужничке кризе. Предузете мјере су биле споре, неадекватне, неправовремене и неефикасне. Европска унија има гломазну, непотпуну и скупу институционалну структуру власти. Са постојећим институцијама и механизмима, чак и са повећаном употребом већинског одлучивања, не може да апсорбује многе проблеме и изазове. То налаже потребу за прелаз из конфедерације у неки облик федерације. Европска политичка интеграција се може успјешно постићи и осмислити ако се врши на основу подјеле суверенитета између Европске уније и националних држава. Само, ако европске интеграције узимају националне државе и заједно са истима формирају неки прихватљив облик федерације, само ако њихове институције нису девалвиране или чак нестале, такав пројекат је изводљив и упркос свим великим тешкоћама и отпору. Европска унија би требала да еволуира у правцу остварења неке врсте федерације Сједињених Европских Држава и успостављања ефикасне законодавне, извршне и судске власти, која ће дати снагу и стабилност Унији и допринијети њеном просперитетнијем развоју. Све више добија на актуелности и значају визија Европе, коју је дао британски премијер Винстон Черчил, „ако Европа треба да се спаси биједе, од коначне пропасти, морамо да изградимо ново повјерење у европску породицу народа и да јој дамо политичку структуру у којој Европа може да живи у миру, сигурности и слободи. Постоји само један лијек. Морамо створити неку врсту Сједињених Европских Држава“. Делорова идеја је да би

„федерацију националних држава“ требало у почетку формирати од шест држава оснивача које би представљале „центар гравитације“, покретачку снагу политичке интеграције, која би била отворена за све земље чланице и будуће кандидате и која би „глатко“ сарађивала са другим чланицама не угрожавајући достигнуте тековине Европске уније.

Трећи разлог је, што је радна снага у Сједињеним Америчким Државама много мобилнија у односу на Европску унију. Она је спремна да се, за обезбјеђење запослења или боље услове рада, веће плате и друге погодности, пресели из једне државе у другу државу, чак и неколико хиљада километара удаљену од тренутног мјеста боравка. Захваљујући томе, када једна држава западне у економску кризу, радна снага одлази у друге државе које су мање погођене кризом или остварују успјешнији економски развој. Таква мобилност радне снаге има два позитивна ефекта. Држава која је погођена економском кризом растерећује се незапосленог становништва и других социјалних давања, а држава која има интензивнији економски развој добија квалификовану и углавном јефтинију радну снагу. У Европској унији и њеним чланицама покретљивост радне снаге је веома мала и углавном сав терет кризе пада на државу чланицу погођену кризом.

Имајући у виду напријед наведене констатације логично се поставља сљедећи истраживачки проблем: **Да ли је и због чега потребан већи степен фискалне и политичке интеграције и веће мобилности радне снаге у Европској унији ради обезбјеђења даље перспективе развоја Европске уније и евра?**

Хипотезе

На основу предмета и проблема истраживања постављене су главна и помоћне хипотезе.

Главна хипотеза

Перспектива развоја Европске уније и евра зависи од већег степена фискалне и политичке интеграције и веће мобилности радне снаге.

Помоћне хипотезе

Хипотеза 1: Без дубље фискалне интеграције нема стабилног развоја Европске уније и евра.

Хипотеза 2: Европска унија нема капацитета да са постојећом институционалном структуром и механизмима да одговоре на сложене проблеме садашњости и будућности и то налаже потребу институционалних реформи које ће обезбиједити већи степен политичке интеграције и отворити даљу перспективу развоја Европске уније и евра.

Хипотеза 3: Перспектива развоја Европске уније и евра у зависности је од већег степена мобилности радне снаге.

Дефинисање зависних и независних варијабли

На основу постављене главне хипотезе зависна варијабла је **перспектива развоја Европске уније и евра**, а независне варијабле **степен фискалне и политичке интеграције и мобилност радне снаге**. То значи да будући развој и перспектива Европске уније и евра зависи од већег степена фискалне и политичке интеграције и веће мобилности радне снаге. Кретање према већој фискалној и политичкој интеграцији и већој мобилности радне снаге имало би стабилизирајући ефекат на Европску унију и евро и отворило би даљу перспективу развоја. Иако и бројни други фактори утичу на даљу перспективу развоја Европске уније и евра ми ћемо у оквиру овог истраживања посматрати утицај већег степена фискалне и политичке интеграције и веће мобилности радне снаге на даљу перспективу развоја Европске уније и евра.

Методе истраживања

Истраживање је обављено примјеном појединачних и комбинованих метода научно-истраживачког рада. У истраживању су коришћене дедуктивна и индуктивна

метода, метода анализе и синтезе, метода апстракције и конкретизације, компаративна метода, статистичке методе, метода класификације, метода доказивања и метода дескрипције. Дедуктивни метод, као строго логички метод, је коришћен у теоријским анализама, при чему су полазне претпоставке постављене хипотезама. Метода индукције је коришћена за извођење закључака о ефектима већег степена фискалне и политичке интеграције и мобилности радне снаге на перспективу развоја Европске уније. У дијелу који се бави поређењем макроекономских показатеља коришћена је компаративна метода.

Литература и подаци су коришћени из научно-истраживачких радова, књига које се баве овом тематиком, статистичких билтена, билтена међународних финансијских институција и институција Европске уније. Један дио литературе су и интернет извори релевантних институција.

1. ХРОНОЛОГИЈА ИНТЕГРАЦИЈЕ И ИНСТИТУЦИЈЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

1.1. Идеје и иницијативе европског уједињења

Европска унија је велики визионарски пројекат европских народа. Предисторијат Европске уније је дуг више од шест и по деценија, када су покретачи европског уједињења кренули амбициозним путем европских интеграција. Непосредно после Другог свјетског рата Винстон Черчил (Winston Churchill)¹ у свом говору, на Циришком универзитету 19. септембра 1946. године, изнио је идеју о потреби стварања сједињених европских држава, које ће донијети срећу, просперитет и славу. „Ако Европа треба да се спаси од биједе, од горке пропасти, морамо да изградимо повјерење у европску породицу народа и да јој дамо политичку структуру у којој Европа може да живи у миру, сигурности и слободи. Постоји само један рецепт: морамо створити неку врсту Сједињених европских држава“. Осим позива на уједињење Европе изразио је и двије идеје, које ће се касније наћи у основама интеграционих процеса:

- успостављање „европске породице народа“ у виду Сједињених држава Европе, које ће обезбиједити мир, сигурност и слободу;
- помирење и партнерство Њемачке и Француске.

Идеја о интеграција европских држава је добила на актуелности педесетих година, када је требало наћи рјешења за бројна отворена питања и проблеме. Ослањајући се на идеје Винстона Черчила, француски министар спољних послова Роберт Шуман (Robert Schuman)², истицао је да се умјесто на некадашњи национализам, сумњичаву и неповјерљиву независност, треба ослањати на интересе и судбину те нове заједнице европских држава треба заснивати на новој политици

¹ Ser Winston Spencer Churchill (1874-1969). Британски политичар, на челу британске владе 1940-1955. Истакнути свјетски политичар, познат по својим „Ратним мемоарима“ за које је добио Нобелову награду за књижевност 1953. године.

² Robert Schuman (1886-1963), политичар и државник, био је министар спољних послова Француске од 1948. до 1952. године и предсједник Скупштине европског парламентау Страсбоургу од 1958. до 1960. године у вријеме када су се, стварањем Заједнице за угљ и челик и Европске економске заједнице, полагали темељи европске интеграције.

повјерења, а не супарништва. На Дан побједе 9. маја 1950. године, предложио је формирање Европске заједнице за угљ и челик. Иницијатива за формирањем заједнице за угљ и челик је потекла од познатог француског економисте и политичара Жана Монеа (Jean Monnet)³, генералног комесара за план Француске. Он је између осталог, поставио основне принципе за остварење европске интеграције, познате под називом „Моне метод“, које се огледају у сљедећем:

- Економска интеграција треба да претходи политичкој интеграцији. Интеграција треба да иде од дна ка врху, а не обратно.
- Гарант успјешне интеграције је принцип наднационалности, којим се преноси дио суверенитета националних држава на наднационалне институције.
- Током интеграционих процеса у почетку треба да се рјешавању једноставнија питања, о којима постоји пуна сагласност, и на тој основи треба да се стварају претпоставке за рјешавање сложенијих питања.

Та нова политика, по Роберту Шуману, треба да представља чин вјере у здрав разум народа који су се најзад увјерили да њихов спас лежи у слози и сарадњи тако чврсто организованог између њих да ниједна тако удружена влада неће више моћи да се повуче.

Европа, наглашава Шуман, не смије да буде географски спој држава, међусобно супростављених, већ треба постати заједница држава удружених у истом настојању да обезбиједе стабилнију и срећнију будућност својих грађана. Европа има потребу да боље живи, спајајући своје ресурсе. Шуман поставља питање: „Хоће ли Европа икад бити потпуна?“ „Нико то не зна“, одговара он. „Али то није разлог да оставимо за касније свако настојање ка уједињењу. Предузимање вриједи више него одступање, и очекивање савршенства само је један изговор за недјеловање.“ Од изузетне важности је истицати Шуманово виђење Европе да је „измрвљеност Европе бесмислен анахронизам“ и да је „у интересу Европе да буде сама господарица своје судбине“.⁴

³ Jean Monnet (1888-1969), економиста и француски политичар. Министар трговине у привременој влади 1944-1946, аутор Плана модернизације француске привреде 1945. године, први генерални комесар за План Француске. Имао је изузетно важну улогу у формирању Европске заједнице за угљ и челик, на чијем се челу налазио 1952-1955. године. Један од водећих заговорника стварања уједињене Европе.

⁴ Schuman, R. (2004). *За Европу*. Сарајево, 2004. године, стр.157.

1.2. Хронологија интеграције Европе

Интеграција Европе се одвијала постепено, кроз бројне компромисе долазило се до договора и рјешења који су отварали даљњи пут интеграције и развоја европских држава. Два су главна мотива инспирисала европске земље да прихвате и уђу у европске интеграције. Прерастање Европе у инстински интегрисано тржиште, које ће омогућити бржи економски развој појединачно и укупно, и тиме јачати улогу Европе у свјетској привреди. Друго, економским и политичким интеграцијама успоставити трајни мир и стабилност Европе.

1.2.1. Маршалов план обнове Европе и рехабилитација Њемачке

Први практични кораци европске економске итеграције почели су Маршаловим планом (Marshall plan). Основе Маршаловог плана постављене су су 5. јуна 1947. године када је државни секретар Сједињених Америчких Држава, Џорџ Маршал (George Marshall)⁵, одржао на Харвардском универзитету говор којим је најавио програм реконструкције и обнове ратом разрушене Европе. Конгрес Сједињених Америчких Држава је 3. априла 1948. године одобрио Програм обнове Европе, основао Администрацију за економску сарадњу. Само тринаест дана касније, Сједињене Америчке Државе са европским савезницама су формирале Организацију за европску економску сарадњу (ОЕЕС) са задатком да реализује финансијске и техничке аспекте Маршаловог плана. Први предсједник ОЕЕС-а је био (Robert Marjolin). Чињеница је да је програм замишљен као нужна интервенција за обнову ратом разрушене Европе. Међутим, имао је и друге циљеве и димензије попут промјене глобалних правила игре ради успостављања новог глобалног поретка, што се између редова може закључити из неколико кључних ријечи које је Маршал употребио у том важном говору: „Модерном систему подјеле рада на којем се заснива трговинска размјена пријети

⁵ George Marshall (1880-1959) амерички официр и државник познат по својој лидерској улози током Другог свјетског рата и Хладног рата. Био је начелник генералштаба америчке војске, државни секретар САД-а и трећи секретар одбране САД-а. Винстон Церчил га је назвао „организатором побједе“, због његове улоге у побједи савезника у Другом свјетском рату. Маршал је током рата био начелник генералштаба америчке војске и главни војни савјетник америчког предсједника Френклина Рузвелта. По њему је име добио Маршалов план, након што га је, као државни секретар представио на Харвардском универзитету у јуну 1947. године.

пропаст“. Осим тога, земљама Западне Европе пријетила је реална опасност од ширења Совјетског Савеза који је у тим годинама потврђивао супериорност развоја. То је захтијевало предузимање низа мјера у циљу брзог обнављања и просперитета Западне Европе. Један колумниста тог времена Ричард Строут (Richard Strout) најбоље је одсликао боју и тон неформалних састанака, гласина и стварних дешавања у Конгресу, следећим ријечима: „Стратези америчке администрације сложили су се са мишљењима за која се већ дуже времена залаже већи број визионара – један начин сузбијања комунизма је да се Западној Европи понуди добар живот“. Искористивши прави тренутак, постављањем Џорџа Маршала са репутацијом архитекте војне побједе у Другом свјетском рату за државног секретара, Труман и његова администрација створили су климу и простор у Конгресу да усвоје Маршалов план.

Да је план имао и циљ успостављање нових правила игре за успостављање новог глобалног економског поретка доказ су захтјеви Сједињених Америчких Држава да се са сваком земљом корисницом средстава закључи билатерални споразум о економској сарадњи који ће садржавати следеће обавезе:

- да предузму потребне активности на повећању индустријске производње, да би се земље примаоци помоћи оспособиле да постану независне од спољне економске помоћи;
- да предузму фискалне и монетарне мјере потребне за стабилизацију својих валута, да учврсте и одржавају стабилан девизни курс и учине своје валуте конвертибилним што је прије могуће;
- да сарађују са другим земљама примаоцима помоћи у правцу смањивања трговинских ограничења и баријера у циљу подстицања све веће међусобне размјене роба и услуга;
- да предузму потребне кораке како би се у оквиру заједничког програма европске обнове што ефикасније служили сопственим средствима.

По многим показатељима Други свјетски рат је био деструктивнији у односу на Први свјетски рат. Док су у Првом свјетском рату људске жртве, највећим дијелом, били припадници војске, у Другом свјетском рату више од половине жртава чинили су цивили. Материјална разарања су била огромна. Индустријска производња у Западној Европи 1946. године била је на нивоу од 60% предратне. Без америчке помоћи било је

тешко, у кратком року, достићи предратни ниво развоја. Зато је обнова индустријске производње и довођење на предратни ниво, у што је могуће краћем периоду, било једно од приоритетних задатака.

Европу је после Другог свјетског рата карактерисала финансијска нестабилност. Прелазак у мирнодобско стање са мноштвом проблема које је требало рјешавати „притискало“ је владе да рјешење траже у штампању новца без покрића, што је генерисало високу инфлацију. У таквим условима произвођачи и инвеститори су доведени у незавидну ситуацију. Произвођачи због обезвјерјевања реализованих прихода и имовине и инвеститори због високог ризика и неизвјесности улагања. Такво стање је наметало потребу успостављања фискалне и монетарне стабилности да би се покренуо реални сектор и обезбиједили услови за штедњу и инвестиције. Да би се олакшао и обезбиједио што већи обим међусобне трговинске сарадње са земљама окружења и осталим земљама свијета захтијевано је да земље примаоци помоћи обезбиједе и одрже стабилне девизне курсеве и што је могуће прије учине своје валуте конвертибилним.

Један од важних услова које су поставиле Сједињене Америчке Државе је укидање унутаревропских трговинских баријера што представља почетак процеса економске интеграције Европе. У том смислу на Маршалов план се може гледати као на првог практичног утемељивача европских интеграција. Администратори Маршаловог плана су „притискали“ европске државе да спроведу дерегулацију и либерализацију тржишта, а посебно у ситуацији када су неке од њих имале супротна мишљења (Велика Британија). Добијање помоћи је условљено одређивањем земаља примаоца помоћи да прихвате изградњу слободног тржишта.

План је осим „шаргарепе“, садржавао и елементе „прута“. Планом је било предвиђено да за сваки долар помоћи земља прималац обезбиједи исту вриједност у домаћој валути и издвоји у посебан фонд из којег су средства могла да се повлаче само уз сагласност Сједињених Америчких Држава. На тај начин су Сједињене Америчке Државе улагањем једног долара, у суштини контролисале два долара и одлучивале о њиховој употреби. Сједињене Америчке Државе су усмјеравале средства на начин да

се остваре постављени захтјеви, тако да је сам процес помоћи усмјераван према постављеном циљу.

Маршаловим планом реализовано је 13,3 милијарде USD у периоду од 03.04.1948. до 30.06.1952. године за опоравак Европе. Највише средстава добиле су Велика Британија 3,2 милијарде USD, Француска 1,5 милијарде USD, Италија 1,4 милијарде USD и Западна Њемачка 1,4 милијарде USD.

Табела 1: Европски приходи од Маршаловог плана у милијардама US\$

Mlrd US\$		
	Текући US\$	Константни US\$ из 1997.
Аустрија	0,678	4,487
Белгија/Луксембург	0,560	3,702
Данска	0,273	1,807
Француска	2,714	17,964
Грчка	0,707	4,678
Исланд	0,029	0,194
Ирска	0,147	0,976
Италија	1,509	9,988
Холандија	1,083	7,173
Норвешка	0,255	1,690
Португал	0,051	0,339
Шведска	0,107	0,710
Турска	0,225	1,490
Велика Британија	3,190	21,116
Западна Њемачка	1,391	9,205
Остало – регионално	0,407	2,694
Укупно	13,326	88,214

Напомена: Приходи обухватају период од 3. априла 1948. године до 30. јуна 1952. године. Извор: USAID.

У којој мјери је Маршалов план допринио обнови и опоравку Европе? У одговору на ово питање важно је истаћи четири кључна ефекта овог плана. Први, допринос обнови индустријске производње и економском расту; други, допринос успостављању финансијске стабилности; трећи, улога у „разигравању“ тржишних сила; четврти, утицај на прилагођавање тржишта рада.

Динамика опоравка послје Другог свјетског рата одвијала се знатно брже него што се очекивало. Већ су 1950. године индустријска производња и бруто домаћи производ по глави становника у Великој Британији, Њемачкој и Француској достигли предратни ниво. Европа је за пет година послје Другог свјетског рата постигла оно зашто је послје Првог свјетског рата требало 16 година. Брз и динамичан раст био је у

значајној мјери производ Маршаловог плана чија се реализација одвијала у повољним међународним околностима, посебно растом међународне трговине у новоуспостављеном Бретонвудском систему. Допринос се огледао кроз инвестиције са позитивним мултипликаторским ефектом, које су биле на нивоу од око 3% бруто домаћег производа земаља примаоца помоћи у периоду 1948-1952. година. Маршалов план је стимулисао привредни раст и тиме што је допринио побољшању међународне ликвидности Европе, приливом доларске помоћи, те олакшао увоз роба и опреме неопходних за раст производње. Обнови и привредном расту су допринијеле и јавне инвестиције кроз финансирање уништене инфраструктуре. Транспортна инфраструктура је брзо обновљена у првим годинама по завршетку рата.

Успостављање финансијске стабилности био је један од приоритетних задатака. Обуздавање инфлације и уравнотежење буџета имало је за циљ стварање стабилног и атрактивног амбијента за штедњу, инвестиције и привлачење страног капитала. Маршаловим планом је извршен снажан подстицај да се државама наметне финансијска дисциплина. Да би државе добиле предвиђену помоћ, њихови стабилизациони програми морали су да задовоље захтјеве администратора плана.

Оно што није било извјесно је чиме замијенити ратне контролне механизме, који су примјењивани у посебним ратним околностима. Маршалов план имао је унапријед постављене захтјеве, чиме је Европа доведена у ситуацију да нема могућности другачијег избора. Сједињене Америчке Државе су тражиле од земаља примаоца помоћи да изграде знатно либералније тржиште и да се укину бројни облици трговинских ограничења. Тиме се желио смањити ниво државне интервенције у привредни живот и привреда изложити већој иностраној конкуренцији.

Динамичан економски раст био је праћен високим стопама инвестиција, растом продуктивности и запослености. Брз раст омогућен је и знатним прилагођавањима тржиштима рада. Постоји неколико одговора зашто је на притиске тражње, тржиште рада реаговало већом понудом рада, а не захтјевима да се повећају зараде. Један од одговора је еластична понуда недовољно запослене радне снаге у руралним секторима напреднијих европских земаља, као и из југоисточних и источних европских земаља. Друго, објашњење је свјеже сјећање на високу незапосленост у међуратном периоду

које је поучно дјеловало у правцу смањења конфликтних ситуација на тржишту рада. Треће, објашњење је у карактеру Маршаловог плана. План је био усмјерен према инвестицијама, расту продуктивности и брзом расту привреде чиме су стварани услови за прихватљивим прилагођавањем зарада.

У склопу укупне обнове и развоја Европе посебно је интересантан пут обнове и развоја Западне Њемачке. Када је постало извјесно да ће савезници побиједити у Другом свјетском рату, наметнуло се питање шта урадити са Њемачком која је за само 30 година започела два свјетска рата. Хенри Моргентау (Henry Morgenthau), министар финансија Сједињених Америчких Држава (1934-1945.), предложио је план који је требало да онемогући Њемачку да у будућности угрози свјетски мир. Планом је била предвиђена деиндустријализација Њемачке и претварање у пољопривредну државу. Све индустријске капацитете требало је уклонити или уништити. Тај план, који је добио име Моргентаунов план, савезници су прихватили на састанку у Канади 1943. године и он је покренут чим је Њемачка капитулирала 1945. године.

Током 1946. и 1947. године постало је јасно да је Моргентаунов план створио велике економске проблеме Њемачкој. Између осталог, продуктивност у пољопривреди је драстично опала. Бивши предсједник Сједињених Америчких Држава Херберт Хувер (Herbert Hoover), послат је у Њемачку да би извјестио Вашингтон у чему је проблем. Када су истраживања почела да пристижу почетком 1947. године, Хувер је написао три извјештаја. У посљедњем, 18. марта 1947. године, написао је свој закључак о томе шта није у реду: „Илузија је да се Нова Њемачка која је остала послје анексија може свести на пољопривредну државу. То се не може урадити, а да не истријемо (exterminate) или негдје не иселимо 25 милиона људи.“

Херберт Хувер је потврдио оно што је открио Антонио Сера, давне 1613. године, да се пољопривредна производња и индустријска производња одвијају по различитим законима. Пољопривредна производња се одвија по закону опадајућих приноса, а индустријска производња по закону растућих приноса. Закон опадајућих приноса управо говори да ако је један од фактора одредила природа и Господ Бог, као што је случај са пољопривредном производњом и производњом сировина, онда ће се за сваког додатног радника или за сваки додатни капитал, послје одређене тачке,

добити све мање приноса. Природни ресурси, било да се ради о пољопривредној дјелатности или рударству, квалитетно су различити: више или мање плодна земља, добри или лоши пашњаци, богата или мање богата налазишта руде. Природно је да се прво користи најбоља земља и најбољи рудници. Пошто се искористи најбоља земља и најбољи рудници, временом ће морати да се користи и лошија земља и лошији рудници са опадајућим приносима и скупљом производњом. Осим тога, ако не постоји алтернативно тржиште рада у једној држави, ако нема индустрије, људи ће бити приморани да живе само од природних ресурса којима располажу. Ако се запосли све више и више радника у пољопривреди и рудницима, прије или касније ће сваки нови радник производити мање него претходни. Повећање производње прати смањење продуктивности, што је дијаметрално супротно од онога што се догађа у индустрији. То је кључни разлог што су многе земље богате природним ресурсима, попут Аустралије и других, биле принуђене да изграђују индустријски сектор. Оно што је заједничко за све неразвијене земље је њихова ослоњеност на пољопривреду и сировинске ресурсе са изразито слабом индустријским сектором. Све до појаве интензивније глобализације свјетске привреде ово се користило као кључан аргумент да је земљама у развоју осим пољопривредне производње и производње руда нужно потребан и индустријски сектор. Амерички економиста и нобеловац Пол Кругман (Paul Krugman) је 80-их година прошлога вијека оживио ове вјековне аргументе, али то није имало никакве практичне ефекте. Радило се о теорији која се није уклапала у глобалне оквире.

Производња индустријских добара и услуга одвија се по закону растућих приноса. Што је већа производња, трошкови производње су нижи, продуктивност и конкурентност већа. Што је већи обим производње, производња је јефтинија и конкурентнија. Још један аргумент који прати развој индустријске производње и напредних услуга. Што је већи обим производње и напредних услуга трошкови развоја и иновација ће бити нижи и технолошке промјене брже и јефтиније. Већи обим производње, коју прихвата тржиште, може учинити исплативим развој и најсложенијих производа, који не би био профитабилан на малом обиму производње и малом тржишту. Да су Никола Тесла, Томас Едисон (Thomas Edison) и Бил Гејтс (Bill Gates) имали мало тржиште са малим обимом, највјероватније би још увијек живјели

уз свијетло петролејки и са далеко простијом технологијом. Ни једна држава не може да постане богата без развијене индустрије и сектора напредних услужних дјелатности. Индустријска земља може да издржи и храни много бројније становништво него што би могла пољопривредна држава на истом мјесту. Индустрија јача одрживост једне земље.

Мање од три мјесеца пошто је Хувер послао свој извјештај, Моргентауов план је тихо заустављен. Успостављен је Маршалов план, који је за циљ имао потпуно супротну идеју, *реиндустријализацију* Њемачке и осталих земаља Западне Европе. Што се тиче Њемачке и других земаља Западне Европе, индустријску производњу је требало вратити на ниво из 1938. године, која се сматра посљедњом „нормалном“ годином прије рата.

Шта је то утицало да америчка администрација подржи реиндустријализацију Западне Њемачке? Америчка администрација је схватила да је Западна Њемачка сјајан кандидат за улогу европског стуба у оквиру глобалне економије из више разлога. Прво, њемачка индустрија је, упркос бомбардовању у завршним операцијама рата, била најнапреднија. Њене творнице су производеле duplo више у односу на француске. Друго, поражена Њемачка, прибојавајући се аграрне будућности, могла се надати бољој будућности једино ако би је Сједињене Америчке Државе ставиле под свој патронат, ако би улагале у њу и узеле је у своје окриље, што су и урадиле. Треће, Сједињене Америчке Државе креирале су уставно уређење Савезне Републике Њемачке и чак основале Бундесбанку, и на крају, веома важно, била је то земља коју су контролисале америчке снаге. Оно што је Западна Њемачка представљала за Европу, то је Јапан представљао за Далеки исток. Америчка администрација је видјела у Јапану снажну државу која је способна да у том региону преузме улогу неопходног глобалног амортизера, моћну индустријску силу чије су творнице у највећој мјери биле неоштећене, осим у Хирошими и Нагасакију, чија је радна снага била високо квалификована и импресивно дисциплинована, чији су устав Сједињене Америчке Државе надзирале и коју су попут Њемачке контролисале америчке снаге. Сједињене Америчке Државе су, већ у то вријеме, моделирале успостављање будућег глобалног

поретка, у којем ће бити доминантан играч, са ослоном на снажне и моћне економије попут њемачке и јапанске.

Међу земљама Европе, које су кренуле путем опоравка и развоја Западна Њемачка је, у релативно кратком временском периоду, остварила импресивне резултате. Крајем педесетих удвостручила је индустријску производњу и истовремено реинтегрисала близу 10 милиона становника из Источне Њемачке. Њемачка влада, на челу са Конрадом Аденауером (Konrad Adenauer)⁶ и настављена Лудвигом Ерхардом (Ludwig Erhard)⁷, прихватила је економску логику која је била супротна посткејнзијанским препорукама за остваривање брзог раста. Умјесто тражења рјешења на страни повећања агрегатне тражње, примијењен је неокласичан концепт, ордолиберални (ортодоксно-либерални), у којем је основна полуга развоја била усмјерена на повећање понуде. Основни елемент тог концепта било је постизање што веће ефикасности и конкурентности привредних субјеката. Иако су у том периоду постојале повољне околности у међународном окружењу, које су ишле на руку брзом економском расту Западне Њемачке, дилема нема да су избор стратегије ослањања на тржишне законитости и учињене реформе у том правцу опредјељујуће утицали на изузетне резултате њемачке привреде.

Брз економски раст је подстицан пакетом економских реформи у сљедећим областима:

- монетарна реформа;
- фискална реформа и
- либерализација цијена.

Монетарна реформа усмјерена на успостављању стабилности њемачке марке је била неопходан, али не и довољан елеменат који ствара услове за брзи развој. У то вријеме Лудвиг Ерхард је говорио да би монетарна реформа, која не би била праћена и адекватном економском политиком, била осуђена на пропаст. Њемачкој марки је била потребна снажна и модерна индустрија, извозно орјентисана, као извор њене снаге и

⁶ Корнад Аденауер (1876-1967) био је њемачки политичар и државник. Аденауер је био први канцелар Западне Њемачке, у периоду од 1949-1963. године, и предсједник CDU од 1950 до 1966. године.

⁷ Лудвиг Ерхард (1897-1977) био је њемачки политичар и канцелар од 1963 до 1966. године.

стабилности. Њемачкој марки је повраћена вриједност и обезбијеђена стабилност. Црно девизно тржиште је елиминисано. Марка је постала потпуно конвертибилна 1958. године. Сједињене Америчке Државе су, путем такозваног Лондонског споразума закљученог 1953. године, успјеле да натјерају Савезнике да се њемачкој држави и њемачким компанијама отпише више од 70% дуга, што је представљало значајну олакшицу за обнову и развој Западне Њемачке.

Фискална политика је добила нову орјентацију. Проширење пореске основе уз смањење пореских стопа чинили су суштину пореске реформе. Значајни подстицаји дати су онима који су свој новац уложили у штедне депозите или га инвестирали. У овом периоду, па све до средине педесетих, ниво штедње је био релативно низак, што је стварало проблеме недовољног кредитног потенцијала банака за нове инвестиције. С обзиром да је финансијско тржиште било неразвијено, рјешење је потражено у стимулисању усмјеравања оствареног профита компанија у нове инвестиције. То је урађено комбинацијом ниских пореских стопа на профит усмјерен у нове инвестиције и високих пореза на профит усмјерен у друге намјене. Ефекти су били изузетно добри са позитивним одразом на раст производње и њену већу конкурентност.

О либерализацији цијена постојала су различита гледишта и приједлози. Многи су сматрали да се либерализацијом цијена улази у ризик инфлаторних удара и снажног раста цијена који би угрозили монетарну реформу. Ордолиберали су сматрали да би то дало снажан подстрек развоју тржишта и уравнотежењу понуде и тражње роба и услуга. Рјешење је нађено у компромису. Цијене су либерализоване за цјеновно еластична добра, гдје се очекивала снажна реакција понуде. Либерализација спољне трговине се одвијала континуирано, све до потпуне конвертибилности националне валуте 1958. године. Орјентација на изградњу конкурентске привреде, извозно орјентисане, са традиционално снажним извозом опреме и других софистицираних добара, обезбиједила је високе стопе економског раста. Либерализацијом увоза, при фиксном девизном курсу, умањени су ефекти потенцијалне „увозне“ инфлације. Истовремено, отклањањем увозних ограничења подигнут је степен унутрашње конкуренције, а тиме и еластичност домаће понуде. Бржом и свеобухватном либерализацијом у односу на остале земље Западне Европе, Западна Њемачка је успјела да брзим растом спољне трговине, посебно извоза, врати и преузме многа

свјетска тржишта. Раст продуктивности и конкурентности привреде, искуство, мотивација, радна етика и квалификована радна снага били су снажни интерни извори економског раста.

Француска, што је било за очекивати, се највише од свих Савезника противила идеји индустријализације Западне Њемачке. Шта је то навело Француску да прихвати реиндустријализацију Њемачке? Једноставан одговор је: Сједињене Америчке Државе. Цијена коју је Француска морала да плати у замјену за огромну корист од Маршаловог плана је поступно прихватање опроста Њемачкој, захваљујући новом америчком глобалном плану. У том контексту треба схватити Маршалов план као камен темељац интеграционих процеса Европе. Супротно европској причи, у којој Европа сама себи приписује да је уједињење европски сан, захваљујући европској дипломатији и снажној жељи да се превазиђу ратни сукоби из прошлости, стварна истина је да су европске интеграције америчка идеја, коју је реализовала америчка дипломатија. То што су Американци за реализацију те идеје придобили угледне европске политичаре попут Шумана, не мијења ту стварност.

1.2.2. Европска заједница за угаљ и челик

Када је Маршалов план почео губити снагу, отпочела је друга фаза америчког плана за Западну Европу у правцу интеграције њених тржишта, у почетној фази тешке индустрије. Та фаза је позната као Европска заједница за угаљ и челик (ЕССС). Иницијативу за формирање Европске заједнице за угаљ и челик покренула је француска влада, односно њен генерални комесар за план Жан Моне (Jean Monnet), који је предложио 28. априла 1950. године да се француска производња угља и челика у Сарској области стави под управу Високог заједничког органа у организацији отвореној за учешће осталих земаља Европе. Затим је услиједила декларација француске владе, позната као Шуманова декларација. У вези с тим, Роберт Шуман министар иностраних послова Француске, је рекао 9. маја 1950. године: „Наша ће се политика сасвим преокренути. Понудили смо Њемачкој и другим земљама судионицама удруживање на педесет година, без дискриминација и ограничења. Циљ удружених чланица постао је повећање производње, спајање ресурса, успостављање

једнообразних правила која гарантују већу успјешност предузећа, мирољубиво и поштено такмичење између бивших супарника“.

Европска заједница за угљ и челик представља први интеграциони облик сарадње европских држава. Формирати заједницу за угљ и челик по оцјени Роберта Шумана значило је „одузети свакој од тако удружених земаља могућност не само да води већ и да припрема рат против других чланица; јер рат се не води када се више не располаже слободно енергијом и металом који су у основи сваког предузећа те врсте“. Уговор о оснивању Европске заједнице за угљ и челик су потписали Француска, Њемачка, Италија, Белгија, Холандија и Луксембург у Паризу, 18. априла 1951. године, а ступио је на снагу 10. априла 1952. године, послије ратификације у свим земљама чланицама. Зашто су баш угљ и челик одабрани као област сарадње? Исти су сматрани најважнијим ресурсом привредног раста и тадашње војне индустрије, па се вјеровало да, ако би сарадња била успјешна у овој области, могла би се у каснијим периодима ширити и на друге области. Избор угља и челика је требало да буде тест повјерења између до јуче зараћених страна и велика шанса да се на овим просторима обезбиједи трајан мир и стабилност.

Суштински гледано, Европска заједница за угљ и челик је била заједничко тржиште за угљ и челик шест земаља потписница уговора. Она није значила само укидање трговинских баријера, већ и стварање наднационалних институција за регулисање тржишта производње и промета угља и челика. Заједница је имала заједничке органе: Високу власт и Савјет министара састављених од представника земаља чланица. Имала је сопствене изворе прихода од пореза и прелевмана које су плаћала предузећа под њеном јурисдикцијом.

Интересантно је да је угледни француски генерал и државник Шарл де Гол (Charles de Gaulle), будући француски предсједник, са својим присталицама у француском парламенту гласао против формирања Европске заједнице за угљ и челик. Том приликом оптужио је Сједињене Америчке Државе да формирањем Европске заједнице за угљ и челик уједињује Европу у облику рестриктивног картела, да је то америчка творевина, направљена више да служи њиховим глобалним интересима него да створи здраве темеље за Нову Европу.

Европска заједница за угаљ и челик је представљала важну основу за дубље интеграционе процесе земаља Европе и важан темељ за оснивање двије нове европске заједнице: Европске економске заједнице (EEZ) и Европске заједнице за атомску енергију (EVROATOM).

1.2.3. Римски уговор - „Библија“ Европске економске заједнице

Функционисање Заједнице за угаљ и челик обогатило је Европу новим позитивним искуством. Позитивно искуство дало је подстрек даљњим интеграцијама. Влада Белгије је предложила заједничке политике у области саобраћаја и енергије, првенствено нуклеарне. Белгијска иницијатива је послужила као основа на Конференцији у Месини, 1-3 јуна 1955. године, која је заједно са Конференцијом у Венецији од 29-30. маја 1956. године, утврдила основе нове европске интеграције.

Уговор о оснивању Европске економске заједнице (EEZ) и Европске заједнице за атомску енергију (ЕВРОАТОМ) потписало је шест земаља оснивача Заједнице за угаљ и челик у Риму 25. марта 1957. године. Римски уговор је обиман документ, са 248 чланова, којим су на свеобухватан начин утврђени циљеви, области и облици сарадње земаља чланица. Европској економској заједници је дат задатак да успостави заједничко тржиште, обезбиди стабилност, складан развој и континуирано ширење. Ради остваривања утврђених циљева било је потребно, у предвиђеном транзиционом периоду, уклонити све царинске и ванцариске баријере на увоз и извоз роба и услуга, између држава чланица, и успоставити заједничку царинску политику према трећим земљама. Уговором је предвиђено укидање препрека слободном кретању људи и капитала, успостављање заједничке политике у области пољопривреде, саобраћаја, координације економских политика држава чланица, усаглашавање прописа у мјери која је потребна за добро функционисање заједничког тржишта. Уговором је основана и Европска инвестициона банка са задатком да подржи равномјернији развој држава чланица, одобравањем повољних кредита за развој неразвијенијих Европске економске заједнице и за финансирање.

Уговор је утврђено оснивање институција које ће, у оквиру својих овлашћења, бринути о остварењу дефинисаних циљева: Скупштина, Савјет, Комисија и Суд

правде. Римским уговором су очуване националне надлежности земаља чланица. Томе је допринио и осјећај заједничког страха земаља потписница да би дубље задирање у надлежности држава чланица могло довести у питање ратификацију Уговора у њиховим националним парламентима.

1.2.4. Уговор из Мастрихта – нова етапа интеграције – прерастање Европске економске заједнице у Европску унију

Послије Римског уговора, потписаног 1957. године, Мастрихтски уговор је најважнији уговор који је прихваћен од стране земаља чланица. Уговор је потписан у Мастрихту, 7. фебруара 1992. године, а ступио је на снагу 1. октобра 1993. године. Уговор из Мастрихта представља нову фсзу у развоју европских интеграција. У њему су сви интеграциони процеси груписани око три стуба. „Први стуб“ представља економску интеграцију. „Други стуб“ представља заједничку спољну и безбједносну политику. „Трећи стуб“ се односи на сарадњу у области правосуђа и органа унутрашњих послова. Овим Уговором је Европска унија проширила своје надлежности.

Нашу пашњу посебно привлачи „први стуб“, стварање економске и монетарне уније. Према Уговору, Економска и монетарна унија, требала је да се оствари у три фазе. Утврђено је да се у првој фази елиминишу све препреке унутрашњој трговини, укључујући граничне формалности, царинске и друге баријере, као и да се обезбиједи слободан проток капитала и радне снаге. Тиме би се успоставило јединствено тржиште фактора производње и створили услови за даљње интеграционе процесе. Друга фаза, односи се на оснивање Европског монетарног института (енгл. *European Monetary Institute – EMI*), као претходнице Европској централној банци. У трећој фази успостављена је монетарна унија, уведена заједничка валута евра, и почела је са радом Европска централна банка са сједиштем у Франкфурту.

Уговором из Мастрихта проширене су надлежности Уније, које имају за циљ да обезбиједи складнији развој Уније. Извршена је реформа заједничких институција Уније, с циљем да се ојачају и обједине све институције у један институционални

оквир, који треба да задовољи потребе проширених надлежности Уније, ојача демократски легитимитет Уније и свори услове за њихово ефикасније функционисање.

Проширене су надлежности у области економске и социјалне кохезије, научноистраживачког рада и технолошког развоја, животне средине, заштите потрошача и увођења грађанства односно држављанства Уније. Држављанин Уније је свако лице које има држављанство неке од земаља чланица Уније, при чему задржава држављанство своје земље. Уговором из Мاستрихта институционализовано је начело супсидијарности, као нови облик политичке сарадње. Овај облик политичке сарадње има за циљ да подстиче и допуњује сарадњу држава чланица и Уније.

Заједничка спољна и безбједносна политика, регулисана Уговором, има за циљ да обезбиједи заштиту заједничких вриједности Уније и да допринесе јачању безбједности Уније.

Сарадња у области правосуђа и унутрашњих послова има за циљ да обезбиједи правосудну и безбједносну сарадњу, која се односи на заједничку политику азила, заједничку имиграциону политику, заједничко дјеловање против тероризма, режим преласка спољних граница, борбу против међународног криминала и недозвољене трговине дрогом и сарадњу између полиција земаља чланица Уније.

1.2.5. Уговори из Амстердама и Нице

Уговор из Амстердама резултат је рада Међувладине конференције о ревизији Уговора из Мастрихта, која је почела у Торину, марта 1996. године. Уговор је потписан од стране министара спољних послова 2. октобра 1997. године, а ступио је на снагу 1. маја 1999. године. Међувладина конференција имала је задатак да објективно сагледа и оцијени досадашња искуства у примјени Уговора из Мастрихта и да предложи могућа побољшања у духу квалитетног јачања интеграционих процеса и развоја демократије, као и да предложи неопходне мјере које би требало да буду у функцији проширења Европске уније. Централно питање Конференције је било даљњи развој Уније и њено проширење на европске земље.

Уговор из Амстердама није донио веће институционалне новине, осим пребацивања дијела одредби из „трећег стуба“ у „први стуб“, које се односе на сарадњу у подручју правосуђа и унутрашњих послова.

Уговором је извршено поновно дефинисање неких темељних питања, као што су: област основних права и недискриминације; област слобода, безбједности и правде; Унија и грађани; ефикасна и кохерентна спољна политика; институције Уније и ближа сарадња земаља чланица Уније.

У Уговор је укључен, у облику посебног протокола, достигнути ниво „Шенгенских тековина“, као позитивно искуство једног броја земаља чланица Уније, које су своје жеље институционализовале закључењем Споразума 1985. године и Конвенције о његовој примјени 1990. године. Овим су земље чланице Уније преузеле обавезу да прихвате Шенгенску интеграцију, са изузетком Велике Британије и Ирске.

Уговор из Амстердама отворио је могућност дубље интеграционе везе земаља чланица Уније у појединим областима, с тим да том интеграцијом не доводе у питање интересе осталих чланица. Одлуку о томе доноси Европски савјет консензусом.

Уговор из Нице потписан је 26. фебруара 2001. године, а ступио је на снагу 1. фебруара 2003. године. Уговор из Нице донио је веће промјене у поређењу са Амстердамским уговором. Главни циљ Уговора је био да припреми услове за велико проширење Европске уније на исток и југ Европе. Кључне новине које доноси Уговор су:

- Промјена у пондерацији броја гласова у Савјету у корист великих земаља, а на штету малих земаља;
- Прелазак са одлучивања консензусом, на одлучивање квалификованом већином, у највећем броју области;
- Одустајање великих земаља од именовања два члана Европске комисије, након проширења Европске уније 2005. године, тако да свака земља чланица Уније именује по једног члана Комисије;
- Флексибилност у сарадњи. Уговором је предвиђено да група земаља може да успостави дубљу сарадњу у одређеним областима. То значи, да група

земаља чланица Уније, окупљена око „чврстог језгра“, може да се интегрише у одређеним областима брже од осталих земаља Уније. Примјери ове флексибилности, „Европа у више брзина“, су еврозона и Шенгенска зона.

1.2.6. Лисабонски уговор

Лисабонски уговор је потписан, од стране земаља чланица Европске уније, 13. децембра 2007. године у Лисабону, у вријеме када је Португал председавао Савјетом Европе. Лисабонски уговор је документ којим су, у форми амандмана, измијењени Уговор о Европској унији (Мастрихтски уговор) и Уговор о оснивању Европске економске заједнице (Римски уговор). Службени назив Уговора је „Уговор о измјенама Уговора о Европској унији и Уговора о оснивању Европске економске заједнице“. Ступио је на снагу 1. децембра 2009. године.

Потписивањем Лисабонског уговора, државе чланице Европске уније постигле су сагласност о реформи заједничких институција, ради повећања њихове ефикасности и система одлучивања. Због тога је познат као Реформски уговор. Лисабонски уговор је произишао, као нужна потреба, након неуспјеха ратификације Устава Европске уније, који је требао ступити на снагу 1. новембра 2006. године. Народи Француске и Холандије су на референдуму рекли своје „не“, приједлогу Устава Европске уније. Послије блокирања Устава, будућност Европске уније се одједном чинила хаотичном и неизвјесном. Из тих разлога је, Савјет Европе, на сједници одржаној у јуну 2007. године, одлучио да се отпочну преговори о Реформском уговору, умјесто блокираног Устава Европске уније. Лисабонски уговор садржи бројна рјешења, која су била садржана у приједлогу Устава Европске уније.

Лисабонски уговор омогућава значајно унапријеђење институционалне ефикасности и демократског легитимитета Уније. Он омогућава ефикасније дјеловање Уније, успостављање демократске контроле, јачање способности одлучивања и побољшање функционисања институција Европске уније.

Лисабонским уговором је оснажена улога Европског парламента, који може, готово равноправно са Савјетом, разматрати и усвајати законске прописе и буџет, вршити политички надзор и савјетовање у складу са уговорима. То се посебно односи на већи број одлука, које се доносе поступком заједничког одлучивања у стварању политика.

Лисабонским уговором је дефинисано да се одлуке у Савјету Европске уније, углавном доносе квалификованом већином, коју чине најмање 55% чланова Савјета, који чине најмање петнаест чланова, и представљају државе чланице које имају најмање 65% становништва Уније. Принцип одлучивања консензусом остао је да важи у областима спољне политике, одбране, пореза и културе.

Лисабонски уговор уводи функцију предсједника Европског савјета, који се бира квалификованом већином, на период од двије и по године, и може бити још једном поново биран. У случају болести или неке друге спријечености или тешке повреде дужности Европски савјет га може разријешити по истом поступку.

Лисабонски уговор афирмише заједничке вриједности на којима је утемељена Европска унија. Свјесна своје духовне и моралне баштине, Унија се заснива на недјеливим универзалним вриједностима људског достојанства, слободе једнакости и солидарности. Она почива на начелима слободе, демократије, поштовању људских права и владавини права.

1.3. Институције Европске уније

Европска унија је успоставила институционални оквир, који служи за остваривање њених циљева и интереса, интереса њених грађана и држава чланица, обезбјеђење досљедности, плодотворности и континуитета њених политика. Кључне институције Европске уније су:

- Савјет;
- Европска комисија;
- Европски парламент;
- Европски савјет;

- Суд правде Европске уније;
- Европска централна банка;
- Ревизорски суд.

Свака од наведених институција дјелује у границама својих надлежности утврђених уговорима. Нашу пажњу ћемо усмјерити на институције, које одсликавају начин функционисања извршне и законодавне власти Европске уније, кратким приказом њихових основних надлежности и функција.

1.3.1. Савјет

Европска унија има дводомни законодавни систем у којем Савјет представља државе, а Европски парламент грађане. Савјет врши, заједно са Европским парламентом, законодавну и буџетску функцију. Насупрот многим другим законодавним системима, Савјет има јачу улогу од Европског парламента. Ипак, у случају усвајања прописа по процедури „саодлучивања“ Савјет и Европски парламент заједнички усвајају прописе.

Савјет чини по један представник сваке државе чланице на министарском нивоу, који је овлашћен да гласа и преузима обавезе у име владе државе чланице. То значи, да пољопривредни министри земаља чланица чине Савјет пољопривредних министара, министри економије и финансија чине Савјет министара економије и финансија итд. Министри имају двоструку улогу. Комуитарну, која се своди у учешћу у законодавној функцији, координацији и креирању политика Европске уније и повратну коју имају према својим владама.

Савјет доноси одлуке квалификованом већином, ако уговорима није другачије регулисано. Од првог новембра 2014. године, квалификовану већину чини најмање 55% чланова Савјета, који чине најмање петнаест чланова и представљају државе чланице које имају најмање 65% становништва Европске уније. Када Савјет не одлучује на приједлог Европске комисије или високог представника Уније за спољне послове и безбједносну политику, квалификовану већину чини најмање 72% чланова Савјета, који представљају државе чланице које имају најмање 65% становника Уније.

Мањина која може да спријечи доношење одлуке мора имати најмање четири члана Савјета, у супротном сматра се да постоји квалификована већина.

Савјет засједа у различитим саставима. Савјет за опште послове одговоран је да обезбиједи досљедност у раду различитих састава Савјета. Комитет сталних представника влада држава чланица Европске уније одговоран је за припрему Савјета. Савјет јавно засједа када разматра и доноси одлуке о законодавним актима. Сједнице Савјета се састоје из два дијела, дијела посвећеном разматрању и усвајању законодавних аката и дијелу посвећеном активностима које немају законодавни карактер. Предсједавање сједницама Савјета, изузев састава Савјета за спољне послове, врше представници држава чланица у Савјету, путем равноправне ротације. Савјет за спољне послове утврђује политику Уније на спљњем плану, у складу са стратешким смјерницама Европског савјета, и обезбјеђује јединствено дјеловање Уније на спољњем плану.

1.3.2. Европска комисија

Европска комисија (у даљем тексту: Комисија) је извршно тијело Европске уније. Она подстиче општи интерес Уније и у ту сврху предузима одговарајуће иницијативе. Комисија има сљедеће надлежности:

- Предлаже законодавне акте Уније, ако уговорима није другачије предвиђено;
- Врши координациону, извршну и управну функцију у складу са уговорима;
- Стара се о примјени уговора и мјера које су у складу са уговорима утврдиле институције Уније;
- Извршава буџет и управља програмима;
- Предлаже идеје јавних политика за средњорочни развој Уније;
- Покреће израду годишњих и вишегодишњих програма Уније;
- Представља Европску унију у билатералним и мултилатералним трговинским преговорима;
- Надгледа примјену права Уније под контролом Суда правде Европске уније;

- Са изузетком заједничке спољне и безбједносне политике, Комисија обезбјеђује представљање Уније на спољњем плану.

Чланови Комисије се бирају на основу своје опште способности и залагања за Европску унију из реда лица чија независност није упитна. Комисија је независна у вршењу својих дужности. Комисија не смије тражити нити примати никакве инструкције од било које владе или друге институције, органа, службе или субјекта. Мандат Комисије је пет година.

Комисију, именовану између датума ступања на снагу Лисабонског уговора 1. децембра 2009. године и 31. октобра 2014. године, чинили су по један држављанин сваке државе чланице, укључујући њеног предсједника и високог представника Уније за спољне послове и безбједносну политику, који је и један од њених потпредсједника. Од првог новембра 2014. године број чланова Комисије, укључујући предсједника Комисије и високог представника Уније за спољне послове и безбједносну политику, чини двије трећине броја држава чланица, осим ако Европски савјет, једногласно не донесе одлуку да промијени овај број. Чланови Комисије бирају се између држављана чланица по систему равноправне ротације између држава чланица, који одражава демократски и географски распон свих држава чланица.

Радам Комисије руководи предсједсједник Комисије, кога предлаже Европски савјет, квалификованом већином, Европском парламенту. Европски парламент бира предсједника Комисије. Предсједник Комисије доноси одлуку који комесар ће бити задужен за коју област, утврђује смјернице за рад Комисије, именује потпредсједнике, изузев високог представника Уније за спољне послове и безбједносну политику. Високог представника Уније за спољне послове и безбједносну политику и чланове Комисије, гласањем потврђује Европски парламент. На основу потврде Европског парламента, Европски савјет квалификованом већином именује Комисију.

1.3.3. Европски парламент

Европски парламент је једина институција Европске уније, која представља грађане Уније, чији се чланови бирају на непосредним изборима од стране грађана земаља чланица. Грађани су заступљени на опадајуће пропорционалан начин, са

најнижим прагом од шест чланова по држави чланици. Њихов број не прелази седам стотина педесет, поред председника. Ниједна држава чланица не може имати више од деведесет шест мјеста. Чланови Европског парламента бирају се на период од пет година на општим и непосредним изборима, слободним и тајним гласањем. Европски парламент бира председника и председништво из реда својих чланова. Мјесто засједања Европског парламента је Стразбург.

Европски парламент врши заједно са Савјетом Европске уније, законодавну и буџетску улогу. Осим тога, врши функцију политичког надзора и савјетовања у складу са уговорима. Европски парламент бира председника Европске комисије и потврђује избор Европске комисије. Законодавне ингеренције Европског парламента су ограничене. Његова много важнија улога је у покретању политичких иницијатива и стратегија јачања интеграционих процеса. Технички, парламентарни рад се врши консултацијама и усаглашавањем ставова. Када су у питању консултације, најчешће се обављају са Савјетом на начин как је то предвиђено Оснивачким уговором. У Европском парламенту посланици се групишу, не по националној матрици, већ према припадности политичкој опцији. Мултинационални приступ парламентарног рада представља важан интеграциони и кохезиони фактор Европске уније.

1.3.4. Европски савјет

Европски савјет је водећа политичка институција Европске уније. Чине га шефови држава и влада држава чланица, председник Европског савјета и председник Европске комисије. Високи представник Уније за спољне послове и безбједносну политику учествује у раду Европског савјета. Ако уговорима није другачије предвиђено, одлуке Европског савјета се доносе консензусом.

Идеја о формирању Европског савјета потекла је крајем шездесетих година прошлога вијека, са циљем да та институција континуирано даје подстицај развоју интеграционих процеса, а да истовремено представља моћ и снагу Европске заједнице. Међутим, ова идеја, на самом почетку, није подржана од стране земаља Бенелукса, које су у њој видјеле институционализацију снаге великих земаља чланица Заједнице.

За формирање Европског савјета велику заслугу имају француски предсједници Жорж Помпиду (Georges Pompidou) и Валери Жискар д Естен (Valéry Giscard d Estaing), који су снажно подржавали пројекат европских интеграција. Они су уложили своју моћ, ауторитет и енергију да убиједе остале чланице да подрже ову идеју. Тако је на Самиту у Паризу 1974. године одлучено да се успостави Европски савјет, којег би чинили шефови држава и влада земаља чланица Европске заједнице, чији би закључци представљали моћ и снагу Европске заједнице. Од самог почетка Европски савјет је препознат као институција највишег политичког ауторитета.

Све до „Лисабона“ Европски савјет није био институција Европске уније, али је свакако представљао мјесто моћи у којем су се доносиле стратешке одлуке. Ступањем на снагу Лисабонског уговора Европски савјет постао је и формално институција Уније и на тај начин дугогодишња доминантна, али неформална улога, постала је кроз Уговор призната и дефинисана.

Европски савјет даје Унији неопходни подстицај за развој и утврђује њене опште политичке смјернице и приоритете. У његовој надлежности су кључна питања Уније, као што су правци развоја Уније, иницијативе за промјену Уговора о Европској унији, одлуке у кризним ситуацијама, важна економска и политичка питања, укључујући и питање проширења Уније.

Европски савјет састаје се два пута у периоду од шест мјесеци, а сједнице сазива предсједник. Када је то предвиђено дневним редом, чланови Европског савјета могу одлучити да сваком члану у раду помаже министар, а предсједнику Европске комисије, један члан Комисије. Када то околности захтијевају, предсједник може сазвати и ванредну сједницу Европског савјета. Састанци Европског савјета су углавном кратки и интезивни, али захтијевају квалитетне припреме.

До ступања на снагу Лисабонског уговора свака земља чланица Европске уније добијала је улогу шестомјесечног предсједавања Европским савјетом, према унапријед одређеним ротирајућим редом. Предсједавање је давало свим земљама чланицама Уније једнак положај и могућност да, у периоду од шест мјесеци, буду на челу Европског савјета и да активно усмјеравају његов рад. Ротирајуће предсједавање је необично институционално обиљежје Европске уније, које је било све више изложено критикама. Критике су се односиле да је период предсједавања од шест мјесеци

сувише кратак да би се урадило нешто значајно и трајно. Пракса ротирајућег предсједавања показала се да слаби стабилност и континуитет Европског савјета, а и саме Уније. Тако је настала потреба да се Лисабонским уговором уведе функција предсједника Европског савјета, што је карактеристично и за остале институције Уније, попут Европског парламента и Европске комисије.

Предсједник Европског савјета се бира квалификованом већином у Европском савјету, на период од двије и по године, са могућношћу још једног реизбора. У случају спријечености или тешке повреде дужности Европски савјет може да га разријеша по истом поступку. Основне надлежности предсједника Европског савјета су: предсједава и руководи радом Европског савјета; стара се о припреми и континуитету рада Европског савјета, у сарадњи са предсједником Европске комисије, а на основу приједлога Савјета за опште послове; дјелује у циљу лакшег усаглашавања ставова и постизања кохезије и консензуса у оквиру Европског савјета; подноси извјештај Европском парламенту послје сваке сједнице Европског савјета.

Предсједник Европског савјета, симболично и суштински, представља Унију на спољњем плану по питањима заједничке спољне и безбједносне политике, не доводећи у питање овлашћења високог представника Уније за спољне послове и безбједносну политику. Предсједник Европског савјета не може вршити јавну функцију на националном нивоу.

2. КРИЗА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ЊЕНЕ ПОСЉЕДИЦЕ

Послијератна историја Европе показује да се до далекосежних структурних реформи углавном долазило тек кад поједине земље западну у озбиљну кризу. Иновације у скандинавским земљама уведене су, крајем осамдесетих и почетком деведесетих година двадесетог вијека, у условима када су ове земље запале у економске проблеме. До реформи у Великој Британији дошло је тек после дугог периода застоја у развоју.

Криза Европске уније производ је глобалне економске кризе и структурних проблема и слабости Европске уније. Актуелна економска и дужничка криза открила је фундаменталне слабости Европске уније. Те слабости су испливале на површину и продубиле кризу и довеле до тога да мање развијеније земље постају све слабије, а развијеније све јаче.

Глобална економска криза, која је почела 2008. године, изненадила је многе земље, пословне људе и становништво. Међутим, за озбиљне аналитичаре криза је била очекивана. Недовољно регулисано финансијско тржиште, преплављено ликвидношћу и ниским каматним стопама, брзи раст цијена (балон) некретнина на глобалном нивоу, раст кредита неликвидним дужницима довели су до финансијске и економске кризе. Криза је произведена у САД-у и није нешто што се једноставно догодило на финансијском тржишту, њу су осмислили људи, она је нешто што је Вол Стрит (Wall Street) креирао самом себи и преосталом дијелу свијета. Она је брзо постала глобална, што није изненађење, јер је око четвртине „токсичних иструмената“ и дугова отишло у иностранство. Да страни инвеститори нису купили тако много „токсичних иструмената“ и дугова, ситуација у САД-у би била много тешка.

Криза се попут домино ефекта проширила и на друге дијелове свијета. Прва тржишта која су била на удару кризе су тржишта Европске уније, због учешћа великог броја инвеститора на финансијском тржишту САД-а. Финансијско тржиште Европске уније је представљало плодно тло за „мутне финансијске иновације и инструменте“ који су им нудили већу зараду од улагања у реалну економију. Криза је врло слична кризи из 1929. године, коју је Џон Мајнард Кејнс (John Maynard Keynes) описао

ријечима као хронично стање ненормално ниске активности током дужег временског периода, без икакве изражене тенденције ка опоравку или ка потпуном колапсу.

Три кључне карактеристике економске кризе Европске уније су: прво, израженији интензитет и дуже вријеме трајања у односу на САД; друго, неједнак интензитет кризе на поједине земље чланице Европске уније; треће, криза је открила фундаменталне слабости Европске уније. Европска унија је пред великим изазовом, како обезбиједити будући просперитетан развој?⁸

2.1. Преношење кризе из САД на Европску унију

Криза се попут домино ефекта проширила из САД на Европску унију. Прва тржишта која су била на удару кризе су тржишта Европе и Азије, због учешћа великог броја инвеститора из ових дијелова свијета на финансијском тржишту Сједињених Америчких Држава.

Три су кључна трансмисиона механизма преношења кризе из САД на Европску унију:

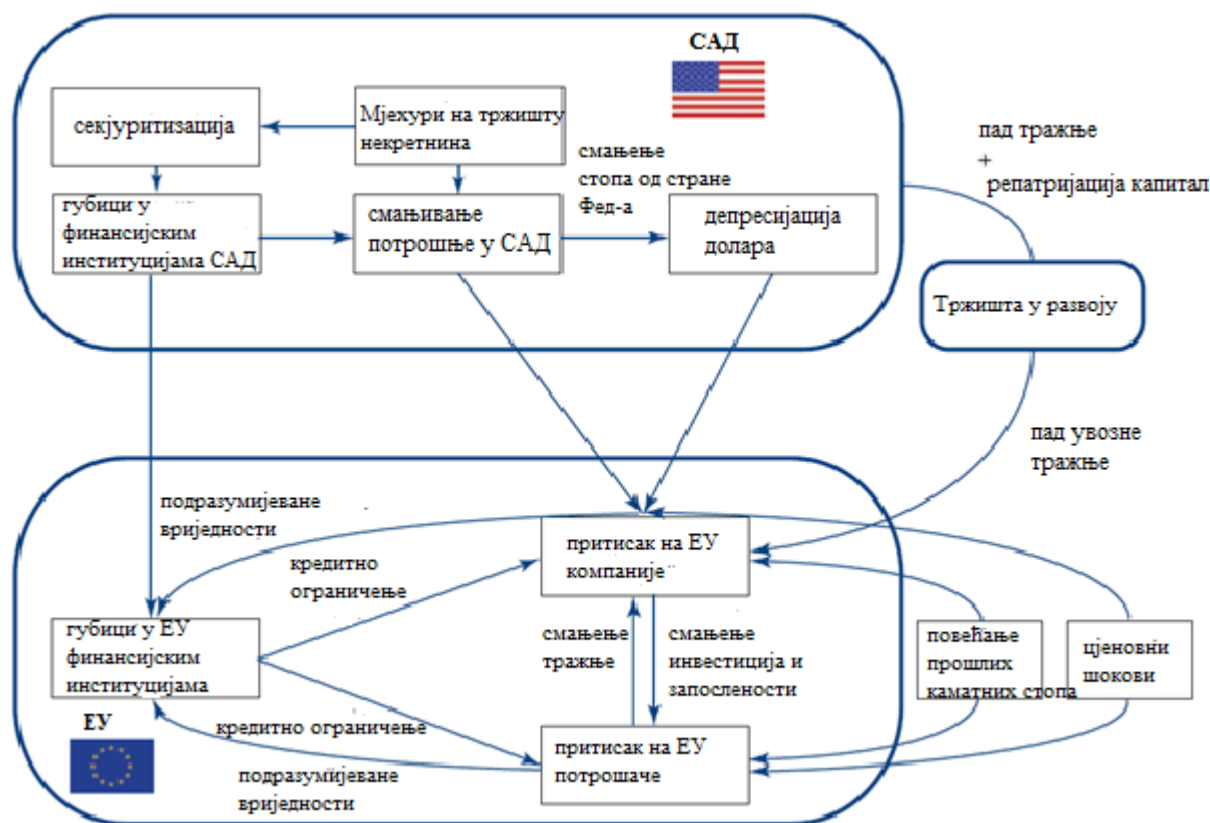
- пад потрошње у Сједињеним Америчким Државама директно је утицао на смањење извоза европских компанија;
- европски финансијски сектор био је главни купац “токсичне активе” од америчких банака. Колапс дијела америчких банака значајно је допринио кризи европског банкарског система, која се путем смањене кредитне активности пренијела на реални сектор;
- смањење референтне каматне стопе од стране Федералних резерви, као одговор на кризу, водило је паду вриједности долара у односу на евро и погоршавању извозне конкурентности европских компанија;

Криза се попут епидемије пренијела на европски банкарски систем. Сви су били изненађени разорним ефектима кризе. Европско финансијско тржиште представљало је плодно тло за „мутне финансијске иновације и инструменте“ који су им нудили већу

⁸ Жарковић, Никола. (2016). *Европска унија-криза и изазови развоја и опстанка*. Acta Economica, бр. 24. Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, стр. 153 и 154.

зараду од улагања у реалну економију. Све док није дошло до банкротства инвестиционе банке „Леман брадерс“ (енг. *Lehman Brothers*) средином септембра, утицај америчке кризе на Европску унију се сматрао умјереним.

Дијаграм 1: Преношење кризе из САД-а на Европску унију

Извор: Watt Andrew. (2008). *The Economic and Financial crisis in Europe: addressing the causes and the repercussions*. EEE Policy Brief, No. 3. European Trade Union Institute.

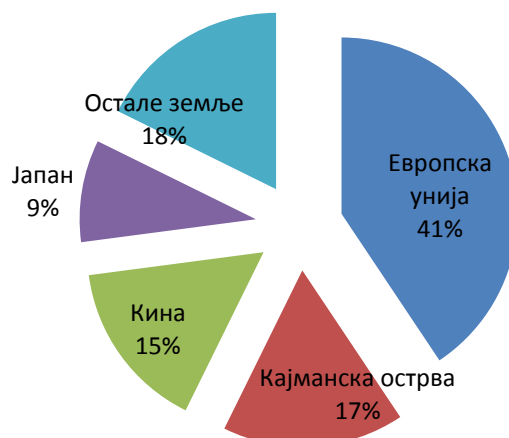
Основни механизам путем којег је финансијска криза погодила реалну економију је немогућност банака да наставе снажну кредитну подршку инвестиционој активности и потрошњи. Овим су посебно биле погођене дјелатности код којих је кредитна подршка играла важну улогу попут грађевинарства, туризма и аутомобилске индустрије.

2.1.1. Преношење кризе на финансијски сектор Европске уније

Основни разлог због којег су европске банке биле увучене у финансијску кризу насталу у САД је изложеност европских банака америчким ризичним хартијама од

вриједности. Најприје су погођене банке у Великој Британији, Шпанији и Ирској, а затим и остале земље Европске уније са развијеним финансијским тржиштем.

Графикон 1: Изложеност ризичним америчким хартијама од вриједности

Извор: US Treasury. Приступљено 17.08.2014. године. (Приказ аутора).

Из приказа на Графикону 13. евидентно је да је највећи дио америчке „токсичне активе“ завршио у Европској унији. Велика Британија је највише била изложена америчким хартијама од вриједности са 11%. Луксембург и Холандија су држале око 7% америчких проблематичних хартија од вриједности (ХоВ). Учешће од 4%, у укупно емитованим ризичним ХоВ, су имале Њемачка, Белгија и Ирска.

Наведене земље Европске уније и њихови финансијски системи били су први на удару америчке кризе. Остале земље Европске уније, као и европске земље изван Европске уније, погођене су финансијском кризом индиректно. Пошто су привреде свих европских земаља међусобно комплементарне, криза се пренијела и на земље Европе које нису чланице Европске уније. Повезаност финансијских система земаља ван Европске уније са финансијским системом унутар Европске уније је посебно изражен. Лимитиране домаћом тражњом, италијанске, француске, аустријске, грчке и скандинавске банке своја пословања ширили су на тржиште Источне Европе.

У периодима када је привреда Европске уније била у фази експанзије, капитал се кретао у смјеру од центра (матичних банака) ка периферији (филијалама банака), а у периодима рецесије и велике кризе, капитал је промијенио смјер, и креће се од

периферије ка центру.⁹ Економије земаља на периферији Европске уније су у великој зависности од прилива капитала из „европског центра“. У тим земљама инострани капитал из „европског центра“ има доминантан удио у власничкој структури банкарског сектора и кредитној активности банака и изложене су већем ризику од последица кризе у односу на најразвијеније земље Уније.

Страх од последица кризе, на тржиштима Европске уније, постајао је све израженији. Дошло је до повећања ризика и пада кредитног рејтинга многих банака и држава чланица, што је произвело отежан приступ кредитним средствима и скок каматних стопа, посебно на тржиштима земаља погођених израженојом кризом.

Графикон 2: Кретање EURIBOR 12м

Извор: Европска централна банка. Приступљено 18.06.2017. године са:
http://sdw.ecb.europa.eu/quickview.do;jsessionid=F10F1EFC0F8D96392AACD4903B19CC82?SERIES_KEY=143.FM.M.U2.EUR.RT.MM.EURIBOR1YD_.HSTA&start=2006&end=2013&trans=N&submitOptions.x=65&submitOptions.y=4.

Међубанкарска каматна стопа EURIBOR (eng. *Euro Interbank Offered Rate*) је у периоду од марта до октобра 2008. године порасла за 1 процентни поен, односно са 4,5% колико је износила у марту на 5,5% у октобру 2008. године. Раст EURIBOR-а од марта до октобра 2008. године проузрокован је растом референтне каматне стопе Европске централне банке. Након октобра исте године наступио је тренд пада EURIBOR-а који је трајао до марта 2009. године. У том периоду EURIBOR пратећи

⁹Драгутиновић, Стефан. (2009). *Светска економска криза и последице по привреду Србије*. Студије и истраживања бр. 11/2009. Београд: Институт факултета за економију, финансије и администрацију, стр. 27.

снижавање референтне каматне стопе ЕЦБ, смањен је са 5,5% (октобар 2008. године) на 1,8% (април 2009. године).

Без обзира на пад међубанкарске каматне стопе на европском тржишту, активне банкарске каматне стопе, које у својој основи имају EURIBOR, нису смањене, јер на њихово формирање утичу и други фактори као што је степен кредитног ризика земље. Под утицајем глобалне економске кризе, дошло је до повећаног степена ризичности улагања у поједине земље, што је утицало на повећавање активних каматних стопа банака. Повећани кредитни ризици улагања, као и несташица капитала, отежава приступ изворима финансирања и повећава њихову цијену. Ефекти који су се очекивали од пада EURIBOR-а су неутралисани повећањем кредитног ризика пласмана средстава, тако да снижавање стопе EURIBOR-а није оставило простора за смањивање активних каматних стопа банака.

Европска дужничка криза довела је до раста каматних стопа на државне обвезнице високо задужених земаља, попут Грчке, Италије, Шпаније, Португала и Ирске. У мају 2010. године, тржиште државних обвезница земаља које су ушле у дужничку кризу почело је „пресушивати“, с једне стране био је велики број налога за продају, а са друге стране није било довољно налога за куповину. Каматне стопе на државне обвезнице су репер за каматне стопе по којима се пласирају кредити приватном и јавном сектору. Државне обвезнице су главни колатерал на европском репо тржишту. Упркос снижењу референтне каматне стопе, у земљама дубоко погођеним кризом, присутни ризици отежавају одржавање финансијске стабилности и ликвидности банкарског и реалног сектора.

Графикон 3: Услови под којима банке позајмљују средства (енгл. bank lending standards), у периоду 2000-2009. године

Напомена: Што је индекс ближи вриједности од 100, то су услови за добијање кредита строжији.

Извор: European Commission. (2010). *Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses*. European economy 7/2009. стр. 24.

Графикон број 3 показује да је настанком финансијске кризе дошло до поштравања услова кредитирања. Све до појаве првих знакова кризе 2007. године, европске и америчке банке су кредите учиниле лако доступним. Након избијања финансијске кризе, поштравају се стандарди не само за хипотекарне кредите, него и за кредите привреди. То је довело до отежаног приступа финансијским средствима и неповољнијих услова кредитирања.

Бројне финансијске институције у свијету, укључујући велике европске банкарске групације, које су ради стицања добрих профита инвестирале у америчко хипотекарно тржиште, биле су принуђене да отпишу значајне износе потраживања мјерене милијардама, због немогућности наплате.¹⁰

¹⁰ European Commission. (2009). *From crises to recovery: the tools for the job*. Economic and Financial Affairs No. 12. Brussels. стр. 5.

Графикон 4: NPL, као проценат укупних кредита, у периоду 2008-2013. године

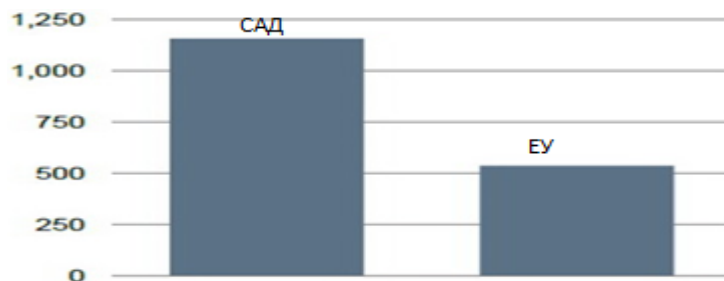

Извор: Schildbach Jan, Wenzel Claudius. (2013). *Bank performance in the US and Europe: An ocean apart*. DB Research. Deutsche Bank. стр. 10.

Број некавалитетних кредита је од настанка кризе у порасту, што указује да је присутан проблем неликвидности у приватном и јавном сектору. Лоши кредити, као проценат укупних кредита, највећу вриједност су достигли у Грчкој и Ирској под утицајем дужничке кризе.

Криза је захватала све већи број земаља и њихове финансијске системе, изазивајући пад ликвидности и панику на тржиштима. Многе финансијске институције претрпјеле су велике губитке или су проглашавале банкрот услед великих дуговања.

Графикон 5: Губици финансијских институција током кризе у периоду 2007-2010. године, у милијардама долара

Извор: Bloomberg. <http://www.bloomberg.com/>. Приступљено 18.08.2014. године.

Глобална финансијска криза се негативно одразила на пословање банака. Губици које су претрпјеле финансијске институције, због отписа ненаплативих

потраживања од пропалих финансијских институција и ненаплативих зајмова, у Европској унији су двоструко мањи него у САД. Велике америчке и европске банке су изгубиле више од 910 милијарди долара због „токсичне активе“ и лоших зајмова.¹¹ Отпис лоших зајмова и „заражених“ вриједносних папира нагло је повећан у 2009. години, када се глобална економска криза продубила. Погоршање услова привређивања допринијело је порасту дугова јер предузећа и грађани нису били у могућности да уредно отплаћују раније добијене банкарске кредите. У периоду од 2007-2010. године европске банке су исказале губитке од 737 милијарди долара.¹²

Осим банкарског сектора, кризом је погођено и берзанско тржиште, које је знатно брже и драстичније реаговало на промјене.

Графикон 6: Кретање берзанског индекса DAX у периоду 2005-2009. године

Извор: <http://finance.yahoo.com/q/ta?s=^GDAXI&t=5y&l=on&z=m&q=l&p=&a=&c=>.

Приступљено 19.08.2014. године.

¹¹ IMF. (2009). *IMF Working Paper*. Washington, December 2009.

¹² Klaus, Schmidt-Hebbel. (2016). „*Managing the global financial crisis and economic downturn*“. Economic Outlook No. 84. OECD. Paris. p. 7-10.

Графикон 7: Кретање берзанског индекса FTSE у периоду 2005-2009. године

Извор: <http://finance.yahoo.com/q/ta?s=^FTSE&t=5y&l=on&z=m&q=l&p=&a=&c=>. Приступљено 19.08.2014. године.

На основу претходна два графикона приказано је кретање индекса двије највеће европске берзе, индекс њемачке берзе - DAX и индекс британске берзе - FTSE. Уочљив је пад индекса на европским финансијским тржиштима од септембра 2008. године. Управо у том периоду, глобална економска криза је забиљежила ескалацију, нарочито након банкрота „Lehman Brothers-a“. Индекси су биљежили константан пад од септембра 2008. године, уз краткорочне периоде опоравка који су били посљедица најава помоћи финансијском сектору од стране влада, а најнижу вриједност су забиљежили у 2009. години.

2.1.2. Преношење кризе са финансијског на реални сектор Европске уније

Основни механизам путем којег је финансијска криза погодила реалну економију је неуспјех банака да, због финансијских губитака и губитка повјерења, обављају своју основну функцију кредитирања привреде. Предузећа су суочена са неликвидношћу, инвестиције су значајно смањене, потрошња је пала посебно у оним дијеловима тржишта, у којима је кредитно финансирање играло важну улогу, прије свега у производњи трајних добара.

Финансијска криза је погодила државе чланице Европске уније различитим интензитетом. „У којој мјери финансијска криза утиче на поједине земље чланице Европске уније, у великој мјери зависи од иницијалних услова у земљи чланици и од

слабости њихових привреда.”¹³ Утицај кризе на чланице ЕУ разликује се у зависности од тога да ли је у земљи чланице прецијењено тржиште некретнина и да ли је прегломазна грађевинска индустрија. Осим тога, зависи и да ли је ријеч о извозно зависној земљи, те од стања платног биланса државе чланице. “Земље у којима је извозна тражња била снажна и/или у којима је регистрован суфицит на текућем рачуну, више су изложене оштрим контракцијама свјетске трговине (нпр. Њемачка, Холандија и Аустрија). Земље које су забиљежиле велики дефицит текућег биланса могу се суочити са опасношћу од укидања токова капитала.”¹⁴ Утицај кризе на државе чланице се разликује и од степена зависности од страног капитала, од развијености финансијског тржишта и од његове изложености ризичној имовини.

¹³ European Commission. (2009). *Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses*. European economy 7/2009. стр. 27.

¹⁴ Ibidem, стр. 27.

Табела 2: Канали и механизми преношења кризе са финансијског на реални сектор

КАНАЛ	МЕХАНИЗАМ
Трошкови финансирања	Веће каматне стопе, веће марже и мање цијене акција су повећале трошкове финансирања, смањујући инвестирање.
Доступност кредита	Строжији финансијски услови су смањили спремност банака и других финансијских институција да пласирају нове кредите.
Аверзија према ризику	Висока аверзија према ризику довела је до повећања премија на ризик.
Нето вриједност компанија	Пад цијена акција и цијене имовине доводе до смањења нето вриједности предузећа, што повећава проблеме негативне селекције и моралног хазарда.
Нето вриједност домаћинстава	Пад цијена акција и имовине доводи до смањења расположивог дохотка појединаца, што погоршава кредитну способност и чини нова задужења отежаним.
Девизни курс	Бијег у валуте уточишта (енг. „safe haven“ currencies), укидање капиталних токова, утиче на девизне курсеве који утичу на трговину.
Повјерење	Повјерење потрошача, пословно и инвестиционо је опало што води до смањења њихових активности.

Извор: Cecchetti, Stephen. Kohler, Mario. Upper, Christian. (2009). *Financial Crises and Economic Activity*. BIS. Преузето 17.8.2014. године са <http://www.bis.org/publ/othp05.pdf>.

Виши трошкови финансирања повећавају границу стопе поврата, снижавајући инвестирање. Више каматне стопе повећају трошкове отплате дугова и смањују могућност новог инвестирања. Ово је вјероватан исход у већини земаља, јер значајан удио задужења предузећа је у облику краткорочних револвинг кредита или кредита са

варијабилним каматама. Повећање каматних стопа утиче на обим текуће потрошње домаћинства, као и на обим потрошње трајних добара. Све ово упућује да строжији финансијски услови смањују профите предузећа и расположиви доходак домаћинства. Иако су монетарне власти снижавале референтне каматне стопе, трошкови банкарских кредита, када су уопште били доступни, су значајно расли. У САД, на примјер, каматне стопе на хипотекарне кредите су порасле за више од 100 базних поена, иако је референтна каматна стопа Федералних резерви опала за 400 базних поена.¹⁵

Криза није утицала само на пораст у трошковима задуживања. Она је такође смањила доступност кредита, било путем традиционалног кредитирања или путем секјуритизације. Међу економистима, широко је прихваћено становиште да поремећаји у финансијском систему смањују понуду кредита. Током актуелне кризе банке су нагло пооштриле стандарде за задуживање. Потражња за кредитима је такође опадала, што је допринијело смањењу понуде кредита небанкарском, приватном сектору. Осим тога, број небанкарских дужника је једноставно нестао, односно постали су „жртве кризе“.¹⁶ Колапс секјуритизације је додатно смањио понуду кредита.

Захваљујући повећању трошкова финансирања и смањењу у понуди кредита, дошло је до наглог раста аверзије према ризику од стране инвеститора. На врхунцу кризе, институционални инвеститори нерадо су држали готово било коју врсту ризичне активе.

Посматрајући билансе стања, пад цијена акција и некретнина, као и цијена друге имовине, имао је директан утицај на нето вриједност предузећа. То је утицало на смањење вриједности колатерала који су фирме имале на располагању да би биле у могућности да врате зајмове.

Нагли пад цијена акција и имовине има утицај на потрошњу и уштеђевину домаћинства. Криза је довела до драстичног пада вриједности богатства домаћинства као дијела њиховог расположивог дохотка. „У САД, пад је био око 25% , док је у

¹⁵ Cecchetti, Stephen. Kohler, Mario. Upper, Christian. (2009). *Financial Crises and Economic Activity*. BIS. Преузето 20.8.2014. године са: <http://www.bis.org/publ/othp05.pdf>.

¹⁶ Ibidem. стр. 30.

еврозони вриједност богатства домаћинстава опала за 10%. Најмањи пад у вриједности расположивог дохотка забиљежен је у Великој Британији, гдје је забиљежен пад од 5%.¹⁷ Пад цијена акција обично указује на погоршање у будућој профитабилности. Спорији раст цијена акција значи ниже приходе и мање ресурса који су на располагању за подмиривање тренутне и будуће потрошње.

Финансијска криза утиче на привредну активност и путем њеног утицаја на девизне курсеве. Криза у појединачним земљама обично доводи до „бијега капитала“ што резултира у депресијацији њихове валуте. У актуелној глобалној кризи, свјedoци смо бијега у „сигурне“ валуте, као што су амерички долар и швајцарски франак, и преокрета токова капитала. Због тога, неке су се земље суочиле са депресијацијом њихових валута, попут еврозоне, док валуте других земаља, које су биле центар финансијске кризе попут САД и Швајцарске, апресирају. Промјене у вриједности валута имају јасан утицај на трговину, депресијација подстиче извоз, док апресирација смањује извоз и повећава увоз.

Повјерење потрошача и инвеститора такође је имало утицај на реалну економију. Утицај тренутне кризе на реалну економију је очигледан. Индикатори пословног повјерења и повјерења потрошача и у САД и у еврозони су пали на најнижи ниво у посљедње двије деценије.

2.2. Реакција на кризу

Све земље чланице Европске уније нису истим интензитетом и на исти начин погођене економском и финансијском кризом. За разлику од САД, које представљају јединствену државу, Европска унија са 28 држава чланица, је много комплекснија у проналажењу адекватних мјера у превазилажењу кризе.

Превазилажење економске и финансијске кризе у Европској унији састоји се од мјера предузетих на нивоу Европске уније и мјера предузетих на нивоу држава чланица. Водеће земље Европске уније наметнуле су мјере штедње као „лијек“ за

¹⁷ Ibidem. стр. 32.

излазак из кризе, што је додатно продубило кризу посебно у земљама на периферији Европске уније, дубоко погођене кризом. Доминантне силе су вјеровале да је најбољи начин да се обнови здравље неке државе у рецесији велика доза штедње – резање издатака, да би се смањили дефицити.

Одлика политике штедње коју су многе европске владе прихватиле јесте да је она изазвала далеко дубљи и дужи пад него што је то морало бити, са дугорочним посљедицама. Такозвано „стежање каиша“, које је прихваћено у Европској унији, имало је штетне посљедице за читаву европску економију. Као доказ за то су чињенице да су све земље Европске уније на рубу економске стагнације. Већина земаља Европске уније није још успјела достићи предкризни ниво БДП-а. Једноставно речено, дуготрајна криза је смањила европски потенцијални аутпут. Њемачка се често узима као примјер најстабилније европске државе, а уједно је и извориште политике, према којој су мјере штедње, једини начин изласка из кризе. Међутим, економски раст је, чак и у Њемачкој након 2008. године, успорен, што значи да мјере штедње нису дале очекиване резултате. Штедња је увијек и свуда доводила до контракционих ефеката, који су се потврдили и на примјеру Европске уније. Што је већа штедња, утолико је већа економска контракција. Херберт Кларк Хувер (Herbert Clark Hoover) је био предсједник САД у вријеме берзанског краха 1929. године. Његова политика штедње направила је од берзанског краха Велику економску кризу. Од Хуверовог времена таква политика се редовно потврђује као промашена. **„Штедња је добра политика у условима рецесије, ако се може рећи да је скок с руба литице најбољи начин силаска низ планину“**, ријечи су којима је Стиглиц иронично прокоментарисао ставове многих који су заговарали штедњу. Према ријечима нобеловца Џозефа Стиглица **„требаће десет година више да би се привреда опоравила због провођења мјера штедње“**. „Прије него што лидери Европске уније, који су наметнули политику штедње, отворе шампањац и почну да наздрављају, требају размотрити скоро непоправљиву штету коју је таква политика изазвала.“¹⁸

¹⁸ Стиглиц, Џозеф. (2014). *Планирана економска стагнација*. Social Europe Journal. Преузето 2014. године са <http://www.socialeurope.eu/2014/02/economic-stagnation/>.

Штедња је у кризним временима, према ријечима Кругмана, лудост, она само погоршава ситуацију, што се обистинило. Међутим, ми се налазимо у свијету парадокса, у свијету у којем чак ни нулта каматна стопа није довољно ниска да обезбиједи пуну запосленост. Један од тих парадокса је парадокс штедње: “Претпоставимо да сви истовремено покушају да штеде. Помислили бисте да ће повећана штедња донијети веће инвестиције, већа улагања у нове фабрике, што би повећало наше богатство. Али у економији која је у депресији, ако сви пробају да уштеде (тј. да мање троше), једини резултат ће бити пад прихода и привредних активности. Привреда тоне још дубље у депресију и улагања компанија додатно опадају, не расту, у покушају да се повећа појединачна штедња, потрошачи у цјелини гледано на крају уштеде мање.”¹⁹ Сљедећи лијек који се прописује за ову ситуацију, тј. отплата дугова услед постојања прекомјерног задуживања, доводи нас у сљедећи парадокс, парадокс смањивања задужености. Претпоставимо да сви одједном покушају да отплате дугове. Тада долази до пада прихода и улагања, те до погоршања дужничких проблема умјесто да се поправљају. Овај парадокс, како га је Фишер објаснио, представља ситуацију у којој: „што више дужници плаћају, то више дугују“.²⁰ Ако резање потрошње, односно повећање штедње, умањи будући дуг, умањиће и нечији будући приход па би и „наша способност да се носимо са дугом могла опати“.²¹

“Право вријеме за штедњу је вријеме раста, а не вријеме кризе“, ријечи су Џон Мајнарда Кејнза. Да би се превазишла економска и финансијска криза, потребно је радити заправо супротно штедњи. „За привреду не важи исто што и за домаћинства. Домаћинства могу да одлуче да троше мање и да покушају да зараде више. Међутим, у привреди као цјелини, потрошња и зарада иду заједно: „моја потрошња је ваш доходак, а ваша потрошња је мој доходак“.²² „Ако свако покуша да смањи потрошњу у исто вријеме, национални доходак ће пасти“.²³ Излаз из рецесије је у повећању потрошње

¹⁹ Кругман Пол. (2012). *Окончајте ову депресију. Одмах!* Београд: Хеликс. Смедерево: Интеркомерц. стр 53.

²⁰ Ibidem. стр. 53.

²¹ Ibidem. стр. 148.

²² Ibidem. стр. 29.

²³ Krugman, Pol. (2013). *The big fail*. The New York Times. Преузето 17.8.2014. године са: http://www.nytimes.com/2013/01/07/opinion/krugman-the-big-fail.html?_r=0.

владе. Налазимо се у свијету недовољне потражње. Да би се изборили са кризом, потребна је активнија политика влада поготово у погледу повећања привремене потрошње. Кругман за проблем недовољне потрошње види рјешење у повећању државне потрошње, јер „сада је вријеме да влада троши више, а не мање, све док приватни сектор не буде спреман да поново гура привреду напријед.”²⁴

Инвестиције, које се покушавају подстаћи привлачењем крупног и најчешће страног капитала, а које призивају све државе чланице Европске уније, не могу, према Стиглицу, спасити европску економију. Државе се надају да ће *ниже пореске стопе* за корпорације стимулирати инвестиције. Међутим, према мишљењу Стиглица инвестиције се не могу реализовати због недостатка потражње, а не због високих пореза.

Које су мјере предузете на нивоу Европске уније? Кључне интервенције односиле су се на мјере да се спријечи ескалација кризе путем спасавања банака, путем докапитализације, које су биле изложене проблематичним америчким хартијама од вриједности и обезбјеђење помоћи најрањивијим земљама чланицама Уније. Осим докапитализације банака, које су се суочиле са тешкоћама, подршка банкарском систему укључила је и средства за међубанкарске гаранције. Циљ обезбјеђења средстава за издавање међубанкарских гаранција је био да се врати повјерење у банке и да се помогне оживљавање кредитне активности банака. Земље Европске уније које нису биле директно изложене кризи, индиректно су изложене недаћама преко смањења прилива страних директних инвестиција, пада спољне трговине и отежаном приступу финансијским средствима.

Европска комисија је објелоданила крајем 2008. године детаље свог плана за опоравак посрнутих европских привреда. *“Комисија земљама чланицама Европске уније нуди”*, како је то рекао њен предсједник Жозе Мануел Баросо, *“кутију са алатом, а на њима је да изаберу алатку која им највише одговара.”* То значи да неће све земље предузимати исте мјере, али да ће оне бити усклађене. Предсједник Европске комисије је тада изјавио да су “предложили фискалне подстицаје засноване на усклађеним и

²⁴Кругман, Пол. (2012). *op. cit.* стр. 1.

узајамно корисним мјерама које ће предузети земље чланице. Те мјере биће усклађене са економским приликама у свакој земљи, али истовремено треба да буду од користи свима. *Краткорочне мјере за олакшање бола праћене су дугорочнијим мјерама за лијечење узрочника болести.* Циљ је да се предуприједе будуће кризе и да се наше привреде врате на пут раста“.

Да би се обезбиједила финансијска стабилност, у мају 2010. године формиран су *Европски механизам за финансијску стабилност* (European Financial Stabilisation Mechanism - EFSM) и *Европски фонд за финансијску стабилност* (European Financial Stability Facility – EFSF). Механизми су формиран на период од три године, са циљем да угроженим земљама омогуће приступ јефтинијим изворима финансирања. Били су главни инструменти пружања помоћи Ирској (85 милијарди евра) и Португалу (78 милијарди евра), те друге трансхе помоћи Грчкој до укупног износа од 240 милијарди евра, укључујући и прву трансху. Укупан фонд средстава за оба механизма износио је 500 милијарди евра.

Од јула 2012. године, EFSM и EFSF је замијењен заједничким *Европским механизмом за стабилизацију* (European Stability Mechanism – ESM)²⁵, чији су акционари земље чланице еврозоне, са кредитним капацитетом од 500 милијарди евра укључујући и износ одобрених кредита од стране EFSF. Земље ЕУ могу приступити средствима ESM-а, али под строгим условима и на бази детаљне анализе која ће бити спроведена од стране Европске комисије и ММФ-а, а у вези са оцјеном Европске централне банке о одрживости релевантног дуга земље. Осим могућности финансирања програма макроекономског прилагођавања, ESM може да купује инструменте дуга земаља чланица еврозоне на примарном и секундарном тржишту, обезбјеђује кредитне линије из предострожности и да финансира докапитализацију финансијских институција кроз кредите државама чланицама. ESM је пружио финансијску помоћ Шпанији да би докапитализовала финансијски сектор, као и Кипру у циљу финансирања програма макроекономског прилагођавања. Шпанији је одобрен износ од 100 милијарди евра, али је искоришћено 41,3 милијарде евра, јер Шпанија

²⁵ Европски стабилизациони механизам - ESM. (2014). *Опште информације*. Приступљено 4.8.2014. године са: <http://www.esm.europa.eu/>.

није тражила исплату цјелокупног износа. Кипру је одобрен износ од 9 милијарди евра, а закључно са посљедњом исплатом која је извршена 4. априла 2014. године укупно је искоришћено 4,75 милијарди евра са просјечним пондерисаним роком отплате од 14,9 година. Услови помоћи путем механизма креираних од стране земаља чланица еврозоне били су *провођење мјера штедње* које су биле услов кредита који су наметнути кроз преговоре са „тројком“ (Европском комисијом, Европском централном банком и Међународним монетарним фондом).

Осим пружања помоћи и формирања стабилизационих механизма, битно је истаћи и потписивање *Уговора о стабилности, координацији и управљању* (Treaty on Stability, Coordination and Governance - TSCG), чији је циљ очување стабилности читаве еврозоне. Документ је сачињен након што су се лидери зоне евра у децембру 2011. године сложили да су потребне оштрије мјере да би се у зону вратила стабилност. Уговор су потписале све земље Европске уније, осим Велике Британије и Чешке. Уговор захтијева да национални буџети буду у равнотежи или у суфициту. Сматраће се да се правило примјењује, ако је остварен средњорочни циљ, зацртан за сваку земљу посебно, како је то дефинисано у ревидираном Уговору о стабилности и расту, са нижим лимитом структурног дефицита од 0,5% номиналног БДП-а. Ако се уоче значајније девијације од тог циља, аутоматски се покреће корективни механизам. Овај уговор укључује провођења „прикладних“ препорука током одређеног временског периода. Уколико препоруке не буду испоштоване, Суд правде може да казни земљу у висини до 0,1% БДП-а. Казна ће бити уплаћена у ESM ако земља, која је кажњена користи евро, или у буџет Европске уније, ако кажњена земља користи националну валуту. Предвиђена је могућност одступања од „билансираних буџетских правила“ само у изузетним околностима, као у случају тешког пада привредних активности. Ако је државни дуг неке земље знатно испод референтне вриједности од 60% БДП-а, лимит за буџетски дефицит може да буде помјерен на 1% БДП-а.²⁶

Уведен је и *Европски семестар* као нови инструмент надзора и координације економских и фискалних политика земаља чланица. На почетку сваке године, земље

²⁶ European Council. (2012). *Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union*. Преузето 4.8.2014. године са: http://european-council.europa.eu/media/639235/st00tscg26_en12.pdf.

чланице Европској комисији достављају планове државног буџета, која их оцјењује прије усвајања у националним парламентима. Европски семестар ће омогућити Европској комисији да на вријеме упозори земље чланице на могуће кризе, односно водиће се политика „унапријед“ умјесто досадашње праксе накнадног оцјењивања и кориговања.

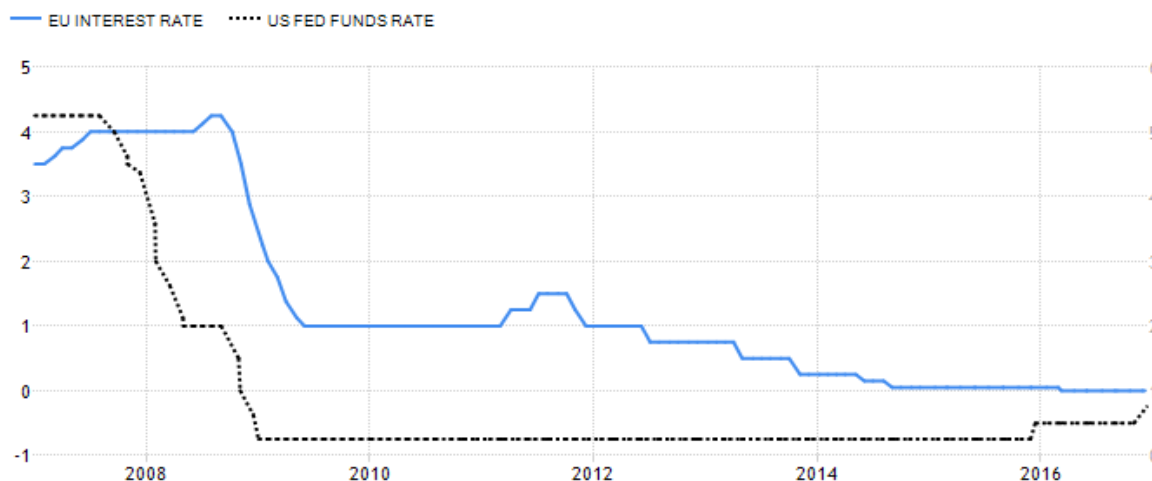
Започет је и процес стварања *банкарске уније*. Током 2013. године формиран је јединствени надзорни механизам (Single Supervisory Mechanism - SSM) који укључује све чланице еврозоне, али је отворен и за остале чланице Европске уније. ЕЦБ ће управљати јединственим надзорним механизмом заједно са Европском банкарском агенцијом (European Banking Authority - EBA), а у почетку ће надзирати 150-200 највећих банака-системских банака, чија је имовина већа од 30 милијарди евра. Почетак заједничког надзора је предвиђен за другу половину 2014. године. Тиме је начињен први стуб стварању банкарске уније у Европи, односно интегрисаног финансијског система да би се заштитила финансијска стабилност и трошкови пропасти банака свели на најмању могућу мјеру. Она ће се састојати из јединственог надзорног механизма и нових интегрисаних оквира за осигурање депозита и санацију кредитних институција. Недавно је Европска унија креирала други стуб банкарске уније. У априлу 2014. године, Европски парламент је изгласао стварање *Механизма јединственог рјешења* (Single Resolution Mechanism – SRM), који ће реаговати по потреби да стабилизује или угаси одређену банку прије него што она нанесе штету широј економији. Укупан фонд средстава којима ће располагати Механизм јединственог рјешења износиће 55 милијарди евра. Формираће се на бази доприноса свих банака земаља чланица у периоду од 8 година, док ће на почетку транзиционог периода фонд располагати са 40% планираног износа средстава. Тиме је стављена тачка на еру великих пакета помоћи и осигурава да порески обвезници више не сnose трошкове посрнућа банака.

Европска централна банка (ЕЦБ) је својим инструментима реаговала на кризу неправовремено, у појединим периодима погрешно, споро, и колебљиво.²⁷ Европска

²⁷ Килибарда, М. Никчевић, А. Милић, Д. Мићуновић, А. (2011). *Глобална финансијска криза и одговор Европске уније*. Подгорица: Централна банка Црне Горе.

централна банка (ЕЦБ), као институција која води монетарну политику у еврозони, оснивачким актом, за основни циљ има одржавање цјеновне стабилности. Да би сачувала цјеновну стабилност, као један од основних инструмената монетарне политике, користи политику вођења референтне каматне стопе. У изузетним околностима, као што су глобалне економске и финансијске кризе, може да примјењује и нестандартне мјере у циљу ублажавања посљедица кризе.

Графикон 8: Референтне каматне стопе ЕЦБ-а и ФЕД-а

Извор: <http://www.ecb.europa.eu/stats/monetary/rates/html/index.en.html> i <http://www.tradingeconomics.com/euro-area/interest-rate>. Приступљено 20.05.2017. године.

На почетку кризе, ЕЦБ је водила погрешну и у условима кризе непримјерену монетарну политику. Током 2007. и 2008. године одржавала је веома високу референтну каматну стопу од 4%, а због страха од инфлације, у августу 2008. године, повећала је референтну каматну стопу на 4,25%. Умјесто да води експанзивну монетарну политику она је водила рестриктивну монетарну политику. Снижавањем референтне каматне стопе је почела од октобра 2008. године, неодлучно и веома колебљиво. У априлу 2011. године, референтну каматну стопу је повећала са 1% на 1,25%, а у јулу на 1,5%, због страха од инфлације. У новембру 2011. године ЕЦБ је референтну каматну стопу смањила на 1,25% и од тада је у сталном паду, а од септембра 2014. године износи 0,05%. ЕЦБ је *смањила стопу обавезне резерве* са 2% на 1% 18. јануара 2012. године. Тиме је смањила обавезне резерве које су банке дужне

држати код ЕЦБ, са 200 на 100 милијарди евра, чиме је повећан кредитни потенцијал банака за око 100 милијарди евра.²⁸

Ради поређења, Федералне резерве САД су, у циљу превазилажења економске и финансијске кризе, од самог почетка кризе водиле експанзивну монетарну политику. Референтна каматна стопа је смањена на близу нуле, у циљу обезбјеђења ликвидности банака и њихове кредитне активности према реалном сектору, ради подстицања пословне активности. Предузето је и низ других мјера, кроз тзв. квантитативне олакшице, које су уведене почетком 2008. године, усмјерених на повећање ликвидности и кредитне активности банака и помоћи банкама и великим компанијама, тако да је према неким процјенама убризгано свјежег новца, од стране Федералних резерви, у периоду 2008-2011. година, преко пет хиљада милијарди долара.

Европска централна банка је, са великим закашњењем и са великом плаћеном цијеном погрешне монетарне политике вођене током кризе, у марту 2015. године предузела смјелије и значајније потезе, путем тзв. квантитативних олакшица, које се огледају у куповини обвезница земаља чланица у вриједности од 60 милијарди евра мјесечно до септембра 2016. године, односно укупно 1.140 милијарди евра. Програм квантитативних олакшица је продужен до октобра 2017. године, с тим што је повећан мјесечни износ за куповину обвезница земаља чланица са 60 на 80 милијарди евра, тако да ће укупна вриједност програма износити 2100 милијарди евра. Програм квантитативних олакшица је највећа и најзначајнија досадашња иницијатива ЕЦБ, који се показао оправданим потезом, а има за циљ да заустави дефлациона кретања, подстакне инвестиције и привредни раст у земљама чланицама. Европска централна банка је пропустила прилику да то уради раније попут Федералних резерви, чиме би се значајно ублажиле посљедице кризе и њихово временско трајање. Представници Њемачке, у органима Европске централне банке, су дуго пружали отпор увођењу квантитативних олакшица.

Као одговор на кризу, ЕЦБ је предузела и пакет нестандартних мјера у оквиру програма „Програм појачане кредитне подршке“ и „Програм тржишта хартија од

²⁸ European Central Bank. (2012). *Monthly Bulletin: February*. Преузето 10.8.2014. године са <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/mobu/mb201202en.pdf>.

вриједности“. Од октобра 2008. године, ЕЦБ је предузела низ нестандартних мјера да би се побољшали услови кредитирања и ради оживљавања кредитних активности, под називом *Програм појачане кредитне подршке* (енг. *enhanced credit support*). Нестандардне мјере ЕЦБ које су имале за циљ да појачају кредитну понуду се огледају у следећем:²⁹

- *Пружање неограничене ликвидности банкама еврозоне по фиксној стопи.* Квалификоване финансијске институције у еврозони добиле су могућност неограниченог приступа ликвидним средствима централних банака по главној стопи рефинансирања уз одговарајуће колатерале.
- *Продужење рочности операција рефинансирања са три мјесеца на дванаест мјесеци.* У нормалним условима ЕЦБ проводи операције дугорочног рефинансирања рочности од 3 мјесеца. ЕЦБ је одлучила да повећа износ ликвидних средстава за дугорочне операције рефинансирања увођењем допунских операција рефинансирања рочности прво до 6, а касније до 12 мјесеци. Овим је ублажена забринутост за функционисање банкарског сектора и смањена је неизвијесност. Од ове мјере се очекивало да охрабри банке да наставе са пласирањем кредита привреди.
- *Проширење листе прихватљивих колатерала.*
- *Пружање ликвидности у иностраној валути* (нарочито у америчким доларима). ЕЦБ је уговорила кредитне линије са другим централним банкама на реципрочној основи, у циљу задовољавања тражње, посебно за америчким доларом. Тиме је омогућено финансирање банака еврозоне иностраном валутом у замјену за еврo. Ова мјера је од посебног значаја с обзиром да су банке еврозоне и друге институције имале значајан дио обавеза у америчким доларима.
- *Програм куповине покривених обвезница.* Евросистем је обезбиједио откуп покривених обвезница деноминованих у еврo, у износу од 60 милијарди евра од јуна 2009. до јуна 2010. године. Овај програм имао је за циљ оживљавање тржишта покривених обвезница који је био значајан извор финансирања банака еврозоне.

²⁹European Central Bank. (2010). *The ECBs monetary policy stance during the financial crisis*. Monthly Bulletin: January 2010. Преузето 10.08.2014. године са https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/art1_mb201001en_pp63-71en.pdf?2e40441c634b7f6f860b4a302f03cc47. стр. 68.

Ради се о обвезницама које су емитовале банке у сврху рефинансирања кредита одобрених јавном и приватном сектору, а често су се везивале за трансакције на тржишту некретнина.

Европска централна банка је покренула *Програм тржишта хартија од вриједности* да би се побољшало функционисање тржишта обвезница. Овим програмом, омогућена је интервенција на тржишту јавних и на тржишту приватних обвезница. Интервенције на тржишту државних обвезница лимитиране су искључиво на секундарно тржиште. Такође, ликвидност креирана на овај начин је стерилисана, јер циљ овог програма није био обезбјеђивање додатне ликвидности, већ оживљавање тржишта обвезница. Захваљујући овом програму, спријечен је неконтролисан раст каматних стопа по којима се државе задужују и успорено преношење кризе на остале земље.³⁰

Ове нестандартне мјере ЕЦБ су привременог карактера, па ће се укидати постепено и правовремено, када се финансијски услови побољшају или ако ове мјере почну представљати ризик за примарни циљ ЕЦБ, односно за одржавање стабилности цијена.

Европска централна банка и централне банке држава чланица ЕУ нису дјеловале саме да би ублажиле ефекте кризе на финансијске институције. Владе држава чланица ЕУ су такође реаговале у превазилажењу кризе пружањем пакета финансијске помоћи угроженим институцијама.

Владе земаља Европске уније су на глобалну економску кризу из 2008. године углавном реаговале индивидуално, путем индивидуалних пакета финансијске помоћи посрнулим банкама потпуном или дјелимичном национализацијом,

³⁰ Cour-Thimann P., Winkler B. (2013). *The ECB's non-standard monetary policy measures: the role of institutional factors and financial structure*. European Central Bank. Преузето 14.8.2014. године са <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1528.pdf>.

докапитализацијом. Креатори економске политике су предузимали мјере у циљу спречавања прелијевања дужничке кризе на реални сектор.³¹

Мјере које се односе на владине помоћи финансијским институцијама укључују капиталне ињекције, гаранције за издате обвезнице и друге обавезе, подршка активи финансијских институција, те ниво осигураних депозита по појединим државама. Банке су се осим проблема са ликвидношћу, сусреле и са проблемом солвентности, што је утицало да неке земље реагују директним ињекцијама капитала у банке. На овај начин, неке банке су национализоване. Када је у питању мјера гарантовања обавеза насталих емитовањем обвезница, првобитно је било утврђено да у Европској унији рочност гарантованог дуга не може бити већа од три године. Касније, рочност је повећана с тим да се гарантовање дуга рочности од три до пет година врши под одређеним условима. Повећан је ниво осигураних депозита на 100.000 евра у неким државама чланицама, док поједине углавном развијене земље ЕУ, нису ограничиле ниво осигураног депозита. Повећање нивоа осигураних депозита је враћало повјерење у рад финансијских институција.

Базелски комитет за супервизију банака је издао нове смјернице, у виду Базел III регулаторног оквира, са циљем унапређења способности банкарског сектора да апсорбује шокове који произилазе из финансијских и банкарских притисака, смањујући тиме ризик од њиховог преношења у реални сектор, те унапређења управљања ризицима и уопште управљања у банкама, као и повећања транспарентности пословања банака. Минималан захтјев за основним капиталом је повећан са 4% (према Базелу II) на 6% ризиком пондерисане активе. Осим овог, банке ће минимални износ основног капитала морати допунити са још једним “заштитним износом” од 2,5%.

Основни правци реформе финансијског система у циљу повећања његове отпорности на кризе, огледају се у пооштравању захтјева у погледу адекватности капитала банака, строжијој регулацији финансијских институција попут

³¹ Aras N.O., Ozturk M., Kadi F. (2012). *Determinant of Debt Crisis in EU and the Recovery Efforts*. International Journal of Social Sciences and Humanity Studies Vol. 4 No. 2. Turkey: Fatih University. Преузето 14.8.2014. године са http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2193688.

инвестиционих фондова и рејтинг агенција, регулисање трговине ванберзанским финансијским инструментима, побољшање глобалних рачуноводствених стандарда и изградња ефикасне супервизије.³²

На основу проведених мјера, можемо закључити да кључне мјере европског модела рјешавања кризе се огледају у „дјеловању Европске централне банке на пољу снижавања референтне каматне стопе, а на најмању назнаку појаве инфлације, дјелује рестриктивно повећањем каматне стопе, затим стимулативни пакети помоћи владама финансијски угрожених земаља, уз ригорозне мјере штедње, фискална политика је усредсређена на питање дефицита, а мање на привредни раст, те реформа у погледу финансијске регулације и супервизије банака (Базел III)“.³³

2.3. Посљедице кризе

О ефектима предузетих мјера и унутрашњих структурних слабости Европске уније најбоље говоре макроекономски показатељи. Посљедица лоших политика је пад бруто домаћег производа и индустријске производње, раст незапослености, пад извоза добара и услуга, раст буџетског дефицита и јавног дуга, пад кредитне активности, пад инвестиционе потрошње, пад прилива страних директних инвестиција. Дубока криза произвела је читаву генерацију младих људи који су потрошили године без посла и постају све отуђенији у периоду живота када би требало да изоштравају своје вјештине и повећавају продуктивност. На основу ефеката предузетих мјера, можемо закључити да су то „политике које нису дорасле ситуацији“.³⁴

2.3.1. Пад бруто домаћег производа

У периоду од 2007. до 2015. године, просјечна годишња стопа раста реалног бруто домаћег производа Европске уније је износила је 0,41%, еврозоне 0,19%, САД

³² Килибарда, М., Никчевић, А., Милић, Д., Мићуновић, А. (2011). *op. cit.* стр. 39.

³³ Башић Драгана. (2012). *Дужничка криза и њено рјешавање*. Источно Сарајево: Зборник радова Економског факултета. стр. 265.

³⁴ Кругман, Пол. (2012). *op.cit.* стр. 112.

1,24% и Кине 8,53%. Стабилан привредни раст и раст запослености, који су карактерисали Европску унију, деценију прије кризе, су нестали. Европска унија и еврозона су у кризи скоро пуних десет година, једну деценију изгубљеног економског раста. Криза је погодила све земље Европске уније, али различитим интензитетом. Криза је далеко израженија у мање развијенијим у односу на развијеније земље Европске уније. Највећи пад бруто домаћег производа су имале земље на периферији Европске уније: Грчка, Кипар, Португал и Шпанија. Томе су допринијеле бројни фактори: слабости функционисања евра у условима кризе, неадекватне предузете мјере на превазилажењу кризе, неповољнији и строжији услови кредитирања, погоршање конкурентности и неповољна секторска структура привреде.

Табела 3: Реалан раст БДП-а у периоду 2007 - 2015. године, проценат промјене у односу на претходну годину, у %

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Просјек* 2007-2015
ЕУ (28 земаља)	3.1	0.4	-4.4	2.1	1.7	-0.5	0.2	1.6	2.2	0.41
Еврозона (19 земаља)	3	0.4	-4.5	2.1	1.5	-0.9	-0.3	1.2	2	0.19
Белгија	3.4	0.7	-2.3	2.7	1.8	0.1	-0.1	1.7	1.5	0.76
Њемачка	3.3	1.1	-5.6	4.1	3.7	0.5	0.5	1.6	1.7	0.95
Француска	2.4	0.2	-2.9	2	2.1	0.2	0.6	0.6	1.3	0.51
Грчка	3.3	-0.3	-4.3	-5.5	-9.1	-7.3	-3.2	0.4	-0.2	-3.69
Шпанија	3.8	1.1	-3.6	0	-1	-2.9	-1.7	1.4	3.2	-0.44
Кипар	4.8	3.9	-1.8	1.3	0.3	-3.2	-6	-1.5	1.7	-0.66
Португал	2.5	0.2	-3	1.9	-1.8	-4	-1.1	0.9	1.6	-0.66
САД	1.78	-0.29	-2.78	2.53	1.60	2.22	1.68	2.37	2.60	1.24
Кина	14.16	9.63	9.22	10.33	9.35	7.79	7.70	7.3	6.9	8.53

*калкулација аутора

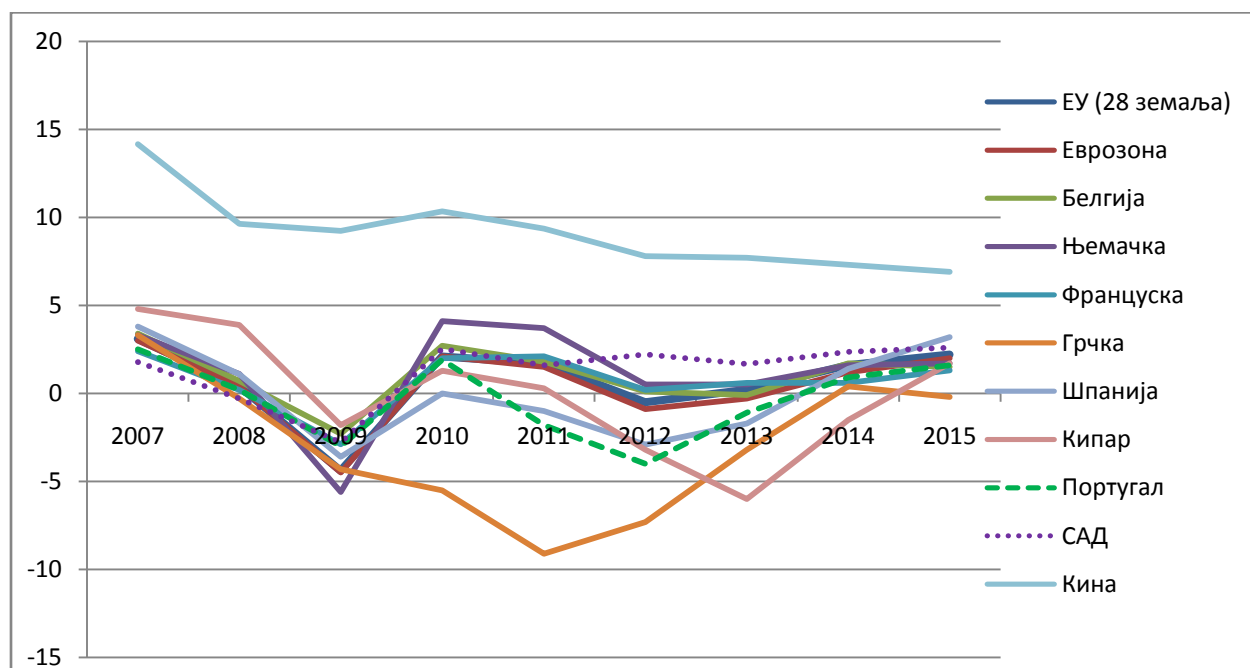
Извор: Eurostat. (14.12.2016).

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00115&plugin=1>.

Еврозона је израженије стагнирала, током цијелог периода кризе, у односу на Европску унију као цјелину. Критичари евра су указивали да ће прави испит за евро услједити када се државе еврозоне суоче са асиметричним шоком, ситуацијом која неке земље погађа другачије него остале. Период кризе је потврдио та страховања. Привреде мање развијенијих земаља, прошле су много горе него што су њени највећи критичари предвиђали. Неке земље чланице Европске уније, изван еврозоне, попут Пољске, су током цијелог периода кризе, остваривале добре резултате са просјечном

годишњом стопом реалног раста бруто домаћег производа од 3,2%, у периоду 2007-2015. година.

Графикон 9: Реалан раст БДП-а у периоду 2007 - 2015. године, проценат промјене у односу на претходну годину

Криза је произведена у САД, али су САД успјеле да изађу из кризе, уз скроман реалан раст бруто домаћег производа у посљедњих шест узастопних година, захваљујући правовременом предузимању мјера на превазилажењу економске и финансијске кризе, које су имале експанзивни карактер у домену монетарне и фискалне политике. Реакција Федералних резерви на прве знаке кризе се односила на смањење референтне каматне стопе до близу нултог нивоа, увођење бројних програма олакшица за побољшање ликвидности банака и подстицање кредитне, инвестиционе и привредне активности. Предузето је низ мјера на основу усвојених програма, на докапитализацији банака и других финансијских институција, финансијској помоћи великим компанијама попут аутомобилске индустрије, фискалних стимуланса за повећање потрошње и отварање нових радних мјеста.

Табела 4: Реалан бруто домаћи производ *per capita*, у еврима

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ЕУ (28 земаља)	26 200	26 200	25 000	25 500	25 800	25 600	25 600	26 000	26 500
Евروزона (19 земаља)	29 400	29 400	28 000	28 500	28 900	28 500	28 400	28 700	29 200
Белгија	34 000	34 000	32 900	33 500	33 900	33 700	33 500	33 900	34 200
Њемачка	32 100	32 500	30 800	32 100	33 300	33 400	33 500	33 900	34 200
Француска	31 500	31 400	30 300	30 800	31 200	31 100	31 200	31 200	31 500
Грчка	22 700	22 600	21 500	20 300	18 500	17 200	16 800	17 000	17 000
Шпанија	24 500	24 400	23 300	23 200	22 900	22 200	21 900	22 300	23 000
Кипар	24 300	24 700	23 600	23 300	22 800	21 700	20 500	20 400	20 800
Португал	17 200	17 200	16 700	17 000	16 700	16 100	16 000	16 300	16 600

Извор: Eurostat. (14.12.2016).

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdec100&plugin=1>.

Изражене велике разлике по дубини и времену трајања кризе између развијенијих и мање развијенијих земаља Европске уније, могу се сагледати и из приказаних података о кретању реалног бруто домаћег производа *per capita*, у еврима. Њемачка, са најразвијенијом економијом у Европској унији и еврозони, остварила је реалан раст бруто домаћег производа по глави становника од 6,5% током осмогодишњег периода, од 2007. до 2015. године, са просјечном годишњом стопом реалног раста бруто домаћег производа од 0,95%, што је стопа која би се у нормалним околностима сматрала неуспјехом. Она изгледа добро једино у поређењу са другим државама еврозоне. Француска је имала реалан бруто домаћи производ по глави становника на истом нивоу у 2015. години као и у 2007. години (31.500 евра), са просјечном годишњом стопом реалног раста бруто домаћег производа од 0,51%, а Белгија, земља у којој су смјештене институције Европске уније, имала је реалан раст бруто домаћег производа по глави становника од 0,6%, са просјечном годишњом стопом реалног раста бруто домаћег производа од 0,76%.

Мање развијеније земље чланице еврозоне су више погођене кризом. Пад привредне активности који је погодио мање развијеније земље најбоље објашњава Рикардо Рајс (Ricardo Reis) у свом раду, гдје наводи да у периоду од настанка глобалне економске кризе до 2013. године „португалска привреда је расла мање него привреда Сједињених Америчких Држава током Велике депресије и мање од привреде Јапана

током „изгубљене деценије“ (Reis, 2013). Исто важи и за привреду Кипра, која је по први пут, у последња четири вијека, забиљежила пад у 2009. години и шпанску привреду која је први пут после петнаест година забиљежила пад привредне активности 2008. године. Грчка, која се сматра симболом привреде у кризи, је имала реалан бруто домаћи производ по глави становника у 2015. години за 25% мањи у односу на 2007. годину, са просјечном годишњом стопом реалног пада бруто домаћег производа од -3,69% у периоду 2007–2015. година. Шпанија, примјер брзорастуће економије са фискалном стабилношћу (буџетским суфицитом и ниским нивоом јавног дуга) прије кризе, је имала реалан бруто домаћи производ по глави становника у 2015. години за 6% мањи у односу на 2007. годину, са просјечном годишњом стопом реалног пада бруто домаћег производа од -0,4% у периоду 2007 – 2015. година. Португал је имао реалан бруто домаћи производ по глави становника у 2015. години за 3,5% мањи у односу на 2007. годину, са просјечном годишњом стопом реалног пада бруто домаћег производа од -0,66% у периоду 2007.– 2015. година. Кипар, мала острвска земља, земља пореског раја и стјечиште страног капитала, је имала реалан бруто домаћи производ по глави становника у 2015. години за 14% мањи у односу на 2007. годину, са просјечном годишњом стопом пада бруто домаћег производа од -0,66% у периоду 2007 – 2015. година. Из наведених података се јасно види асиметрија у кретању реалног бруто домаћег производа између развијенијих и мање развијенијих земаља еврозоне. Криза је открила фундаменталне слабости еврозоне, њену немогућност дјеловања у условима асиметричних шокова.

Контракција реалног бруто домаћег производа у Грчкој, Шпанији, Кипру и Португалу резултат је значајног пада домаће потрошње и извоза, кризе евра, строжијих и неповољнијих услова задуживања на финансијским тржиштима, пада повјерења инвеститора, те због пада конкурентности њихових привреда. Отежан опоравак привредне активности и отежано превазилажење кризе у мање развијенијим земљама Европске уније, последица је и бројних структурних проблема који су значајно погоршани под утицајем кризе.

Табела 5: Индекс конкурентности (Global Competitiveness Index – GCI), ранг посматраних привреда од 125 земаља

	2006-2007.	2007-2008.	2008-2009.	2009-2010.	2010-2011.	2011-2012.	2012-2013.	2014-2015.
Њемачка	8.	5.	7.	7.	6.	6.	6.	19.
Француска	18.	18.	16.	16.	15.	18.	21.	4.
Белгија	20.	20.	19.	18.	19.	15.	17.	21.
Грчка	47.	65.	67.	71.	83.	90.	96.	81.
Шпанија	28.	29.	29.	33.	42.	36.	36.	33.
Кипар	46.	55.	40.	34.	40.	47.	58.	65.
Португал	34.	40.	43.	43.	46.	45.	49.	38.

Извор: World Economic Forum. Insight Reports. <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report>. Приступљено у фебруару 2017. године.

Индекс конкурентности земаља Европске уније, које су се и прије настанка глобалне економске кризе суочавале са ниском конкурентношћу њихових привреда, под утицајем кризе додатно је погоршан. Док су њемачка, француска и белгијска привреда биле високо рангиране по индексу конкурентности, мање развијеније земље су биле недовољно конкурентне. Ниска конкурентност Грчке, Шпаније, Кипра и Португала је утицала на већи пад њиховог реалног бруто домаћег производа, што је отежало и успорило превазилажење кризе.

Посматрајући секторску структуру бруто домаћег производа анализираних држава чланица Европске уније, може се боље разумјети већа рањивост привреда мање развијенијих у односу на развијеније земље. У мање развијенијим земљама Европске уније, услужни сектор је чинио доминантан удио у секторској структури. Настанком кризе, пооштрени су услови задуживања, смањила се кредитна активност, а услужни сектор су доминантно чиниле привредне активности које су биле највише зависне од кредита. Осим тога, колапс грађевинског сектора усљед „пуцања“ балона на тржишту некретнина у појединим земљама ЕУ, довела је до затварања бројних предузећа и до

снажне контракције привредне активности. Управо је секторска структура БДП-а, у којој доминирају дјелатности које су најрањивије на кредитне контракције, погоршала ситуацију у привредама Грчке, Шпаније, Кипра и Португала и отежала њихов излазак из кризе.

Табела 6: Секторска структура БДП-а за посматране земље у 2007. години

	Пољопривреда	Индустрија	Услужни сектор
Европска унија	2.1%	27.1%	70.7%
Белгија	1.1%	24.5%	74.4%
Њемачка	0.9%	30.1%	69%
Француска	2.2%	20.6%	77.2%
Грчка	3.6%	24.5%	71.9%
Шпанија	3.6%	30.2%	66.1%
Кипар	2.7%	19.2%	78%
Португал	8.2%	25.4%	66.4%

Извор: Central Intelligence Agencies (CIA). *The World Factbook 2007*. Приступљено 18.06.2017. године са <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2007.html>.

У секторској структури Грчке, Шпаније, Кипра и Португала, доминантно учешће прије настанка кризе је имао услужни сектор, док је учешће индустрије било испод просјека на нивоу Европске уније.

Табела 7: Секторска структура БДП-а за посматране земље у 2012. години

	Пољопривреда	Индустрија	Услужни сектор
Европска унија	2%	25%	73%
Белгија	0.8%	22.6%	76.6%
Њемачка	0.8%	30.1%	69%
Француска	1.9%	18.7%	79.4%
Грчка	4%	16%	80%
Шпанија	3%	26%	71%
Кипар	2%	16%	82%
Португал	3%	22%	75%

Извор: Central Intelligence Agencies. *The World Factbook 2012*. Приступљено 18.06.2017. године са <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2012.html>.

Послије настанка кризе, секторска структура се није значајније промијенила. Промијенило се учешће појединих сектора, али је услужни сектор и даље чинио доминантан удио у БДП-у у мање развијенијим земљама. Учесће услужног сектора у

БДП-у мање развијенијих земаља Европске уније је веће у односу на учешће у развијенијим земљама. Док на Кипру услужни сектор у 2012. години чини 80% БДП-а, у Њемачкој услужни сектор чини 69% БДП-а. Јачи индустријски сектор у развијенијим земљама ЕУ, посебно у Њемачкој, помогао је лакше ношење са посљедицама кризе и њено брже и ефикасније превазилажење.

2.3.2. Пад индустријске производње

Убрзаним растом сектора услуга посљедњих неколико година, удио индустрије у БДП-у држава чланица Европске уније се смањује, али и даље задржава велики значај за раст и развој њихових привреда. Иако је пад индустријске производње заједничка посљедица глобалне економске кризе и за развијеније и за мање неразвијеније земље Европске уније, индустријска производња се знатно брже опоравила у развијенијим земљама у односу на мање развијеније земље Европске уније.

Табела 8: Стопа раста индустријске производње у периоду 2006-2015. године

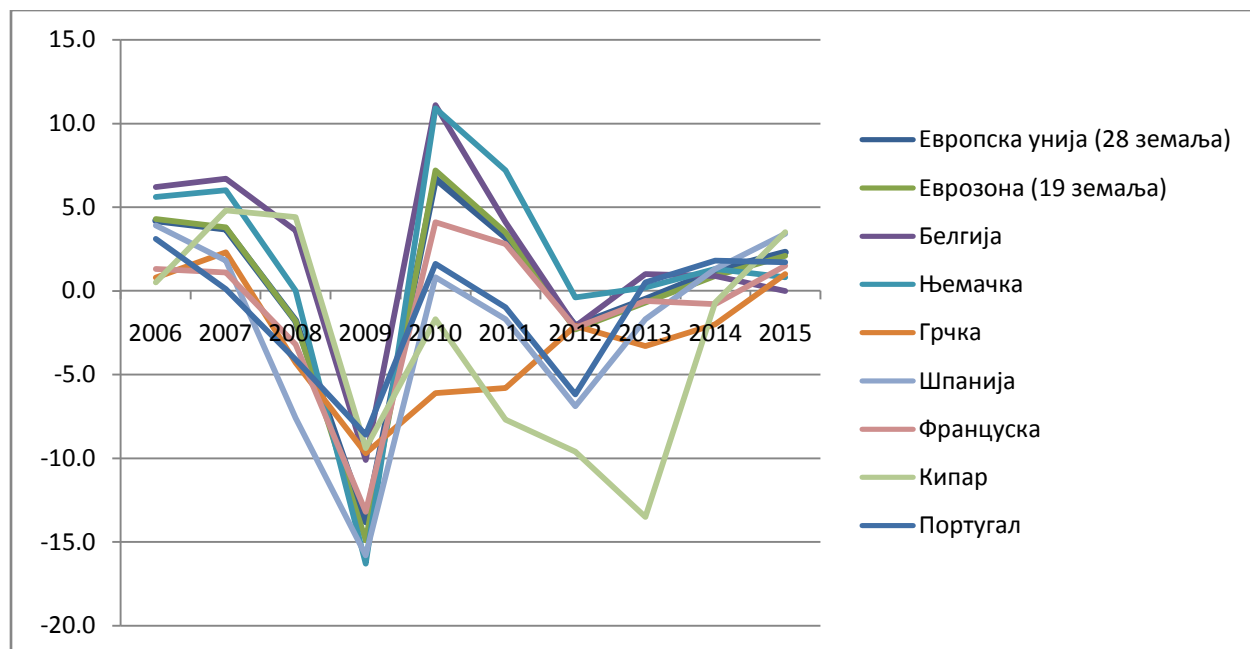
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Европска унија (28 земаља)	4.2	3.7	-1.8	-13.8	6.7	3.2	-2.1	-0.5	1.2	2.3
Евروزона (19 земаља)	4.3	3.8	-1.8	-14.9	7.2	3.5	-2.3	-0.7	0.9	2.1
Белгија	6.2	6.7	3.6	-10.1	11.1	4.1	-2.1	1.0	0.9	0.0
Њемачка	5.6	6.0	0.0	-16.3	10.9	7.2	-0.4	0.2	1.3	0.8
Грчка	0.8	2.3	-4.3	-9.7	-6.1	-5.8	-2.1	-3.3	-2.0	1.0
Шпанија	3.9	1.8	-7.6	-15.8	0.8	-1.7	-6.9	-1.7	1.3	3.4
Француска	1.3	1.1	-3.2	-13.2	4.1	2.8	-2.2	-0.6	-0.8	1.5
Кипар	0.5	4.8	4.4	-9.4	-1.7	-7.7	-9.6	-13.5	-0.7	3.5
Португал	3.1	0.1	-4.1	-8.6	1.6	-1.0	-6.2	0.5	1.8	1.7

Извор: Еуростат. <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>.

Највећи пад индустријске производње анализираних земља су оствариле у 2009. години, када је пад износио и до 16% у појединим земљама. Док је у развијенијим земљама Европске уније индустријска производња већ у 2010. и 2011. години остварила значајан опоравак и расла је по стопама вишим него прије кризе,

индустријска производња у Грчкој, Шпанији, Кипру и Португалу се и даље суочава са падом.

Графикон 10: Стопа раста индустријске производње у периоду 2006-2015. године

Индустријска производња Грчке, Шпаније, Кипра и Португала, након настанка кризе, уз повремене периоде опоравка, остварује пад индустријске производње који је виши у односу на просјек на нивоу Европске уније.

2.3.3. Раст незапослености

„Оно што је важило 1936. године, важи и данас. Данас, као и тада, масовна незапосленост разара наше друштво. Данас, као и тада, недостатак радних мјеста је израз неефикасности система који, чак и у „добрим временима“, одликује изразита неједнакост и неправда.“³⁵

Под утицајем кризе, стање на тржишту рада се значајно погоршало. Први знаци кризе на тржишту радне снаге се уочавају већ крајем 2008. године, али значајнији утицај кризе је забиљежен у 2009. години. Све већи пад пословне активности и

³⁵ Кругман, Пол. (2012). *op.cit.* стр. 213.

инвестиција у мање развијенијим земљама Европске уније, водио је све већем расту незапослености.

Табела 9: Стопа незапослености за период 2007-2015. године (као проценат радне снаге)

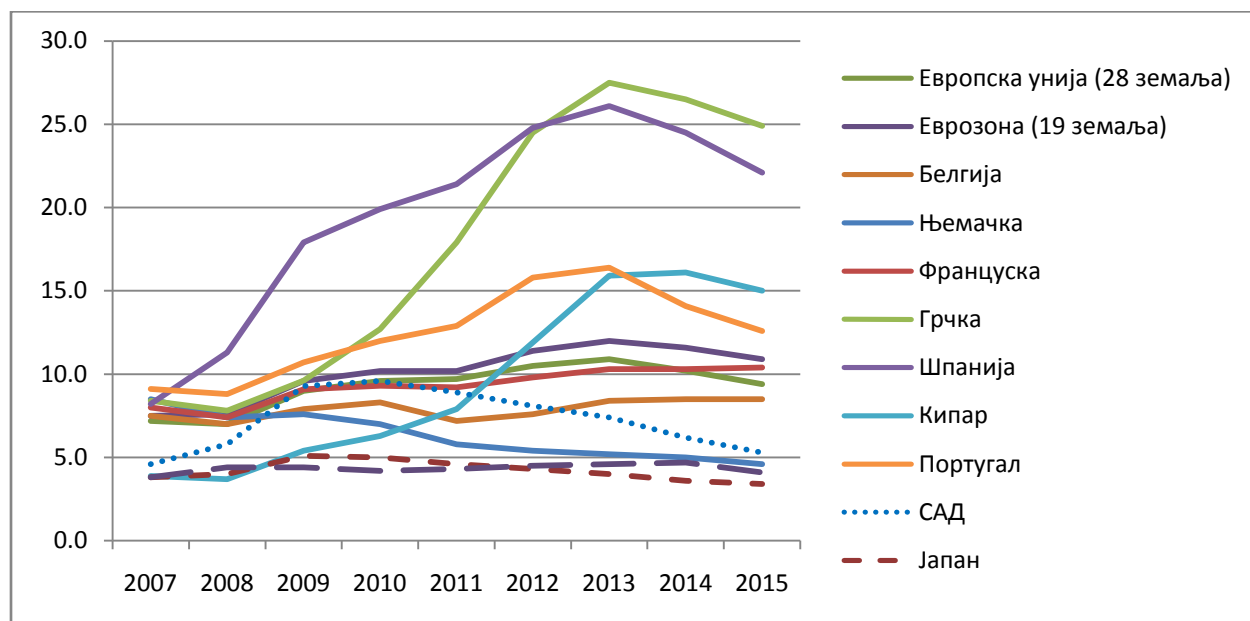
Географска одредница/ Вријеме	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Европска унија (28 земаља)	7.2	7.0	9.0	9.6	9.7	10.5	10.9	10.2	9.4
Европска унија (27 земаља)	7.2	7.0	9.0	9.6	9.6	10.4	10.8	10.2	9.4
Евروزона (19 земаља)	7.5	7.6	9.6	10.2	10.2	11.4	12.0	11.6	10.9
Еврозона (18 земаља)	7.5	7.6	9.6	10.1	10.1	11.4	12.0	11.6	10.9
Белгија	7.5	7.0	7.9	8.3	7.2	7.6	8.4	8.5	8.5
Њемачка	8.5	7.4	7.6	7.0	5.8	5.4	5.2	5.0	4.6
Француска	8.0	7.4	9.1	9.3	9.2	9.8	10.3	10.3	10.4
Грчка	8.4	7.8	9.6	12.7	17.9	24.5	27.5	26.5	24.9
Шпанија	8.2	11.3	17.9	19.9	21.4	24.8	26.1	24.5	22.1
Кипар	3.9	3.7	5.4	6.3	7.9	11.9	15.9	16.1	15.0
Португал	9.1	8.8	10.7	12.0	12.9	15.8	16.4	14.1	12.6
САД	4.6	5.8	9.3	9.6	8.9	8.1	7.4	6.2	5.3
Јапан	3.8	4.0	5.1	5.0	4.6	4.3	4.0	3.6	3.4
Кина	3.8	4.4	4.4	4.2	4.3	4.5	4.6	4.7	4.1

Извор: Еуростат. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en.

Приступљено 22.12.2016. године.

Незапосленост је благо опала у октобру 2008. године, али почетком 2009. године долази до великог смањења запослености, што је свакако посљедица значајног пада привредне активности. Грчка, Шпанија, Кипар и Португал се суочавају са високом стопом незапослености. Проблем високе стопе незапослености и њеног континуираног раста је посебно изражен у Шпанији. Током цијелог периода кризе Европска унија и еврозона имају високу стопу незапослености око 10%, без знакова смањења, за разлику од САД које су значајно смањиле незапосленост и која је доведена на прихватљив ниво. Развијеније земље Европске уније током кризе имају ниже стопе незапослености у односу на просјек Европске уније и еврозоне.

Графикон 11: Стопа незапослености као проценат радне снаге у периоду 2007 - 2015. године

На графиком приказу може се уочити да је стопа незапослености у мање развијенијим земљама Европске уније Шпанији, Грчкој, Кипру и Португалу значајно виша од незапослености у развијенијим земљама. Док стопа незапослености у Њемачкој биљежи пад, у Белгији и Француској није претрпјела значајније повећање под утицајем кризе. Стопе незапослености у Шпанији, Грчкој, Кипру и Португалу су веома високе. Стопа незапослености у Њемачкој је испод 5%, док је у Грчкој 24,9% у 2015. години.

У већини земаља, велики број незапослених који су „жртве“ кризе, претходно су били запослени у услужном сектору. Земље које су претрпјеле крах тржишта некретнина, биле су такође земље које су највише патиле од смањења запослености и гдје се стопа незапослености повећала на највиши ниво у Европској унији.³⁶ Незапосленост у Шпанији се скоро утростручила са 8,2% у 2007. години на 22,1% у 2015. години.

Проблеми тржишта рада у мање развијенијим земљама Европске уније, осим растуће стопе незапослености, су повећање незапослености међу млађом популацијом

³⁶Casaux, Suzanne, Turrini, Alessandro. (2011). *Post-crisis unemployment developments: US and EU approaching?* ECFIN economic briefs: Occasional Working Paper. European Commission.

и повећање дугорочне незапослености. Томе су допринијели и разни стабилизациони програми, програми штедње, за одобравање пакета финансијске помоћи, којима је предвиђено замрзавање запошљавања у јавном сектору. Проблем високе стопе незапослености млађе радне снаге у појединим мање развијенијим државама Европске уније био је присутан и прије избијања кризе, али је криза додатно погоршала ситуацију. Стопа незапослености младих у Грчкој и Шпанији је посебно изражена и креће се на скоро 50% од укупне радне снаге.

Европска унија се под утицајем кризе суочила осим цикличне незапослености и са структуралном незапосленосћу. Високе стопе незапослености у мање развијенијим земљама Европске уније узроковане су и нефлексибилним тржиштима рада, издашним накнадама за незапослене који подстичу фрикциону незапосленост, снажном регулацијом тржишта рада која је обесхрабривала запошљавање нових радника.

2.3.4. Пад извоза добара и услуга

Глобална економска криза је утицала на спољну трговину роба и услуга европских земаља кроз два аспекта. С једне стране, криза је директно погоршала услове финансирања трговине поштравањем услова задуживања и смањењем кредитних линија, што се негативно одразило на извоз роба и услуга. С друге стране, економска криза је довела до депресијације финансијске имовине. Брзо смањење богатства довело је до стрмоглавог пада у инвестицијама и потрошњи, што је резултирало у смањењу потражње за увозом роба и услуга. Пад тражње за увозом у једној земљи довео је до пада тражње за извозом у другој земљи.

Табела 10: Стопа раста извоза роба и услуга у периоду 2007-2015. године

Географски простор/Временска одредница	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Европска унија (28 земаља)	6.3	1.3	-11.7	10.6	6.6	2.3	2.2	4.4	6.1
Евروزона (19 земаља)	7.20	0.9	-12.4	11.3	6.6	2.6	2.2	4.4	6.4
Белгија	5.70	1.71	-9.43	10.33	6.72	1.78	0.83	5.09	4.27
Њемачка	9.31	1.93	-14.27	14.53	8.28	2.83	1.85	4.08	5.16
Француска	2.83	0.36	-11.27	9.02	6.88	2.54	1.91	3.33	6.15
Грчка	10.62	3.47	-18.52	4.86	0.03	1.17	1.51	7.75	3.36
Шпанија	8.25	-0.85	-11.02	9.42	7.41	1.08	4.31	5.06	5.41
Кипар	5.28	-0.65	-4.08	4.45	5.63	-2.71	2.08	4.25	0.04
Португал	7.31	-0.32	-10.21	9.52	7.04	3.41	6.99	3.94	5.20

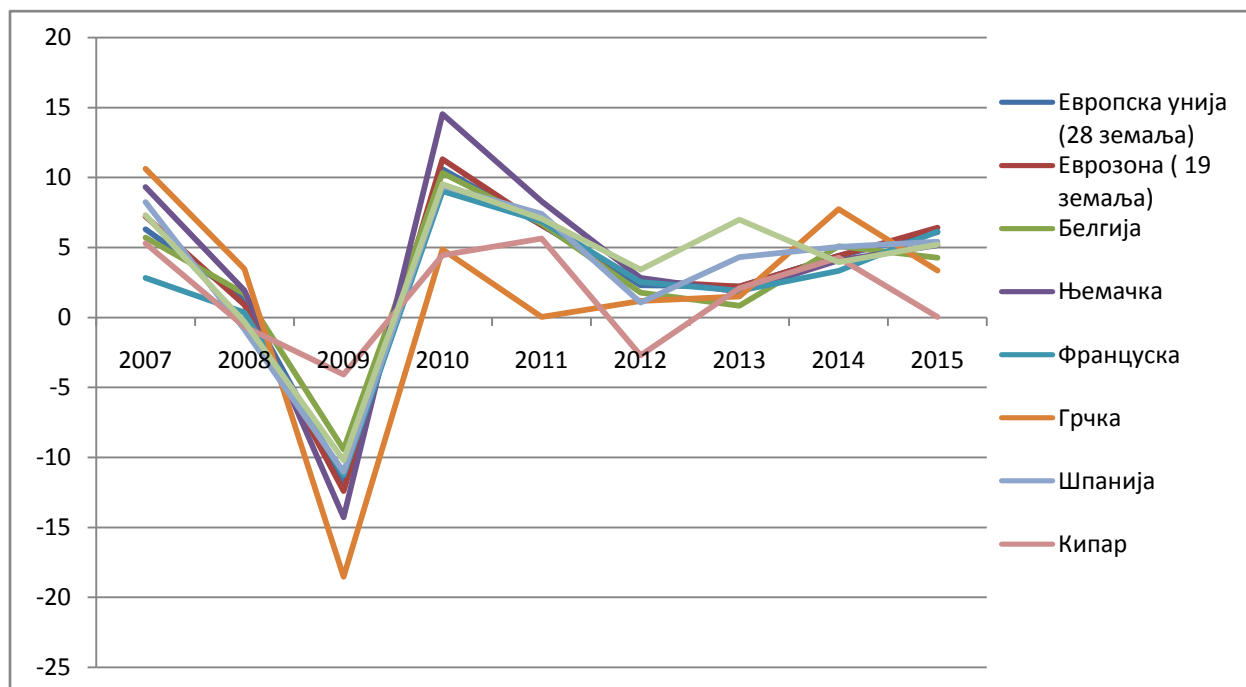
Извор: Свјетска банка. Приступљено у фебруару 2017. године са:

http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Code=NE.EXP.GNFS.ZS&id=af3ce82b&report_name=Popular_indicators&populartype=series&ispopular=y#.

Анализом стопе раста извоза по посматраним земљама Европске уније, може се уочити да је под утицајем кризе у 2009. години извоз посматраних земља забиљежио пад. Пад извоза је дуготрајнији и интензивнији у мање развијенијим него у развијенијим земљама Европске уније. Од почетка глобалне економске кризе до данас, извоз мање развијенијих земаља биљежи стопе раста испод просјечне стопе на нивоу Европске уније.

Највећи пад извоза под утицајем кризе је забиљежен у Грчкој, у 2009. години износио је 18,52%. Остале посматране земље су у 2009. години оствариле пад извоза око просјечне стопе на нивоу Европске уније. Иако је извоз роба и услуга погођен интензивније него неки други макроекономски показатељи, извоз је остварио најбржи опоравак. Већ у 2010. години, извоз посматраних земаља је растао по стопама већим него прије кризе. Међутим, од 2011. године, извоз се смањује под утицајем дужничке кризе у појединим земљама еврозоне.

Графикон 12: Стопа раста извоза роба и услуга у периоду 2007-2015. године

До пада извоза у Грчкој, Шпанији, Кипру и Португалу у 2009. години дошло је, прије свега, због пада иностране потрошње под утицајем глобалне економске кризе. Пад у извозу последица је пада тражње, под утицајем кризе, у земљама које су главни трговински партнери мање развијенијих земаља Европске уније.

Извоз услуга је директно погођен кризом с обзиром да је криза почела кризом у финансијском сектору који припада сектору услуга. Из финансијског сектора, криза се проширила на реални сектор. Пад потражње за потрошним и трајним добрима, није утицала само на пад извоза роба, већ и на потражњу за услугама у исто вријеме, јер је трговина услугама по природи високо зависна од трговине робама.

Осим проблема који се огледао у смањењу обима извоза, структура извозних производа и услуга мање развијенијих земаља је била један од проблема с којим су се њихове привреде суочавале и прије кризе. Извозни производни микс мање развијенијих земаља Европске уније је проблематичан када се посматра ниво технолошког развоја тих производа. Извоз мање развијенијих земаља је и даље концентрисан на производе ниске технологије, што су обично производи са ниском додатом вриједношћу. Међутим, према процјенама Европске комисије, извоз се сматра

главним покретачем привредног раста и развоја мање развијенијих земаља Европске уније, захваљујући побољшањима у ценовној и трошковној конкурентности њихових привреда, те захваљујући опоравку иностране потрошње.

2.3.5. Раст дефицита текућег рачуна

Привреде мање развијенијих земаља Европске уније, односно привреде Грчке, Шпаније, Кипра и Португала су се суочавале са дефицитом текућег рачуна и прије глобалне економске кризе из 2008. године. Биланси текућег рачуна су и током кризе остали проблем ових земаља.

Табела 11: Биланс текућег рачуна, као проценат БДП-а, у периоду 2007-2015. године, (-) дефицит текућег рачуна, (+) суфицит текућег рачуна

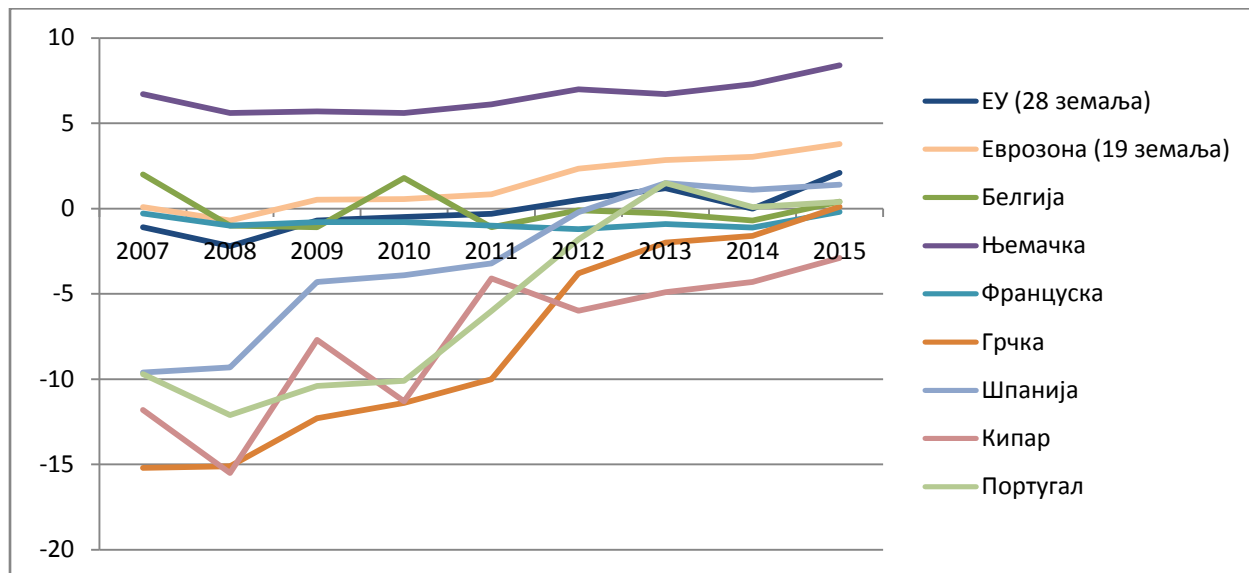
Географски простор/ Вријеме	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ЕУ (28 земаља)	-1.1	-2.2	-0.7	-0.5	-0.3	0.5	1.2	1.6	2.1
Еврозона (19 земаља)	0.08	-0.7	0.5	0.5	0.8	2.3	2.8	3.03	3.7
Белгија	2	-1	-1.1	1.8	-1.1	-0.1	-0.3	-0.7	0.4
Њемачка	6.7	5.6	5.7	5.6	6.1	7	6.7	7.3	8.4
Француска	-0.3	-1	-0.8	-0.8	-1	-1.2	-0.9	-1.1	-0.2
Грчка	-15.2	-15.1	-12.3	-11.4	-10	-3.8	-2	-1.6	0.1
Шпанија	-9.6	-9.3	-4.3	-3.9	-3.2	-0.2	1.5	1.1	1.4
Кипар	-11.8	-15.5	-7.7	-11.3	-4.1	-6	-4.9	-4.3	-2.9
Португал	-9.7	-12.1	-10.4	-10.1	-6	-1.8	1.5	0.1	0.4

Објашњење: негативан предзнак (-) означава дефицит текућег рачуна, односно већи увоз од извоза, а позитиван предзнак означава суфицит текућег рачуна, односно већи извоз од увоза.

Извор: Eurostat. Приступљено 25.06.2017. године са:

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tipsbp20&plugin=1>.

Графикон 13: Биланс текућег рачуна као проценат БДП-а у периоду 2007 - 2015. године

Биланси текућег рачуна Грчке, Шпаније, Кипра и Португала су у већој мјери погођени глобалном економском кризом него текући рачуни Њемачке, Белгије и Француске. Док Њемачка континуирано биљежи суфицит текућег рачуна, у мање развијенијим земљама је увоз континуирано већи од извоза. Дефицит текућег рачуна грчког и кипарског платног биланса је највиши у односу на остале државе чланице еврозоне.

Дефицит текућег рачуна мање развијенијих земаља Европске уније је и последица смањења извоза под утицајем пада потрошње на извозним тржиштима. С друге стране, дефицит текућег рачуна је и последица домаће потрошње која није могла бити подмирена домаћом производњом, што је водило расту увоза.

Висок дефицит текућег рачуна мање развијенијих земаља је последица неконкурентности њихових привреда. Производи мање развијенијих земаља Европске уније су не довољно конкурентни у односу на производе развијенијих земаља.

2.3.6. Раст буџетског дефицита и јавног дуга

Прије почетка глобалне економске кризе, буџетски дефицит на нивоу Европске уније је био низак. У 2007. години износио је свега 0,9% БДП-а. Осим у Грчкој и Португалу, у осталим земљама еврозоне био је испод 3% БДП-а, односно у границама дефинисаним критеријумима Уговора из Мастрихта. У 2008. години, од посматраних земаља, Грчка, Шпанија, Португал и Француска нису испуњавале критеријум који се односио на дозвољени ниво буџетског дефицита, док је Кипар остварио буџетски суфицит. На нивоу Европске уније, буџетски дефицит у 2008. години је износио 2,4% у односу на БДП. Дрastiчно погоршање буџетског дефицита је забиљежено у 2009. години, када је буџетски дефицит на нивоу Европске уније износио 6,6% БДП-а. Све земље еврозоне су оствариле буџетски дефицит, док су само Финска, Естонија и Луксембург биле у границама мастрихтског критеријума.

Табела 12: Буџетски биланс у односу на БДП у периоду 2007 – 2015. године, (-) буџетски дефицит, (+) буџетски суфицит

Географски простор/ Вријеме	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ЕУ (28 земаља)	-0.9	-2.4	-6.6	-6.4	-4.6	-4.3	-3.3	-3	-2.4
Еврозона (19 земаља)	-0.6	-2.2	-6.3	-6.2	-4.2	-3.6	-3	-2.6	-2.1
Белгија	0.1	-1.1	-5.4	-4	-4.1	-4.2	-3	-3.1	-2.5
Њемачка	0.2	-0.2	-3.2	-4.2	-1	0	-0.2	0.3	0.7
Француска	-2.5	-3.2	-7.2	-6.8	-5.1	-4.8	-4	-4	-3.5
Грчка	-6.7	-10.2	-15.1	-11.2	-10.3	-8.8	-13.2	-3.6	-7.5
Шпанија	2	-4.4	-11	-9.4	-9.6	-10.5	-7	-6	-5.1
Кипар	3.2	0.9	-5.4	-4.7	-5.7	-5.8	-4.9	-8.8	-1.1
Португал	-3	-3.8	-9.8	-11.2	-7.4	-5.7	-4.8	-7.2	-4.4

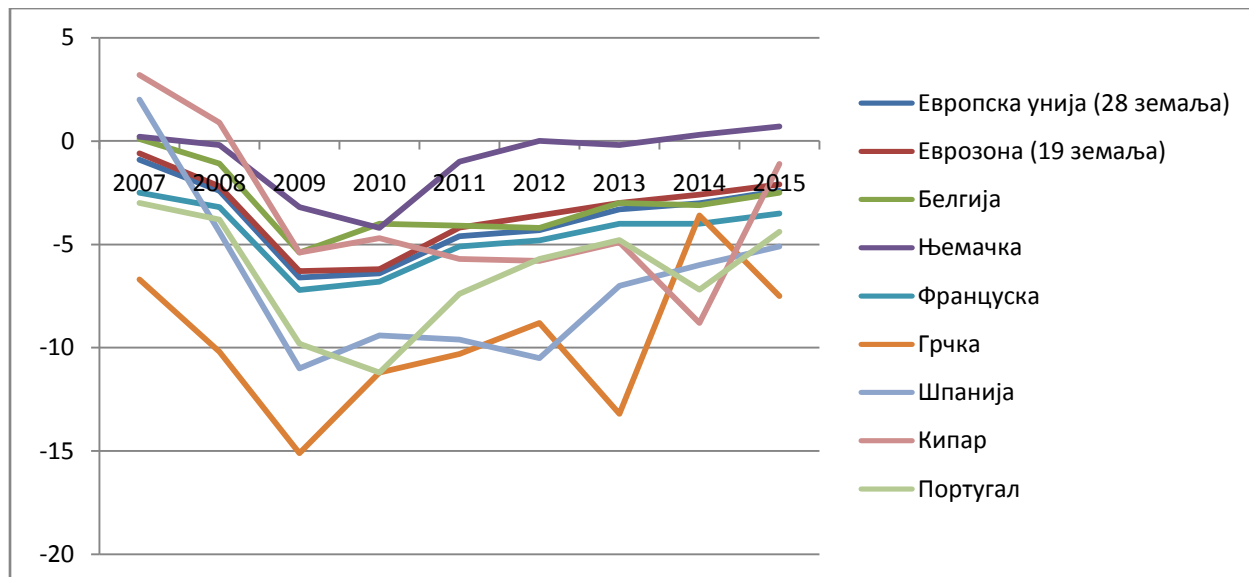
Извор: Eurostat. Приступљено у фебруару 2017. године са:

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=teina200>.

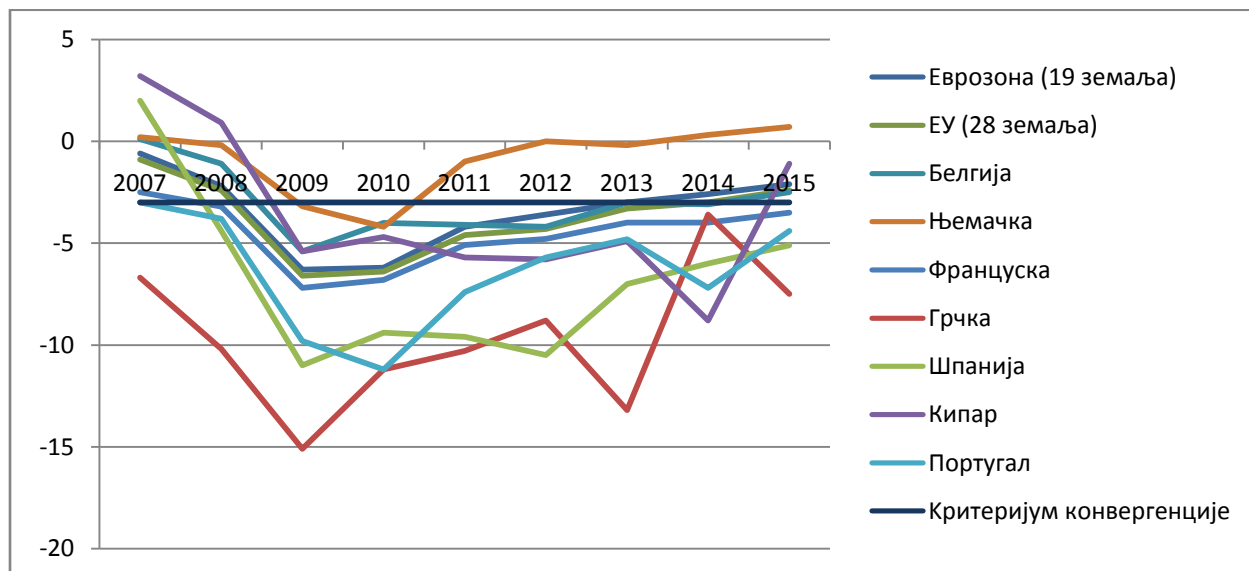
Раст буџетског дефицита је настао због пада буџетских прихода, као посљедица пада производње и запослености, раста буџетских расхода, посебно надокнада за незапослене и других социјалних давања, као и бројних финансијских интервенција за спасавање банака. Буџетски дефицит мање развијенијих земаља Европске уније, знатно је већи у односу на развијеније земље, због већег пада привредне активности и

запослености. У 2009. години, буџетски дефицит Немачке је износио 3,2 %, а у Грчкој 15,1 % БДП-а.

Графикон 14: Буџетски биланс као проценат БДП-а у периоду 2007-2015. године

Графикон 15: Буџетски биланс као проценат БДП-а у периоду 2007-2015. године у односу на ниво дефинисан критеријумом конвергенције

Владе земаља погођених кризом су настојале, па чак и по скупој цијени, да спасе банке да би предуприједиле рушење финансијског система земље, а у многим

случајевима су биле и гаранџи за дугове које су њихове банке имале према банкама земаља кредитора. Каматне стопе на дугове мање развијенијих земаља Европске уније, дубоко погођене кризом, су вртоглаво скочиле због повећаног ризика и пада сувереног кредитног рејтинга тих земаља.

Пад буџетских прихода и раст расхода, проузрокован кризом, довео је до вртоглавог скока јавног дуга.

Табела 13: Јавни дуг као проценат БДП-а у периоду 2007-2015. године

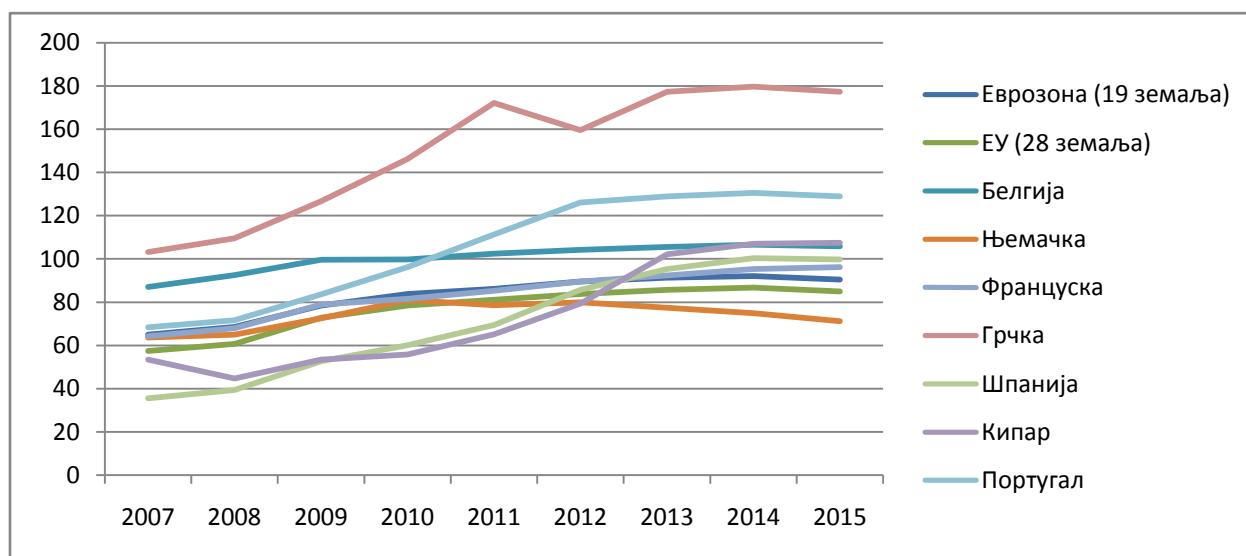
Географски простор / Вријеме	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ЕУ (28 земаља)	57.5	60.7	72.8	78.4	81.1	83.8	85.7	86.7	85
Еврозона (19 земаља)	65	68.6	78.4	83.8	86.1	89.5	91.3	92	90.4
Белгија	87	92.5	99.5	99.7	102.3	104.1	105.4	106.5	105.8
Њемачка	63.7	65.1	72.6	81	78.7	79.9	77.5	74.9	71.2
Француска	64.3	68	78.9	81.6	85.2	89.5	92.3	95.3	96.2
Грчка	103.1	109.4	126.7	146.2	172.1	159.6	177.4	179.7	177.4
Шпанија	35.5	39.4	52.7	60.1	69.5	85.7	95.4	100.4	99.8
Кипар	53.5	44.7	53.4	55.8	65.2	79.3	102.2	107.1	107.5
Португал	68.4	71.7	83.6	96.2	111.4	126.2	129	130.6	129

Извор: Еуростат. Приступљено у фебруару 2017. године са:

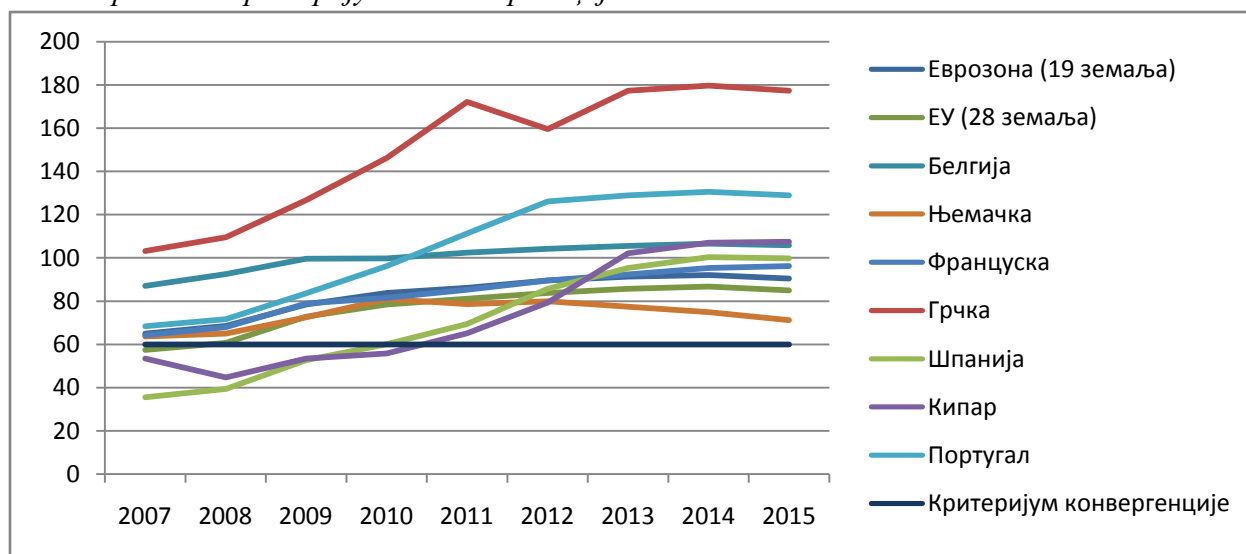
<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=teina225>.

Јавни дуг на нивоу Европске уније је порастао са 57,5% БДП-а, колико је износио 2007. године, на 85,% БДП-а 2015. године, а у еврозони са 68,6% на 90,4%. Јавни дуг Грчке, као проценат БДП, је највећи у односу на остале земље и биљежи континуирани раст. Све процјене говоре да Грчка нема могућности да носи толики терет дуга без значајнијег отписа.

Графикон 16: Јавни дуг као проценат БДП-а у периоду 2007-2015. године

Графикон 17: Јавни дуг као проценат БДП-а у периоду 2007-2015. године, у односу на ниво дефинисан критеријумом конвергенције

Велика је европска заблуда да је европску дужничку кризу у суштини изазвала фискална неодговорност земаља у кризи. Да је криза захватила само Грчку, таква трдња би се могла поставити. Међутим, криза је захватила и Шпанију, која је имала буџетски суфицит прије настанка кризе и веома низак ниво јавног дуга од свега 35,5% БДП у 2007. години. Слична ситуација је и са Ирском која је у освит кризе имала буџетски суфицит и низак ниво јавног дуга од 23,9% БДП-а у 2007. години и сматрана

свијетлим примјером умјећа у вођењу успјешне економске политике са високим стопама реалног раста бруто домаћег производа.

2.3.7. Пад кредитне активности

Банкарски сектор је био у средишту глобалне економске кризе, био је погођен великим падом профитабилности и ерозијом капитала. Истовремено, „криза је водила до погоршања приступа банака финансијским средствима, њихове способности да врши секјуритизацију имовине, те је вршила притисак на ликвидност банака“³⁷. Под утицајем кризе, кредити приватном сектору у мање развијенијим земљама Европске уније су драстично смањени. „Просјечна маржа на кредите и ограничења у износима кредита су значајно утицали на смањење кредита током кризе“.³⁸

Кретање кредитне активности у мање развијенијим земљама Европске уније узрокована је истовремено факторима на страни тражње и на страни понуде банкарских кредита. Глобална економска криза из 2008. године је имала посљедице на билансе стања, цијену финансијских средстава и профитабилност банака, те је тако утицала на њихову способност да пласирају нове кредите.

У периоду прије економске и финансијске кризе, европске банке су постале високо задужене и значајно су се ослањале на краткорочна финансијска средства, што је довело до њихове веће рањивости на „шокове“. Током економске и финансијске кризе, банке су почеле са смањењем кредитирања због нових регулација банкарског капитала и ограничења у изворима финансирања. Први фактор који је утицао на процес раздужења европских банака је нови регулаторни оквир за банке, Базел III.³⁹ Док је период прије кризе карактерисала експанзија кредита у земљи и иностранству, од настанка кризе банке су биле приморане да смање њихов ратио задужености (енг. *leverage ratio*).

³⁷ Hampell Hannah Sabine, Sorensen Christofer Kok. (2010). *The impact of supply constraints on bank lending in the euro area crisis induced crunching?* No 1262. European Central Bank.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Према регулаторном оквиру Базелу III, банке су биле дужне да повећају држање капитала Tier 1 на 4,5 % од ризично пондерисане активе до 2015. године, те на 7% до 2019. године.

Након почетка глобалне економске кризе, међубанкарско тржиште је доживјело колапс, банке су нерадо посуђивале једна другој, што је, заједно уз поштравање услова на финансијским тржиштима, приморало банке да смање њихове кредитне активности. Осим тих фактора, на смањење кредитне активности утицала је слаба потражња за банкарским производима због недостатка профитабилних инвестиционих прилика и лоших макроекономских услова.

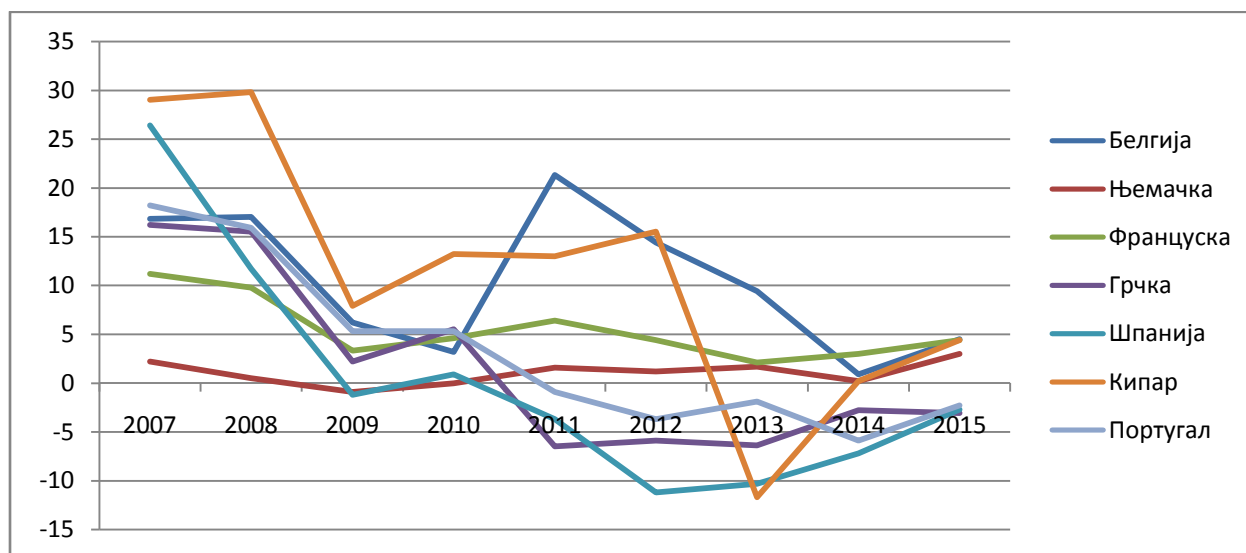
Табела 14: Кредити приватном нефинансијском сектору, консолидовани подаци, проценат промјене у односу на претходну годину

Географски простор/Вријеме	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Белгија	16.8	17	6.2	3.2	21.3	14.4	9.4	0.9	4.5
Њемачка	2.2	0.5	-0.9	0	1.6	1.2	1.7	0.2	3
Грчка	16.2	15.5	2.2	5.5	-6.5	-5.9	-6.4	-2.8	-3.1
Шпанија	26.4	11.7	-1.2	0.9	-3.7	-11.2	-10.3	-7.2	-2.7
Француска	11.2	9.8	3.3	4.6	6.4	4.4	2.1	3	4.4
Кипар	29	29.8	7.9	13.2	13	15.5	-11.7	0.2	4.4
Португал	18.2	15.9	5.3	5.3	-0.9	-3.7	-1.9	-5.9	-2.3

Извор: Еуростат.

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tipspc20&plugin=1>.

Графикон 18: Кредити приватном нефинансијском сектору, као проценат БДП-а

Прије настанка економске и финансијске кризе, кредити приватном сектору су расли по већим годишњим стопама раста у мање развијенијим земљама Европске уније у односу на развијеније земље. У годинама прије настанка кризе, највеће стопе раста кредита приватном сектору су забиљежене у Грчкој, док су у Њемачкој забиљежене најниже стопе раста кредита. Приватни сектор мање развијенијих земаља Европске уније је трошио изван својих могућности, док је приватни сектор развијенијих земаља Европске уније, посебно у Њемачкој, трошио у складу са својим могућностима, те је њихова склоност ка задуживању изузетно ниска. Док су све посматране земље Европске уније забиљежиле пад кредита приватном сектору, пад банкарских кредита приватном сектору је већи у Грчкој, Шпанији и Португалу, у односу на Њемачку, Белгију и Француску. Успоравање кредитне активности у земљама Европске уније, највише погођеним кризом, је почело прво у Шпанији у 2008. години и настављено је у наредним годинама. У Португалу, од настанка кризе до данас, кредити приватном сектору се смањују. Пад кредитне активности, под утицајем кризе, је најизраженије у Грчкој.

На основу кретања годишње стопе раста кредита у посматраном периоду, може се уочити процикличност кредитне активности. Периоди експанзије привредне активности у мање развијенијим земљама Европске уније праћени су растом банкарских кредита приватном сектору. Настанком глобалне економске кризе, падом привредне активности у Грчкој, Шпанији, Португалу и на Кипру, дошло је до смањења кредитирања приватног сектора.

Мински је објаснио процикличне промјене у понуди кредита којом се може објаснити и кретање кредита приватном сектору током глобалне економске кризе. Током експанзије, инвеститорима расте оптимизам у погледу будућности. Зато инвеститори ревидирају на више своје процјене профитабилности инвестиција, те узимају зајмове. У исто вријеме, зајмодавци ублажавају своје процјене ризика појединих инвестиција и пласмана, те се смањује њихова аверзија према ризику. Све то утиче на повећање зајмова које зајмодавци одобравају, као и на зајмове за инвестиције које су раније сматрали превише ризичним. Када се економски услови погоршавају, инвеститори постају мање оптимистични и више опрезни. У исто

вријеме, зајмодавцима се повећавају губици по основу лоших пласмана, те постају опрезнији. Мински је вјеровао да су проциклична повећања понуде кредита у добрим временима и смањење понуде кредита у економски мање полетним временима водили крхкости финансијских аранжмана и повећавали ризик од избијања финансијске кризе. С обзиром да су земље Европске уније које су највише погођене глобалном економском кризом, односно Грчка, Шпанија, Кипар и Португал, у периоду прије избијања кризе билежиле експанзију кредита, а након избијања кризе смањење кредитних пласмана приватном сектору, лако је уочити крхкост њихових финансијских система и велику рањивост њихових привреда на шокове попут економске кризе. Приватни сектор Грчке, Шпаније, Кипра и Португала је прије настанка кризе био високо кредитно зависан, те је контракција кредитне активности оставила негативне посљедице на финансирање потрошње како предузећа, тако и домаћинства.

2.3.8. Пад инвестиционе потрошње

Инвестиције чине око једну петину бруто домаћег производа Европске уније, што говори о њиховом значају за привредни раст и развој. Привредни раст у земљама Европске уније прије настанка кризе био је великим дијелом заснован на расту инвестиција. Пад инвестиција у земљама Европске уније под утицајем кризе, проузроковао је значајне негативне посљедице на средњорочни и дугорочни привредни раст Европске уније, посебно у мање развијенијим земљама. Осим тога, неспособност банкарског сектора да ефикасно алоцира ресурсе у различите географске регије и секторе привреде, довела је до успоравања потребног реструктурирања и опоравка привреде Европске уније.

Табела 15: Инвестиције као проценат БДП-а у периоду 2007-2015. године

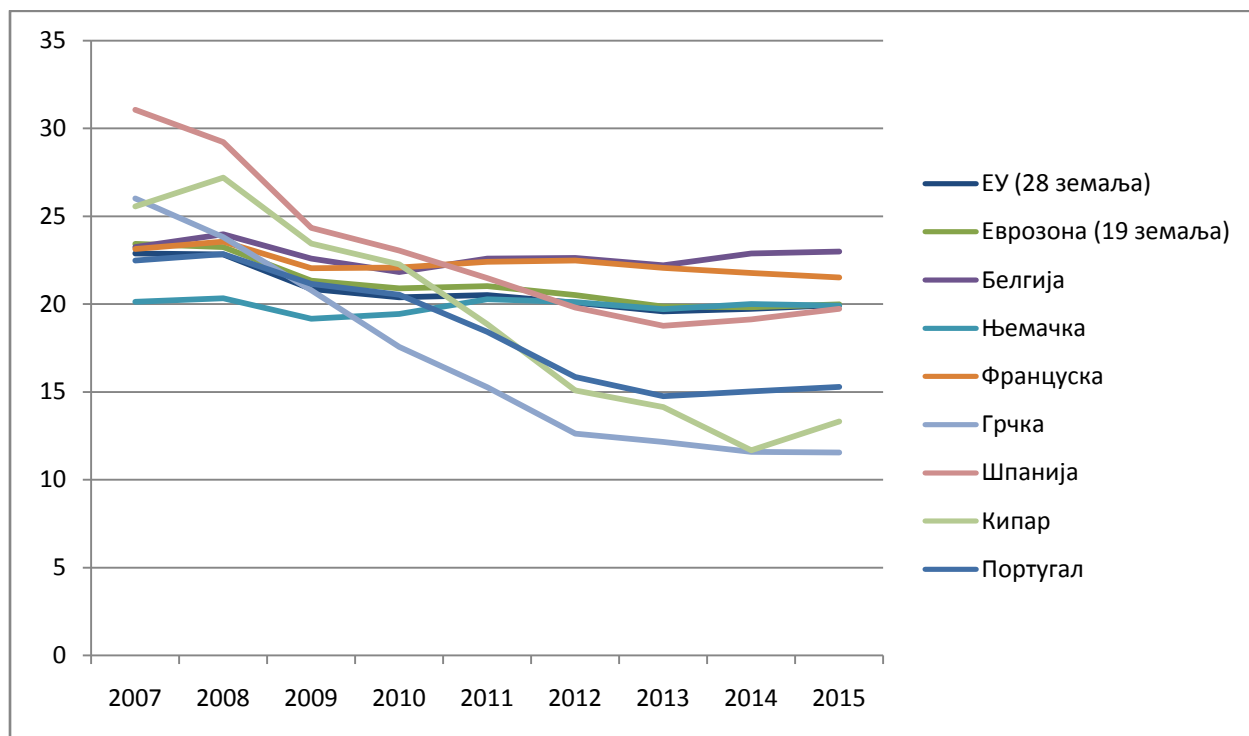
Географски простор/Вријеме	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ЕУ (28 земаља)	22.87	22.82	20.85	20.38	20.51	20.08	19.59	19.74	19.95
Еврозона (19 земаља)	23.43	23.24	21.33	20.89	21.02	20.5	19.84	19.81	19.97
Белгија	23.24	23.98	22.59	21.82	22.58	22.63	22.2	22.89	22.99
Њемачка	20.12	20.33	19.16	19.44	20.27	20.11	19.71	20.01	19.91
Француска	23.13	23.56	22.04	22.07	22.41	22.48	22.06	21.77	21.51
Грчка	26.01	23.81	20.79	17.56	15.27	12.63	12.16	11.59	11.55
Шпанија	31.05	29.21	24.33	23.03	21.48	19.8	18.76	19.13	19.72
Кипар	25.55	27.19	23.44	22.26	18.85	15.08	14.14	11.68	13.31
Португал	22.48	22.84	21.15	20.53	18.42	15.84	14.75	15.02	15.27

Извор: Eurostat.

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tsdec210&language=en>

Док су се инвестиције у развијенијим земљама Европске уније задржале на готово истом нивоу, као и прије настанка глобалне економске кризе, инвестиције као проценат БДП-а у мање развијенијим земљама су забиљежиле значајан пад. Инвестиције су, и прије и после кризе, у Белгији и Француској износиле око 20% БДП-а, док су у Њемачкој чиниле око 18% БДП-а. Инвестиције у Грчкој, Шпанији, Португалу и на Кипру биљеже значајно смањење од настанка кризе.

Графикон 19: Инвестиције као проценат БДП-а у периоду 2007-2015. године

Извор: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2185rank.html>.
Приступљено у фебруару 2017. године.

Према истраживању Европске комисије⁴⁰, стабилан дугорочни однос између инвестиција и привредне активности је нарушен у 2008. години. Од 2008. године, пад инвестиција је био значајно већи него што се могло предвидјети на основу историјске везе између инвестиција и БДП-а. Почетком 2010. године, услиједио је умјерен опоравак инвестиција до друге половине 2011. године, када је нова рецесија погодила земље на периферији Европске уније.

Бројни фактори су довели до пада инвестиција у Грчкој, Шпанији, Португалу и на Кипру, као што су отежан приступ финансијским средствима за финансирање инвестиција, смањење богатства приватног сектора, односно расположивог дохотка за инвестирање, смањење очекиваног приноса на инвестиције, несразмјеран раст премије на ризик у односу на раст ризика инвестиције и неизвијесност.

⁴⁰European Commission. (2013). *Quarterly Report on the Euro Area*. Преузето 10.8.2014. године са: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/qr_euro_area/2013/pdf/qrea4_en.pdf.

Пад кредита је значајан фактор који је утицао на пад инвестиција. Приватни сектор је око „половину својих инвестиција финансирао из властитих извора“⁴¹, најчешће задуживањем код банака. На основу велике повезаности инвестиција и кредита, пад инвестиција приватног сектора се великим дијелом може објаснити падом кредитне активности која је улиједила под утицајем глобалне економске кризе.

Финансијски сектор игра значајну улогу у имплементацији инвестиционих пројеката. Финансијски сектор мобилише слободна средства, обезбјеђује краткорочна и дугорочна финансијска средства, диверзификује и смањује ризик који сваки појединачни инвеститор сноси и врши оптимизацију алокације ресурса између различитих географских простора, грана привреде и предузећа. Управо због тога, није изненађујуће да су инвестиције погођене, када финансијска средства нису доступна, када привреда биљежи лоше резултате и, када финансијски сектор не функционише. „Инвестиције у мање развијенијим земљама Европске уније су озбиљно погођене неизвијесношћу због јачине и дужине трајања пада привредне активности, како у земљи, тако и у иностранству“⁴². Колапс тржишта некретнина у мање развијенијим земљама Европске уније имао је негативан утицај на привреду и на инвестиције у фиксни капитал. С обзиром да је под утицајем кризе дошло до смањења мобилности капитала, која се огледа у смањењу како прилива тако и одлива капитала, значајан извор инвестиција током кризе у мање развијенијим земљама Европске уније је постала домаћа штедња.

Инвестиције, као значајан фактор за превазилажење кризе, у мање развијенијим земљама Европске уније за вријеме кризе нису биле на задовољавајућем нивоу. С обзиром на отежано прибављање финансијских средстава у иностранству након избијања глобалне економске кризе, инвестирање је било једино могуће на основу приватне штедње.⁴³ Заснивање раста инвестиција на приватној штедњи у условима рецесије значи смањење приватне потрошње, што се, у крајњој инстанци, негативно

⁴¹ Kolev, Atanas, Tanayama, Tanja, Wagenvoort, Rien. (2013). *Investment and Investment Finance in Europe*. European Investment Bank.

⁴² Ibidem, стр. 15.

⁴³ European Commission. (2012). *Macroeconomic imbalances – Cyprus*. European Economy: Occasional Papers 101. стр. 5.

одражава на привредну активност. Пад инвестиција у Грчкој, Шпанији, Кипру и Португалу, под утицајем кризе, сузио је простор за превазилажење кризе, опоравак и раст њихових привреда.

2.3.9. Пад прилива страних директних инвестиција

Утицај кризе на стране директне инвестиције (СДИ) се разликује по земљама зависно од степена развијености. „С обзиром да је криза настала у западним земљама, те да је привредни раст далеко најважнија детерминанта страних директних инвестиција, није изненађујуће да су токови СДИ у и из развијенијих земаља опали много више него СДИ у и из земаља у развоју.“⁴⁴ Заједно са колапсом на тржишту некретнина, финансијским тржиштима, падом повјерења инвеститора, производње, приступа кредитима и падом свјетске трговине, СДИ су такође почеле да опадају у 2008. години. Смањење страних директних инвестиција посебно је забрињавајуће за мање развијеније земље Европске уније које не посједују сопствени покретачки капитал за излазак из зачараног круга ниског животног стандарда њиховог становништва.

⁴⁴ Poulsen, L., Hufbauer, G. (2011). *Foreign direct investment in times of crisis*, Transnational Corporations Journal 20. стр. 19-37.

Табела 16: Стране директне инвестиције у периоду 2006-2013. године, за посматране земље, у милионима евра

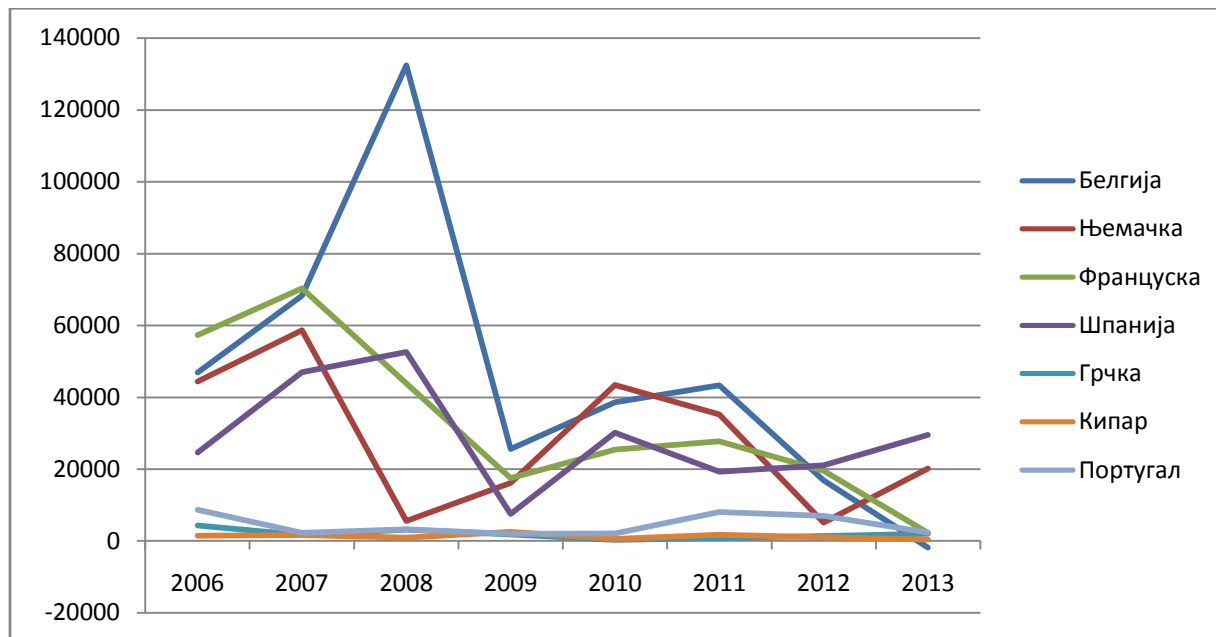
Географски простор/Временска одредница	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ЕУ (27 земаља)	726.462	1.065.473	582.587	511.151	483.199	468.703	416.742	-
Еврозона (17 земаља)	-	804.183	412.116	424.449	463.265	449.367	329.253	-
Белгија	46.944	68.263	132.405	25.642	38.642	43.301	16.850	11.812
Њемачка	44.342	58.603	5.536	16.167	43.361	35.203	5.109	20.125
Француска	57.269	70.301	43.817	17.437	25.391	27.729	19.524	2.226
Шпанија	24.554	46.954	52.561	7.491	30.106	19.290	21.055	29.499
Грчка	4.269	1.547	3.070	1.754	249	822	1.354	1.933
Кипар	1.462	1.626	965	2.499	578	1.715	979	403
Португал	8.695	2.238	3.185	1.948	1.998	8.021	7.001	2.347

Извор: Eurostat. Приступљено 18.06.2017. године са:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?jsessionid=9ea7d07e30dfc686aa1ec11a44b09e6db0b78b82c116.e34MbxeSahmMa40LbNiMbxaNa3iMe0?tab=table&plugin=1&pcode=tec00049&language=en>.

Ниво страних директних инвестиција у мање развијенијим земљама Европске уније, односно у Грчкој, Шпанији, Кипру и Португалу, у годинама прије глобалне економске кризе је био знатно нижи у односу на СДИ у развијенијим земљама. Недовољан ниво СДИ прије кризе је смањио отпорност привреда неразвијенијих земаља на кризу. С друге стране, мање развијеније земље Европске уније су високо зависне од СДИ, што је отежало њихово превазилажење кризе, с обзиром да је под утицајем кризе дошло до пада СДИ. Ниво СДИ у мање развијенијим земљама Европске уније је и даље далеко испод нивоа који је забиљежен прије кризе.

Графикон 20: Прилив страних директних инвестиција у периоду 2006-2013. године, у милионима евра

Пад страних директних инвестиција у мање развијенијим земљама ЕУ се може објаснити са неколико фактора.⁴⁵ Мање развијеније земље Европске уније, послје настанка кризе, не само да нису успјеле да привуку нове стране директне инвестиције, него нису успјеле ни да задрже постојеће инвеститоре. Прије свега, глобална економска криза је довела до пада ликвидности транснационалних корпорација широм свијета, услови задуживања су пооштрени, погоршани су биланси стања корпорација, што је довело до смањења капацитета корпорација за инвестирање. Предузећа „мајке“ су радије повлачиле велики дио профита из предузећа „кћерки“ него поново инвестирале. Осим тога, контракција привредне активности, узроковала је смањење „апетита“ за новим инвестицијама развијенијих земаља у мање развијеније земље. Снижавањем кредитног рејтинга у земљама на периферији Европске уније, постале су мање пожељна мјеста за инвестирање. Инвеститори су послје кризе постали много опрезнији, повећана је аверзија према ризику, и њихова очекивања о приносу на инвестиције су значајно редукована. Осим пада СДИ у мање развијенијим земљама

⁴⁵ UNCTAD. (2009). *Assessing the impact of the current financial and economic crisis on global FDI flows*. Преузето 04.09.2014. године са http://unctad.org/en/Docs/webdiaeia20091_en.pdf.

Европске уније, дошло је до промјене у структури СДИ по земљама инвеститорима после кризе у односу на стање прије кризе.

С обзиром на високу зависност привреда мање развијенијих земаља од иностраног капитала, губитак повјерења страних инвеститора, погоршао је ситуацију у привреди Грчке, Шпаније, Кипра и Португала и успорио њихов опоравак. Значај што бржег опоравка страних директних инвестиција у мање развијенијим земљама Европске уније се управо огледа у њиховом значајном доприносу развоју привреде. Допринос СДИ се огледа кроз додатне ресурсе које СДИ са собом носе, као што су трансфер капитала, технологије, менаџерска и организациона знања и вјештине, приступ извозним тржиштима, повећање ефикасности домаће привреде снижавањем трошкова производње и подстицањем конкуренције на домаћем тржишту.

3. ЕВРО – ОЧЕКИВАЊА, СТВАРНОСТ И ПЕРСПЕКТИВА

Првог јануара 1999. године 11 земаља чланица Европске уније усвојило је заједничку валуту евро. Двије године касније придружила им се и Грчка. Храбри европски пројекат оснивања Европске монетарне уније (ЕМУ), прерастао је у јединствено валутно подручје са око 340 милиона становника, што је за 12% становника више него у САД. Унутар Европске уније 19 држава има заједничку валуту, евро. Прихватајући евро, земље чланице ЕМУ жртвовале су свој национални суверенитет и пренијеле га на Европску централну банку. Шта је мотивисало земље чланице Европске уније да прихвате заједничку валуту? Кључни разлози су:

- *Јачање улоге Европе у свјетском монетарном систему.* Слом Бретонвудског монетарног система, смањило је повјерење Европе у спремност САД да се успостави неки нови међународни монетарни систем у којем САД не би имао доминантну улогу. Са јединственим ставовима о монетарним питањима, земље Европске уније би ефикасније браниле сопствене економске интересе суочавајући се са САД-ом;
- *Прерастање Европске уније у истински уједињено тржиште.* Стратешки циљ земаља чланица Европске уније био је да се отклоне све баријере које ограничавају слободан проток роба, капитала и рада и да трансформишу Унију у велико јединствено тржиште према моделу САД-а. Европски званичници су вјеровали да неизвјесност девизних курсева, попут трговинских баријера, представља важан фактор смањивања обима трговине унутар Уније. Плашили су се да би колебање девизних курсева проузроковало велике промјене у релативним цијенама унутар Уније, чиме би се охрабриле и ојачале политичке снаге које су против слободе трговине унутар Европске уније;
- *Јачање економске интеграције и посљедично политичке интеграције.* Европски званичници су вјеровали да ће увођење заједничке валуте представљати важан корак у обезбјеђењу снажније економске интеграције, која ће довести до бржег економског раста и произвести већу политичку интеграцију и гарантовати мирну Европу.

Творци евра били су визионари који су покушали да створе нову Европу. Запловили су непознатим водама, у којима нико прије њих није пловио. Никада прије

тога није покушано стварање монетарне уније таквог обима, која окупља толико различитих земаља, по многим елементима, посебно по нивоу развијености. Тако да није ни чудно да је реалност толико другачија од онога што су визионари очекивали.

Прави испит за евро услиједио је током кризе, када се еврозона суочила са асиметричним шоком, односно различитим интензитетом кризе на поједине земље чланице еврозоне. Економска и финансијска криза еврозоне открила је најслабију тачку евра, да је кочио прилагођавања ударима кризе, који су различито погађали поједине земље еврозоне. Евро је више подијелио земље еврозоне, него што их је ујединио, спутавајући економски развој, економску и политичку интеграцију. Управо због тога, што се евро показао као недовршен пројекат током кризе, имао је разорни ефекат. Један од неуспјеха еврозоне јесте чињеница да је политичка интеграција требала претходити економској интеграцији. „Опасна је грешка вјеровати да монетарна и економска унија могу претходити једној политичкој унији или да ће она дјеловати као снажан подстицај за развој политичке уније без које на дуге стазе монетарна унија неће бити способна опстати“. Ове ријечи написао је познати економиста с Кембриџа Николас Калдор (Nicholas Kaldor), не 1999. или 2008., него 1970., у вријеме када је на помолу био слом Бретонвудског монетарног система и када се Европи журило да пронађе одговор на новонасталу ситуацију. Постојала је нада да ће политичка интеграција ухватити корак с економском интеграцијом. Али услед све већег размимоилажења и недостатка спремности за већим степеном политичке интеграције, вјероватноћа да ће се то десити се смањује.

Евро је рођен уз велика очекивања и наде. Реалност се показала другачијом.

3.1. Историјат настанка заједничке валуте евра

Идеја о успостављању заједничке валуте се везује за име познатог француског политичара и државника Валерија Жискара д Естена (Valeri Giscard d Estaing). Жискар је 23.02.1964. године, као министар финансија у влади Шарл де Гола (Charles de Gaulle), саопштио „неочевивану понуду“ њемачком министру економије Курту Шикеру (Kurt Schmucker), да би Француска и Њемачка требале створити заједничку валуту и позвати остале четири чланице Европске економске заједнице да им се

придруже, уколико за то буду спремне. Приједлог је долазио са самог врха Француске, од предсједника де Гола. Жискар и де Гол су, по овом питању, имали јединствено мишљење, да је једини начин да се оконча америчка монетарна супериорност, да Француска и Њемачка, двије европске доминантне нације, успоставе заједничку валуту и на тај начин превладају монетарну зависност од САД-а. Жискар је био човјек чврсто привржен европским интеграцијама. Интеграција Европе почела се свиђати и де Голу, прилично касно (од 1958. године), тек када је у њој видео нови извор грандиозности за француску националну државу.

Распадом Бретонвудског монетарног система и успостављања флукутирајућих девизних курсева, земље Европске заједнице предузимају напоре да ограниче међусобне осцилације девизних курсева и да координишу макроекономску политику. Оцијењено је да би, у већ поодмаклим интеграционим процесима, најбоље рјешење било обезбиједити стабилне девизне курсеве. То значи да је било потребно, између валута земаља Европске заједнице, утврдити паритете, са минимално дозвољеним одступањима девизних курсева од тих паритета. Према другим свјетским валутама девизни курсеве земаља су могли слободно флукутирати. Главни разлог због којег је Европска заједница тежила интерном фиксирању девизних курсева јесте настојање да се што ефикасније одбране њени економски интереси на свјетској сцени и да се постигне што већи степен унутрашње економске интеграције.

Земље чланице Европске заједнице су, у априлу 1972. године, успоставиле монетарни арамман под називом Европска монетарна змија. Монетарни арамман су представљале шире границе (+/- 2,25) оступања девизних курсева од ревидираних паритета, утврђених Смитсонијанским споразумом, и уже границе (+/- 1,125%) оступања девизних курсева од утврђених паритета валута земаља Европске заједнице. Када је 1973. године пропао споразум из Смитсонијан института, шире границе су нестале, у примјени су остале уже границе оступања девизних курсева од утврђених паритета валута земаља Европске заједнице.

Европски монетарни систем

Европска монетарна змија је марта 1979. године замијењена Европским монетарним системом (енгл. *European Monetary System – EMS*). Европски монетарни систем се заснива на три елемента:

- *Билатерални паритети*: девизни курсеви су фиксни са могућношћу прилагођавања. Утврђени су билатерални паритети између валута земаља чланица Европске заједнице са распоном могућег флукутирања девизних курсева од утврђених паритета у износу од +/- 2,25%, а за нестабилнију италијанску лиру +/- 6%. Након кризе у августу 1993. године распон могућих осцилација девизних курсева од утврђених паритета је проширен на +/- 15%;
- *Одлучивање консензусом*: промјене паритета су биле могуће само ако се сложе све земље чланице Европског монетарног система;
- *Узајамна подршка*: уколико на девизном тржишту дође до притисака на границе дозвољених одступања од паритета, централне банке земаља чланица су обавезне да интервенишу и заједнички врате девизни курс ближе утврђеном паритету. Интервенција започиње када девизни курс пређе праг одступања, који је одређен као 75% могућег прописаног одступања. Механизам девизних курсева у Европском монетарном систему звао се ERM (енгл. *Exchange Rate Mechanism*). Узајамна подршка је подразумијевала и обавезу централних банака да једна другој међусобно помогну, уколико је то потребно, одобравањем позајмица у одбрани утврђених паритета. Ако би на примјер, француски франак превише депресирао у односу на њемачку марку, онда су француска и њемачка централна банка дужне да интервенишу на девизном тржишту продајом њемачких марака за француске франке и на тај начин ојачају француску валуту.

Захваљујући релативно добром функционисању система и међусобној сарадњи, у домену монетарне политике и усклађивању паритета, Европском монетарном систему су се придружиле чланством Шпанија 1989., Велика Британија 1990. и Португал 1992. године. Европски монетарни систем је пролазио кроз периодична прилагођавања паритета. Било их је укупно 11, од успостављања Европског

монетарног система у марту 1979. до јануара 1987. године. Контрола међународног кретања капитала имала је важну улогу у заштити девизних резерви земаља чланица од шпекулативних напада. Постепено отклањање контроле међународног кретања капитала, започето 1987. године, повећало је могућност шпекулативних удара. Лабављење контроле међународног кретања капитала смањило је у великој мјери монетарну међузависност земаља чланица, али је зато слобода кретања капитала унутар Европске заједнице представљала кључан елеменат за успостављање јединственог тржишта.

У Европском монетарном систему је створена и Европска новчана јединица (енгл. *European Currency Unit – ECU*), композитивна валута, тј. корпа валута, као пондерисани просјек валута земаља чланица Европске заједнице. ECU је, попут SDR, био вјештачка валута и служио је за обрачун између институција Европске заједнице.

Европски монетарни систем је све до 1992. године добро функционисао, иако је пролазио кроз периодична прилагођавања паритета. Због уједињења Источне и Западне Њемачке 1990. године, Централна банка Њемачке, Бундесбанка, се суочила са растом инфлације, са стопе од 3% 1990. на приближно 5% 1992. године. Да би спријечила монетарну експанзију и сузбила инфлацију, њемачка Бундесбанка је подигла референтну каматну стопу близу двоцифрене бројке. Да би одржале девизне курсеве око утврђених паритета, остале земље чланице Европског монетарног система требало је да повећају своје референтне каматне стопе. Због страха од рецесије то нису смјеле да учине. Великој Британији, суоченом са најдубљом рецесијом од Другог свјетског рата, није одговарала рестриктивна монетарна политика, која би ојачала фунту. Шпекулативни удари на британску фунту, италијанску лиру и шпанску пезету довели су до депресијације ових валута. Септембра 1992. године Велика Британија и Италија излазе из Европског монетарног система, њихове валуте депресирају, фунта 10% и лира 15%, након чега се границе одступања девизних курсева од утврђених паритета (ERM) проширују на +/- 15%.

Иако, ни једна земља није била у центру Европског монетарног система, њемачка марка и њемачка монетарна политика су били *de facto* ослонци Европског монетарног система. Фиксирајући своје девизне курсеве према њемачкој марки, друге земље Европског монетарног система су тиме увозиле кредибилност њемачке

Бундесбанке, доказаног борца против инфлације, и на тај начин су обесхрабривале инфлаторне притиске у својим земљама. Европски монетарни систем је престао да постоји 1999. године увођењем евра, али за чланице Европске уније, које нису чланице еврозоне, успостављен је ERM-2. То је систем везивања националних валута земаља чланица Европске уније, које нису у еврзони, за евро, уз границу одступања девизних курсева од утврђених паритета +/- 15%. Сматрало се да је ERM-2 неопходан да би се обесхрабриле конкурентске депресијације према евр у од чланица Европске уније изван еврозоне.

Европска економска и монетарна унија

Крајем осамдесетих Европска заједница је била јединствена да треба предузети одлучније кораке ка дубљој интеграцији. У Јединственом европском акту из 1986. године чланице Европске заједнице су се сагласиле да предузму потребне мјере и активности за отклањање унутрашњих баријера за трговину, кретање капитала и радне снаге. Европски савјет је у јуну 1988. године одлучио да приступи постепеном стварању економске и монетарне уније и задужио један комитет на чијем је челу био Жак Делор (Jacques Delors), предсједник Европске комисије, да проучи проблеме и предложи мјере и активности које воде стварању монетарне уније. Комитет је завршио рад у априлу 1989. године, а у јуну исте године Европски савјет је прихватио извјештај Делоровог комитета. Октобра 1990. године, усвојена је декларација о стварању Економске и монетарне уније (енгл. *Economic and Monetary Union - EMU*) у три фазе. Прва фаза, захтијевала је конвергенцију економских перформанси, координацију економских политика, и уклањање свих баријера кретању капитала. Друга фаза, односила се на оснивање Европског монетарног института (енгл. *European Monetary Institute - EMI*), као претходнице Европској централној банци. У трећој фази успостављена је монетарна унија, уведена заједничка валута евро, и почела је са радом Европска централна банка са сједиштем у Франкфурту.

Лидери земаља Европске заједнице, у холандском граду Маастрихту, 10. децембра 1991. године, сложили су се да предложе ратификацију далекосежних

амадмана на Уговор из Рима. Уговор из Мاستрихта, сачињен на 250 страна, регулише бројна питања међу којима и увођење заједничке валуте и успостављање Европске централне банке. До 1993. године, свих 12 земаља чланица Европске заједнице ратификовале су Мастрихтски уговор.

Зашто су земље Европске заједнице одлучиле за успоставе заједничку валуту? Постоји неколико разлога:

- Владало је увјерење да ће заједничка валута допринијети већем степену унутрашње тржишне интеграције, него што је то био случај са фиксним девизним курсевима, јер ће бити отклоњени ризици прилагођавања паритета и елиминисани трошкови везани за конверзију једне валуте у другу;
- Сматрало се да је Њемачка, у монетарној политици Европског монетарног система, била фаворизована и да је једнострано стављала своје интересе изнад интереса осталих чланица. Вјеровало се да ће Европска централна банка обезбиједити исти положај за све чланице и да ће имати разумијевања за њихове проблеме;
- Имајући у виду остварење важног постављеног циља пуне слободе кретања капитала, оцијењено је да би било који систем фиксних девизних курсева различитих националних валута био предмет снажних шпекулативних напада и да би заједничка валута представљала најбоље рјешење.

У Уговору из Мастрихта прецизирано је да земље чланице Европске уније, у референтној години прије увођења евра, морају да задовоље неколико макроекономских критеријума конвергенције, прије него што буду примљене у ЕМУ. Ти критеријуми су:

1. Укупан јавни дуг не смије бити већи од 60% бруто домаћег производа земље.
2. Годишњи буџетски дефицит не смије бити већи од 3% бруто домаћег производа земље.
3. Стопа инфлације земље не смије да буде већа од 1,5% од просјечне стопе инфлације у три земље Европске уније са најнижом инфлацијом.
4. Номинална каматна стопа на дугорочне државне хартије од вриједности не смије бити већа од 2% од просјечне каматне стопе у три земље са најнижом каматном стопом.

5. Земља треба да одржава стабилни девизни курс унутар ERM, без девалвација предузетих на своју руку.

Уговор предвиђа да Европска комисија стално надгледа критеријуме 1 и 2 и након пријема у ЕМУ. Предвиђено је плаћање казне, за земље које прекрше ове фискалне одредбе. Према предвиђеној динамици, 1997. година је била референтна година за испуњење критеријума конвергенције. Гранична стопа инфлације је била 2,56%, а каматна стопа 7,5%. Све земље, осим Грчке, задовољиле су критеријуме ниске инфлације, буџетског дефицита и дугорочне каматне стопе. Осам земаља није задовољавало критеријум јавног дуга. Италија и Белгија су имале јавни дуг од око 120% бруто домаћег производа. Све критеријуме задовољили су само Луксембург, Француска и Финска. Да би еврозона имала смисла требало је да обухвати што већи број земаља Европске уније. Да би се то постигло дато је креативно тумачење. Уколико земља чланица Европске уније не испуњава неки критеријум, али се задовољавајућом брзином приближава његовом остварењу, она може да постане чланица еврозоне. Европска комисија је одлучила да су све земље, осим Грчке, довољно напредовале и да могу да постану чланице ЕМУ. Од петнаест земаља чланица Европске уније у 1999. години, једанаест је формирало еврозону: Њемачка, Француска, Италија, Белгија, Холандија, Луксембург, Ирска, Шпанија, Финска, Португал и Аустрија. Велика Британија, Данска и Шведска нису хтјеле да уђу у ЕМУ и тиме изгубе монетарни суверенитет. Грчка није испуњавала критеријуме конвергенције из Маастрихта и примљена је касније, првог јануара 2001. године.

Да би се уклопиле у постављене критеријуме конвергенције, неке земље Европске уније су примјењивале „креативно рачуноводство“, да би смањиле буџетски дефицит и јавни дуг. Њемачка је искључила дуг федералних јединица, Белгија и Португал нису рачунале дуг социјалног осигурања, Француска, дуг жељезница. Њемачка је ревалоризовала златне резерве, повећала им вриједност за 60 милијарди марака, и ту вриједност укључила у буџет. Ту ситуацију Јанис Варуфакис, бивши министар финансија Грчке, сликовито и аргументовано описује следећим ријечима „права сврха критеријума конвергенције из Маастрихта била је да се у еврозону пусте земље које их не испуњавају и да се онда присиле да направе све што је потребно да би их испуниле. Грчка је свјетски позната по својој статистици по креативном начину на

који је та статистика обрађена. Да би мојој земљи било допуштено ући под окриље еврозоне, али да бисмо боље схватили што се заправо догодило, морамо се позабавити Италијом. Италија је требала бити интегрисана у еврозону од почетка, између осталог и зато што је њемачким произвођачима било доста лире која је стално падала, што је помагало да се конкурентност Фиата у односу на Volkswagen и остале, периодично опорави. Еврозона без Италије, али с Француском, није имала никаквог смисла, узимајући у обзир јаке трговинске везе сјеверне Италије с Француском и Њемачком, учешће њезине тешке индустрије у оригиналном картелу, на којем је Европска унија била утемељена, као и њезину потпуну културну припадност средњој Европи. Али јавни дуг Италије био је двоструко већи од прописаног по Мастрихту, максимално допуштеног за једну новопридошлу земљу, док јој је стопа инфлације и даље била у црвеној зони. Рим је дао све од себе да би погурао ове бројке у правцу прописаних прагова. Паметни службеници су се, радећи уз помоћ најбољег финансијског инжењеринга који је Голдман Сакс (Goldman Sachs) могао осигурати, препустили креативном рачуноводству које је скресало нешто дуга и мало дефицита владиног буџета. Међутим, бројке су се врло мало помакле чак и када је Рим примијенио огромне дозе мјера штедње да би смањио цијене, потиснуо трошкове и дао Италији особине једне нације која се налази у процесу преузимања германских врлина. За годину дана или нешто мало више, Грчка је такође била примљена у евро. Финансијске новине су биле преплављене гомилом прича о лукавим грчким службеницима који су замазали очи службеника из сјеверне Европе, с тзв. „Greek statistics“, као својим оружјем за постизање циљева, али ниједна од ових прича није била тачна. Кад сам питао пријатеља који је одиграо централну улогу у преговорима Грчке за улазак у еврозону, његов одговор је био невјероватно једноставан. „Само смо прекопирали све оно што су направили Италијани, и још неколико трикова које је употребила Њемачка. И кад су запријетили да ће ставити вето на наш улазак, ми смо им узвратили пријетњама да ћемо рећи свијету што су Италија и Њемачка спремале“. Кад су једном прилагођена да би омогућила улазак Италије, правила из Мастрихта нису могла Грчку задржати изван зоне⁴⁶.

⁴⁶ Varufakis, J. (2016.). *Trpiti ono što morate?* Zagreb: Sandorf. Str. 173 i 174.

У циљу учвршћивања фискалних ограничења, која ће омогућити функционисање монетарне уније, европски лидери су донијели 1997. године још један важан документ Пакт о стабилности и расту (енгл. *Stability and Growth Pact – SGP*). Њемачка влада је инсистирала на доношењу Пакта о стабилности и расту као начину да убиједи јавно мњење да ће нова заједничка валута заиста бити стабилна, као што је то била DM. Пакт о стабилности и расту предвиђа „да буџетска позиција на средњи рок буде у стању равнотеже или суфицита“, тако да у случају рецесије земља може да води експанзивну фискалну политику, а да истовремено остане испод ограничења од 3%. Такође дефинише временски оквир за наметање финансијских казни земљама које не исправе стање „прекомјерних“ дефицита и јавних дугова довољно брзо. Пакт о стабилности и расту није заживио у пракси. Њемачка и Француска су биле прве земље које су прекршиле фискална правила и на њихово тражење Европска унија је ублажила правила SGP у марту 2005. године.

Евро је, уз велике припреме, првог јануара 1999. године преузео улогу заједничке валуте еврозоне, уз девизни курс 1 EUR = 1,18 USD. Од тог дана до средине 2002. године евро је био обрачунска валута, тј. није била валута која је физички била у оптицају. Банкноте (енгл. *banknotes*) су уведене у оптицај почетком 2002. године. Од првог јануара 1999. до првог јула 2002. године евро је циркулисао паралелно са националним валутама. Вриједност валута земаља чланица еврозоне је фиксирана у јесен 1998. године и више се није могла мијењати. Од првог јула 2002. године све националне валуте су повучене из оптицаја, а евро је у новчаницама и кованицама постао званична валута 12 земаља чланица еврозоне.

Упркос очекивањима највећег броја експерата, да ће евро бити јака валута, евро је у стварности показао слабости и почео флукуирати испод паритета (1 EUR = 1 USD). Пад до ниских 83 цента за један евро у октобру 2000. године, није се дуго могао оправити све до средине 2002. године. Шта може објаснити слабост евра у прве двије године и спор опоравак у трећој години? Када је евро уведен, привреда земаља еврозоне је споро излазила из рецесије, која је била узрок слабљења евра, док је привреда САД-а биљежила експанзију. Највећа вриједност евра према долару достигнута је у октобру 2007. године (1 EUR = 1,41 USD).

Увођење евра, као заједничке валуте земаља еврозоне, донијела је одређене користи, а и штете и велику неизвијесност у будућности. Користи од увођења евра су:

- Нестанак потребе конверзије валута унутар земаља чланица, чиме се према процјенама обезбјеђује уштеда на трансакционим трошковима од око 30 милијарди евра годишње;
- Нестанак валутних флукуација међу земљама чланицама еврозоне;
- Обезбјеђује се већа транспарентност и упоредивост цијена, самим тим што се оне исказују у једној валути, што поспјешује и олакшава трговину и доводи до уједначавања цијена;
- Цјеновна стабилност, за коју је задужена Европска централна банка, а као нумерички циљ је постављена стопа инфлације нижа од 2% годишње;
- Ниже каматне стопе, као резултат ниже инфлације и непостојања курсног ризика, што елиминише потребу да се у каматну стопу укључује премија за курсни ризик;
- Већа мобилност фактора производње, што подстиче трговинску размјену, инвестиције и економски раст, бољу алокацију ресурса, као и коришћење ефеката „економије обима“;
- Бржа економска и политичка интеграција;
- Емисиона добит од штампања евра;
- Растући економски и политички значај Европске уније у међународним односима;
- Земље чланице добијају јачу економску и политичку моћ, учешћем у снажној заједници;

Најозбиљнија негативна посљедица увођења евра настаје када се само једној или у неколико земаља догоди рецесија или неки други асиметрични шок. Разлог лежи у томе, што земља погођена асиметричним шоком не може да коригује девизни курс, нити може да употреби монетарну политику, а маневарски простор за фискалну политику је веома ограничен. У таквој ситуацији та земља или група земаља мора да сачека да се тај проблем ријеша сам од себе, уз огромне губитке и посљедице.

Европска централна банка

Европска централна банка (енгл. *European Central Bank - ECB*) је почела са радом првог јуна 1998. године, са сједиштем у Франкфурту. Заједно са националним централним банкама земаља чланица Европске уније чини Европски систем централних банака (енгл. *The European System of Central Banks - ESCB*). Одлуке ЕСЦБ доносе се на основу гласова Управног савјета ЕЦБ, који чини шест чланова Извршног одбора ЕЦБ и гувернери националних централних банака.

Уговором из Мастрихта, и касније усвојени Статут, дају високи степен институционалне независности ЕСЦБ и ЕЦБ, а за примарни циљ монетарне политике је одређена цјеновна стабилност. Органи ЕЦБ, којима је повјерено вођење јединствене монетарне политике, су Управни савјет и Извршни одбор ЕЦБ. Управни савјет ЕЦБ чини шест чланова Извршног одбора ЕЦБ и гувернери централних банака ЕМУ. Извршни одбор ЕЦБ се састоји од шест чланова, укључујући и предсједника ЕЦБ. Чланови Извршног одбора ЕЦБ се бирају на период од осам година, а након истека мандата не могу поново бити бирани на ту функцију. Извршни одбор ЕЦБ је одговоран за текуће послове и имплементацију монетарне политике коју је утврдио Управни савјет ЕЦБ. У циљу постизања што већег степена институционалне независности ЕЦБ, прописано је да чланови Извршног одбора ЕЦБ морају бити бирани из реда особа високе репутације и богатог професионалног искуства из монетарне и банкарске области.

3.2. Да ли је еврозона оптимално валутно подручје?

Прва озбиљнија истраживања оптималног валутног подручја везује се за име познатог канадског економисте Роберта Мандела (Robert Mundell), а касније за Роналда И. Меккинона (Ronald I. McKinnon) и Питера Б. Кенена (Peter B. Kenen). Оптимално валутно подручје представља групу држава или регион, чије су привреде добро интегрисане међусобном трговином робама и услугама и мобилношћу фактора производње. Досадашња теоријска истраживања и практична дешавања нам пружају

могућност да сагледамо да ли је еврозона оптимално валутно подручје анализом испуњености неколико критеријума за оцјену оптималне валутне зоне.

Обим унутрашње трговине и степен отворености

Полазно становиште је, да ће земље еврозоне имати веће користи од заједничке валуте уколико имају већи обим међусобне трговинске размјене роба и услуга. Од увођења евра, обим трговинске размјене роба и услуга, између земаља еврозоне, је биљежио континуирани раст све до глобалне економске и финансијске кризе, када биљежи пад у 2009. години и благи раст у наредним годинама.

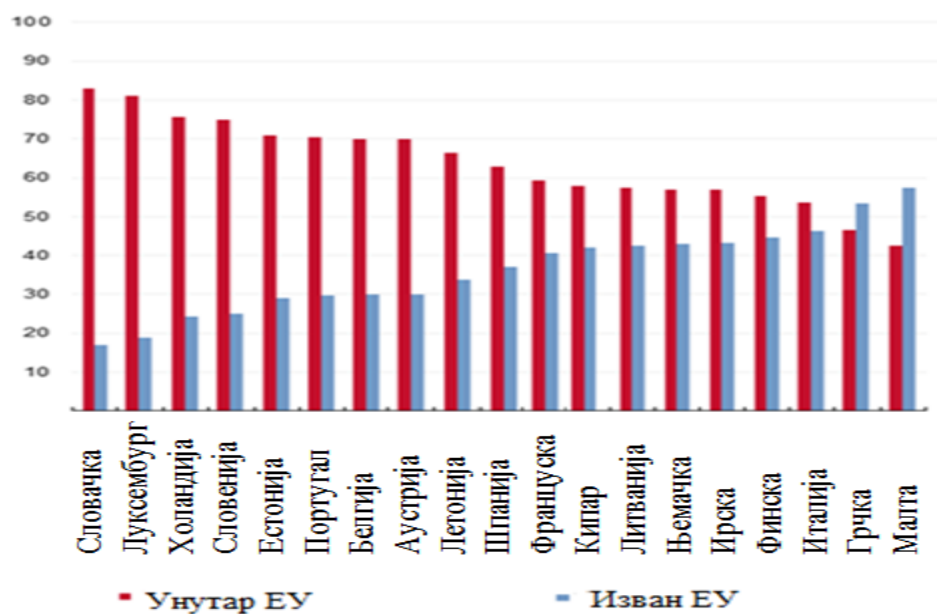
Графикон бр. 21: Спољна трговина међу земљама еврозоне и трговина држава еврозоне са остатком свијета, у милијардама евра

Извор: ECB. (2013). *Intra-euro area trade linkages and external adjustment*. Monthly Bulletin.

Ако се посматра обим трговинске размјене по земљама чланицама еврозоне, степен интегрисаности тржишта производа и услуга је различит. Највећи степен интегрисаности је код Словачке и Луксембурга, а најмањи код Малте и Грчке.

Графикон бр. 22: Трговина унутар чланица ЕУ, као проценат укупне трговинске размјене ЕУ

Извор: Eurostat.

Што је већи степен отворености привреда, више ће промјене у међународним цијенама директно и индиректно утицати на домаће цијене, па ће потреба за промјеном девизног курса бити мања, ради прилагођавања цијена.

Табела бр. 17: Степен отворености, односно спољна трговина као проценат БДП-а држава еврозоне

Земља/Година	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Еврозона	75.39	77.21	78.39	68.05	76.18	81.61	83.47	83.16	84.10	85.03
Аустрија	98.23	100.82	102.13	86.81	98.68	104.82	105.02	103.46	102.74	102.38
Белгија	147.69	151.16	158.91	136.36	151.10	162.75	164.02	163.05	167.14	167.15
Словенија	129.44	136.49	134.14	112.62	127.14	138.91	142.38	144.55	145.18	146.30
Естонија	137.12	135.27	137.52	116.65	143.78	167.35	172.19	171.33	164.40	155.43
Финска	82.18	83.18	86.51	70.53	76.09	79.17	80.41	78.51	76.52	74.27
Француска	55.19	55.55	56.52	49.57	53.97	58.17	59.20	59.10	60.09	61.36
Грчка	52.85	57.52	59.33	47.74	52.83	57.84	61.82	63.98	67.93	60.40
Холандија	129.83	131.72	134.66	118.98	135.55	146.17	154.27	154.27	154.38	154.31
Ирска	150.02	153.41	159.81	173.68	190.23	184.50	197.22	194.04	209.08	221.98
Италија	53.29	55.21	54.72	45.61	52.35	55.58	56.18	55.46	56.17	57.28
Кипар	110.94	112.45	111.13	99.18	101.00	102.49	101.39	99.18	108.10	..
Летонија	100.79	96.09	92.14	86.91	108.89	120.96	127.50	123.94	121.26	118.94
Литванија	121.59	113.91	125.85	105.56	132.56	152.60	162.45	166.86	160.51	154.70
Луксембург	320.92	336.25	348.39	303.03	326.14	340.45	348.12	357.48	374.15	391.50
Малта	177.51	180.79	177.06	157.79	172.95	182.51	..	..	..	..
Њемачка	77.08	79.37	80.94	70.67	79.30	84.75	85.89	84.97	84.71	86.03
Португал	68.07	69.65	71.96	61.08	67.30	72.86	75.93	78.03	79.71	79.90
Словачка	166.52	168.12	163.32	137.14	154.56	171.45	179.90	183.43	180.06	185.16
Шпанија	55.66	57.41	55.76	46.50	52.34	58.09	59.76	60.70	62.60	63.81

Извор: World Bank. Преузето са

<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NE.TRD.GNFS.ZS&country=#>.

Из података приказаних у табели, евидентан је различит степен отворености привреда земаља еврозоне. Најотвореније привреде еврозоне, у 2015. години су Луксембург, Словачка, Малта и Ирска, а најмање отворене Италија, Шпанија и Грчка.

По овом критеријуму, упркос порасту обима унутрашње трговинске размјене, присутне разлике у степену интегрисаности тржишта производа и услуга појединих држава чланица еврозоне, још увијек нису претвориле еврозону у оптимално валутно подручје.

Усклађеност привредних циклуса

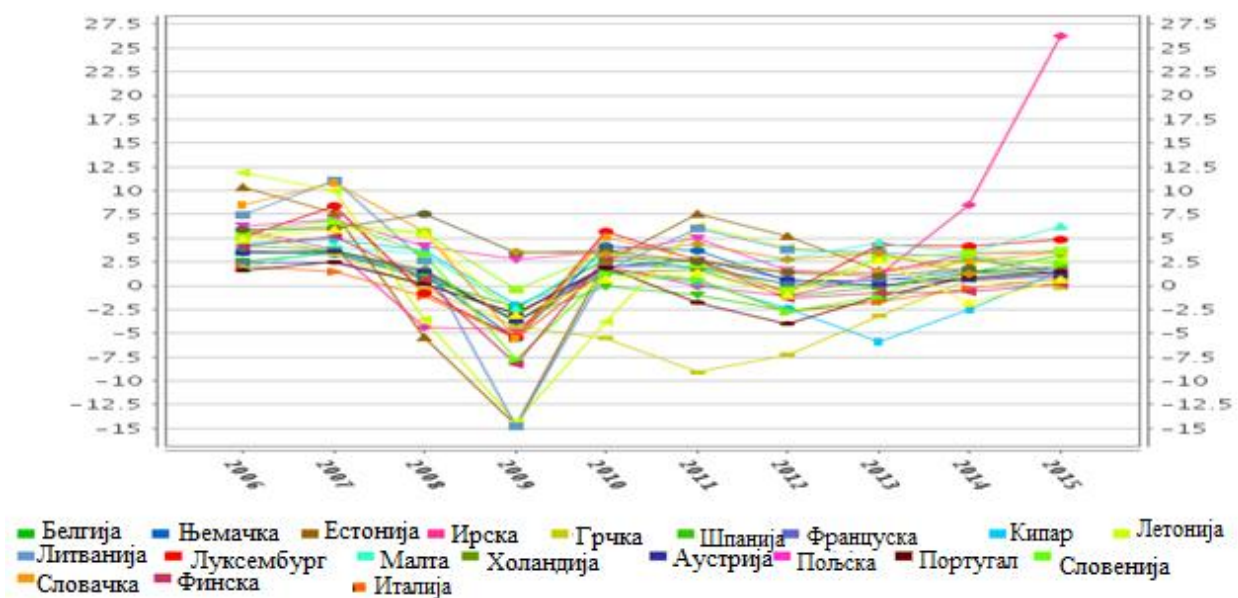
За успјешно провођење монетарне политике, потребна је што већа усклађеност привредних циклуса земаља чланица. Иако, постоје сличности при уласку у различите фазе привредних циклуса, интензитет и вријеме трајања тих циклуса је различит по земљама чланицама еврозоне. Док неке земље биљеже опоравак и раст, друге су у спором опоравку или у дубокој кризи. У таквој ситуацији дивергентних кретања тешко је предузети одговарајуће мјере монетарне политике.

Табела бр. 18: Стопе раста БДП-а земаља еврозоне, % промјене у односу на претходну годину

Земља/година	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ЕМУ (19 земаља)	3.2	3	0.4	-4.5	2.1	1.5	-0.9	-0.3	1.1	2
Аустрија	3.4	3.6	1.5	-3.8	1.9	2.8	0.7	0.1	0.6	1
Белгија	2.5	3.4	0.7	-2.3	2.7	1.8	0.2	0	1.3	1.4
Естонија	10.3	7.7	-5.4	-14.7	2.5	7.6	5.2	1.6	2.9	1.1
Финска	4.1	5.2	0.7	-8.3	3	2.6	-1.4	-0.8	-0.7	0.2
Француска	2.4	2.4	0.2	-2.9	2	2.1	0.2	0.6	0.6	1.3
Грчка	5.7	3.3	-0.3	-4.3	-5.5	-9.1	-7.3	-3.2	0.7	-0.2
Холандија	3.5	3.7	1.7	-3.8	1.4	1.7	-1.1	-0.2	1.4	2
Ирска	5.9	3.8	-4.4	-4.6	2	0	-1.1	1.1	8.5	26.3
Италија	2	1.5	-1.1	-5.5	1.7	0.6	-2.8	-1.7	-0.3	0.8
Кипар	4.5	4.9	3.7	-2	1.4	0.4	-2.4	-5.9	-2.5	1.6
Летонија	11.9	10	-3.6	-14.3	-3.8	6.2	4	3	2.4	2.7
Литванија	7.4	11.1	2.6	-14.8	1.6	6	3.8	3.5	3	1.6
Луксембург	5.1	8.4	-0.8	-5.4	5.7	2.6	-0.8	4.3	4.1	4.8
Малта	1.8	4	3.3	-2.5	3.5	1.8	2.9	4.5	3.5	6.2
Њемачка	3.7	3.3	1.1	-5.6	4.1	3.7	0.5	0.5	1.6	1.7
Португал	1.6	2.5	0.2	-3	1.9	-1.8	-4	-1.1	0.9	1.5
Словачка	8.5	10.8	5.7	-5.5	5.1	2.8	1.5	1.4	2.5	3.6
Словенија	5.7	6.9	3.3	-7.8	1.2	0.6	-2.7	-1.1	3.1	2.3
Шпанија	4.2	3.8	1.1	-3.6	0	-1	-2.6	-1.7	1.4	3.2

Извор: Eurostat.

Графикон бр. 23: Кретање стопе раста реалног БДП-а земаља еврозоне, проценат промјене у односу на претходну годину

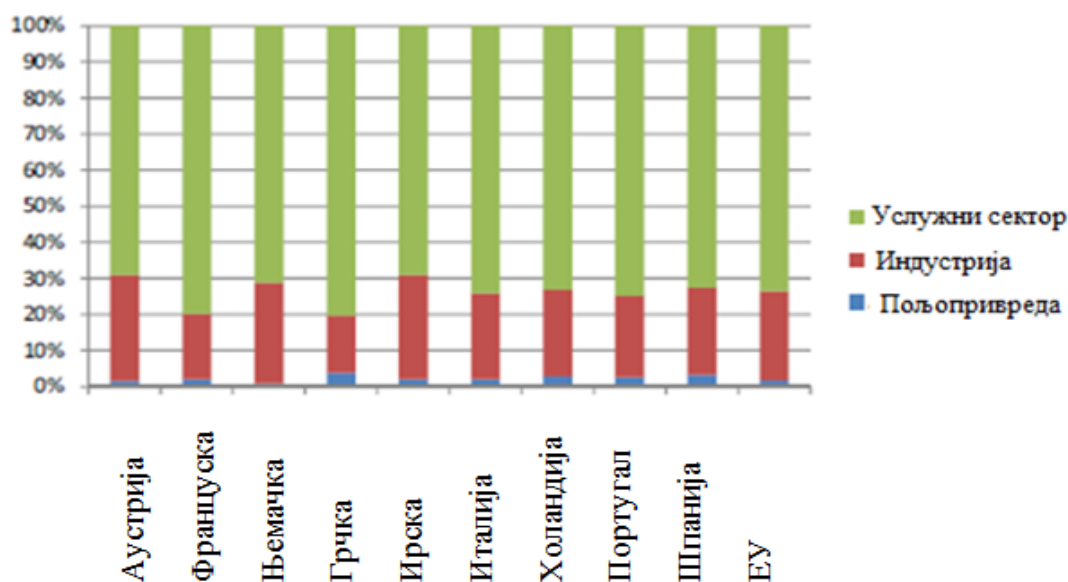
Према усклађености привредних циклуса еврозона није оптимално валутно подручје.

Сличност у економској структури

Важан критеријум за оцјену еврозоне, као оптималног валутног подручја, је сличност у економској структури, нарочито у производној структури, јер олакшава чланицама да се прилагоде поремећајима на тржишту производа. На основу производне структуре, земље еврозоне се могу груписати као индустријске и извозно орјентисане, попут Њемачке, Аустрије, Холандије, и земље ослоњене на услужни сектор попут Француске, Италије, Шпаније и Грчке. Земље еврозоне, у недовољној мјери, имају сличну производну структуру, иако постоји значајан обим трговине сличним производима. Осим тога, постоје велике разлике између развијених земаља, концентрисаним у централном дијелу еврозоне, и мање развијенијих земаља на периферији еврозоне у расположивом капиталу и стручности радне снаге, тако да ће вјероватно производи у чијој производњи постоји високо учешће рада слабо квалификоване радне снаге долазити из Шпаније, Португала, Грчке или јужне Италије.

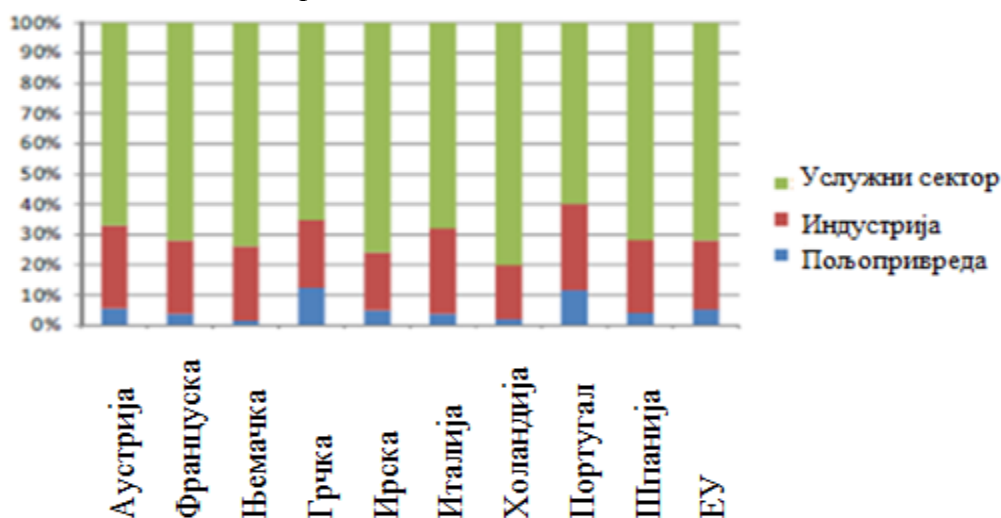
На графикону бр. 24 приказане су разлике у структури бруто домаћег производа појединих земаља еврозоне.

Графикон бр. 24: Структура БДП-а по секторима за поједине земље ЕМУ, % БДП-а

Извор: CIA. (2017). World Factbook.

Графикон бр. 25: Структура запослених по секторима у појединим земљама ЕМУ, % запослених по секторима

Извор: CIA. (2017). World Factbook.

По овом критеријуму, еврозона је недовољно оптимално валутно подручје.

Сличност у кретању стопа инфлација

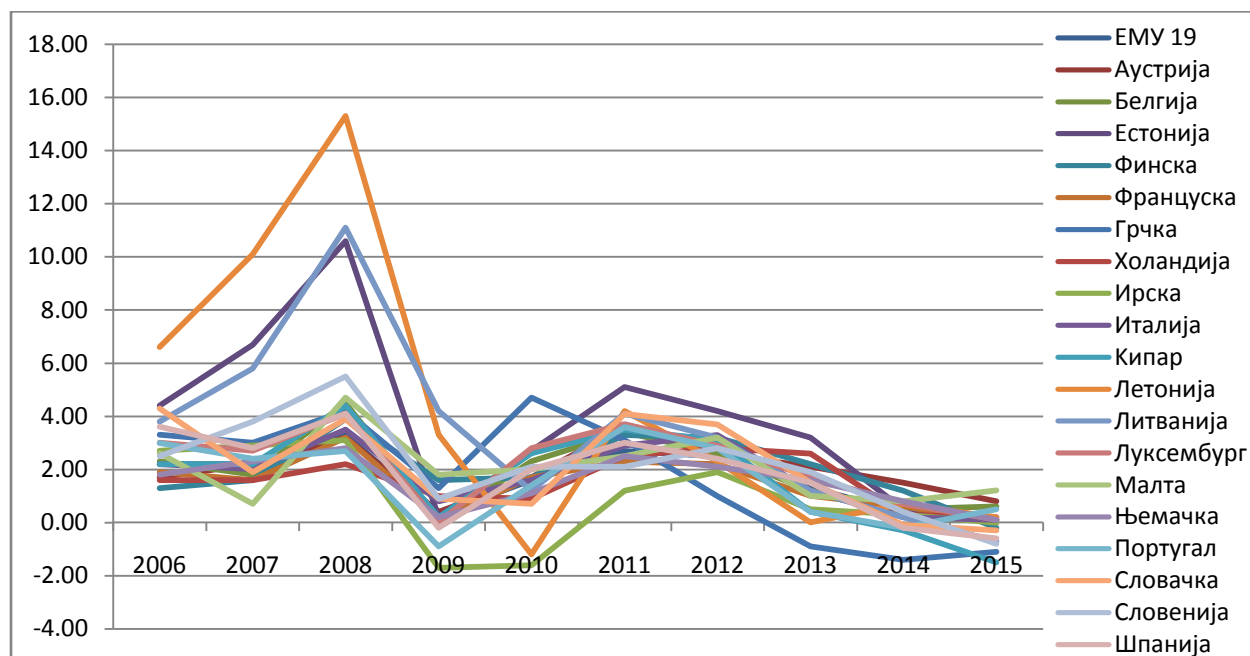
Ако су стопе инфлације између држава чланица валутног подручја ниске и релативно сличне смањује се потреба прилагођавања номиналног девизног курса. Еврозона је, у периоду 1999. – 2015. година, имала просјечну годишњу стопу инфлације око 2%, што је у складу са примарним циљем Европске централне банке да одржава цјеновну стабилност са инфлацијом до 2%. Изузетак је била кризна 2008. година када је стопа инфлације износила 3,3%. У 2007. и 2008. години високу инфлацију су имале балтичке земље.

Табела бр. 19: Стопе инфлације у чланицама ЕМУ, проценат промјене у односу на претходну годину

Земља/година	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ЕМУ 19	2.2	2.2	3.3	0.3	1.6	2.7	2.5	1.3	0.4	0
Аустрија	1.7	2.2	3.2	0.4	1.7	3.6	2.6	2.1	1.5	0.8
Белгија	2.3	1.8	4.5	0	2.3	3.4	2.6	1.2	0.5	0.6
Естонија	4.4	6.7	10.6	0.2	2.7	5.1	4.2	3.2	0.5	0.1
Финска	1.3	1.6	3.9	1.6	1.7	3.3	3.2	2.2	1.2	-0.2
Француска	1.9	1.6	3.2	0.1	1.7	2.3	2.2	1	0.6	0.1
Грчка	3.3	3	4.2	1.3	4.7	3.1	1	-0.9	-1.4	-1.1
Холандија	1.6	1.6	2.2	1	0.9	2.5	2.8	2.6	0.3	0.2
Ирска	2.7	2.9	3.1	-1.7	-1.6	1.2	1.9	0.5	0.3	0
Италија	2.2	2	3.5	0.8	1.6	2.9	3.3	1.2	0.2	0.1
Кипар	2.2	2.2	4.4	0.2	2.6	3.5	3.1	0.4	-0.3	-1.5
Летонија	6.6	10.1	15.3	3.3	-1.2	4.2	2.3	0	0.7	0.2
Литванија	3.8	5.8	11.1	4.2	1.2	4.1	3.2	1.2	0.2	-0.7
Луксембург	3	2.7	4.1	0	2.8	3.7	2.9	1.7	0.7	0.1
Малта	2.6	0.7	4.7	1.8	2	2.5	3.2	1	0.8	1.2
Њемачка	1.8	2.3	2.8	0.2	1.1	2.5	2.1	1.6	0.8	0.1
Португал	3	2.4	2.7	-0.9	1.4	3.6	2.8	0.4	-0.2	0.5
Словачка	4.3	1.9	3.9	0.9	0.7	4.1	3.7	1.5	-0.1	-0.3
Словенија	2.5	3.8	5.5	0.9	2.1	2.1	2.8	1.9	0.4	-0.8
Шпанија	3.6	2.8	4.1	-0.2	2	3	2.4	1.5	-0.2	-0.6

Извор: Eurostat.

Графикон бр. 26: Кретање стопе инфлације у земљама ЕМУ у периоду 2006-2015. године

На основу података из табеле и графичког приказа, изузимајући 2007. и 2008. годину, земље чланице еврозоне имају релативно сличне стопе инфлације и по овом критеријуму еврозона је оптимално валутно подручје.

Мобилност радне снаге

Према истраживањима Роберта Мандела, за оптимално функционисање валутног подручја, од изузетне је важности, унутрашња покретљивост радне снаге и мобилност капитала. Уколико би фактори производње, капитал и радна снага, били у потпуности међугранично мобилни, минимизирао би се трошак дијелења исте валуте. На тај начин би се амортизовали негативни ефекти асиметричних шокова у оквиру валутног подручја. У условима када је мобилност радне снаге ограничена и ниска, државе које формирају монетарну унију се теже прилагођавају шоковима у односу на државе које имају своје националне валуте.

Мобилност радне снаге доприноси несметаном функционисању унутрашњег тржишта, путем прилагођавања понуде и потражње радне снаге, што доприноси запошљавању, повећању продуктивности и економском расту. Висока мобилност радне снаге дјелује као аутоматски стабилизатор против асиметричних шокова, у смислу када нека од држава истог валутног подручја западне у кризу, радна снага одлази у друге државе које су мање погођене кризом или остварују успјешан економски раст. Таква мобилност радне снаге има два позитивна ефекта. Држава која је погођена економском кризом растеређује се незапосленог становништва, накнада за незапослене и других социјалних давања, а држава која има интензивнији развој добија квалификованију и углавном јефтинију радну снагу.

Мобилност радне снаге у еврозони је ниска у поређењу са Сједињеним Америчким Државама, Канадом и Аустралијом. Постоји неколико разлога ниске мобилности радне снаге. Разлике у језицима, култури, као и бројна ограничења државне регулативе обесхрабрују кретање радне снаге између земаља чланица еврозоне. То потврђује и истраживање Питера Хубера (Peter Huber) у студији под називом „Међурегионална мобилност у Европи“ (Inter-regional Mobility in Europe), којим указује да је мобилност радне снаге у Сједињеним Америчким Државама за 2,8 пута већа у односу на Њемачку и 6,2 пута у односу на Италију.

Графикон бр. 27: Нето миграције у ЕМУ, у процентима од укупног броја становника

Извор: Eurostat.

Ниска мобилност радне снаге, између држава чланица еврозоне, одражава се и на велике разлике у стопама незапослености.

Табела бр. 20: Дугорочне стопе незапослености у земљама еврозоне, % радне снаге

Земља / година	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ЕМУ (19 земаља)	8.4	7.5	7.6	9.6	10.2	10.2	11.4	12.0	11.6	10.9
Аустрија	5.3	4.9	4.1	5.3	4.8	4.6	4.9	5.4	5.6	5.7
Белгија	8.3	7.5	7.0	7.9	8.3	7.2	7.6	8.4	8.5	8.5
Естонија	5.9	4.6	5.5	13.5	16.7	12.3	10.0	8.6	7.4	6.2
Финска	7.7	6.9	6.4	8.2	8.4	7.8	7.7	8.2	8.7	9.4
Француска	8.8	8.0	7.4	9.1	9.3	9.2	9.8	10.3	10.3	10.4
Грчка	9.0	8.4	7.8	9.6	12.7	17.9	24.5	27.5	26.5	24.9
Холандија	5.0	4.2	3.7	4.4	5.0	5.0	5.8	7.3	7.4	6.9
Ирска	4.5	4.7	6.4	12.0	13.9	14.7	14.7	13.1	11.3	9.4
Италија	6.8	6.1	6.7	7.7	8.4	8.4	10.7	12.1	12.7	11.9
Кипар	4.6	3.9	3.7	5.4	6.3	7.9	11.9	15.9	16.1	15.0
Летонија	7.0	6.1	7.7	17.5	19.5	16.2	15.0	11.9	10.8	9.9
Литванија	5.8	4.3	5.8	13.8	17.8	15.4	13.4	11.8	10.7	9.1
Луксембург	4.6	4.2	4.9	5.1	4.6	4.8	5.1	5.9	6.0	6.4
Малта	6.8	6.5	6.0	6.9	6.9	6.4	6.3	6.4	5.8	5.4
Њемачка	10.1	8.5	7.4	7.6	7.0	5.8	5.4	5.2	5.0	4.6
Португал	8.9	9.1	8.8	10.7	12.0	12.9	15.8	16.4	14.1	12.6
Словачка	13.5	11.2	9.6	12.1	14.5	13.7	14.0	14.2	13.2	11.5
Словенија	6.0	4.9	4.4	5.9	7.3	8.2	8.9	10.1	9.7	9.0
Шпанија	8.5	8.2	11.3	17.9	19.9	21.4	24.8	26.1	24.5	22.1

Извор: Eurostat.

Највећа незапосленост је у државама које су највише погођене кризом у Грчкој, Шпанији, Кипру и Португалу, а најмања у Њемачкој.

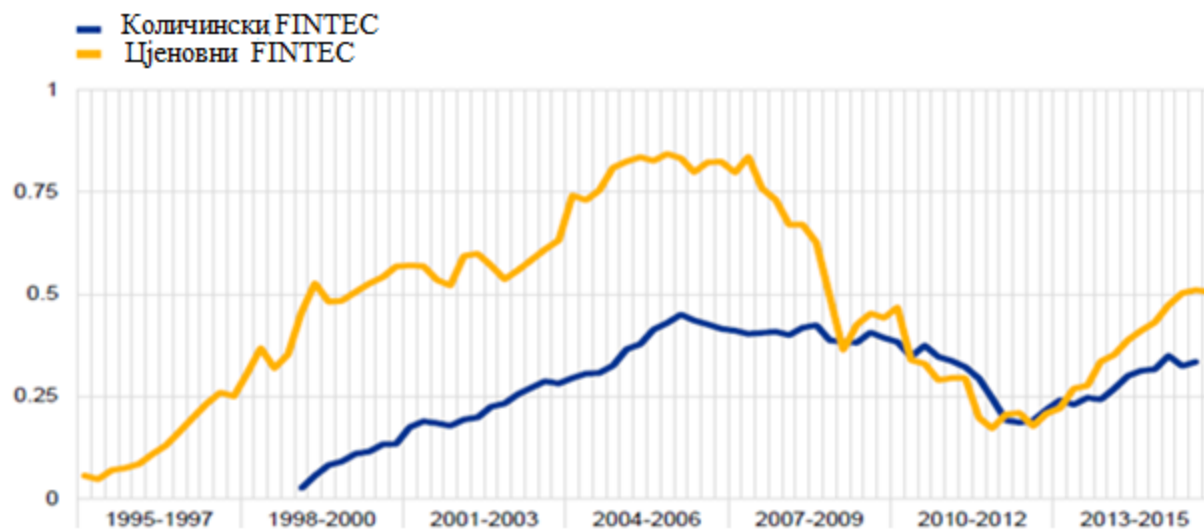
На основу свега наведеног, може се закључити да еврозона не испуњава критеријум оптималности по питању мобилности радне снаге.

Интегрисаност финансијских тржишта

Постоје довољни докази да су национална финансијска тржишта међусобно интегрисана у значајној мјери, што је последица увођења евра и укидања ограничења на слободно кретање капитала. То потврђују показатељи које редовно обрађује и

објављује Европска централна банка у публикацији Извјештај о финансијској интеграцији унутар Европске монетарне уније.

Графикон бр. 28: Приказ показатеља интегрисаности финансијских тржишта ЕМУ

Извор: ECB. (2016). *Financial integration in Europe*.

Цјеновни и количински показатељи финансијске интегрисаности - FINTEC се могу кретати од 0 до 1, гдје 0 показује да уопште не постоји интегрисаност, док 1 означава потпуну интегрисаност. Раст FINTEC-а значи да је дошло до повећања интегрисаности финансијских тржишта међу државама чланицама еврозоне.

Цјеновни показатељи се односе на: каматне стопе на међубанкарске позајмице, учешће трансакција између чланица еврозоне у односу на укупан број трансакција, поврат на акције, принос на обвезнице и сл. Количински показатељи се односе на број одобрених зајмова на међубанкарском тржишту унутар еврозоне, број трансакција међу чланицама, број обвезница које је емитовавала једна земља чланица, а које је купила друга земља чланица еврозоне, број акција које је емитовала једна земља чланица, а које се налазе у власништву друге земље чланице еврозоне, обим зајмова који су одобрени и депозита који се држе међу земљама чланицама еврозоне.

Показатељи финансијске интеграције имали су изражен раст од увођења евра до глобалне економске и финансијске кризе, а затим нагли пад и опоравак од 2012. године. Посматрајући укупна кретања показатеља финансијске интеграције може се констатовати да еврозона испуњава овај критеријум оптималности.

Фискални федерализам

Сљедеће важно питање за функционисање оптималног валутног подручја је ниво фискалне интеграције. Под фискалним федерализмом подразумева се способност Европске уније да пренесе економске ресурсе из чланица са здравим привредама на чланице које су у кризи. У Сједињеним Америчким Државама, државе које западну у кризу, добијају помоћ из савезног буџета у виду социјалних давања и других федералних трансферних плаћања. Нажалост услед ограничених пореских надлежности, као и малих средстава у заједничком буџету, Европска унија може да спроводи фискални федерализам врло скромног обима. Буџет Европске уније износи око 1% бруто домаћег производа Уније, а федерални буџет Сједињених Америчких Држава износи преко 20% бруто домаћег производа.

По овом критеријуму еврозона није оптимално валутно подручје.

Политичка интеграција

Европска унија није достигла потребан ниво политичке интеграције да би могла ефикасно управљати развојем и предузимати адекватне мјере у условима криза. Европска унија нема владу, нити довољно инструмената, који би јој омогућили да усмјерава развој и брзо и ефикасно дјелује у условима криза, што се потврдило и током садашње економске и дужничке кризе. Предузете мјере на превазилажењу кризе су биле неадекватне, споре и неучинковите. Европска унија и еврозона имају гломазну, непотпуну, неефикасну и скупу институционалну инфраструктуру.

По овом критеријуму еврозона није оптимално валутно подручје.

Резиме

Укупно гледајући, постоји мало фактора које еврозона задовољава да би се могла окарактерисати као оптимално валутно подручје. Постоје докази да су

финансијска тржишта интегрисана и да је евро допринио расту обима унутрашње трговине. Али то није довољно да би еврозона била оптимално валутно подручје. Други фактори попут ниске мобилности радне снаге, ниског степена фискалног федерализма, недовољног степена политичке интеграције, недовољне усклађености привредних циклуса и економске структуре указују да у еврозони нису створени сви потребни услови да би имала карактеристике оптималног валутног подручја. Еврозона још увијек није оптимално валутно подручје. Зато је тешко, скоро немогуће, да се путем монетарне политике управља асиметричним економским развојем земаља чланица еврозоне. То налаже потребу институционалних и структурних реформи Европске уније и еврозоне, које ће допринијети већем степену интеграције и које би створиле услове да еврозона буде оптимално валутно подручје.

3.3. Зашто су валутне зоне склоне кризи?

Поједине земље чланице валутне уније не суочавају се само са проблемом незапослености, пошто немају инструмент да поврате пуну запосленост, кад их погоди негативан удар, већ су склоне кризама. Посљедице тих криза су огромне по запосленост и економски раст, који могу да трају и деценијама. Такве кризе се догађају често, а садашња европска криза је довољан примјер.

Зашто се такве кризе често јављају у државама које вежу своје валуте једну за другу и фиксирају девизне курсеве или успоставе заједничку валуту? Ако девизни курс постане прецијењен, појављује се трговински дефицит. Тај дефицит се мора на неки начин покрити, задуживањем или страним директним инвестицијама. Раст задужености државе доводи до промјене повјерења повјерилаца. Повјериоци се боје да дуг неће бити плаћен. Та промјена става повјерилаца може да се одигра постепено или нагло. Изненађујуће је то што се те промјене става повјерилаца према дужницима дешавају нагло. Такве промјене називају се „наглим кочењем“, прилив новца у земљу се изненада зауставља и земља улази у кризу. Најчешће повјериоци одбијају да репрограмирају дугове, а држава која улази у кризу не може да нађе друге повјериоце који би јој позајмили новац.

Та неумјерена задуженост, није само карактеристика задуживања држава, већ се одвија и преко приватног сектора, који позајмљују новац од домаћих банака, које кредитну активност у значајној мјери базирају коришћењем кредита из иностранства, у страниј валути, и позајмљују тај новац потрошачима да купе аутомобиле или другу робу широке потрошње, умјесто да тежиште њихове кредитне активности буде усмјерено према извозно оријентисаним секторима привреде. Кад домаће банке нису у стању да врате позајмљени новац страним повјериоцима, на дјелу наступа финансијска криза.

Сам трговински дефицит ствара и други проблем. Висок обим увоза слаби домаћу агрегатну тражњу. Уколико не постоји снажна инвестициона активност, која би одржавала пуну запосленост, држава мора да више троши и подстиче тражњу, и у том случају мора да се задужује. Али уколико држава тај позајмљени новац не троши продуктивно, на јавне инвестиције, које повећавају продуктивност и производњу, на крају ће доћи до губљења повјерења повјерилаца. Уколико држава не може да отлађује дугове у уговореним роковима или да продужи рокове отплате, јавља се дужничка криза, а држава изненада престаје да буде способна да финансира свој фискални дефицит. Ако потрошњу не жели да финансира штампањем новца, уз могућност настанка инфлације, једина алтернатива остаје смањење потрошње, чиме се привреда гура у дубљу рецесију.

Банкарске и дужничке кризе доводе до економских криза, будући да банке смањују кредитну активност, предузећа мање производе и домаћинства мање троше, јер њихова производња и потрошња зависе од задуживања. Смањена агрегатна тражња доводи до пада производње, бруто домаћег производа и раста незапослености.

У случају евра, није постојала могућност раста девизног курса, на примјер за Грчку, Шпанију или Португал, да се тиме подстакне извоз и смањи трговински дефицит. То је додатно продубило економску, дужничку и финансијску кризу.

Из свих случајева, гдје је настало прекомјерно задуживање и настала финансијска криза, намеће се питање – зашто су повјериоци дозволили да се држава превише задужује? Одговор на ово питање је садржано у сљедећим чињеницама. Показало се да су финансијска тржишта била кратковида, банкарски неопрезни, банкарска регулатива неадекватна и непотпуна са slabим надзором банкарског

сектора. Наравно, банкари не воле да криве себе, они углавном криве дужнике, иако су кредите они одобрили. Ако постоји неодговорни дужник, онда постоји и неодговорни повјерилац, који је одобрио кредит са лошом процјеном ризика и неадекватним колатералом заштите потраживања. Све је ово потенцијално стварало експлозивну смјесу, која је, када се спојила с фиксним девизним курсом, експлодирала и претворила у кризу.

3.4. Како је евро створио европску кризу?

Од увођења евра 1999. до 2007. еврозона је добро функционисала. Владала је конвергенција, гдје су мање развијеније земље еврозоне биљежиле убрзан раст, бржи од раста развијенијих земаља. Каматне стопе су падале и скоро биле изједначене. Од 1999. до 2007. године Грчка је расла по просјечној годишњој стопи реалног раста бруто домаћег производа од 3,9%, Шпанија 3,3%, Кипар 3,8%, Португал 2,1%, што је много брже од најразвијенијих земаља: Њемачке са стопом раста од 1,6%, Француске 2,1% и Белгије 2,2%. Привреде мање развијенијих земаља еврозоне доживјеле су експанзију захваљујући огромном приливу капитала из „европског центра“, углавном из Њемачке.

Евро је успјешно подстицао економске интеграције, јер се капитал сливао у мање развијеније земље еврозоне. За поборнике евра, евро је жртва „олује која је дошла с друге стране Атлантског океана, урагана који се виђа једном у сто година. За чињеницу да је ураган изазвао разарање не треба кривити евро: добри економски системи изграђени су тако да могу да одоле нормалним олујама; чак ни најбоље постављени системи не могу преживјети такве ријетке непогоде. Тако говоре заговорници евра. Тачно је да је глобална финансијска криза открила најслабију тачку евра: чињеницу да је кочио прилагођавање ударима који су различито погађали различите дијелове еврозоне. Али евро није недужна жртва кризе створене негдје другдје. Тржишта, увијек склона ирационалном узбуђењу и песимизму, погрешно су и ирационално претпоставила да је елиминисање девизног ризика (с јединственом валутом више неће постојати ризик промјене вриједности, рецимо италијанске лире, у односу на шпанску песету) подразумијевало и нестанак сувереног ризика – ризика да

држава неће моћи да отплати оно што дугује. Тржишта су учествовала у еуфорији стварања евра, и попут политичара који су учествовали у његовом стварању, нису добро размотрила економски аспект онога што је створено. Нису схватила да начин на који је евро створен заправо повећава државни дуг⁴⁷.

У условима раста и економског просперитета прије кризе, евро је добро функционисао. Међутим, прави испит за евро услиједио је током кризе, када се еврозона суочила са асиметричним шоком, односно различитим дјеловањем кризе на поједине земље чланице еврозоне. Током кризе постоји асиметрија у кретању кључних макроекономских показатеља између развијенијих и мање развијенијих земаља еврозоне. У таквим околностима, јединствена валута са јединственим девизним курсом и јединственом референтном каматном стопом, не омогућава земљама чланицама еврозоне, погођеним дубоком кризом, да изврше потребна прилагођавања. Ради превазилажења кризе, тим земљама би одговарала политика депресијације евра ради подстицања економског раста, конкурентности, извоза, запослености, смањења дефицита текућег рачуна, односно успостављања унутрашње и спољне равнотеже. Међутим, оно што одговара кризним земљама еврозоне, то не одговара најразвијенијим земљама еврозоне, посебно Њемачкој. Управо је ту кључни проблем заједничке валуте евра - немогућност дјеловања адекватном монетарном политиком у условима асиметричних шокова. Јединствена валута, са великим економским и политичким разликама међу земљама чланицама еврозоне, не може лако функционисати, посебно у условима криза.

Увођење евра учинило је да су се инвеститори осјећали сигурнијим да уложе свој новац у земље које су се прије тога сматрале ризичним. Каматне стопе у Јужној Европи су историјски увијек биле знатно више него у Њемачкој, јер су инвеститори захтијевали премију за курсни ризик и/или неизвршење финансијских обавеза. Увођењем евра, те премије су елиминисане, тако да су шпански дуг, португалски дуг, чак и грчки дуг третиран као једнако сигурни као и њемачки дуг. До 2005. године премија ризика, на грчке обвезнице је пала на безначајних 0,2%, а за шпанске обвезнице на 0,001%. Пад ризика је био позитиван сигнал да пословне банке из

⁴⁷ Стиглиц, Џозеф Е. (2016). *Евро – Како заједничка валута угрожава будућност Европе?* Нови Сад: Академска књига, страна 39 и 40.

„европског центра“ пласирају велике износе капитала по ниским каматним стопама у земље Јужне Европе. То је допринијело њиховом економском расту, посебно расту стамбене изградње, што се брзо претворило у огромне стамбене „балоне“. У годинама прије глобалне економске кризе, у Шпанији је изграђено више стамбених јединица него у Француској, Њемачкој и Ирској заједно. Кретање од стамбеног „бума“ до стамбеног „балона“ је било нешто другачије у односу на САД. У Европи је било много мање новокреираних финансијских инструмената, а више директних зајмова од пословних банака. Пошто домаће банке нису имале довољно кредитног потенцијала да финансирају брзорастући развој земаља на периферији еврозоне, прибјегле су масовном позајмљивању средстава од великих банкарских групација из „европског центра“. Увођењем евра 1999. године, дошло је до великог прилива капитала из „европског центра“ у земље на периферији еврозоне, као што су Грчка, Шпанија, Португал, Кипар и Ирска, а каматне стопе су нагло падале и скоро се изједначиле са каматним стопама „европског центра“. Након избијања кризе, ствари су се из темеља промијениле. Капитал је промијенио смјер кретања, умјесто ранијег кретања из развијеног центра према мање развијенијој периферији еврозоне, са појавом кризе капитал се креће од мање развијенијих земаља еврозоне ка развијенијим земљама „европског центра“. Каматне стопе на државне обвезнице и зајмове су нагло скочиле. Каматне стопе на грчки дуг су порасле више од десет пута, шпански дуг више од два пута, португалски више од четири пута у односу на њемачки дуг. До извјесног заустављања раста камата на државне обвезнице кризних земаља и њиховог благог пада дошло је након обећања предсједника Европске централне банке Марија Драгија (Mario Draghi), 2012. године, да ће учинити све што буде потребно да одржи европско тржиште државних обвезница, што је и урадио. Инвеститори, посебно стране пословне банке, се постепено повлаче из земаља погођених кризом и извлаче свој капитал. Услови кредитирања су погоршани, каматне стопе су порасле, а приступ кредитирању је ограничен. Недостатак снажније кредитне подршке економском развоју продубљује кризу. Банке нерадо пласирају нове кредите, а домаћинства и предузећа све теже испуњавају услове за нове кредите. Банке земаља еврозоне, погођене дубоком кризом, све теже долазе до средстава на међународном финансијском тржишту, што води паду њихове кредитне активности. С друге стране, падом цијена акција и некретнина,

смањило се богатство приватног сектора, односно расположиви доходак домаћинстава, што је умањило њихову кредитну способност. Од избијања глобалне економске кризе, у мање развијенијим земљама еврозоне присутан је тренд раздуживања банака, посебно оних које су прије настанка кризе повећале финансијски левериџ користећи стране изворе као основу за кредитну експанзију. Један од фактора који је утицао на процес раздуживања банака еврозоне је нови регулаторни оквир за банке, Базел III.⁴⁸

Недостатак кредитне подршке, строжији и неповољнији услови кредитирања, недовољна конкурентност привреда, довели су пада производње, запослености, буџетских прихода, пораста буџетског дефицита и јавног дуга у земљама на периферији еврозоне. Владе ових земаља су се нашле у огромним проблемима, због смањења буџетских прихода и повећаних расхода, посебно за незапослене и друга социјална давања, и скупог спасавања банака, пошто су гарантовале не само за осигуране депозите, већ у многим случајевима, и за дугове које су њихове банке направиле према банкама у земљама кредиторима. Дугови и буџетски дефицити су вртоглаво скочили, а инвеститори су постали све више суздржани и сумњичави.

Прилив капитала који је „хранио“ бум, прије глобалне економске и финансијске кризе, довео је до пораста плата у првој деценији након увођења евра у земљама на периферији еврозоне. Плате су им, у том периоду, порасле за око 35%, док су у Њемачкој порасле само 9%. Производња у земљама на периферији еврозоне постала је неконкурентна, а велики приливи капитала довели су не само до раста плата и цијена, већ и до великих трговинских дефицита. Суштински проблем тих земаља је недовољна конкурентност и потреба да се плате и цијене врате у нормалу, чиме би повратиле конкурентност. Најлакши начин за смањење надница и цијена је депресијација валуте, евра. Депресијација евра, са тим циљем, вјероватно не би била подржана од стране развијених земаља еврозоне, посебно Њемачке. Други начин је смањење надница и трошкова, у евро – жаргону познато као „интерна девалвација“. То је врло тешко извести јер су наднице нефлексибилне, кад их треба смањивати. А да кризне земље на периферији еврозоне, имају своју валуту, депресијацијом валуте (једним потезом), би

⁴⁸ Према регулаторном оквиру Базелу III, банке су биле дужне да повећају држање капитала Tier 1 (основни капитал) на 4,5% од ризично пондерисане активе до 2015. године, те на 7% до 2019. године.

могле смањити плате, цијене и повећати конкурентност својих привреда. Сада су суочене са дефлацијом и њеним посљедицама.

„Еврозона је погрешно постављена од самог почетка. Структура еврозоне – правила, прописи и институције које њоме управљају могу се окривити за слаб резултат овог региона, укључујући и његове вишеструке кризе. Различитост Европе је била њена предност. Али јединствена валута у региону са огромним економским и политичким разликама не може лако успјети. Јединствена валута захтијева фиксни курс међу земљама чланицама и јединствену каматну стопу. Чак и да се ове вриједности поставе тако да одражавају околности у већини држава чланица, имајући у виду економску различитост, мора постојати низ институција које могу да помогну државама неподесним за такву политику. Европа није створила те институције. Осим тога, правила морају бити довољно флексибилна да би омогућила прилагођавање различитим околностима, вјеровањима и вриједностима“.⁴⁹

3.5. Шта да се ради?

Еврозона је у дубокој кризи, која намеће потребу реформе структуре еврозоне, која ће створити функционалнију еврозону, спасити евро и обезбиједити снажан економски раст у свакој земљи чланици. Треба створити еврозону, која функционише, која обезбјеђује просперитет, што би еври дало могућност да се одржи. Неодрживо је садашње половично рјешење, какво Европа данас има. Мора постојати или „више Европе“ или „мање Европе“, мора да дође до већег степена економске и политичке интеграције или до распада еврозоне у садашњем облику.

Еврозона је у садашњем облику недовршен пројекат и мора се урадити много више. Потребно је „више Европе“ од данашњег уређења, и свакако „више Европе“ него што су спремни прихватити њени кочничари, који говоре да еврозона није трансферна унија. Структурне реформе еврозоне требало би да буду усмјерене на доградњу економског система, који ће водити већој запослености и снажнијем економском расту, у свакој од земаља чланица, с одрживим дефицитом текућег рачуна у одсуству

⁴⁹ Стиглиц, Џозеф Е. (2016). *Евро – Како заједничка валута угрожава будућност Европе?* Нови Сад: Академска књига, страна 33 и 34.

флексибилних девизних курсева и независне монетарне политике. У овом тренутку је потребно спровести неопходне структурне реформе еврозоне, да би се створила функционалнија еврозона и спасио еврo, као заједничка валута.

Стварање банкарске уније

Заједнички банкарски систем подразумева заједнички надзор банака, заједничко осигурање депозита и заједничке процедуре поступања према банкама које западну у озбиљне проблеме.

Процес стварања банкарске уније започет је током 2013. године, формирањем Јединственог надзорног механизма, који укључује све земље чланице еврозоне, а отворен је и за остале чланице Европске уније. Европска централна банка и Европска банкарска агенција су задужене да врше јединствен надзор над системским банкама, тренутно над 150-200 највећих банака, чија је појединачна имовина већа од 30 милијарди евра. Од кључне важности је формирање заједничког фонда за осигурање депозита. Без тога, новац ће се одлијевати из банкарских система мање развијенијих земаља еврозоне у развијеније земље, што би додатно ослабило њихов банкарски сектор и умањило могућности и напоре за излазак из кризе и обезбјеђење економског раста. У априлу мјесецу 2014. године, Европски парламент је усвојио формирање Механизма јединственог рјешења, који ће реаговати по потреби да стабилизује или угаси банку, која западне у озбиљне проблеме, прије него што она нанесе шире економске посљедице. Формиран је фонд, који ће располагати средствима од 55 милијарди евра. Средства ће се обезбјеђивати из провизија, коју ће плаћати банке земаља чланица, у периоду од 8 година, с тим што је при формирању фонда обезбијеђен почетни капитал од 22 милијарде евра.

Заједнички регулаторни систем банака треба да буде постављен тако да подстиче економски раст земаља у кризи и ограничава кредитирање у „прегријаним“ економијама. Без такве флексибилности, без проширења овлашћења и инструмената, заједнички регулаторни систем ће дјеловати као аутоматски дестабилизатор, то јест, када је економија у кризи, он ће је додатно продубљивати. Ако регулатори круто

спроводе стандарде, банке ће бити приморане да смање кредитну активност и то ће пробудити економску кризу.

Мора се успоставити потпун банкарски оквир са јединственом регулативом и надзором банака, заједничким осигурањем депозита и јединственим процедурама, око тога шта треба урадити са банкама које западну у озбиљне проблеме и тешкоће. Једино се тако може обновити и ојачати банкарски сектор, а индиректно и националне привреде. Парцијална рјешења не доносе ништа, једино што продубљују кризу.

Обједињавање дуга

Као што је стварање банкарске уније неопходно, да би спријечило дивергентно и дестабилизујуће кретања капитала, тако је неопходно успоставити неки облик обједињавања дуга. Обједињавање дуга може се постићи помоћу различитих институционалних механизма. Једно од могућих рјешења је да Европска централна банка емитује обвезнице у еврима за које би гарантовала еврозона у цјелини. Та би се средства, под истим условима, позајмљивала земљама чланицама еврозоне. Већ постоје приједлози како успоставити такав систем, а да не изазове прекомјерно задуживање. Износ обједињеног дуга би се могао ограничити и везати за циклична кретања, када земља чланица еврозоне уђе у рецесију. Средства која би била обезбијеђена емисијом обвезница могла би се трошити само за улагања која подстичу економски раст и запосленост.

Противници обједињавања дуга се противе овој идеји, тврдећи да Европска унија није трансферна унија. Њихове тврдње су сасвим погрешне из два разлога:

- С ниским каматним стопама кризне државе би добиле средства под повољним условима за улагања у дјелатности које подстичу економски раст и запосленост. Ризик од неплаћања обједињеног дуга је далеко мањи у односу на постојеће кредитне араммане, који су закључени под неповољнијим условима;
- Сваки систем успјешне економске интеграције мора садржавати неку врсту помоћи развијенијих земаља мање развијенијим земљама. Схвативши то, и сама

Европска унија обезбјеђује знатна средства, за нове и мање развијеније земље чланице, путем структурних и кохезионих фондова.

Ова реформа има за циљ да промовише конвергенцију, као важан интеграциони фактор и да ублажи раздвајања и дезинтеграционе процесе између држава чланица Европске уније и еврозоне.

Заједнички оквир за стабилност

Европска унија се суочава са два пресудна питања: (1) како да обезбиједи стабилност еврозоне у цјелини? и (2) како да створи услове да све земље чланице Европске уније буду успјешне? Мастрихтски критеријуми којима се ограничавају фискални дефицити, могу практично дјеловати као аутоматски дестабилизатори. Када порески приходи падају, то је управо ситуација у условима кризе, долази до пробијања прописане горње границе буџетског дефицита од 3%, што захтијева резање трошкова, и то доводи до дубље кризе и пада БДП-а.

Садашњи аутоматски дестабилизатори морају се замијенити аутоматским стабилизаторима на нивоу еврозоне. Пошто девизни курс и референтна каматна стопа нису на располагању земљама чланицама, морају се пронаћи други механизми који ће подстицати да свака од земаља еврозоне обезбиједи економски раст.

Могуће је спровести више облика реформи које могу допринијети стабилности и економском расту земаља чланица. Прва, подразумијева темељну реформу Мастрихтских критеријума конвергенције. Та реформа, нису мјере предвиђене Уговором о стабилности, координацији и управљању, потписаним, у децембру 2011. године, којим су предвиђена оштрија буџетска правила и ограничења, која захтијевају да национални буџети морају бити у равнотежи или у суфициту. Фискална дисциплина се мора посматрати из угла како она дјелује на економски раст. Није исто, ако дефицит буџета произилази из потрошње или ако буџетски дефицит произилази из капиталних издатака. Реформа подразумијева стварање капиталног буџета за финансирање

инвестиција које доприносе економском расту и чији су приноси већи од цијене капитала.

Други облик реформи, које могу допринијети стабилности и економском расту, јесте потреба оснивања Фонда солидарности за стабилност. Оно што недостаје Европској унији јесте недовољна солидарност, у условима када се нека земља чланица суочи са дубоком кризом, попут Грчке. Грчки примјер говори да наметнуте мјере штедње не доприносе опоравку и расту. Европски лидери обећали су да ће помоћи Грчкој да оствари економски раст. То се није десило, а један од разлога је и чињеница да нису имали одговарајуће инструменте. Тек у мају 2010. године, када је криза захватила велики замах, формиран су Европски механизам за финансијску стабилност (енгл. *European Financial Stabilisation Mechanism – EFSM*) и Европски фонд за финансијску стабилност (енгл. *European Financial Stability – EFSF*), касније замијењени заједничким Европским механизмом за стабилизацију (енгл. *European Stability Mechanism – ESM*), са скромним средствима од 500 милијарди евра, за спасавање банака и кризом највише погођених земаља чланица. Али, тим средствима је углавном „гашен пожар“, када некој банци пријети банкрот или нека држава чланица губи приступ међународном тржишту капитала. И остале државе на периферији Европске уније, које су учиниле све што им је наложено, имају спор повратак на економски раст. Потребна су значајнија средства помоћи и подршке да би, државе суочене са негативним шоковима, достигле опоравак и економски раст. Зато је потребно формирати Фонд солидарности за стабилизацију чија би се средства користила за финансирање незапослености и других циклично повезаних издатака. Тим би се средствима могло значајно помоћи државама суоченим са кризом, покривањем дијела социјалних давања и као инјекција за повећање потрошње и подстицања опоравка и економског раста. Ова средства солидарности била би од користи за све државе чланице Европске уније. Једна држава, у једном тренутку, може да буде корисник помоћи, а у другом тренутку један од давалаца помоћи. Економска позиција држава се мијења. Државе на периферији Европске уније су прије кризе биљежиле бржи раст од најразвијенијих земаља Уније. У периоду од 1999. до 2007. године Грчка је расла по просјечној годишњој реалној стопи раста бруто домаћег

производа од 3,9%, Шпанија 3,8%, Португал 2,1%, Њемачка 1,6% и Француска 2,1%. Међу наведеним земљама Њемачка је била на посљедњем мјесту.

Трећи облик реформи, које могу допринијети стабилности и економском расту, је стварање аутоматских стабилизатора убризгавањем новца у привреде које западну у кризу. Један од видова је осигурање средстава за незапослене чиме се, у одређеној мјери, амортизује смањење личне потрошње односно тражње. У земљама с флексибилним девизним курсом, курс може дјеловати као аутоматски стабилизатор. Када држава западне у проблеме, девизни курс расте, што подстиче извоз и обесхрабрује увоз, повећавајући бруто домаћи производ. Прихватајући евро, државе чланице еврозоне су се одрекле тог аутоматског стабилизатора, па је зато важно да се ојачају други аутоматски стабилизатори попут осигурања за незапосленост, прогресивног пореза, добрих програма за незапослене и других облика социјалног осигурања.

Четврти облик реформи, које могу допринијети стабилности и економском расту је већа флексибилност у кредитној активности банака. Један од главних проблема држава еврозоне, које су у кризи, је смањена кредитна активност банака. Многа предузећа не могу да добију кредите за обртни капитал и даљњу инвестициону активност. Еврозона је укинула, земљама чланицама, два облика флексибилности - девизни курс и каматну стопу. Али ако је неизбежно да ЕЦБ има јединствену референтну каматну стопу за читаву еврозону, није неопходно да постоји крутост у примјени регулаторних стандарда, то јест прописа чији је циљ стабилизација финансијског система. Фокус мора бити усмјерен на економски раст, запошљавање и стабилност и зато је потребна већа флексибилност у примјени регулаторних стандарда на банкарски сектор. Капитални захтјеви треба да буду пооштрени у оним државама које се суочавају са вишком тражње. То би довело до смањења кредитне активности банака и смањило инфлаторне притиске. Исто тако, капитални захтјеви требају да се попусте у државама суоченим са слабом тражњом. То би значајно подстакло кредитну активност банака и стимулисало економски раст и запошљавање. Има много регулаторних одредби које би требало прилагодити стварним макроекономским околностима у којима се могу наћи државе еврозоне. На примјер, стандарди за одобравање стамбених кредита треба да буду пооштрени у државама у којима се

учава ризик настајања балона. Кључна ствар је да мора бити више флексибилности у томе како у еврозони водити банкарски систем.

Пети облик реформи, за подстицање стабилности и економског раста, јесте регулисање економије за спречавање неумјерености. У неколико земаља еврозоне криза је резултат пуцања стамбеног „балона“. Прекомјерна експанзија стамбених кредита произвела је економску нестабилност. Важна мјера за спречавање рецесија и депресија крије се у спречавању неумјерености који их изазивају. Успјешна контрола такве прекомјерне експанзије мора бити заједничка обавеза ЕЦБ, банкарских регулатора и супервизора. То неће бити могуће без ширих овлашћења ЕЦБ и добрих и ефикасних регулаторних тијела.

Шести облик реформи је да фискална политика мора бити више усмјерена у подстицање нових истраживања и технологија и квалитетнијег образовања. Смањење улагања у истраживање и развој успоравају нове иновације и економски раст у будућности. Основна поента је да фискална политика буде добро осмишљена и вођена и да увијек буде у функцији економског раста, запослености и раста животног стандарда.

Политика конвергенције - ка структурном престојавању

Глобално посматрано, земље које имају велике суфиците текућег рачуна представљају ризик за читав глобални економски систем. ММФ покушава да убиједи државе да не одржавају велике дебалансе. Суфицити представљају ризик, јер за сваки суфицит мора постојати дефицит, који се мора финансирати. Еврозона као цјелина углавном има равнотежу текућег рачуна. Међутим, у оквиру еврозоне имамо изражене неравнотеже. Развијеније земље еврозоне, посебно Њемачка, имају високе суфиците, а мање развијеније земље имају високе дефиците. Спољнотрговински дефицити отежавају државама да постигну пуну запосленост, јер дефицити смањују домаћу агрегатну тражњу јер се дио тражње не задовољава домаћом производњом, већ увозом. Слаба домаћа агрегатна тражња доводи до незапослености. Да би ублажиле посљедице слабе агрегатне тражње, државе прибјегавају повећати јавну потрошњу.

Код земаља са високим дефицитом текућег рачуна постоји ризик да им кредитори одбију да им обезбиједе недостајућа средства или да им одобре уз високе каматне стопе.

Земље са суфицитом, посебно Њемачка, могу се сматрати као основни узрок фискалних и спољнотрговинских дефицита и задужености мање развијенијих земаља еврозоне. То се може објаснити на једноставан начин. Земље са суфицитом морају да пласирају вишак средстава, а оне са дефицитом да се задужују. Ако је текући рачун еврозоне у цјелини уравнотежен, то значи да државе са суфицитом, углавном Њемачка, кредитирају државе еврозоне са дефицитом. Њихови дефицити само су дио равнотеже њемачког суфицита. Њемачки суфицит неминовно доводи до раздвајања међу државама еврозоне. Те велике разлике производе економске и политичке посљедице. Велике разлике међу државама са суфицитима и дефицитима логично производе ситуацију да би државама највише одговарала различита монетарна политика. Да би се ублажиле разлике међу државама морају се предузимати мјере конвергенције. Еврозони је потребна добро осмишљена политика конвергенције, а таква политика мора да обесхрабрује суфиците. Кејнс је предлагао увођење пореза на суфицит. То је добро рјешење које би требало увести. Порез би не само одбијао државе од великих суфицита, већ би приходи од њега могли да се користе за финансирање Фонда солидарности за стабилност.

Њемачка дуго није имала регулисану минималну зараду, што јој је омогућило, у вријеме канцелара Герхарда Шредера (Gerhard Schroeder), да смањи зараде најслабије плаћених радника. Иако је то смањење зарада хваљено, као храбар и добар потез у правцу постизања што веће конкурентности, такав корак је очит и непоштен облик конкурентске депресијације на штету „осиромашења сусједа“. Њемачка је интерном депресијацијом реалног курса стекла значајну конкурентску предност над осталим државама Европске уније и еврозоне, посебно над мање развијенијим земљама чланицама. Висок суфицит Њемачке иде на штету дефицитарних земаља. Међутим, Њемачкој је далеко лакше да предузме мјере за смањење суфицита, него земљама с дефицитом да смање дефицит. То може да уради подизањем минималних зарада и експанзивнијом фискалном политиком. Та политика би извршила притисак на цијене

(незнатан, али значајан), што би довело до смањења суфицита Њемачке, побољшања конкурентске позиције дефицитарних земаља и смањења њиховог дефицита.

Европска унија не може, у кратком року, исправити велике разлике између земаља чланица, али може да их континуирано смањује уз већу солидарност, и да тиме оствари напредак свих чланица. Постоје разлике које Европска унија може да исправи у релативно кратком року, као што су разлике у квалитету инфраструктуре. Добра инфраструктура, значајно финансирана од Европске инвестиционе банке, може подстаћи развој мање развијенијих земаља и помоћи у даљњој интеграцији Европске уније. Изградња јавне инфраструктуре подстиче развој многих дјелатности и тако може послужити као мултипликатор и на страни понуде и на страни тражње.

Шира овлашћења Европске централне банке

И у макроекономском оквиру еврозоне и у самој структури еврозоне могуће су реформе које би допринијеле економском расту и запослености. Кључна макроекономска реформа јесте промјена овлашћења ЕЦБ. Она подразумева давање ширих овлашћења ЕЦБ за подстицање економског раста и стабилности и пуне запослености, умјесто искључивог фокусирања на инфлацију. Европска централна банка би требала да добије шира овлашћења, попут Федералних резерви САД-а. Она би требала да служи еврозони, да доприноси економском расту и стабилности сваке земље чланице и да доприноси усмјеравању новца у продуктивне сврхе, за отварање нових радних мјеста и нове инвестиције, које подстичу развој. Има много начина како се то може извести. Могла би, на примјер, за подстицање продуктивног кредитирања постављати услове за приступ средствима ЕЦБ одредбом да пословне банке морају да одобравају кредите реалном сектору и да ограниче приступ средствима за непродуктивно кредитирање. Европска централна банка је у последње двије године, путем квантитативних олакшица, значајно повећала количину новца у оптицају, али је врло мало тог новца отишло у продуктивне сврхе и отварање нових радних мјеста. Значајан дио новца убризганог путем пословних банака је отишао у непродуктивне сврхе или је једноставно завршио у кружном току, гдје централна банка пребацује

новац пословним банкама, које затим тај исти новац држе у резерви код централне банке. Посматрано са стране, читав овај непродуктивни ток новца у најмању руку збуњује, поготову што се одвија у условима дубоке кризе.

Ублажавање растуће неједнакости

Један од централних проблема с којима се суочава развијени свијет јесте растућа неједнакост. „Слободан проток капитала и робе без пореске хармонизације не само што може довести до неефикасне алокације капитала, већ може и смањити редистрибутивни потенцијал пореза, што доводи до пораста неједнакости након пореза и социјалних трансфера, а у неким случајевима чак и до неједнакости дохотка.“⁵⁰ Конкуренција међу државама може бити подстицајна, али у трци ка смањењу пореза може бити и штетна за сусједне државе. Капитал одлази у оне државе које га најмање опорезују, а не тамо гдје је продуктивност највећа. Тако се ограничава простор за редистрибутивно опорезивање. Структура Европске уније је омогућила да све више опорезованог новца одлази најбогатијим државама, а на другој страни додатно је осиромашила становништво кризом највише погођених држава. Један од главних фактора који доприносе повећању неједнакости су негативне стопе економског раста и висока незапосленост настале у свим кризним државама.

Европска унија мора да уведе двије важне мјере. Прво, треба да ограничи трку у смањењу пореских стопа, пореску конкуренцију која се показала успјешном за мали број држава попут Луксембурга, али на штету свих осталих држава. Ово је школски примјер кад једна држава или више њих наноси штету другим државама. Европска унија није предузела одговарајуће мјере по овом питању, највјероватније што су многи у Европској унији очарани идејом малог пореза, па им таква трка до дна одговара. Друго, Европска унија би требала увести порез на све појединачне годишње приходе изнад одређеног прага, рецимо 300.000 евра, по ниској пореској стопи. Та би средства требало усмјерити у Фонд солидарности за стабилизацију, што би допринијело већој конвергенцији и јачању економске и политичке интеграције.

⁵⁰ Ibidem, str. 290.

Реформе „кризне политике“

Из претходног поглавља јасно се види да је реакција Европске уније и еврозоне на кризу била погрешна. Лоша политика доводи до лоших резултата. Зато је потребно да се спроведе низ реформи „кризне политике“ за земље највише погођене кризом. Реагујући на европску кризу, Европска комисија, ЕЦБ и ММФ („Тројка“) су донијели много мјера и одлука, али су многе од њих биле погрешне. Занемарена је једна кључна чињеница да је тешко осмислити и предузети мјере које одговарају свим земљама, код којих су присутне велике разлике. Да би еврозона функционисала, она мора уважавати велике разлике међу државама, и оквири њене политике морају да буду довољно флексибилни да обухвате те разлике. Сасвим је погрешно да се истим мјерама, и уз поштовање истих правила, може превазићи криза која се различито рефлектовала на поједине земље Европске уније и еврозоне. Њемачко инсистирање, на важности поштовања истих правила и примјени истих мјера, је сасвим погрешно. Оно што одговара Њемачкој, не значи да мора одговорати Грчкој, Шпанији или Португалу. Мора постојати већа флексибилност прилагођавања на економске разлике и разлике у околностима у којима су се нашле поједине земље Европске уније. У САД федералне државе имају широка дискрециона права да спроводе различиту политику прилагођену конкретним условима у којима се она спроводи. Једно од основних правила је да области које не изазивају негативне ефекте на друге државе треба препустити појединачним државама.

„Европски лидери су схватили да се проблеми Европске уније неће ријешити без економског раста. Али нису успјели да објасне како се раст може постићи помоћу штедње. Умјесто тога, они тврде да се мора обновити повјерење. Штедња неће довести ни до раста ни до повјерења. Жалосни историјат европских промашених мјера – након вишеструких покушаја да се skleпају половична рјешења за економске проблеме које је Европа погрешно дијагностификовала – нарушило је повјерење“.⁵¹

⁵¹ Ibidem, str. 293.

Који значај би имале структурне реформе еврозоне?

Структурне реформе еврозоне, које су описане, отвориле би простор за економски раст и раст запослености, што би еврџ дало могућност да успије. Предложене реформе заснивају се на другачијим економским схватањима од оних на којима се данас темељи структура еврозоне. Осмишљене су тако да подстичу зближавања и много већи степен солидарности унутар еврозоне. Ове реформе уважавају чињеницу да штедња, сама по себи, не доноси економски раст, да постоје мјере које би биле брже и успјешније и уз мање страдања обновили просперитет кризом погођених земаља. Наведене реформе би требале да допринесу економском развоју свих држава чланица.

Друга алтернатива је пажљиво изведено укидање евра, можда уз излазак неких земаља, можда уз распад еврозоне на двије или више валутних области. Тај распад би био скуп. Цијена распада, финансијска и емоционална, би била висока. Али скупо би било остајање у еврозони без нужних реформи.

Наведене реформе и њихова примјена би отвориле простор за економски раст и напредак свих држава Европске уније. Једини одрживи просперитет јесте заједнички просперитет. Али има и неких држава, попут Грчке, гдје је кумулативни утицај грешака из прошлости, као и оних на које су били приморани, толико велики да је потребно учинити нешто више. Грчка реално не може да изађе из кризе са јавним дугом од 177% бруто домаћег производа. Она нема механизма за смањење дуга. Постоје три начина да држава изађе на крај с високим дугом. Један је инфлаторно обезвријеђивање, што је нарочито ефикасно ако је дуг дугорочан. Други начин је подстицање економског раста. Ако бруто домаћи производ порасте, дуг према бруто домаћем производу опада. Трећи начин је реструктурирање дуга. Еврозона онемогућава први и други начин смањења дуга. Европска централна банка не дозвољава инфлацију. „Тројка“ намеће погрешне мјере, штедњу као пут изласка из кризе, које су допринијеле смањењу бруто домаћег производа, чинећи данашњи ниво дуга мање одрживим. Тако да преостаје само трећи начин реструктурирање дуга. Код реструктурирања дуга важно је да један значајан дио дуга буде отписан, чиме би се створио простор за експанзивнију фискалну политику путем стварања капиталног

буџета за финансирање инфраструктурних пројеката и других дјелатности које могу допринијети економском расту и расту запослености.

Изложене реформе структуре еврозоне би довеле до веће конвергенције међу државама чланицама и функционалније еврозоне и створило могућност просперитетнијег развоја. Овакве и сличне реформе неопходне су да би се спријечило раздвајање, нестабилност, стагнација и незапосленост, што је обиљежје данашње еврозоне. Ове реформе су далеко испод оног потребног нивоа економске и политичке интеграције коју имају САД са заједничком валутом.

3.6. *Спасавање или напуштање евра*

У годинама, када се стварао еврo, и када су доношене крупне одлуке о уласку у еврозону и преношењу националног суверенитета над монетарном политиком на ЕЦБ, нико није размишљао како изаћи из еврозоне. У животу, и свијету у којем живимо све је могуће. Свијет је пролазио и пролазиће кроз бројне промјене. Валуте дођу и прођу. Споразумно напуштање евра је могуће, али је цијена велика. Ту ситуацију је веома сликовито описао Јанис Варуфакис, бивши министар финансија Грчке, сљедећим ријечима “за разлику од златног стандарда, гдје су државе напросто могле отићи, прекидајући везу између властите валуте и злата преко ноћи, кад су се државе чланице еврозоне једном нашле у „Хотелу Калифорнија“, нису никада више могле из њега изаћи. Ово је љепота и проклетство еврозоне. Кад се у њу једном уђе, недостаје валута уз помоћ које би било могуће изаћи из ње, еврo је једино што постоји. Да би изашле из монетарне уније Европе, Грчка и Италија, на примјер, прво би требале да створе нову драхму или нову лиру и онда је одвојити од евра. Али стварање нове папирне валуте, њезино дистрибуирање широм земље, рекалибрирање банкарства и система плаћања да би функционисали с новом валутом, и све остало што је неопходно, захтијева најмање дванаест мјесеци. Под условом да је сврха пролажења кроз метеж поновног успостављања једне изгубљене валуте њезина девалвација у односу на новац у џеповима грађана, излажење из евра је равно објави велике девалвације годину дана прије но што се она заправо догоди. На најмањи знак о могућности девалвације за дванаест мјесеци, тренутно почиње бјесомучна трка. Сваки Иван, Дарко и Ана ће

пожурити уновчити своју имовину, претворити је у евре, изнијети своје евре изван банкарског система и гурнути их у чаралу или их изнијети преко границе у Њемачку или Швајцарску на сигурно. Прије но што се изговори ријеч „паника“, банке пропадају, из земље бива исцијеђена сва њезина вриједност, и економија се руши“.

Иако је улазак и излазак држава у еврозону добровољан чин, улазак је релативно лак, а излазак смртоносан. Кад су се једном нашле унутар еврозоне земље са дефицитом су осуђене на растућу депресију, од тренутка дестабилизације глобалне економије. „Кад наступи тај тренутак, владе се суочавају с три опције: прва је смрт која потиче од бескрајних рестрикција у оквиру мјера штедње, друга је смртоносни излазак из евра, док трећа опција представља провођење кампање непокоравања едиктима Брисела и Франкфурта, да би Европу натјерало или да поново размисли о структури своје валуте, или да прекрши властите законе и силом истјера проблематичну државу чланицу изван еврозоне. Као грчки министар финансија, подржавао сам трећу опцију и дао оставку у 2015., када је мој премијер прихватио прву опцију у увјерењу да је Брисел имао намјеру Грчкој наметнути другу опцију, то јест присилни излаз“.

Раскид са евром би имао озбиљне посљедице. Свака земља чланица еврозоне за коју би се очекивало да ће изаћи из еврозоне би се одмах суочила са огромним јуришом на банке, јер би депоненти настојали да пренесу свој новац у сигурније европске државе. Слом банкарског система довео би до слома финансијског система земље. Повратак драхме или лире створио би огромне правне проблеме у распетљавању дугова и уговора у еврима. Осим тога, „такав заокрет би представљао драматичан политички пораз шире схваћеног европског пројекта јединства и демократије путем економске интеграције, пројекта који је веома важан не само за Европу већ и за цио свијет“. То је потврдила и Ангела Меркел, канцелар Њемачке, на дебати о финансијској помоћи Грчкој ријечима „Очувањем евра, истовремено се брани и европски пројекат“.

Једна од могућих алтернатива задржавања евра са већим степеном флексибилности је успостављање „флексибилног евра“. „Флексибилни евро“ подразумијава, умјесто једне валуте за читаву еврозону, више валута евра, гдје би различите земље или групе сличних земаља имале свој евро. Вриједност различитих

евра би се разликовале, али би се могли успоставити међусобни паритети и границе одступања девизних курсева у односу на утврђене паритете. Ова алтернатива је једна интересантна теоријска визија и за њено прихватање су потребне озбиљне стручне анализе и припреме.

Описане структурне реформе еврозоне, које подразумевају „више Европе“, креирањем функционалне еврозоне, је сигурно најбоље рјешење за еврозону и евро. Прихватањем и спровођењем наведених структурних реформи еврозоне, добила би се функционалнија и просперитетнија еврозона и вратило повјерење у евро.

4. ПЕРСПЕКТИВА РАЗВОЈА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Европска унија је политички пројекат. Она представља експеримент владавине без државе, иако има неке од важних атрибута државе. Њезини су закони изнад закона двадесет осам држава чланица, које морају да поштују те законе. Она има заједничку валуту еуро, којом се користи деветнаест држава чланица. Европска унија регулише трговинску политику, индустријску политику, политику конкуренције, заједничку пољопривредну политику, промет, комуникације, слободу кретања, азил и многа друга питања од заједничког интереса. Она има Европски парламент, који учествује у доношењу закона, Европски суд, чије правосудне одлуке обавезују земље чланице и грађане Европске уније. Али, она не може да прикупља порез од својих грађана, има веома мали буџет, и малу могућност интервенције према земљама које западну у рецесију или кризу. Европска унија није територијално везан ентитет. Иако регулише и координира бројне активности унутар територијалних граница њених чланица, њој не припада никаква територија, те је извантериторијална политичка организација.

Шта Европска унија јесте? Мислим да није добро да њен карактер остане нејасан, да се о њој размишља као о „недефинисаном летећем објекту“, како ју је Жак Делор (Jacques Delors) једном назвао у духовитој примједби. Није добро рећи шта она није, а не рећи шта би требала да буде? Није добро правдати је попут бицикла који може да се држи усправно само док се креће.

Суштински проблем Европске уније је што она није држава, већ заједница држава, које имају сопствене буџете, с врло мало фискалне интеграције, с недовољним степеном политичке интеграције и с малом мобилношћу радне снаге. И то ствара проблем у функционисању Европске уније, посебно у условима економских криза, јер постоје ограничене могућности дјеловања на превазилажењу криза и асиметричних шокова. Истакнути економиста Пол де Гров (Paul De Grauwe) упозоравао је да би ЕМУ могла да буде ризичан подухват, прије свега зато што стварање монетарне уније није било праћено фискалном унијом. Монетарни стуб није подржан фискалним стубом. Жак Делор, бивши предсједник Европске комисије, познат као један од „очева“ европске валуте, је указао на важност у одржавању равнотеже између монетарне и фискалне политике, називајући их „двје ноге ЕМУ“. Управо се јединствена монетарна

уз децентрализовану фискалну политику показала као ограничење ЕМУ у успјешном одговору на кризу.

Осим тога, политичка интеграција је требала да прати економску и монетарну интеграцију, на које је упозоравао један од креатора Европске монетарне уније, Жак Делор. Јанис Варуфакис, бивши министар финансија Грчке, у књизи „Трпите оно што морате?“, описује упозорења Жака Делора, упућена предсједнику Француске Франсоа Митерану (Francois Mitterrand), ријечима „Жак Делор, који је до тог времена био постао свемоћни предсједник Европске комисије, упозорио је Митерана да једна пристојна монетарна унија захтијева много више од правила и комитета са сједиштем у Бриселу. У најмању руку захтијева заједнички јавни дуг, као што је Александар Хамилтон (Alexander Hamilton), први секретар америчког Министарства финансија, навео приликом оснивања САД-а и заједничку инвестициону политику, као што су припадници New Deal-а врло добро знали. Митеранова реакција, негдје око 1993., била је у познатом француском стилу. Да, потврдио је, потребан нам је заједнички дуг и инвестициони програми који би покривали читаву Унију. Међутим, ово је захтијевало одређени степен политичке уније, коју ни он ни Хелмут Кол (Helmut Kohl) нису могли наметнути свемоћним елитама Француске и Њемачке. Митераново је какво-такво рјешење било намјерно поставити „кочију испред коња“, и онда чекати сусрет с каменчином на цести да би увјерило путнике с европског задњег сједишта да је неопходно промијенити конфигурацију. Европске валуте би се прво стопиле једна у другу. И кад би наступила слједећа глобална финансијска криза, управљачи полугама моћи у Француској и Њемачкој схватили би да треба спојити своје политичке системе у неку врсту федерације. Увидио је да би оштра финансијска криза затекла евро недовољно припремљеним. Али је такође дубоко вјеровао да, када би та слједећа глобална криза неминовно наступила, његови и Колови насљедници не би имали другу алтернативу осим да се прећутно сложе с политичком унијом неопходном за спасавање заједничке валуте. Уколико у томе не би успјели, евро би се смежурао и умро“.⁵²

За успјешно функционисање еврозоне и Европске уније и њен просперитетан развој потребан је знатно већи степен политичке и фискалне интеграције, већа мобилност радне снаге и остваривање стратегијских циљева и визија развоја.

⁵² Varufakis, J. (2016). *Trpите оно што морате?* Zagreb: Sandorf, str. 118 i 119.

4.1. Политичка интеграција

Садашње искуство, као и ранија бројна упозорења, су потврдила да економска интеграција Европске уније неће успјети, ако буде ишла брже од политичке интеграције. Разлог је једноставан. Интеграцијом државе чланице постају све више међузависне и јавља се потреба за колективним дјеловањем, да би био осигуран равноправан положај и равномјеран развој свих земаља чланица. Осим тога, неке предузете мјере монетарне политике могу да произведу различите ефекте на поједине земље чланице. За превазилажење криза и асиметричних шокова не постоји довољно надлежности, институција и иструмената на нивоу еврозоне и Европске уније. „Искуство еврозоне дало је још једну важну поуку остатку свијета: водите рачуна да економска интеграција не буде бржа од политичке интеграције. Не вјерујте никоме ко тврди да ће политичка интеграција природно услиједити из економске интеграције. И посебно се чувајте свакога ко предлаже монетарну унију без одговарајуће политичке интеграције. Можда је једини ведри облак на европском тмурном небу чињеница да је та лекција научена – разни приједлози за монетарне уније у другим дијеловима свијета тихо су гурнути у фиоку.“⁵³

Европска унија функционише на принципу међудржавности, са озбиљним ограничењима. Постојећи систем одлучивања и рада се показао неефикасним, са гломазном и скупом институционалном инфраструктуром. Европска унија нема довољно надлежности, институција и иструмената за ефикасан рад, које обезбјеђују просперитетан развој свих земаља чланица. Сувише се често дешава да се национални интереси стављају испред заједничких интереса. Снажније државе имају доминацију над слабијим државама. Нема довољно солидарности и међусобног разумијевања и повјерења, између држава дужника и држава повјерилаца. Европску унију не може да покреће, како је то често истицала Маргарет Тачер „добровољна и активна сарадња независних суверених држава“. Европској унији је потребан неки облик федералног уређења, са довољно надлежности и ефикасном владом, која ће бити способна да одговори на све изазове времена, ради остварења срећнијег и просперитетнијег живота њених грађана.

⁵³ Стиглиц, Џозеф Е. (2016). *Евро – Како заједничка валута угрожава будућност Европе?* Нови Сад: Академска књига, страна 348.

4.1.1. Из конфедерације у федерацију

По основним карактеристикама Европска унија је конфедерација. Основни конститутивни акт, којим су чланице основале Европску заједницу односно Европску унију је уговор. Уговор има својства међународног уговора, тако да је за његову измјену неопходна сагласност свих чланица. Земље чланице Уније располажу правом нулификације, тј. правом неприхватања одлука органа за које се тражи пуна сагласност и правом сецесије тј. правом напуштања Уније, ако им, и када им чланство у њој не одговара. То је управо урадила Велика Британија.

На основу искустава, релативно малобројних случајева конфедерација у историји, Сјeverоамерички савез (1778 -1787), Њемачки савез (1815 – 1866) и Швајцарски савез (од XIII вијека, па са краћим прекидима, до 1848. године), може се констатовати да су се после краћег или дужег времена претварале у федерације. Да ли то значи да се овај облик државног уређења тешко може одржати, због својих унутрашњих слабости? Одговор би могао бити потврдан, и то прије свега због неефикасности функционисања и често супростављених ставова при доношењу кључних одлука, што све неизбежно води неефикасности и парализи конфедералних механизма, и закључку да се она не може дуго одржати. То потврђују примјери Сједињених Америчких Држава, Њемачке и Швајцарске, које су из конфедералног уређења прешле у чвршћи облик међусобног повезивања – федерацију.

Федерација је облик политичке и уставне организације, која удружује у јединствену заједницу више држава или федералних јединица, тако да посебност и индивидуалност буде широко сачувана. Она је по дефиницији добровољна заједница. Основни конститутивни акт федерације је Устав. Њега доноси и мијења највиши орган федерације, њен парламент. Основна карактеристика федерације је подјела политичке власти, између држава чланица и централних органа, тако да сваки од њих има коначну ријеч у погледу питања која спадају у њихову надлежност. У основи сваке федерације леже заједнички интереси. Једно од основних својстава федерације чини дух компромиса, разумијевања и солидарности, који у свакој федерацији мора да постоји. Тај дух произилази из свијести о корисности заједничког живота у оквиру федерације. Дух компромиса, толеранције, разумијевања и солидарности мора да постоји код свих чланица, у једној федералној држави, и то у сваком тренутку, почев

од самог оснивања и током цијелог њеног живота. Он је трајно својство федерализма. Оног тренутка кад дух сарадње и солидарности ишчезне, опстанак федерације долази у опасност. Важна карактеристика федерације је равноправност њених чланица, њој је стран сваки покушај доминације.

Федерација је посебан политички систем, који осигурава мноштво кроз јединство и јединство кроз мноштво. Као и свака политичка организација, она је заједница у којој су разлике довољно подвучене, а заједнички интереси довољно присутни. Она је пут да се дође до бољег, потпунијег и сигурнијег живота.

Сва филозофија „доброг федерализма“ састоји се, у сљедећем. Постоје с једне стране заједнички интереси свих федералних чланица. Постоје, с друге стране, посебни интереси сваке федералне чланице. Старање о заједничким интересима треба повјерити заједничким, Савезним органима, док бригу о посебним интересима треба препустити федералним чланицама. При томе, овај однос заједничких и посебних интереса није истовјетан у свим федерацијама, већ се разликује зависно од низа околности и специфичности. Самим тим, немогуће је прописати један опште важећи облик федерације, нити модел правног разграничења заједничких и посебних интереса. Оно мора да буде извршено на посебан начин у свакој федерацији за себе. Наћи праву мјеру, која би за федерацију и њене органе обезбиједила старање о заједничким интересима, а федералним чланицама препустила сва остала питања, је једно од најважнијих питања при формирању сваке федерације.

Најпознатију визију федералног уређења Европске уније изнио је бивши њемачки министар спољних послова Јошка Фишер (Joschka Fischer) на Универзитету Хамболт (Humboldt University) у Берлину, 12 маја 2000. године. „Куда идеш Европо? (лат. *Quo vadis Europa?*), питао се Министар и наставио „и из много разлога, одговор ће Европљани морати да дају, ако желе добро себи и својој дјечи, а то може бити само ово: напријед до завршетка европских интеграција. Корак уназад, чак и само стајање или задовољство оним што је постигнуто, захтијеваће велику цијену за све држава чланице Европске уније и свих оних држава које желе да постану чланице; то ће захтијевати велику цијену за све наше народе. Ово нарочито важи за Њемачку и Нијемце. Задатак пред нама ће бити све само не лак, и захтијеваће све наше снаге; у наредној деценији, ми ћемо морати да проширимо Европску унију на исток и

југоисток, и то ће, на крају, значити двоструки броја чланица. А у исто вријеме, ако смо у могућности да испунимо овај историјски изазов и интегришемо нове државе чланице без значајног смањења способности Европске уније за акцију, морамо поставити на мјесто „последњу циглу у згради“ европских интеграција, а то је политичка интеграција.⁵⁴ Источно проширење и завршетак политичке интеграције, по мишљењу Фишера, одлучно ће зависити од Француске и Њемачке.

Европска унија је прошла кроз сукцесивна проширења према истоку и југоистоку, управо према очекивањима министра Фишера. То није био једноставан пут уласка у Унију, поготову што су многе од тих земаља биле много сиромашније од просјека Европске уније и пролазиле су кроз сложен и неизвјестан процес транзиције. Неке од земаља, које су се придружиле Европској унији, су нове државе, попут Чешке Републике, Словачке Републике, Словеније, Хрватске, Литваније, Летоније и Естоније. У ранијим фазама развоја Европске уније услови за придруживање су били једноставнији и лакши, јер су земље које су примане биле мање – више на сличном нивоу развијености. Разлози због којих је велики број европских земаља изразио жељу да постане члан Европске уније је да обезбиједи приступ на великом европском тржишту, да извлаче користи од расположивих фондова и да себи обезбиједи економску и правну стабилност. Проширење Европске уније не доноси само користи новим чланицама, већ много већу корист доноси постојећим чланицама, посебно оним најразвијенијим. „Проширење је врховни национални интерес, посебно за Њемачку. Постаће могуће трајно превазићи ризике и искушења објективно садржане у димензијама Њемачке и њене централне ситуације кроз проширење и истовремено продубљивање Европске уније. Осим тога, проширење - укључујући проширење Европске уније на југ - је паневропски програм за раст. Проширење ће донијети огромне користи за њемачке фирме и за запошљавање. Њемачка мора, дакле, наставити са својим залагањем за брзим источним проширењем. Истовремено, проширење мора бити извршено пажљиво и у складу са Хелсиншком одлуком.“⁵⁵

Паралелно са проширењем Европске уније на исток и југоисток требало је да се одвија и политичка интеграција. Разлог је сасвим логичан. Опасност је да ће

⁵⁴ Фишер, Ј. (2000). *Из конфедерације у федерацију: размишљања о коначности европских интеграција*. Берлин: Говор на Универзитету Хамболт (Hambolt), 12. мај 2000. године, стр. 2.

⁵⁵ Ibidem, стр. 5.

проширење Европске уније, која тренутно има 27 земаља чланица, „безнадежно оптерети способност Европске уније да апсорбује проблеме, са својим старим институцијама и механизмима, чак и са повећаном употребом већинских одлука, и да би то могло довести до озбиљних криза.“⁵⁶

Проширење је свакако налагало потребу фундаменталних реформи институционалног уређења Европске уније, да би се обезбиједила ефикасност рада и успоставила равнотежа интереса. Фишер рјешење овог проблема види у преласку из уније држава у парламентаризацију као Европску федерацију, нешто што је Роберт Шуман захтијевао прије шестдесет седам година. „А то не значи ништа мање него Европски парламент и Европску владу који заиста остварују законодавну и извршну власт у Федерацији.... Само ако европске интеграције узимају националне државе, заједно са истима у таквој Федерацији, само ако њихове институције нису девалвиране или чак нестале, такав пројекат биће изводљив упркос свим великим тешкоћама. Завршетак европске интеграције може се само успјешно постићи и осмислити ако се врши на основу подјеле суверенитета између Европе и националне државе. Управо то је идеја која лежи у основи концепта „супсидијарности“, појма о којем се тренутно расправља од стране свих, а разумије га практично нико.“⁵⁷

Европски парламент би, по мишљењу Фишера, имао дводому структуру: Горњи дом би сачињавали представници држава чланица Европске уније, а Доњи дом представници грађана. Горњи дом би се бирао по моделу Сједињених Америчких Држава или по моделу њемачког Бундесрата. У Сједињеним Америчким Државама свака држава, без обзира на своју величину, бира по два представника – Сенатора, а у Бундесрату број представника је у нешто „ублаженој“ варијанти сразмјеран броју становника федералних јединица. Доњи дом би бирале државе чланице Федерације сразмјерно броју њених становника. Слично томе, види и двије опције за европску извршну власт – Владу. Једна је да Европска влада буде формирана од стране националних влада, а друга директан избор владе и предсједника.

Фишер посебно наглашава да мора бити јасно дефинисана надлежност Федерације и националних држава, да се тиме створи међусобно повјерење. “Треба да

⁵⁶ Ibidem, стр. 5.

⁵⁷ Ibidem, стр. 6 и 7.

постоји јасна дефиниција надлежности Уније и националних држава, на односном европском конститутивном уговору, са основом суверенитета и питањима која апсолутно морају да буду регулисана на европском нивоу као у домену Федерације, док би све остало остало одговорност националних држава. То би била „мршава“ Европска федерација, али способна за акцију, потпуно суверена, али заснована на „самоувјереним“ националним државама, и то би такође била Унија чији грађани би је могли схватити, јер би се добро побољшао њен „мањак“ демократије.

Међутим, све ово не значи укидање националне државе. Јер, чак и за завршену Федерацију, националне државе, са својим културним и демократским традицијама, биће незамјенљиве у обезбијеђивању легитимитета Уније грађана и држава, која је у потпуности прихваћена од стране народа. Ја ово говорим не само „са погледом“ на наше пријатеље у Великој Британији, јер знам да термин „федерација“ иритира многе Британце. Али, до сада, нисам био у стању да смислим неку другу ријеч. Ми не желимо да иритирамо било кога.

Чак и када се постигне Европска коначност, ми ћемо и даље бити „британски“ или „њемачки“, „француски“ или „пољски“ грађани. Националне државе ће наставити да постоје и, на европском нивоу, оне ће задржати много већу улогу него што Ландери (Lander)⁵⁸ имају у Њемачкој. И у таквој Федерацији, принцип супсидијарности ће бити уставно загарантован.”⁵⁹

Да би се до Европске федерације дошло, мора се донијети нови Европски устав заснован на основним, људским и грађанским правима са прецизним разграничењем надлежности између европског и националног нивоа. Главна „оса“ за такав Европски устав ће бити подјела надлежности између Федерације и националних држава. И на крају треба обезбиједити ратификацију Европског устава од стране свих земаља чланица у хетерогеној Унији, пуној различитости: културној, језичкој, историјској, вјерској и степену развијености. Свјестан је Фишер да та хетерогеност Уније може отежати процес формирања Европске федерације, па предлаже алтернативни пут формирања Европске федерације од стране групе држава, чиме би се створило „језгро

⁵⁸ “Lander“ или „Bundeslander“ је назив за федералне државе у државама гдје је њемачки језик службени језик (нпр. у Савезној Републици Њемачкој и у Републици Аустрији).

⁵⁹ Ibidem, стр. 8.

Европе“, као „авангарда“, односно покретачка снага за завршетак политичке интеграције.

“Један од могућих привремених корака на путу ка завршетку политичке интеграције би могла касније да буде „формација центра гравитације“. Таква група држава ће закључити нови европски оквирни споразум, језгро устава Федерације. На основу овог споразума, Федерација би развила своје институције, успоставила владу, која у Европској унији треба да говори једним гласом, јак парламент и директно изабраног председника. Такав „центар гравитације“ би морао да буде „авангарда“, покретачка снага за завршетак политичке интеграције и треба, од самог почетка, садржати све елементе будуће Федерације.

Ја сам свакако упознат са институционалним проблемима у вези са тренутном Европском унијом, што би захтијевало такав „центар гравитације“. Зато би било веома важно обезбиједити да се не угрозе правне тековине Европске уније, да Унија није подијељена и да везе које их држе заједно нису оштећене, било у политичком или у правном смислу. Требали би да се развијају механизми који омогућавају члановима „центра гравитације“ да „глатко“ сарађују са другима у широј Европској унији.

Питање које земље ће учествовати у оваквом пројекту, чланице оснивачи Европске уније, чланице Евро-11 или друга група, је немогуће одговорити данас. Једна ствар мора бити јасна када се разматра могућност формирања „центра гравитације“: Ова „авангарда“ никада не смије да буде искључива (ексклузивна), већ мора да буде отворена за све државе чланице и земље кандидате, када пожеље да учествују у одређеном тренутку. За оне државе које желе да учествују, али не испуњавају услове, мора да постоји могућност да се истима чланство учини ближим.....Такав „центар гравитације“ такође мора имати активни интерес у проширењу и мора да буде привлачан за друге чланице. Ако пратите начело Ханса-Дитриха Геншер (Hans-Dietrich Genscher), да ни једна држава чланица не може бити приморана да оде даље него што је у стању или спремна да иде у европским интеграцијама, али да оне које не желе да иду даље не могу да спријече друге у томе, онда ће се „центар гравитације“ појавити у оквиру споразума. У супротном, он ће се појавити изван њих.⁶⁰

⁶⁰ Ibidem, стр. 9.

Бивши министар спољних послова Њемачке Јошка Фишер, као добар познавалац унутрашњих прилика, кретања и потреба Европске уније изнио је сјајну визију политичке интеграције Европске уније. Политичка интеграција је нужна потреба, коју намеће не само проширење Европске уније, већ и унутрашње противрјечности и слабости Уније. Зато је потребно изабрати нову политичку форму која осигурава даљњи развој и напредак Уније. Та нова политичка форма је управо федерација, односно прерастање Европске уније из конфедералног у федерално уређење, како је то врло аргументовано изнио Јошка Фишер. Вјероватно је реалнија алтернатива успостављања Европске федерације од земаља оснивача Европске уније, са или без Италије. Такав „центар гравитације“ би представљао покретачку снагу за завршетак политичке интеграције и снажан магнет да привуче и друге земље у окриље Европске федерације.

Европска унија нема будућности, ако би задржала постојећу институционалну структуру са пренаглашеним међудржавним карактером. Она мора да буде спремна да се мијења. Европска унија је у дубокој кризи, посебно неке њене чланице. Стопа привредног раста је изузетно ниска, значајно нижа него у Сједињеним Америчким Државама. Песимизам је постао основни тон политичког мишљења и предвиђања. Народи појединих држава чланица Европске уније, попут Грчке, се налазе у безизлазној ситуацији и видици су им затворени и замрачени. Али свака криза, садржи увијек, осим мрачних и негативних елемената, још и нешто позитивно и надајуће. Криза Европске уније не значи дефинитивни крај и распад, ма колико по извјесним елементима то изгледало неизбјежно. Кризе у друштву су увијек прекретнице, и значе крај једног периода и успостављање новог и бољег. Зато је потребно прилагодити политичку организацију Европске уније новим глобалним околностима и унутрашњим потребама. Све изложене чињенице упућују да је федерализам најбоља политичка форма Европске уније, у којем ће све државе и народи имати исте шансе за развој и бољи живот, и који ће бити нови извор снаге за стабилнију и просперитетнију Европску унију. Потребно је усредсредити све напоре стваралачког политичког мишљења и укључити све напредне снаге, које ће подржати Европску унију на путу политичке интеграције.

4.1.2. Федерализам у Сједињеним Америчким Државама

Најстарији федерални устав на свијету је Устав Сједињених Америчких Држава (САД). Донијет је 1787. године и ступио је на снагу 1789. године. Устав САД је достигао пуних 228. година примјене и правне непрекидности. Он је постао примјер за углед за многа федерална уређења, и његова начела и принципи преузети су од стране многих федералних држава. Први потпуни облик сложене државе у свом најважнијем изразу, познатом под именом федерације, остварен је и развијен у оквиру Устава САД-а. Са пуно права САД се могу означити мајком федерализма.

Искуство САД-а и њен Устав могу да послуже као добар путоказ Европској унији на успостављању савременог федералног система власти.

Основна начела Устава Сједињених Америчких Држава

Творца Устава жељели су да и Федерацији и државама обезбиједи вршење свих основних функција државне власти – законодавне, извршне и судске. Да би Федерација и државе могле да упоредо врше основне функције државне власти, требало је између њих претходно разграничити надлежности. Тај посао разграничења надлежности је извршен у самом Уставу. Иако је Федерација изнад држава, федерално законодавство не може да сужава надлежности држава. Свако закорачење Федерације у надлежности држава, сваки њен напад на права држава, значио би повреду Устава. Иако, Устав то није изричито прописао, Врховни суд САД-а је заузео став да судови нису дужни да примјењују законе, који нису у складу са Уставом.

Творци Устава нису само бринули да заштите самосталност држава. Исто им је тако било стало да заштите слободу грађана. Вјеровали су у демократију, али су се бојали да се она не претвори у тиранију моћних над слабијим. Из тих разлога, основна права појединца – право на слободу, вјеру и имовину изричито су загарантована Уставом, као и самосталност држава.

Творци Устава били су испуњени извјесним неповјерењем према државној власти. Они су били под утицајем Монтескија и његове теорије о подјели власти, по

којој државну власт треба подијелити да би се заштитиле слободе грађана. Федерални устав је уредио федералну власт, а уређење власти у државама препуштено је државним уставима. Три основне функције државне власти – законодавна, извршна и судска организоване су, као три једна од друге, независне власти. Залажење у надлежности друге власти третира се као повреда Устава. Нарочито се пазило да извршна власт буде независна од законодавне. На челу извршне власти је један предсједник Републике, кога не бира законодавно, већ бирачко тијело на непосредним изборима. Добијајући свој мандат од народа, исто као и Парламент, он може с њим да разговара на равноправној основи. Предсједник САД бира своје министре, независно од Парламента, без обзира на тренутну парламентарну већину. Министри не одговарају пред Парламентом, већ пред Предсједником, који их је именовао. Ово се назива предсједничком владом, која је сасвим другачија од парламентарне владе. Такву владу усвојиле су и државе САД-а.

Двојство власти Федерације и држава, постојање три независне власти у Федерацији и државама, оставља на први поглед утисак сувишног цијепања власти. У томе је управо велика вриједност Устава, што обезбјеђује вршење основних функција државне власти - законодавне, извршне и судске и на нивоу Федерације и на нивоу држава. Федерализам је дао државама према спољном свијету сву снагу велике државе, а оставио је државну власт подијељену између Федерације и држава, грађанима блиску и за њихову слободу безопасну. У великој држави, ако је централистички уређена, постоји спољна снага, али нема унутрашње слободе. У малој држави, има унутрашње слободе, али нема спољашње снаге. И управо федерализам пружа оба добра и спољашњу снагу и унутрашњу слободу.

Једна од главних одлика Устава је та, што је Савезни парламент подијељен на два дома. У Горњем дому – Сенату, све државе, без обзира на своју величину, заступљене су са по два представника – сенатора. У Доњем дому – Представничком дому заступљени су грађани у цјелини, изабрани у свакој од држава чланица, а њихов број је сразмјеран броју њихових становника. Подјела Парламента на два дома била је компромис између оних који су настојали одржати потпуну равноправност држава, без обзира на њихову величину, и оних који су жељели одређену доминацију у одлучивању.

У демократским земљама партијска структура исто је тако важна као и уставни прописи. У САД, федерални устав спојен је са партијском централизацијом. Двије велике странке, Демократска странка и Републиканска странка, доминирају цијелим политичким животом држава. Да ли су те странке праве странке или страначки картели, то је друго питање? Главно је да се политичка снага народа није разбила и расула на мноштво малих странака, него се окупила у двије моћне странке које доминирају цијелом земљом. Упркос томе, што су власти подијељене, један исти дух привржености америчким циљевима и интересима осјећа се у њиховом раду. Институције вриједе колико и људи који их примјењују.

Разграничење надлежности између Федерације и држава

На први поглед, текст Устава оставља утисак да је разграничење надлежности између Федерације и држава ишло на штету Федерације. У Уставу је дефинисано да сви предмети који нису изричито стављени у надлежност Федерације, имају се сматрати да су у надлежности држава. Али, ако Федерација при разграничењу надлежности није добила већи дио, она је у неку руку добила бољи дио.

Федерације је добила надлежности у области дипломатије, монетарне политике, војске, царина, трговине између држава, саобраћаја, чак и дио надлежности из социјалног осигурања. Уз то је добила право да за своје потребе установљава порезе и закључује зајмове. Све остало припада државама.

Надзор над поштовањем Устава врши Савезни врховни суд. Тим надзором сваки неуставни закон држава и Федерације може бити обеснажен.

Велики економски напредак који је народ САД-а постигао приписује се добрим дијелом Уставу. У њега се гледа са дужним поштовањем. У појединостима Устав се више пута мијењао, али су његове битне црте, међу које спада и двојство власти Федерације и држава, још нико није смио да дира. Федерализам је дубоко усађен у душу народа да би сваки покушај његовог укидања могао изазвати дубоку кризу.

Карактеристике федерализма

Федерализам САД је успио да оствари пуно унутрашње јединство. Сувереност припада држави Сједињеним Америчким Државама. Сувереност Федерације огледа се у томе што Устав нема карактер уговора који су државе између себе закључиле, већ има карактер закона који је Федерација као виши орган власти прописала државама. Из тог разлога Устав се не доноси једногласношћу држава, већ њиховом квалификованом већином. Сувереност Федерације огледа се и у томе што спорове око тумачења Устава рјешава Врховни суд.

Државном јединству доприноси и његово национално јединство. Иако подијељени на велики број држава, иако припадају различитим нацијама и расама сви се осјећају прије свега као Американци.

Творци Устава су дошли на становиште да изнад свих органа власти ставе један писани акт као највишу правну вриједност. Држава се не да другачије уредити него као спој права и власти. Може се уредити да власт претегне над правом, а може се уредити тако да право претегне над влашћу. У САД имамо превагу права над влашћу.

Федерализам САД, држећи се начела подјеле власти, није начинио државну власт јаким. Из тих разлога, она мора тражити додатну снагу од јавно мњења. Странци се често чуде оклијевањима и противрјечностима америчких државника. Они се колебају зашто исто своју политику подешавају расположењима јавног мњења. Они му стално испитују пулс.

Федерализам САД, је много више него у осталим парламентарним земљама, надахнут правничким духом. САД имају писани Устав, који је свакој власти прописао њене границе. Строгој примјени тог Устава придаје се највећа пажња.

Федерализам САД изискује осјећање националног јединства, активног јавног мњења, безусловно поштовање закона и судских одлука, а то се може испунити једино у демократији која је васпитана у традицијама правне државе.

Општа политичка вриједност америчког федерализма је потврђена током дугог времена његовог функционисања. Он носи у себи механизам новог политичког система који се прилагодио економији глобалног поретка и омогућио сигуран развој и напредак најмоћније економије свијета.

4.2. Фискална интеграција

Широко је распрострањено мишљење да постоје само двије опције за будућност еврозоне и Европске уније – или допуњена фискална унија или распад Уније. Исто тако, преовладава мишљење да фискална унија не може успјешно функционисати без дубље политичке интеграције, без успостављања неког облика федералног уређења Уније.

Еврозона је атипична, као економска унија, јер се о монетарној политици одлучује на нивоу Европске уније, док је фискална политика углавном у надлежности држава чланица Европске уније. Када се нека од земаља Европске уније придружује монетарној унији, она даје једну од двије кључне економске политике – монетарну политику, што повећава значај фискалне политике, која би између осталог, требала да неутралише проблеме изазване асиметричним ефектима заједничке монетарне политике. Обје политике дјелују путем тражње. Монетарна политика путем референтне каматне стопе централне банке, а фискална политика путем управљања буџетским расходима. Мишљење је најугледнијих, и са највећом репутацијом, свјетских економиста попут Кругмана и Стиглица да је финансијска криза еврозоне потврдила неодрживост истовремено једне монетарне политике и више фискалних политика у Европској унији. Спасовање земаља чланица Европске уније, дубоко погођених економском и финансијском кризом, у простору који није оптимално валутно подручје, је могуће само трансфером новца из развијенијих земаља у мање развијеније земље.

4.2.1. Фискална интеграција у Европској унији

Фискална интеграција Европске уније се одвијала постепено и недовољно, са бројним грешкама и посљедицама. Није постојала довољна спремност за већим степеном фискалне интеграције, без које је будућност еврозоне и евра неизвјесна.

Критеријуми фискалне интеграције

Основе фискалне интеграције еврозоне постављене су током 1990-их година, у вријеме припрема за увођење заједничке валуте, евра. Уговором из Мастрихта је одређено да земље Европске уније, потенцијалне чланице ЕМУ, морају прије уласка у монетарну унију да задовоље неколико макроекономских критеријума, међу којима су и два фискална критеријума: укупан јавни дуг не смије бити већи од 60% бруто домаћег производа и годишњи буџетски дефицит не смије бити већи од 3% бруто домаћег производа земље. Уговор предвиђа да Европска комисија стално надгледа поштовање ових критеријума и након пријема у ЕМУ. Вјеровало се да ће поштовање овако успостављених фискалних ограничења обезбиједити стабилност еврозоне и евра, као и успјешан економски развој свих земаља еврозоне.

У циљу поштовања фискалних ограничења и учвршћивања фискалне дисциплине, европски лидери су донијели 1997. године један важан документ – Пакт о стабилности и расту (енгл. *Stability and Growth Pact - SGP*). Пакт о стабилности и расту предвиђа да буџетска позиција на средњи рок буде у стању равнотеже или суфицита, тако да у случају рецесије земља може да води експанзивну фискалну политику, а да истовремено остане испод ограничења од 3% бруто домаћег производа.

Такође, дефинише временски оквир за отклањање прекомјерних дефицита и предузимање финансијских казни против земаља које не исправе такво стање. Оштрица механизма надгледања, контроле и санкција фискалних правила земаља чланица еврозоне значајно је ублажена у марту 2005. године, лабављењем Пакта за стабилности и раст, управо када су годишњи буџети Њемачке и Француске имали дефицит већи од 3%. Под притиском двије најмоћније земље еврозоне, које су жељеле да избјегну санкције, Савјет Европске уније је донио одлуку да, приликом утврђивања да ли постоји прекомјерни буџетски дефицит у конкретној земљи чланици еврозоне, треба узети у обзир не само референтне вриједности за буџетски дефицит и јавни дуг, већ и показатеље економског стања у тој земљи. У том смислу, у систем фискалног управљања уведена је категорија специфичних макроекономских услова у којима се води буџетска политика сваке конкретне земље. Под специфичним макроекономским условима подразумијевају се изузетне околности на које носиоци фискалне политике

не могу да утичу. Сматра се да су изузетне околности резултат општих неповољних услова привређивања у конкретној земљи чланици еврозоне, као и других објективних догађаја, са великим негативним финансијским посљедицама. У иновираним Пакту за стабилност и раст пришло се раздвајању цикличне и структурне компоненте буџетског дефицита. Циклична компонента буџетског дефицита се третира као егзогена варијабла, јер није производ мјера носилаца економске и фискалне политике конкретне земље чланице еврозоне.

Фискална дисциплина у пракси

До избијања глобалне и финансијске кризе, земље чланице еврозоне одржавале су буџетски дефицит у прописаним оквирима. Када је 2008. године избила криза, дошло је до погоршања јавних финансија, а у неким земљама еврозоне и до појаве кризе јавног дуга. У периоду кризе, буџетски дефицит изнад 3% бруто домаћег производа идентификован је код 17 од 19 земаља еврозоне. Буџетску дисциплину су континуирано одржавали једино Луксембург и Естонија.

Смањење јавних прихода, раст расхода за социјална издвајања, посебно надокнада за незапослене, значајне финансијске инјекције у спасавању банака погођених кризом, утицали су на скоковит раст јавног дуга код већине земаља еврозоне, значајно изнад референтне вриједности од 60% бруто домаћег производа. Од 19 земаља еврозоне, 14 земаља има јавни дуг већи од 60% бруто домаћег производа у 2009. години.

Наметање строжијих фискалних правила током кризе

Мастрихтска фискална правила су током кризе завршила као прекршена правила. Гледајући како се њихова правила крше, Брисел и Франкфурт су креирали и наметнули још строжија фискална правила чија је примјена продубила кризу, посебно у земљама на периферији Европске уније са најизраженијом кризом.

Прво се 2011. године приступило новим измјенама Пакта за стабилност и раст произашле усвајањем „пакета шест“ нових ЕУ регулатива. „Пакет шест“ представља, у суштини, почетак примјене оштријих мјера фискалног ограничавања и управљања у Европској унији. Главна намјера ових мјера је да се спријечи могућност нових задуживања кризних земаља, путем јачања наднационалног фискалног суверенитета Европске уније, као и да допринесе бољој фискалној дисциплини земаља чланица. У иновираним Пакту за стабилност и раст прописано је да државни буџет земаља чланица еврозоне буде стално близу равнотеже, односно да структурни дефицит не прелази 1% бруто домаћег производа. Ако рецесиона фаза привредног циклуса изазове раст јавних расхода у некој од земаља чланица, годишњи буџетски дефицит те земље не смије да пређе 3% бруто домаћег производа. Уколико нека од земаља чланица еврозоне има буџетски дефицит већи од 3% бруто домаћег производа, Европска комисија цијени да ли се конкретна земља налази у ситуацији прекомјерног буџетског дефицита. Према „Пакету шест“ стање прекомјерног буџетског дефицита постоји у конкретној земљи чланици еврозоне ако истовремено има буџетски дефицит већи од 3% бруто домаћег производа и учешће јавног дуга веће од 60% бруто домаћег производа и ако су релевантни макроекономски показатељи економског стања земље лоши. Уколико се, оцијени да се конкретна земља чланица еврозоне налази у ситуацији прекомјерног буџетског дефицита, онда јој се намеће програм фискалног прилагођавања.

Ради јачања надзора над буџетима земаља чланица еврозоне уведено је низ превентивних мјера међу којима су најважније:

- *Ex ante* упозорење земљи чланици да се придржава плана фискалног прилагођавања;
- Обавеза земаља чланица еврозоне да смањују дефицит буџета за 0,5% сукцесивно годишње, до остварења референтне вриједности;
- Уведено је правило да у средњем року буџетски расходи расту спорије од раста бруто домаћег производа, све док земља чланица еврозоне не постигне фискално прилагођавање;
- Дефинисани су квантитативни критеријуми за оцјену значајног одступања од плана фискалног прилагођавања. Под значајним одступањем од плана

фискалног прилагођавања сматра се буџетски дефицит већи од планираног за 0,5% бруто домаћег производа.

Пооштрене су и санкције против земаља чланица еврозоне које се не придржавају плана фискалног прилагођавања. Уведена је обавеза полагања каматносног депозита у висини од 0,2% бруто домаћег производа за земље које се не придржавају утврђеног плана фискалног прилагођавања и које имају значајно одступање од тог плана. Уколико земља чланица еврозоне, и поред упозорења, нема напретка у смањивању буџетског дефицита у односу на утврђени план, по истеку од седам мјесеци од датих упозорења, дужна је да положи нови некаматосни депозит од 0,2% бруто домаћег производа. Некаматосни депозит се може претворити у новчану казну у случају када одступање од плана фискалног прилагођавања траје знатно дуже од седам мјесеци.

Продубљивањем финансијске кризе у Европској унији фискална позиција земаља чланица се погоршавала. Због тога су лидери земаља Европске уније у октобру мјесецу 2011. године постигли договор о даљњем јачању фискалног оквира управљања. На основу тог договора, у марту мјесецу 2012. године, све земље Европске уније, осим Велике Британије и Чешке републике, потписале су Споразум о стабилизацији, координацији и управљању у економској и монетарној унији. Саставни дио тог Споразума је и Фискални споразум, којим се жели ојачати координација и конвергенција економских политика земаља чланица. Фискални споразум је ступио на снагу 1. јануара 2013. године. Земље чланице Европске уније, које су потписале Фискални споразум, пренијеле су дио свог фискалног суверенитета на Европску унију и прихватиле обавезу да његов садржај постане дио њихових Устава или других правних аката високог ранга. Поводом тога, тадашњи чешки предсједник Васлав Клаус је оштро реаговао ријечима „погрешно је говорити о том акту, као акту буџетске одговорности. Буџетска дисциплина, обавеза је сваког разумног домаћина, значи и политичара, и нема никакве непосредне везе са стварањем фискалне уније. Тај акт је заснован на претпоставци да су људи неразумни, а да неко у Бриселу има више разума него они. То није истина.“

Фискалним споразумом су уведене уже границе дозвољеног структурног дефицита буџета. Док је „Пакетом шест“ било омогућено да граница структурног дефицита износи до 1% бруто домаћег производа, Фискалним споразумом је постављена нижа граница од 0,5% бруто домаћег производа. И даље је остављен релативно широк простор за тумачење тзв. изузетних околности, које могу бити окарактерисане узроком високог буџетског дефицита и повећања јавног дуга земље чланице.

У мају мјесецу 2013. године Европска унија је, ради јачања свог фискалног утицаја на земље чланице, увела двије нове регулативе које омогућавају Европској комисији да може и да коригује буџете земаља еврозоне.

Европска комисија је добила право да анексира, даје мишљење и сугерише евентуалне измјене приједлога буџета сваке земље чланице еврозоне. Све земље чланице су дужне да ураде приједлоге буџета за наредну фискалну годину до 15. октобра текуће године, а Европска комисија да се о њима изјасни до 30. новембра те године. Примједбе Европске комисије на приједлог буџета, морају се уградити у коначну верзију буџета, а буџети за наредну фискалну годину морају бити усвојени најкасније до 31. децембра текуће године.

4.2.2. Зашто су фискална правила продубила кризу?

Основни циљ предузетих оштрих фискалних правила Европске уније и еврозоне је елиминисање примарног фискалног дефицита⁶¹, у кризним земљама чланицама, и његово прерастање у суфицит. Разлози су логични с гледишта интереса повјерилаца, попут Њемачке. Повјериоци желе да им се позајмљени новац врати. Једини начин, да им кризне земље врате кредите, јесте да оне остварују буџетски суфицит. Осим тога, жели се створити стање да се те земље не могу више задуживати.

Логично постављеним циљевима, током кризе континуирано су пооштравана фискална правила. Њихова примјена је продубила кризу, посебно у државама чланицама на периферији Европске уније, што је видљиво из показатеља реалног раста

⁶¹ Примарни буџет је разлика између буџетских прихода и буџетских расхода коригована за износ нето камате.

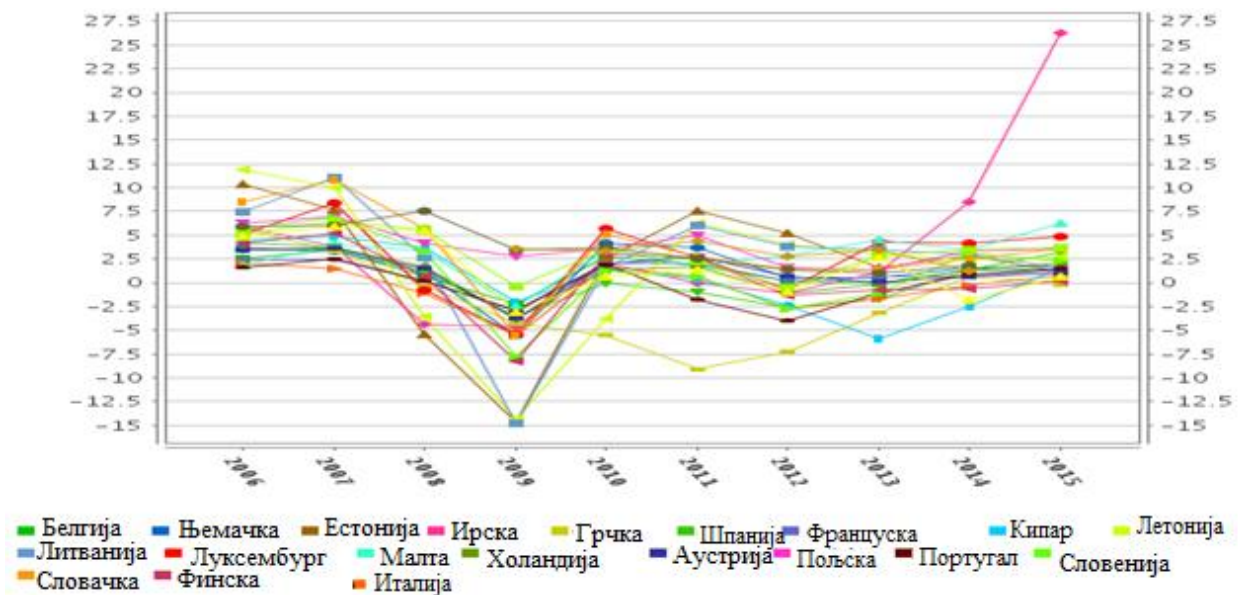
бруто домаћег производа, за период 2006-2015. година, приказаних у доље датој табели.

Табела бр. 21: Стопе раста БДП-а земаља еврозоне, % промјене у односу на претходну годину

Земља/година	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ЕМУ (19 земаља)	3.2	3	0.4	-4.5	2.1	1.5	-0.9	-0.3	1.1	2
Аустрија	3.4	3.6	1.5	-3.8	1.9	2.8	0.7	0.1	0.6	1
Белгија	2.5	3.4	0.7	-2.3	2.7	1.8	0.2	0	1.3	1.4
Естонија	10.3	7.7	-5.4	-14.7	2.5	7.6	5.2	1.6	2.9	1.1
Финска	4.1	5.2	0.7	-8.3	3	2.6	-1.4	-0.8	-0.7	0.2
Француска	2.4	2.4	0.2	-2.9	2	2.1	0.2	0.6	0.6	1.3
Грчка	5.7	3.3	-0.3	-4.3	-5.5	-9.1	-7.3	-3.2	0.7	-0.2
Холандија	3.5	3.7	1.7	-3.8	1.4	1.7	-1.1	-0.2	1.4	2
Ирска	5.9	3.8	-4.4	-4.6	2	0	-1.1	1.1	8.5	26.3
Италија	2	1.5	-1.1	-5.5	1.7	0.6	-2.8	-1.7	-0.3	0.8
Кипар	4.5	4.9	3.7	-2	1.4	0.4	-2.4	-5.9	-2.5	1.6
Летонија	11.9	10	-3.6	-14.3	-3.8	6.2	4	3	2.4	2.7
Литванија	7.4	11.1	2.6	-14.8	1.6	6	3.8	3.5	3	1.6
Луксембург	5.1	8.4	-0.8	-5.4	5.7	2.6	-0.8	4.3	4.1	4.8
Малта	1.8	4	3.3	-2.5	3.5	1.8	2.9	4.5	3.5	6.2
Њемачка	3.7	3.3	1.1	-5.6	4.1	3.7	0.5	0.5	1.6	1.7
Португал	1.6	2.5	0.2	-3	1.9	-1.8	-4	-1.1	0.9	1.5
Словачка	8.5	10.8	5.7	-5.5	5.1	2.8	1.5	1.4	2.5	3.6
Словенија	5.7	6.9	3.3	-7.8	1.2	0.6	-2.7	-1.1	3.1	2.3
Шпанија	4.2	3.8	1.1	-3.6	0	-1	-2.6	-1.7	1.4	3.2

Извор: Eurostat.

Графикон бр. 29: Кретање стопе раста реалног БДП-а земаља еврозоне, проценат промјене у односу на претходну годину

Из показатеља приказаних у табели евидентно је да је примјена строжијих фискалних правила продубила кризу у Грчкој, Шпанији, Португалу и Кипру. Зашто?

Ако довољно смањимо буџетске трошкове и подигнемо порезе то ће водити смањењу куповне моћи грађана, смањењу тражње, а с тим у вези и привредне активности, паду реалног бруто домаћег производа, расту незапослености, смањењу јавних прихода и повећању социјалних издатака, попут надокнада за незапослене и друга социјална давања. Ефекат од побољшања фискалног стања земље много је скромнији од пада привредне активности, бруто домаћег производа, јавних прихода и страдања мноштва људи од губљења радног мјеста. „То је суштинска разлика између швапске домаћице, коју њемачка канцеларка непрестано спомиње, и државе: швапска домаћица мора да живи у оквиру својих могућности, то је тачно, али кад смањи трошкове, њен муж неће остати без посла. Кад би изгубио посао, породица би се, наравно нашла у много горој ситуацији. Али управо то се догађа кад се мјере штедње наметну некој држави. Држава смањује трошкове и људи остају без посла.”⁶²

⁶² Стиглиц, Џозеф Е. (2016). *Евро – Како заједничка валута угрожава будућност Европе?* Нови Сад: Академска књига, страна 212 и 213.

Њемачка би требала више од осталих земаља да то разумије. Послије Првог свјетског рата, на име репарације, Њемачка је морала да плати ратну штету по Версајском уговору. Да би плаћала репарације, морала је да има буџетски суфицит. Кејнс је тачно предвидио да ће њемачке репарације и посљедични њемачки суфицит изазвати рецесију што се и догодило. Рецесија је донијела катастрофалне посљедице за цијели свијет.

Просто је невјероватно, да Њемачка заборавља тако свјеже историјско сјећање, и инсистира, удружена са Европском комисијом, Европском централном банком и ММФ-ом, да Грчка и друге кризне земље остварују велики примарни суфицит који би за Грчку у 2018. години требао да достигне 3,5% бруто домаћег производа. Такав приступ, колико год Грчка настојала да смањи буџетске расходе, да смањи пензије, да отпусти хиљаде радника из јавног сектора, води Грчку у даљњу депресију.

Успостављена и пооштрена фискална правила гурају кризне земље у даљњу кризу. Умјесто да фискална правила буду економски стабилизатори, она су се претворила у дестабилизаторе. Сувише се поједностављено посматра државни буџет и буџетски дефицит. Ако је узрок државног буџетског дефицита претјерана државна потрошња, има оправдања да се та потрошња сведе у оквире буџетских прихода. Ако је буџетски дефицит произишао из добрих капиталних инвестиција, које ће у будућности допринијети економском расту и расту запослености, онда то заслужује подршку, јер је то једини и најбољи пут за излазак из кризе. И управо је кризним земљама потребна подршка у стварању што већег капиталног буџета за добре пројекте, који доприносе економском расту и расту запослености. С тим у вези, логично се намеће питање, шта би било са буџетским дефицитом, кад би кризне земље обезбиједиле пуну запосленост? Наравно да га не би било, или би био у неким прихватљивим оквирима. Или, шта би било са нивоом јавног дуга у односу на бруто домаћи производ, кад би кризне земље имале значајнији економски раст и раст запослености? Ниво јавног дуга, у односу на бруто домаћи производ, би био нижи и он би падао, и лакше би се сервисирали дугови. Све ово упућује да је потребно извршити бројне темељне реформе, међу њима и реформу Маастрихтских критеријума.

4.2.3. Зашто је Европској унији потребан већи степен фискалне интеграције?

Све до појаве кризе идеја о увођењу федералне фискалне структуре у Европској унији је углавном расправљана у академским круговима, а мању пажњу и улогу је имала у политичким круговима. Дужничка криза еврозоне је наметнула потребу за успостављањем дубље фискалне интеграције Европске уније и ту „врућу тему“ не могу избјећи ни водећи лидери Европске уније. У стручним круговима, све више, влада увјерење да валутна унија не може да опстане уколико не буде допуњена фискалном унијом. Зашто је потребан већи степен интеграције Европској унији? Фискална политика у Европској унији је углавном на нивоу држава чланица. Европска унија има веома мало фискалних овлашћења и фискалних прихода. Она има улогу у одлучивању о висини пореза на додатну вриједност (ПДВ) и одређивању царинских тарифа у спољној трговини. Има мали буџет од око 1% бруто домаћег производа Уније, за разлику од Сједињених Америчких Држава, гдје федерална потрошња износи више од 20% бруто домаћег производа. Фискална правила и фискална координација су у рукама најразвијенијих земаља чланица, и наметнута су свим земљама чланицама, без обзира на разлике у степену развоја, структури привреде, и да ли су у експанзији, рецесији или депресији. Фискална правила и њихово поштовање су диктат Њемачке, наметањем свог фискалног понашања осталим чланицама монетарне уније, без обзира у каквом се тренутном економском стању налазе остале земље чланице еврозоне и Европске уније. Централизована монетарна политика, и ограничена фискална политика, не омогућавају кризним земљама прилагођавање ударима кризе. Спасовање земаља погођених кризом, у простору који није оптимално валутно подручје, је немогуће без трансфера средстава од земаља које су у експанзији или позитивном расту, према земљама чланицама које су у кризи. Тај трансфер средстава је немогуће вршити, од случаја до случаја, већ се мора успоставити аутоматски механизам, који то обезбјеђује. Тај аутоматски механизам би се одвијао путем буџета Европске уније, трансфером буџетских средстава за одређене намјене земљама чланицама погођеним кризом. Европској унији је потребан већи буџет, из властитих пореских прихода у федерално уређеној Унији, са ефикасном Федералном владом, која ће имати механизме да амортизује негативне ефекте асиметричних шокова. Тај аутоматски фискални стабилизатор се најјасније може сагледати на примјеру Сједињених

Америчких Држава. Када је наступила криза 2008. године, Невада је била једна од држава са најизраженијом кризом. Док су незапосленост, банкрот и пленидба хипотека харали Лас Вегасом и другим градовима и мјестима, додатна цијена, коју је требало платити у корист накнада за незапослене и фондова за исплату осигураних депозита, спасавање банака и обезбјеђење њихове ликвидности и капитализованости, није покривена од стране пореских обвезника Неваде, већ од стране федералне владе и монетарних власти у Вашингтону – Федералних резерви (енгл. *Federal reserve*) и Федералне корпорације за осигурање депозита (енгл. *Federal Deposit Insurance Corporation - FDIC*). „Ово није био чин солидарности остатка Сједињених Америчких Држава спрам државе Неваде; прије је то био један аутоматизовани механизам који се укључио да би зауставио ширење болести из Неваде у друге дијелове САД-а. Уз помоћ социјалног осигурања, интервенције FDIC-а, Medicare система и других механизма, вишкови из држава као што су Калифорнија, Њујорк (енгл. *New York*) или Тексас аутоматски су упућивани у смјеру пустиње Неваде не би ли зауставили труљење. Многи Американци узимају ово политичко рециклирање вишка здраво за готово и заборављају да је први пут примијењено за вријеме Рузвелтове администрације, свега неколико година прије него што ће њени људи постати домаћини конференције у Бретон Вудсу (енгл. *Bretton Woods*).“⁶³

Примјер Неваде, довољно говори да асиметричне шокове, у великој мјери, амортизује Федерална влада. Невада федералном буџету САД-а плаћа много мање пореза него прије кризе, али из федералног буџета добија знатно већу помоћ него прије кризе. Насупрот томе, земље Европске уније погођене кризом, се углавном ослањају на себе, морају да спасавају проблематичне банке, исплаћују осигуране депозите банкрутираних банака, обезбјеђују средства за накнаде за незапослене, да покривају трошкове социјалних давања старим и неспособним лицима и најсиромашнијим слојевима друштва, да сnose трошкове здравствене заштите старих и сиромашних лица и слично. Из свега овога произилази да Европска унија треба да успостави фискалну унију са довољно потребним буџетом из изворних прихода. Фискална унија подразумијева да буџет на нивоу Уније има довољно прихода, којим се могу

⁶³ Varufakis, J. (2016). *Trpiti ono što morate?* Zagreb: Sandorf.

неутралисати асиметрични шокови изазвани јединственом монетарном политиком, и који омогућавају да федерални буџет одигра улогу аутоматског стабилизатора. Обим садашњег буџета Европске уније и садашњих издатака на страни расхода не дозвољавају то. Стварање одговарајуће фискалне уније требало би да значајно повећа буџет Европске уније, уведе изворне приходе, обезбиједи учешће Федерације у пореским приходима држава чланица. Осим тога, треба добро осмислити политику трошења буџетских средстава. При утврђивању политике трошења буџетских средстава треба користити позитивна искуства САД-а, које значајан дио буџетских средстава усмјеравају за накнаде за незапослене и за разне социјалне програме помоћи старим и сиромашним слојевима друштва. Преузимање такве политике трошења дијела буџетских средстава у Европској унији би омогућило значајну помоћ и растерећење земаља чланица погођених кризом и подстицајно би дјеловало, кроз повећање куповне снаге и тражње, на њихов опоравак и економски раст.

4.3. Мобилност радне снаге

4.3.1. Историјат мобилности радне снаге унутар Европске уније

Појам миграција није новина у Европи, Европљани су се кроз историју селили у сусједне земље, да ли због ратних борби, одласка на школовање, због рада или стварања породице. Током времена, мобилност на европском континенту се значајно промијенила: док су у послеријатном периоду Европљани са Југа били запошљавани као страни радници (тзв. гастарбајтери) билатералним споразумима који су закључивани између држава, данас, захваљујући слободи кретања као једној од четири основне слободе на којима почива Европска унија (ЕУ), омогућено је да становништво из чланица ЕУ мигрира слободно и по сопственом избору унутар ЕУ.

На самом почетку анализе мобилности радне снаге унутар ЕУ, потребно је направити терминолошку разлику између појмова *мобилност* и *миграција*.⁶⁴ Процес

⁶⁴ Мобилност и миграција имају различито значење кроз историју. Појам мобилности се везује за прогрес у комуникационим и транспортним технологијама крајем XX вијека. Појам миграција дефинисан је као

европских интеграција је одлична илустрација термилошких промјена поја који означава кретање људи између различитих држава. На примјеру европских интеграција може се видјети ситуација како се, од радника који су долазили искључиво на основу радне дозволе да раде у друге земље Европе, а који су третирани као страни радници, прогресивно дошло до ситуације када исти радник постаје једнако третиран као и радник из земље у коју се сели, а захваљујући процесу интеграције његове националне земље са другим земљама Европе.

У савременој ЕУ, концепт мобилности се користи као појам који описује промјену резидентности из једне земље чланице ЕУ у другу чланицу ЕУ, док појам миграција подразумијева кретање становника између ЕУ и трећих земаља, односно земаља које нису чланице ЕУ. У овом раду, оба термина, и миграција и мобилност су коришћени као појмови који приказују промјену резидентности држављана ЕУ, радно способних (узраста од 15 до 64 године), између држава чланица ЕУ.

Да би се боље приказао утицај глобалне економске и финансијске кризе из 2008. године на мобилност радне снаге у Европској унији, те како би се боље сагледао утицај веће мобилности радне снаге на даљу перспективу раста и развоја Европске уније и евра, потребно је анализирати историјат мобилности радне снаге унутар Европске уније.

Мобилност унутар Европе има дугу традицију. Рани таласи миграција⁶⁵ нису били карактеристика мобилности радне снаге у потрази за послом и бољим пословним могућностима, него реакције становништва на револуције, грађанске ратове и смјене власти које су доводиле до тешких егзистенцијаних проблема становништва.

Послије II свјетског рата, миграције у Европи одвијале су се кроз четири фазе:⁶⁶

1. Период од 1945. до раних 60 - тих година XX вијека,
2. Период од 1955. до 1973. године који карактеришу миграције ка Сјеверу Европе,

дугорочно кретање становништва преко међународних граница, а како се и појам граница мијењао кроз историју, мијењао се и појам интерних и екстерних миграција.

⁶⁵ Први талас миграција је познат као период сеоба прије свега Гремана на Запад и Југ од 400. до 800. године, а други талас миграција крајем XIX и почетком XX вијека у вријеме стварања европских националних држава. (Bade, Klaus J. (2003). *Migration in European History*. Malden, MA: Blackwell Pub).

⁶⁶ Zimmermann, Klaus. (1994). „*European Migration: Push and Pull*“. Proceedings volume of the World Bank Annual Conference on Development Economics.

3. Период од 1973. до 1988. године (период ограничене миграције) и
4. Период после 1988. године (рушење социјализма и миграције у смјеру Исток - Запад).

У првој фази миграција, у вријеме обнове од ратних разарања и вријеме деколонизације, број људи који је мигрирао у Европи је процијењен на 20 милиона. Велика Британија, Француска и Белгија биле су дестинације за прилив радне снаге из бивших прекоатлантских територија, као и за поврат миграната из европских колонија. Док је Други свјетски рат довео до привременог обустављања кретања радне снаге, одмах након окончања ратних дешавања, европске земље су наставиле предратну праксу запошљавања радника из других земаља. Тако је Белгија, да би задовољила тражњу на тржишту рада посебно у области тешке индустрије, прије Другог свјетског рата запошљавала око 200.000 радника из Пољске и Италије⁶⁷, да би исти билатерални аранжмани запошљавања обновљени након завршетка рата, па су закључени и нови споразуми са другим земљама попут Грчке и Шпаније.

Од 1955. године до 1973. године, миграције радне снаге биле су у значајном обиму, посебно у смјеру од југа према сјеверу Европе. Недостатак радне снаге је већ у педесетим годинама XX вијека довео је до повећања отворености европских земаља по питању кретања радне снаге. Неке земље су проводиле активну политику запошљавања у циљу привлачења радне снаге из иностранства, као што је случај у Њемачкој која је успоставила систем за угошћавање радника и запошљавање радика из Италије, Шпаније, Грчке, Португала и бивше Југославије. Тако се и радна снага са сјевера Италије селила у Швицарску, а Португалци и Шпанци у Француску. С друге стране, био је значајан број и имиграната у Европу, посебно у Њемачку и Француску, чији токови миграција су се подударали са пословним циклусима и у великој мјери су допринијели привредном расту Европе после II свјетског рата.

У другој фази миграција која је карактерисала историју мобилности радне снаге Европе у периоду од 1955. до 1973. године, може се већ говорити о мобилности унутар

⁶⁷Petrociv, Milica. (2012). „Belgium: A Country of Permanent Immigration”. Migration Policy Institute. <http://www.migrationpolicy.org/article/belgium-country-permanentimmigration>.

европске регионалне интеграције, Европске економске заједнице (ЕЕЗ)⁶⁸. Послије успостављања Европске економске заједнице 1957. године потписивањем Уговора из Рима, трговина је брзо расла унутар ЕЕЗ, док је истовремено била уочљива ограничена мобилност радне снаге. Разлог ограничене мобилности радне снаге је прије свега одређеност земаља чланица ЕЕЗ да користе протекционистички приступ националних тржишта рада, радије него да се промовише мобилност унутар ЕЕЗ. Јака иницијатива за мигрирањем постојала је само у правцу ка богатијим земаљама на сјеверу Европе од стране резидената из сиромашнијих дијелова Европе, тачније са Југа Европе. У периоду од 1955. године до 1973. године, процијењено је да је Грчку напустило око 10% становништва, док је иселјавање радне снаге из Португала од 1950. године износило око 12% становништва. Од шездесетих до седамдесетих година XX вијека, у просјеку стотину хиљада радника из ЕЕЗ је тражило запослење у Француској и Њемачкој. Управо је у том периоду и у те двије европске земље највећи број иселјеника из Шпаније запослен. Шездесетих година XX вијека, сјеверозападне земље ЕЕЗ су биле у успону, док су јужне земље Европе стагнирале. Док се Њемачка суочавала са мањком радне снаге у одређеним привредним секторима, радна снага у Шпанији је биљежила и данас биљежи високе стопе незапослености, а мали број радно способног становништва се надао да ће пронаћи запослење у кратком временском периоду.

Слобода кретања је у савременој регионалној европској заједници (Европској унији) једна од четири основне слободе⁶⁹ на којима почива Европска унија. У годинама након ступања на снагу Уговора из Рима, Савјет министара (Савјет) је почео да објављује прописе којима се управљало слободом кретања. Потребно је узети у обзир да је Уговор из Рима 1957. године о оснивању Европске економске заједнице обухватао шест земаља оснивача европске регионалне интеграције, те је реглатива Савјета којом се обезбјеђује мобилност имала ограничен утицај на кретање становништва и радне снаге унутар интеграције. Тадашња регулатива је омогућила слободу радне снаге из Италије да ради у Белгији, Њемачкој и Француској, док

⁶⁸ Државе оснивачи ЕЕЗ су Њемачка, Француска, Италија, Белгија, Холандија и Луксембург. (Опширније у 2. поглављу под називом „Хронологија интеграције Европе“).

⁶⁹ Успостављање јединственог тржишта Европске заједнице 1993. године, подразумева четири слободе: слободу кретања људи, роба, услуга и капитала.

радници из осталих земаља попут Шпаније, Португала и Грчке нису имали могућност насељавања њихове радне снаге у западне земље без контрола и ограничења.

У првим данима од основања Европске економске заједнице, Њемачка и Француска су страховале од неконтролисаног прилива становништва из мање развијеније Италије због недостатка било каквих ограничења на мобилност радне снаге. Првобитна регулатива је усвојена с намјером да обезбиједи приоритет у запошљавању домаћој радној снази, те је подразумијевала и увођење мјера протекционизма. Иако незапосленост готово да није ни постојала у Њемачкој и Француској, те двије земље су биле у страху од прилива радника из Италије, као земље са ниским надницама. Тек са регулативом Савјета из 1968. године учињен је напредак на пољу мобилности, од када је омогућен једнак третман радне снаге из свих шест земаља чланица, те је изједначен третман слободе кретања становништва и слободе кретања радне снаге унутар европске регионалне интеграције. Савјет је 1971. године усвојио први закон о преносивости законских права на социјалну заштиту за радну снагу која је мигрирала у другу земљу чланицу ЕЕЗ. Тим законом је осигуран једнак третман за раднике који су мигрирали у другу земљу чланицу у односу на раднике који су држављани те земље.

У трећој фази миграција, односно у периоду од 1974. године до 1988. године, мобилност радне снаге је готово обустављена због појачаних социјалних тензија и страха од рецесије послије првог нафтог шока 1973/1974. године. Дошло је до обустављања запошљавања радне снаге из иностранства.

Економске кризе проузоковане нафтним шоком ограничиле су шансе за запошљавање у већини земаља и умањиле могућност запошљавања за раднике који су запослење тражили у иностранству. Када су Данска, Ирска и Велика Британија 1973. године постале пуноправне чланице ЕЕЗ, мобилност радне снаге није била значајна тема у процесу проширења. Мјерено БДП по глави становника, Велика Британија и Данска су биле просјечно богатије земље у односу на земље осниваче ЕЕЗ, а Ирска је била релативно мала земља, те није изазвала страх од масовне миграције сиромашних и незапослених из Ирске у остале земље чланице. С обзиром да је 1970-их година услиједио раст незапослености под утицајем економске кризе услед нафтог шока,

одлучено је да се уведе транзициони период за потенцијалне земље чланице да би се заштитило тржиште рада постојећих земаља чланица. У даљњем процесу проширења и приступању нових, прије свега јужних европских земаља ЕЕЗ, уведен је транзициони период од шест или седам година до увођења потпуне слободе кретања радника, односно кретања радника без икаквих ограничења унутар Заједнице. Са транзиционим периодом до потпуне либерализације тржишта рада унутар Европске економске заједнице приступиле су Грчка 1981. године, Шпанија и Португал 1986. године. Грчкој је омогућена пуна мобилност радне снаге након шест година од године када је приступила ЕЕЗ, док је радној снази из Шпаније и Португала омогућена пуна слобода кретања седам година након приступања Заједници. У процесу проширења 1995. године за нове земље чланице, Аустрију, Финску и Шведску, није увођен транзициони период.

Упркос укидању ограничења на слободу кретања радне снаге између земаља чланица, мобилност рада ЕЕЗ је била скромна и у другој и у трећој фази миграција, када је око 3% укупне радне снаге на тржишту рада ЕЕЗ промијенило пребивалиште у другу земљу чланицу Заједнице. Управо због ниске мобилности радне снаге унутар Заједнице, питање мобилности радне снаге је поново постало актуелно. Мобилност радне снаге је добијала на значају како се Европа припремала за регионалну интеграцију већег степена интегрисаности, односно у вријеме креирања валутне уније. У вријеме оснивања европске валутне уније, ниска мобилност радне снаге је утврђена као највећа баријера успјешном функционисању валутне уније на простору Европе. Савјет ЕУ је уочио да је било потребно спроводити даље акције у циљу повећања мобилности радне снаге, те је 1992. године усвојена Регулатива бр. 2434/92⁷⁰. У усвојеној регулативи захтијевана је већа размјена радне снаге у циљу што веће транспарентности тржишта и информација са тржишта рада. Основан је и Европски сервис за мобилност при запошљавању (енгл. *EURES - the European Employment*

⁷⁰ EEC. (1992). Council Regulation No 2434/92 of 27 July 1992 amending Part II of Regulation (EEC) No 1612/68 on freedom of movement for workers within the Community. Official Journal of the European Communities.

Services) који подразумева размјену информација о упражњеним радним мјестима и пословним могућностима унутар Европске уније (ЕУ)⁷¹.

У четвртој фази европских миграција, после распада Совјетског савеза и проширења Европске уније на Исток која су потом услиједила, дошло је до повећања миграција из Центра и Истока Европе ка старијим земљама чланицама Европске уније на Западу. Ови токови миграција радне снаге су допринијели повећању миграционих токова према земљама ЕУ и унутар земаља ЕУ у периоду после 1988. године. Док је мобилност унутар ЕУ остала на ниском нивоу између старих земаља чланица, процес проширења ЕУ на Исток је био праћен значајним повећањем мобилности унутар ЕУ, што је последица миграција радне снаге из нових земаља чланица са Истока ка старим чланицама на Западу.

Слободно кретање радне снаге гарантовано је Чланом 45 Уговора о функционисању Европске уније⁷². То подразумева да држављанин ЕУ има право да тражи посао у другој држави чланици, може радити у другој држави чланици без посебних одобрења, а такође може и промијенити пребивалиште у земљу гдје ради. Држављани земаља чланица ЕУ имају могућност да уживају једнак третман као држављани друге чланице. Слобода кретања радне снаге омогућена је и државама чланицама Европске економског простора, односно Ирске, Лихтенштајну и Норвешкој.

Више од двадесет година Европска унија је определијелена на активно промовисање и унапређење мобилности радне снаге унутар ЕУ и успостављању правног оквира који гарантује слободу кретања радне снаге. Упркос томе што је гарантована слобода у кретању радне снаге унутар ЕУ, мали дио држављана чланица ЕУ користи то право.

⁷¹ Потписивањем Уговора из Мастрихта 1992. године, Европска економска заједница је промијенила назив у Европска унија.

⁷²Official Journal of the European Union. (2016). *The Treaty on the functioning of the European Union*. Преузето са: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2016.202.01.0001.01.HRV.

4.3.2. Мобилност радне снаге унутар Европске уније прије кризе

Док су током 50-тих и 60-тих година радници углавном из Италије, Шпаније и Португала мигрирали у централне европске земље, миграциони токови у наредним деценијама показали су другачије токове. Од седамдесетих и осамдесетих година прошлог вијека, Италија, Шпанија, Португал, Грчка и Ирска еволуирале су из традиционалних земаља емиграција у земље дестинације за мигранте. Такво кретање је последица њиховог динамичног економског развоја у посљедњих неколико деценија, који је значајно убрзан у годинама од успостављања монетарне уније и придруживања тих земаља еврозони. Током периода стварања Европске монетарне уније, периферне земље евра оствариле су значајну корист од повољних каматних стопа и прилива капитала. Привредни бум, који је великим дијелом подстакнут растом сектора попут грађевинске индустрије, сектора услуга и туризма са великом потражњом за нискоквалификованом радном снагом, привукао је велике токове миграција. Током овог периода, Шпанија је била привлачна за мигранте из ЕУ. Између 2000. и 2007. године просјечно око 730.000 становника се доселило у Шпанију, од којих је трећина из земаља чланица ЕУ. Ирска је забиљежила први пут након неколико деценија позитиван миграциони баланс, односно нето имиграције, 1995. године. У односу на укупну популацију, удио миграната у Ирској је порастао са 3,2% у 2000. години на 12,5% у 2008. години.

Главни покретач мобилности радне снаге између земаља чланица ЕУ је почетком XXI вијека био неуједначен ниво, односно јаз нивоа надница између старих земаља чланица ЕУ (ЕУ 15)⁷³ и нових земаља чланица ЕУ са Истока које су приступиле ЕУ 2004. и 2007. године (ЕУ 8⁷⁴ и ЕУ 2⁷⁵). Одлив радне снаге из нових чланица ЕУ са истока Европе је био значајан у периоду од 2004. године до 2008. године. Из Пољске и Латвије више од 0,5% популације се селило у ЕУ 15 сваке године

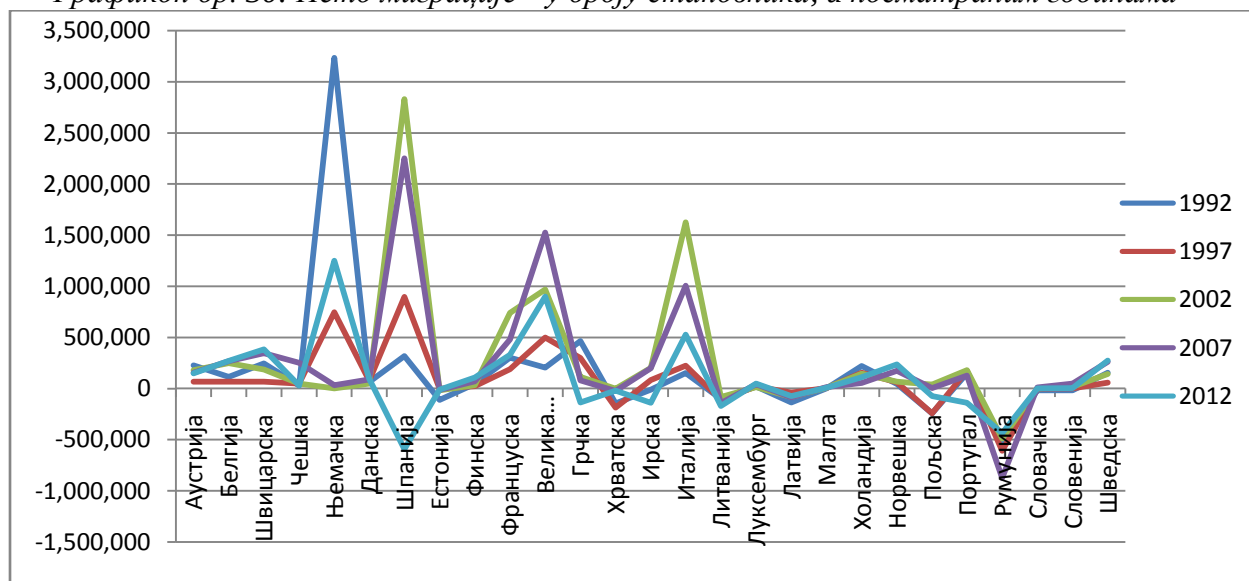
⁷³ ЕУ 15 се односи на 15 држава чланица које су формирале ЕУ прије проширења 2004. године: Аустрија (АТ), Белгија (БЕ), Данска, (ДК), Финска (ФИ), Француска (FR), Њемачка (DE), Грчка (EL), Италија (IT), Ирска (IE), Луксембург (LU), Холандија (NL), Португал (PT), Шпанија (ES), Шведска (SE) и Велика Британија (GB).

⁷⁴ ЕУ 8 се односи на 8 централних и источних европских земаља, односно на земље које су се придружиле ЕУ у мају 2004. године: Кипар (CY), Чешка (CZ), Естонија (EE), Мађарска (HU), Летонија (LV), Литванија (LT), Малта (MT), Пољска (PL), Словачка (SK) и Словенија (SI), тј. земље ЕУ 10 осим Малте и Кипра.

⁷⁵ ЕУ 2 се односи на земље који су се ЕУ придружиле 2007. године: Бугарска (BG) и Румунија (RO).

од придружења ЕУ до избијања глобалне економске кризе. Радна снага из источних земаља чланица је имала различите преференције у погледу државе дестинације, при чему су најпопуларније државе дестинације за Румуне биле Италија и Шпанија, а за Пољаке Њемачка и Велика Британија.

Графикон бр. 30: Нето миграције⁷⁶ у броју становника, и посматраним годинама

Извор: World Bank. Преузето са:

http://data.worldbank.org/indicator/SM.POP.NETM?end=2012&locations=BE-AU&name_desc=false&start=2002.

На претходном графикону приказане су нето миграције у земље ЕУ. На основу нето миграција у посматраним годинама, може се примијетити да су највеће нето миграције забиљежене у Њемачкој, Шпанији, Великој Британији и Италији, што значи да су ове чланице ЕУ биле главне дестинације за мигранте у предкризном периоду. Земља са највећим одливом у односу на прилив становништва је Румунија, током свих посматраних година.

Када се посматра мобилност радне снаге међу старим земљама чланицама ЕУ (ЕУ 15), стопа мобилности је била занемарива - свега 0,1% држављана из земаља ЕУ 15 се годишње селило у другу земљу ЕУ, што је логично када се узме у обзир да разлика у надницама између земаља ЕУ 15 није значајна толико да би подстакла већи број радне снаге на миграције. Такође, стопе незапослености земља ЕУ 15 су биле

⁷⁶ Нето миграција представља разлику између броја становника који су се доселили у одређену државу (број имиграната) и броја становника који су се иселили из исте државе (број емиграната).

ниске у предкризном периоду и на прилично уједначеном нивоу, што је довело до тога да је изостао још један од подстицаја за миграције радне снаге у друге земље ЕУ.

Растући значај мобилности радне снаге је био наглашен у вријеме стварања еврозоне. У Делоровом извјештају из 1989. године⁷⁷ наглашено је да монетарна унија захтијева капацитете за апсорпцију шокова, што је подразумијевало повећање мобилности радне снаге да би се изједначиле неподударности, односно да би се смањила дивергенција међу чланицама. Међутим, од увођења евра 2002. године до избијања глобалне економске кризе 2008. године, мобилност унутар ЕУ је и даље ниска између чланица ЕУ, посебно у односу на мобилност радне снаге у Сједињеним Америчким Државама (САД) или у Аустралији. У односу на мобилност између земаља САД, гдје на сваких 1.000 становника, њих 25 се одселило у другу земљу САД годишње, мобилност радне снаге унутар ЕУ 15 је значајно нижа.⁷⁸ У годинама на почетку XXI вијека, просјечно је на сваких 1.000 становника ЕУ 15, сваке године по један становник се одселио у другу земљу унутар ЕУ.

Све до избијања глобалне економске кризе, миграције унутар ЕУ су се одвијале већином у смјеру Исток - Запад Европе. Укупни миграциони токови између држава чланица ЕУ су били у незнатном обиму, и апсолутно, у броју радника који су се иселили, и релативно, као радна снага која се иселила у односу на укупан број становника националне државе.⁷⁹ У предкризном периоду, већина земаља чланица ЕУ је биљежила привредни раст, те је у истом периоду евидентан и повратак радне снаге у своје матичне земље ЕУ, а која је претходно емигрирала у иностранство, што је такође утицало на то да миграције између земаља чланица нису биле у значајнијем обиму на почеку XXI вијека.

⁷⁷ Delors, Jacques. (1989). *Report on economic and monetary union in the European Community*.

⁷⁸ OECD. (2012). *OECD Economic Surveys: European Union 2012*. OECD Publishing.

⁷⁹ European Commission.

Табела бр. 22: Прилив и одлив миграната према земљама чланицама ЕУ, у 2008. и 2012. години

	Година	Укупан број становника	Прилив / 1000 становника	Укупан прилив миграната	Прилив ЕУ миграната	Укупан одлив	Нето миграција
Аустрија	2008	8,318,592	13.2	109,713	55,266	85,063	24,650
	2012	8,408,121	16.7	140,358	76,388	96,561	43,747
Бугарска	2008	7,518,002	0.2	1,236	-	2,112	-876
	2012	7,327,224	1.9	14,103	-	16,615	-2,512
Хрватска	2008	4,311,967	3.4	14,541	536	7,488	7,053
	2012	4,275,984	2.1	8,959	1,342	12,877	-3,918
Кипар	2008	776,333	27.1	21,060	-	4,474	16,586
	2012	839,751	27.4	23,037	13,136	4,895	18,142
Чешка	2008	10,343,422	7.5	77,817	17,195	6,027	71,790
	2012	10,505,445	2.9	30,298	9,657	20,005	10,293
Данска	2008	5,475,791	12.9	70,462	25,466	40,604	29,858
	2012	5,580,516	12.5	70,033	26,322	43,920	26,113
Естонија	2008	1,338,440	2.7	3,671	2,191	4,406	-735
	2012	1,325,217	2.0	2,639	1,059	6,321	-3,682
Финска	2008	5,300,484	5.5	29,114	13,897	13,657	15,457
	2012	5,401,267	5.8	31,278	16,340	13,845	17,433
Њемачка	2008	82,217,837	8.3	682,146	339,264	737,889	-55,743
	2012	81,843,743	13.2	1,080,936	638,378	711,911	368,945
Мађарска	2008	10,045,401	17.4	174,697	-	-	-
	2012	9,931,925	14.4	143,361	-	-	-
Ирска	2008	4,457,765	25.5	113,500	71,100	49,200	64,300
	2012	4,582,707	11.5	52,772	19,800	87,100	-34,400
Италија	2008	58,652,875	8.4	494,394	198,092	61,671	432,723
	2012	59,394,207	5.9	350,305	104,078	106,216	244,089
Летонија	2008	2,191,810	2.1	4,678	2,955	27,045	-22,367
	2012	2,044,813	6.5	13,303	7,305	25,163	-11,860
Литванија	2008	3,212,605	2.9	9,297	-	25,750	-16,453
	2012	3,003,641	6.6	19,843	-	41,100	-21,257
Луксембург	2008	483,799	36.7	17,758	-	10,058	7,700
	2012	524,853	39.0	20,478	-	10,442	10,036
Малта	2008	410,926	17.6	7,230	3,955	7,389	-159
	2012	414,027	19.8	8,201	6,266	5,954	2,247
Холандија	2008	16,405,399	8.7	143,516	54,043	117,779	25,737
	2012	16,655,799	9.8	162,962	66,298	133,194	29,768
Норвешка	2008	4,737,171	14.1	66,961	-	23,615	43,346
	2012	4,985,870	15.8	78,570	-	31,227	47,343

	Година	Укупан број становника	Прилив / 1000 становника	Укупан прилив миграната	Прилив ЕУ миграната	Укупан одлив	Нето миграција
Пољска	2008	38,115,641	0.4	15,275	10,840	30,140	-14,865
	2012	38,538,447	0.4	14,583	10,423	21,200	-6,617
Португал	2008	10,553,339	7.3	76,639	-	-	-
	2012	10,542,398	3.7	38,537	-	-	-
Румунија	2008	20,635,460	0.5	10,030	2,561	8,739	1,291
	2012	20,199,059	0.8	15,538	1,637	18,307	-2,769
Словачка	2008	5,376,064	3.3	17,820	9,873	4,857	12,963
	2012	5,404,322	1.0	5,419	2,418	2,003	3,416
Словенија	2008	2,010,269	15.3	30,693	-	13,109	18,584
	2012	2,055,496	7.3	15,022	-	14,378	644
Шпанија	2008	45,668,939	13.1	599,074	159,045	288,432	310,641
	2012	46,818,219	6.5	304,054	94,487	446,606	-142,552
Шведска	2008	9,182,927	11.0	101,171	28,624	45,294	55,877
	2012	9,482,855	10.9	103,059	24,791	51,747	51,312
Велика Британија	2008	61,571,647	9.6	590,000	198,000	427,000	163,000
	2012	63,495,303	7.8	498,000	155,000	321,000	177,000

Извор: Eurostat и националне статистике.

На основу података у претходној табели, може се уочити које су земље чланице ЕУ биле главне дестинације у 2008. години (Њемачка, Велика Британија, Шпанија, Италија). Према броју миграната у односу на 1.000 становника, највећи прилив у 2008. години је забиљежен у државама са релативно мањим бројем становника: Луксембург са 36,7 имиграната на 1.000 становника и Кипар 27,1 имигрант на 1.000 становника.

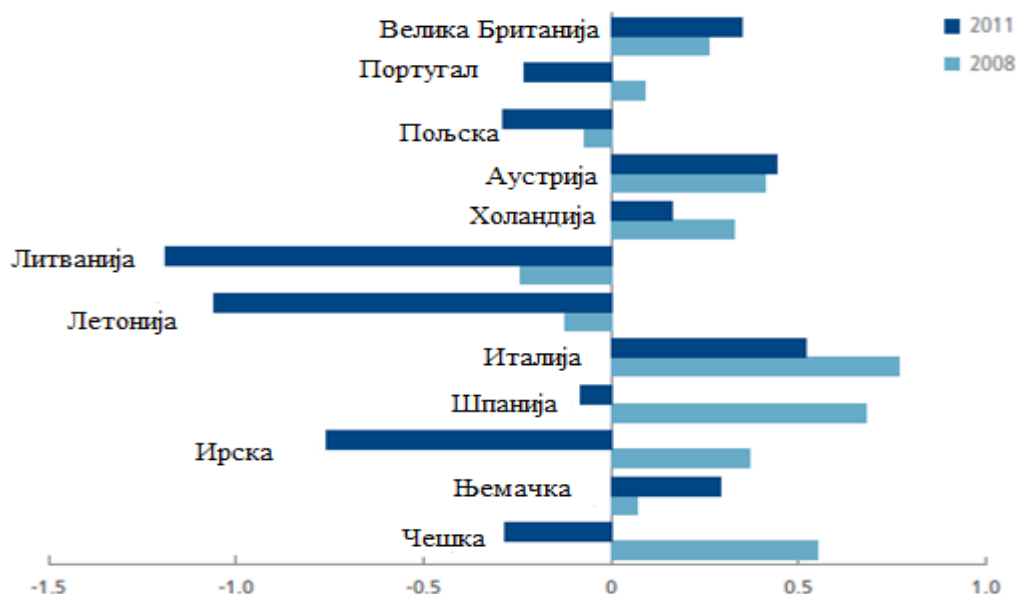
4.3.3. Мобилност радне снаге током кризе

Глобална економска криза из 2008. године је имала интензиван утицај на миграционе токове у, из и унутар држава чланица Европске уније, те на обим и динамику миграционих токова између чланица ЕУ.

Велике разлике у стањима на националним тржиштима рада у различитим чланицама ЕУ довеле су до значајних разлика у миграционим кретањима у оквиру Европске уније од 2008. године, године када се глобална економска криза проширила на Европску унију. Неке државе чланице ЕУ које су биле државе домаћини прије кризе

са позитивном стопом нето миграције, су постале државе са негативном стопом нето миграције после настанка кризе и обрнуто.

Графикон бр. 31: Нето миграције за одређене чланице ЕУ у 2008. и 2011. години, као % популације

Извор: Eurostat.

Тако су Португал, Шпанија и Чешка, од земаља са негативним нето миграцијама радне снаге (односно већим приливом од одлива радника) у години прије кризе, под утицајем кризе суочене са нето одливом радника. За земље ЕУ које су прије кризе билежиле негативне нето миграције, попут Литваније и Летоније, криза је још више погоршала ситуацију.

У Ирској је губитак становништва проузрокован миграцијом у износу од 4% у просјеку у периоду између 2008. и 2013. године, у односу на повећање становништва у износу од 13% у претходном периоду између 2000. и 2007. године. У Грчкој је стопа нето миграције износила -4% у периоду 2008 -2013. године, док је била +3% у периоду 2000 - 2007. године. Такође, у Португалу је после кризе нето стопа миграција износила -1% у периоду 2008 - 2013, док је +3% била у периоду 2000 - 2007. године. У Италији се стопа нето миграције повећала са 4% у периоду 2000 – 2007. на 7 % у периоду 2008 - 2013. године, а за то је дјелимично заслужно нагло повећање прилива азиланата.

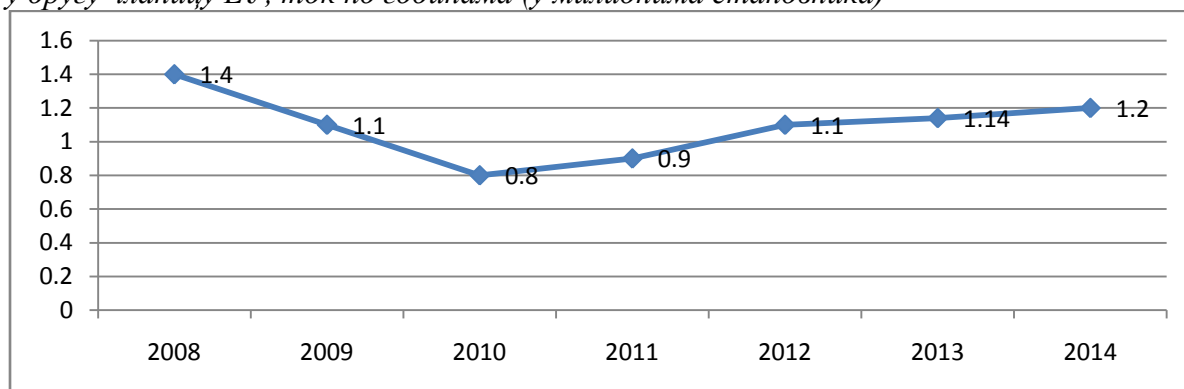
Незапосленост на националним тржиштима рада значајно утиче на одлуке радника везане за кретање ка другим чланицама ЕУ. Повећање релативне стопе незапослености је праћено смањењем стопе нето миграције, што подразумева повећање одлива и/или смањење прилива. Ово је био случај у државама које су биле најтеже погођене кризом, и до нето одлива миграната је дошло у Грчкој (од 2008. године), Ирској (од 2009. године), Португалији (од 2011. године) и Кипру (од 2012. године). Насупрот томе, дошло је до повећања удјела нето прилива миграната као процента становништва у одређеним државама где се стопа незапослености релативно смањила у односу на остале чланице, као што су Њемачка, Аустрија и Луксембург.

Глобална економска криза погоршала је неравнотеже на тржиштима рада у ЕУ. Показатељи незапослености у земљама на периферији ЕУ (тзв. ПИГС земље⁸⁰) забиљежили су рекордне нивое, док остале земље евра нису у стању да задовоље своје потребе за квалификованим радницима. Већа мобилност радне снаге могла би дјеловати као противтежа за смањење незапослености у појединим чланицама и ублажавање недостатка радне снаге у другим државама чланицама ЕУ. Иако је глобална криза из 2008. године погодила свако тржиште рада, утицај на поједине привреде држава чланица ЕУ и њихова национална тржишта рада је показала да је период прогресије, који је био евидентан у годинама прије глобалне економске кризе, био заснован на нестабилним основама. Тако је у Шпанији послје раста БДП по стопи од око 4% неколико година прије избијања кризе, привредна активност забиљежила пад од 3,6% у 2009. години. Као посљедица оваквих привредних кретања, тржиште рада Шпаније је доживјело колапс и забиљежило повећање стопе незапослености која је достигла ниво око 25% у 2014. години, а што је далеко изнад просјечне стопе незапослености на нивоу ЕУ (око 10%). Стопа незапослености у Грчкој и Шпанији је у 2012. години прешла ниво од 25% радне снаге. Раст стопе незапослености не може бити довољан фактор подстицања мобилности (тзв. *push factor*) ако се незапосленост сматра као привремена, међутим, проблем незапослености је постао дугогодишњи проблем појединих чланица ЕУ, те се, и према прогнозама ММФ-а, очекује тек постепено смањење незапослености у Грчкој и Шпанији у наредним годинама.

⁸⁰ Акроним ПИГС означава земље на југу Европе: Португал, Италију, Грчку и Кипар.

Глобална економска криза утицала је како на обим, тако и на динамику миграција радне снаге унутар ЕУ. Под утицајем кризе *дошло је до промјена у стању и токовима мобилне радне снаге ЕУ.*⁸¹

Графикон бр. 32: Мобилност радне снаге унутар ЕУ, број радника који су се преселили у другу чланицу ЕУ, ток по годинама (у милионима становника)

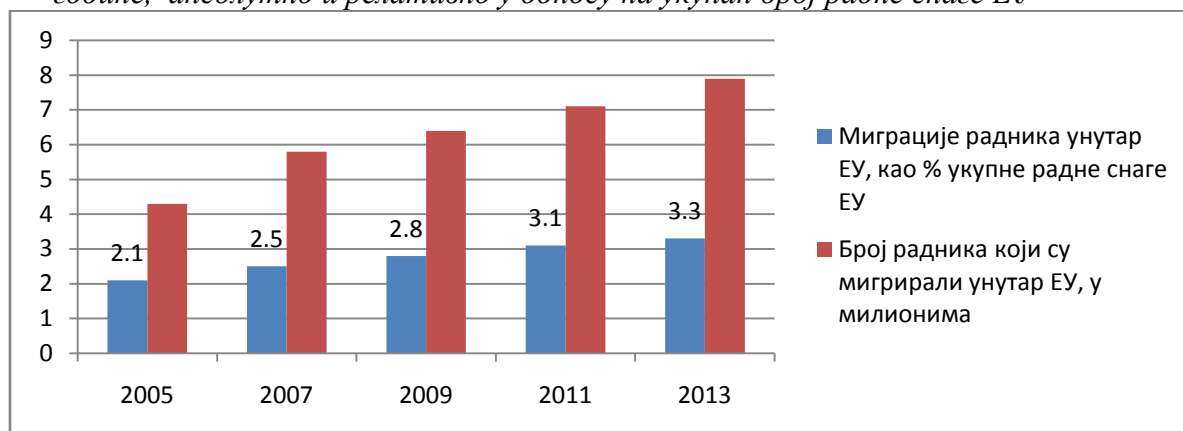

Извор: European Commission, графички приказ аутора.

На основу претходног графикона који показује број радника који је мигрирао у другу земљу чланицу ЕУ у анализраним годинама (токови радне снаге, *eng. flow*), најмањи прилив у броју миграната у 2010. години у односу на претходне године што је највећим дијелом посљедица кризе. Након пада броја радника који су се преселили у другу државу чланицу ЕУ, од 2010. године до данас, присутан је тренд благог повећања мобилности радне снаге између држава чланица ЕУ. У 2013. години 1,1 милион радника из ЕУ 28 се преселио у другу државу чланицу ЕУ, што је мали пораст у односу на број мобилних радника у току 2012. години. У 2014. години, забиљежено је да се 1,2 милиона радника из земаља чланица ЕУ преселило у другу земљу ЕУ различиту од земље рођења, односно 0,6% укупне запослених у ЕУ.

⁸¹ Потребно је разликовати *токове миграција радне снаге* (*eng. flow*) који представљају број радника из ЕУ који су у току посматране године промијенили државу становања и рада, и *стокове, број радника* који су мигрирали у другу чланицу ЕУ који представљају укупан број миграната на одређени дан.

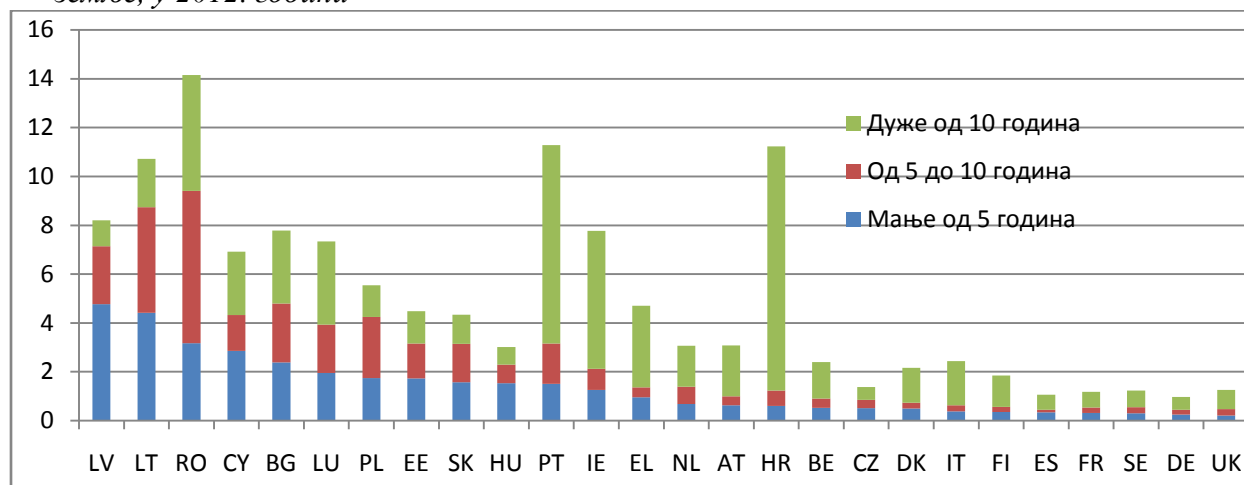
Графикон бр. 33: Миграције радне снаге унутар ЕУ, у периоду од 2005. до 2013. године, апсолутно и релативно у односу на укупан број радне снаге ЕУ

Извор: European Commission, графички приказ аутора.

На претходном графикону приказан је укупан број миграната ЕУ (стање по годинама, *stock*), на којем се може уочити благи тренд повећања мобилности радне снаге између чланица ЕУ. Укупан број радника који је мигрирао у другу земљу чланицу ЕУ се повећао са 4,7 милиона у 2005. години, на 8 милиона у 2013. години. Када посматрамо релативно, број радника који живи у другој земљи чланици ЕУ у односу на укупну радну снагу ЕУ, забиљежен је пораст са 2,1% на 3,3% од укупне радне снаге ЕУ. Међутим, када се посматра годишња стопа раста мобилности између земаља чланица ЕУ, уочава се спор напредак на подручју мобилности. Стопа раста мобилности у 2012. у односу на 2011. годину је износила свега 0,2% укупне популације ЕУ.

Графикон бр. 34: Стопа мобилности радне снаге по земљи чланици ЕУ, по годинама боравка у другој ЕУ земљи чланици, као проценат од укупне радне снаге посматране земље, у 2012. години

Извор: Eurostat, графички приказ аутора.

На претходном графикону приказане су стопе мобилности радне снаге (односно популације узраста од 15 до 64 године старости) по годинама боравка у другој ЕУ чланици, као проценат од укупне радне снаге посматране земље у 2012. години. Може се уочити да Румунија, Португал и Литванија, са стопом мобилности изнад 10%, имају највиши број радне снаге који живи у другој земљи чланици ЕУ. Стопа мобилности у Бугарској, Ирској, Летонији и Луксембургу је око 8%. Евидентне су значајније разлике по периоду задржавања у другој земљи чланици ЕУ. Земље које имају најмањи број радне снаге који живи у другој земљи чланици у односу на њихову укупну радну снагу су Велика Британија, Шведска, Француска, са око 1%.

Табела бр. 23: Структура домаћих и страних радника ЕУ, према годинама старости и нивоу образовања у 2011. години

	Домаћи радници	Страни радници из ЕУ 15	Страни радници из ЕУ 12	Страни радници изван ЕУ	УКУПНО
Старосне групе					
15-24	9	5	10	6	9
25-34	24	22	43	27	24
35-44	28	31	28	31	28
45-64	40	42	19	35	39
Ниво образовања					
Низак	22	26	22	33	23
Средњи	48	33	53	35	47
Висок	30	41	24	32	30

Извор: Eurostat.

На основу података у претходној табели, може се уочити да су *мигранти у просјеку млађи од домаће радне снаге* у земљи у којој живе. На примјер, 53% стране радне снаге из ЕУ 12 је испод 35 година старости у 2011. години у односу на 33% националне радне снаге. У периоду после кризе, *образовни профил мобилних радника унутар ЕУ се промијенио*. У 2008. години, 27% радне снаге ЕУ је завршило образовање на трећем нивоу. Ова бројка се повећала на 41% у 2011. години, дјелимично у складу са промјенама у тражњи за радом, укључујући и оштро смањење потражње у секторима као што су грађевинарство, а у којима се запошљавају мигранти средњег стручног нивоа образовања, а дјелимично као резултат генералног унапређења образовања.

Од самог почетка глобалне економске кризе 2008. године, **миграције у смјеру Исток - Запад су се смањивале**. Како је глобална економска криза ширила негативне ефекте на тржишта рада, тако су се смањивале прилике за запослење у развијенијим земљама чланицама и број миграната од Истока према Западу ЕУ се смањивао. Велика разлика у миграцијама у смјеру Исток – Запад у годинама прије и после кризе може се дјелимично приписати и изразито високим нивоима мобилности у периоду после приступања источноевропских земаља ЕУ.

С друге стране, глобална економска криза имала **довела је до повећања миграције радне снаге у смјеру Југ - Сјевер**, прије свега због неуједначених посљедица кризе на земље чланице ЕУ. Иако се у почетној фази привредна криза ширила у развијенијим земљама ЕУ, а потом и у остале земље ЕУ, њене посљедице нису једнако погодили све земље чланице. Неуједначен утицај глобалне економске кризе примјетан је у стопама незапослености земаља чланица. Док је стопа незапослености остала стабилна или умјерено повећана у чланицама ЕУ на сјеверу ЕУ, чланице ЕУ на југу су претрпјеле драстично повећање незапослености. Осим тога, Земље на Сјеверу Европе, лакше су превазишле негативне посљедице кризе на тржиште рада. У земљама ЕУ на Југу, степен заштите радника је варирао у зависности од тога да ли је радник запослен на одређено вријеме или на неодређено. Висок ниво заштите радника са уговорима о раду на неодређено и висок ниво „рањивости“ радника запослених на одређено вријеме водио је до нестабилности на тржишту рада.

За вријеме експанзије, велики број радника је запошљаван на бази уговора на одређено, те је у вријеме кризе, велики број радника запослених на одређено, остао без посла. Повећање незапослености у земљама на југу ЕУ било је праћено значајним падом у надницама, што је била једна од стратегија јужноевропских земаља да подстакну извоз смањењем трошкова рада. Неизвијесност и несигурност запошљавања изазвана интензивним укидањем радних мјеста, погоршање социјалне заштите и погоршање услова рада, довело је до промјена у очекивањима становништва у погледу запослења у јужним земљама ЕУ. Све то је довело до интензивирања мобилности радне снаге унутар ЕУ у смјеру Југ – Сјевер Европе током кризе.

Графикон бр. 35: Нето миграције за чланице на Југу и сјеверозападне чланице ЕУ, у хиљадама

Извор: European Commission.

На претходном графикону приказано је кретање нето миграција, као разлике између броја прилива и одлива миграната, на Југу Европе, у тзв. ПИГС земљама (Португал, Италија, Грчка и Кипар) и појединим земљама тзв. центром (eng. „core“) ЕУ (Белгија, Њемачка, Велика Британија, Француска и Шведска). Прије избијања кризе, од 2003. до 2008. године, нето миграције на периферији су биле дупло веће у центру ЕУ. Од 2009. године, дошло је до драстичне промјене у нето миграцијама, када се земље на периферији (ПИГС земље) суочавају са нето одливом радника, а земље центра са нето приливом миграната.

До значајног пораста мобилности у смјеру Југ - Сјевер дошло је посебно у периоду од 2011. до 2012. године, када је ниво незапослености на Југу Европе достигао рекордно висок ниво. Подаци о броју (eng. *stock*) и токовима (eng. *flow*) емигриране радне снаге из јужних земаља показују да су главне дестинације за мигранте на југу

Европе биле Велика Британија и Њемачка, што није изненађујуће, када се узме у обзир стање њихових привреда и тржишта рада. С друге стране, мањи значај Француске као земље дестинације, у поређењу са улогом коју је играла деценијама, може бити последица њеног релативно слабог привредног учинка у вријеме кризе. Земље јужне Европе (и Ирска) изгубиле су своју моћ у привлачности за миграционе токове. Иако у случају Италије и Шпаније, миграциони токови из нових држава чланица су настављени, њихов интензитет је значајно нижи у поређењу са периодом прије кризе. С друге стране, Аустрија, Белгија, Данска, Њемачка и Велика Британија представљају кластер земаља у којима је број посткризних мигрантата већи у односу на број који је дошао прије кризе, од 2003. до 2007. године.

Миграционе руте унутар ЕУ које су у смјеру Југ – Сјевер, могу се учинити сличне онима за стране раднике у XX вијеку. Међутим, постоје значајне разлике с обзиром да су се послеријатне миграције дешавале због програма запошљавања који су били покренути од стране земље домаћина, а савремене миграције, за разлику од послеријатних миграција, нису биле подстакнуте и покренуте на позив земаља домаћина (са изузетком Њемачке за поједине професије), с обзиром да су и њихове привреде и тржишта рада патила од последица кризе.

Девет година послерије избијања глобалне економске кризе, разлике тржишта рада између чланица ЕУ су евидентне. Њемачко тржиште рада као највеће тржиште рада у ЕУ, се бори да задовољи потражњу за радницима различитих професија, па је покренуто неколико кампања за привлачење незапослених радника унутар и изван ЕУ. Истовремено, тржиште рада у Шпанији се суочава са виском стопом незапослености од око 25% радне снаге неколико година узастопно. Мобилност радне снаге унутар ЕУ је ниска, мање од 3% држављана ЕУ је мигрирало из једне државе у другу.

4.3.4. Мобилност радне снаге у смјеру Исток - Запад

У токовима кретања радне снаге унутар Европске уније, посебно се истичу два правца: мобилност радне снаге у смјеру Југ – Сјевер Европске уније, који је првенствено подстакнут разликама на тржишту рада и запошљавањем, и мобилност

радне снаге од Истока према Западу, која је подстакнута разликама у дохоцима становништва. Миграције у смјеру Исток – Запад су много већег обима него миграције у смјеру Југ – Сјевер. Иако се може закључити да су два тока кретања радне снаге у незнатној мјери допринијела конвергенцији чланица ЕУ, потребно је сагледати детаљније оба смјера миграција радне снаге да би се добила свеукупна слика о мобилности радне снаге унутар Европске уније.

Када се говори о мобилности радне снаге у смјеру Исток – Запад, говори се прије свега о кретању радне снаге које је било карактеристично за период проширења ЕУ на источне земље Европе. Европска унија је 2004. године проширена са осам нових држава чланица са истока Европе: Пољска, Чешка, Естонија, Литванија, Летонија, Мађарска, Словачка и Словенија (у наставку: ЕУ 8), а осим земаља са истока Европе, ЕУ исте године су се придружиле Кипар и Малта.

Поједине старе земље чланице ЕУ (у наставку: ЕУ 15) примјењивале су рестрикције на слободно кретање радне снаге из нових земаља чланица Источне Европе. За кретање радника са Малте и Кипра, које су исте 2004. године приступиле ЕУ кад и источне европске земље, није било ограничења. Проширења ЕУ која су планирана на Исток, била су предмет дискусије 1998. године, те је планирано да око пет година трају преговори и транзициони период за проширења ЕУ на Исток, али на каснију иницијативу Њемачке, транзициони период траје максимално седам година. Седам година рестрикција на слободно кретање радне снаге из нових земаља чланица ЕУ са Истока Европе, било је подијељено на три фазе.

У првој фази која је трајала двије године, све чланице из ЕУ 15 осим Ирске, Шведске и Велике Британије, наметнуле су прилично строга ограничења или задржале своје постојеће аранжмане за добијање радне дозволе. Неке земље чланице су уводиле прописе којима се ограничавао број радника са Истока који може да имигрира у земље старе чланице ЕУ, у виду квота. С друге стране, неке земље су проводиле различит приступ према мобилности радника са Истока у различитим секторима привреде, некад ограничавајући, а некад подстичући мобилност, зависно од потреба њихових националних тржишта рада. Ограничење мобилности радне снаге уводиле су тада и нове земље чланице ЕУ са Истока: Пољска, Мађарска и Словенија, за раднике из

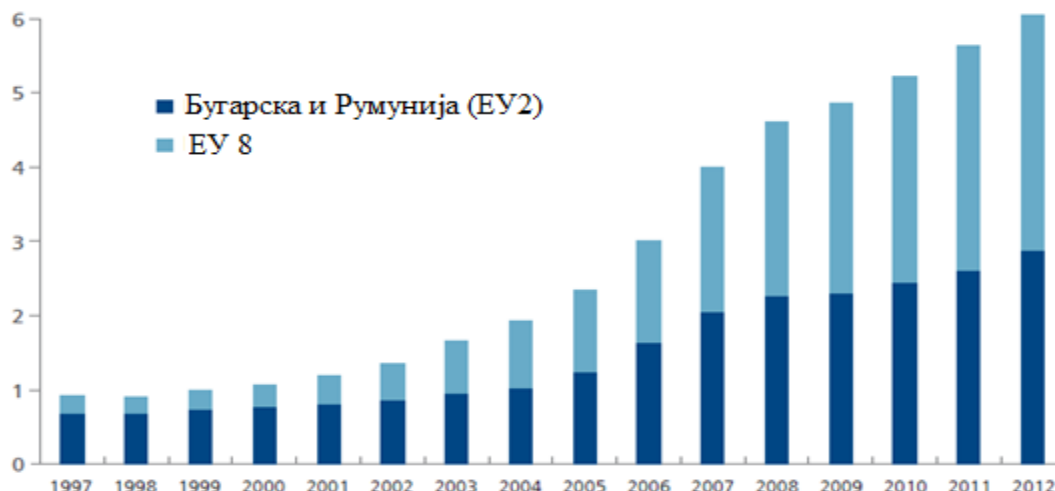
старих земаља чланица ЕУ, као контрамјеру на рестрикције старих чланица ЕУ, а позивајући се на принцип реципроцитета, што је додатно доприносило ниском нивоу мобилности унутар ЕУ.

У другој фази која је трајала три године, до 2006. до 2009. године, Шпанија, Грчка, Португал и Финска су омогућиле приступ тржиштима рада за нове земље чланице са Истока. Остале чланице ЕУ 15 планирале су поједноставити и ублажити ограничења током друге фазе, ако се испуне одређени предуслови. Додатне двије године, односно трећа фаза која би трајала до 2011. године била је дозвољена само у случају да се одређена земља са Истока Европе суочава са тешким нарушавањем националног тржишта рада. Једино су Њемачка и Аустрија задржале ограничења до максимално дозвољених седам година.

У јануару 2007. године, још двије земље Источне Европе постале су пуноправне чланице ЕУ: Бугарска и Румунија (у наставку: ЕУ 2). Проширењем ЕУ на земље са Истока, број становника ЕУ повећао се за 120 милиона. За ове двије нове чланице са Истока примијењен је исти транзициони аранжман, а пуна мобилност радне снаге је омогућена за раднике из нових земаља чланица у 2014. години. Шведска и Финска су једине земље чланице ЕУ 15 које су одмах отвориле своје границе за раднике из нових држава чланица ЕУ, док су неке земље, попут Мађарске и Италије, ограничења у мобилности радне снаге са Истока уводиле само на одређене привредне секторе, а Велика Британија и Ирска онемогућиле приступ радника из нових чланица њиховим националним тржиштима рада.

Мобилност радне снаге у смјеру Исток – Запад је била значајна, иако су постојала поменута ограничења на кретање радне снаге из нових земаља чланица (ЕУ 8 и ЕУ 2) у старе земље чланице ЕУ (ЕУ 15). Ограничење на кретање радне снаге је, у највећем броју случајева, подразумијевало да радници из нових земаља чланица треба да добију дозволу за рад у другој држави чланици ЕУ. Висок привредни раст ЕУ 15 од 2004. године до кризе, велика разлика у надницама, те слаба национална тржишта рада нових земаља чланица (ЕУ 8) била су мотив и подстицајни фактор за значајнији обим кретања радне снаге у смјеру Исток - Запад.

Графикон бр. 36: Број миграната из земаља чланица ЕУ са Истока (ЕУ 8 и ЕУ 2) у старим земаљама чланицама на Западу (ЕУ 15), у милионима

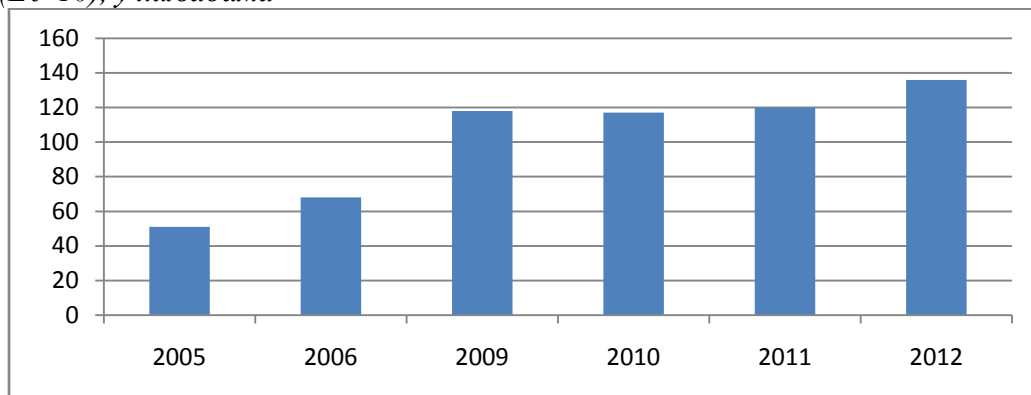

Извор: Eurostat.

Тренд повећања кретања радне снаге у смјеру Исток - Запад је почео од 1999. године. У периоду од 2000. до 2006. године постепено се повећавао обим миграција радне снаге у смјеру Исток – Запад, док се у 2006. и 2007. години може примијетити да је забиљежено највеће повећање кретања радне снаге у смјеру Исток – Запад. Анализом броја радника који су мигрирали у смјеру Исток – Запад, могло би се закључити да ограничења, која су постојала за кретање радне снаге са Истока на Запад, нису утицала значајно на кретање радне снаге. Томе је допринијела чињеница да су, у транзиционом аранжману са земаљама са Истока, Велика Британија и Ирска релативно рано отвориле границе за кретање радника из нових земаља чланица ЕУ. Међутим, да Њемачка није проводила мјере ограничења за кретање радне снаге из нових чланица ЕУ са Истока, број радника који би мигрирао у Њемачку би био значајно већи.

Кретање радне снаге у смјеру од старих земаља чланица ЕУ на Западу (ЕУ 15) према новим државама чланицама ЕУ на Истоку је на ниском нивоу, нешто изнад 100.000 у 2009. години.

Графикон бр. 37: Број миграната из старих земаља чланица ЕУ (ЕУ 15) у нове чланице ЕУ (ЕУ 10), у хиљадама

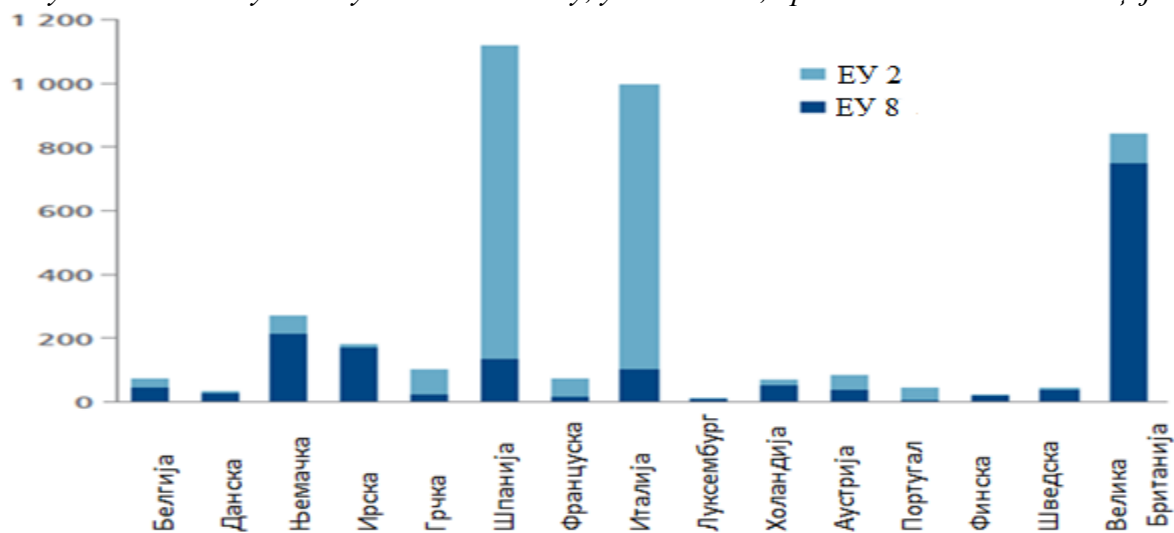

Извор: Eurostat, графички приказ аутора.

На претходном графикону може се уочити да је кретање радне снаге из старих западних земаља ЕУ према новим земљама чланицама ЕУ са Истока у релативно малом обиму и на прилично уједначеном нивоу током посматраног периода. Кретање радне снаге у смјеру Запад – Исток је разумљиво у малом обиму, када се узме у обзир велики јаз у дохоцима, те бројни други фактори који мотивишу мобилност радне снаге.

Док је постојала прилична уједначеност међу источним европским земљама у броју радне снаге која је емигрирала према старим земљама чланицама ЕУ, разлика је постојала у земљама које су биле дестинација за мигриране раднике са Истока.

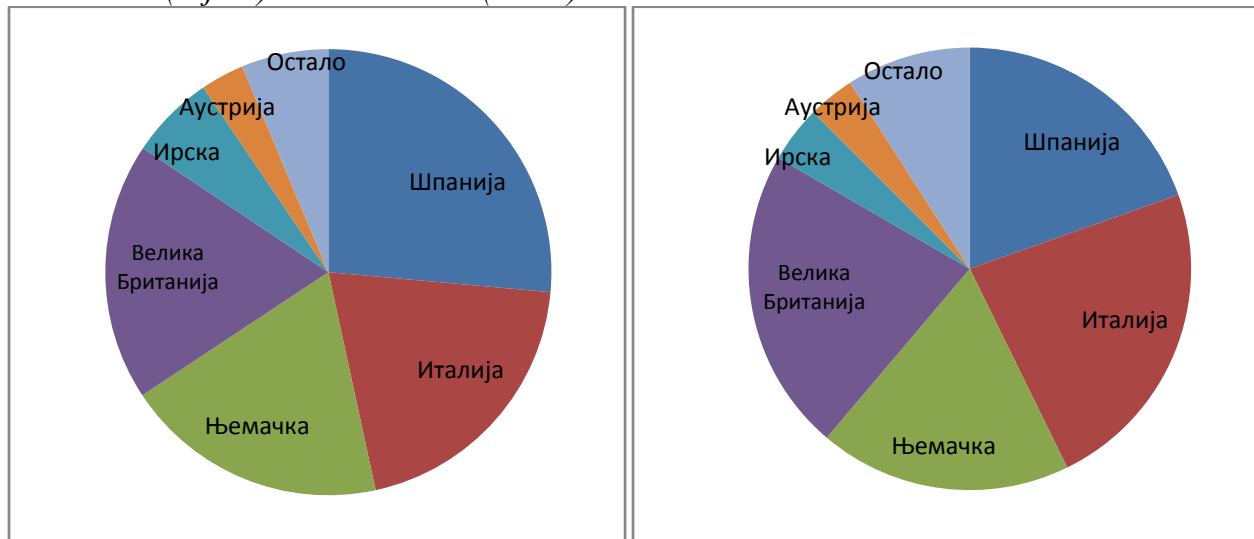
Графикон бр. 38: Промјена у броју радника који су мигрирали са Истока према Западу у 2009. години у односу на 1998. годину, у хиљадама, према земљама дестинацијама

Извор: Holland, Dawn, Tatiana Fic, Rincon-Aznar, Lucy Stokes, Pawel Paluchowski. (2011). *Labour Mobility within the EU - The Impact of Enlargement and the Functioning of the Transitional Arrangements*. Report – Country case studies.

Највећи број радне снаге из ЕУ 8 селио се у Велику Британију, Ирску, те у Шпанију и Њемачку. Ако се посматра број миграната у односу на број становника земље домаћина, од старих чланица ЕУ (ЕУ 15), Аустрија, Данска, Шведска и Финска су примиле релативно велики број радника са Истока.

Графикон бр. 39: Државе дестинације за раднике из источних земаља ЕУ, у 2008. години (лијево) и 2012. години (десно)

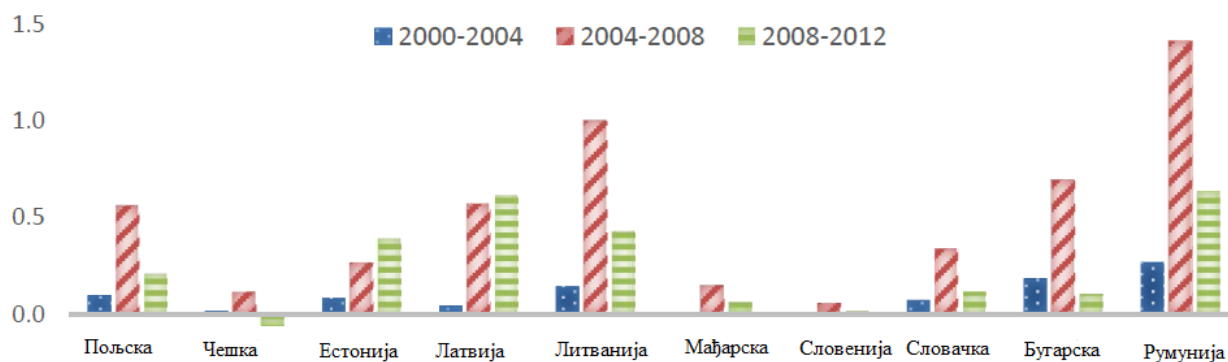

Извор: Eurostat, графички приказ аутора.

За раднике са Истока (ЕУ 2 и ЕУ 8), главна дестинација је била Шпанија, у коју се населило преко милион миграната (стање миграната у 2008. години). Радници из Бугарске и Румуније (ЕУ 2) су у највећем броју мигрирали према Шпанији и Италији, а много мање су се селили ка Аустрији, Грчкој и Португалу. Разлог атрактивности Шпаније за раднике из источних земаља је прије свега ниска стопа незапослености која је годинама била карактеристика тржишта рада Шпаније, те значајан раст шпанске привреде и растући грађевински сектор који је нудио бројне прилике за запослење. Поређењем дестинација за мигранте са Истока у 2008. години и 2012. години, може се уочити да се главне државе дестинације у предкризном и у посткризном периоду нису значајно промијениле.

Када се анализирају источне земље по броју радника који су се одселили у западне земље ЕУ у односу на њихову укупну популацију (видјети на сљедећем графикону), највећи одлив миграната је забиљежен у Румунији и Литванији у годинама прије избијања глобалне економске кризе, а најмањи број емиграната током цијелог посматраног периода је забиљежила Словенија са око 0,3% од укупног броја становика Словеније. Земља са Истока из које се одселио највећи број раника у земље на Западу Европе је Румунија и апсолутно и релативно.

Графикон бр. 40: Годишња стопа промјене броја миграната из посматраних земаља са Истока у ЕУ 15, као % укупног броја становника посматране источне земље ЕУ

Извор: CEPS. (2014). *Making the most of EU labour mobility*. Brussels: Centre for European Policy Studies.

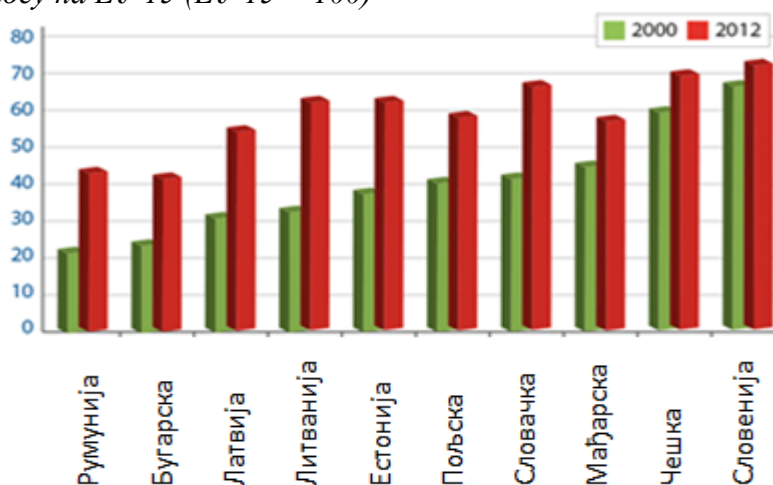
Када се мобилност радника са истока Европе посматра у периоду прије проширења ЕУ на Исток, после проширења ЕУ на Исток и у периоду након избијања глобалне економске кризе, може се уочити да је највећа мобилност радника са Истока

забиљежена у периоду после проширења ЕУ на Исток. Док је у 2004. години број радне снаге из источних земаља (ЕУ 8 и ЕУ 2) који је мигрирао у ЕУ 15 био на нивоу од око три милиона становника, овај број је порастао на скоро пет милиона у 2009. години.⁸² Након избијања глобалне економске кризе и њеним преношењем на ЕУ, прилике за запослење странаца су се значајно смањиле, посебно у секторима који су претрпјели највеће негативне посљедице кризе, као што је грађевински сектор и аутомобилска индустрија. На претходном графикону може се уочити да су након избијања глобалне економске кризе, источне земље чланице ЕУ значајно смањиле миграције радне снаге према Западу.

Разлике у БДП-у по глави становника између земаља ЕУ са Истока и земаља ЕУ са Запада су биле значајне од самог приступања источних земаља ЕУ. У 2008. години, Румунија и Бугарска, као земље чланице са најнижим дохотком по глави становника, у односу на најбогатије старе чланице ЕУ, су оствариле скоро осам пута мањи доходак по глави становника. Диспаритет у нивоима дохотка међу земљама чланицама био је један од основних покретача мобилности радне снаге у смјеру Исток – Запад у годинама прије избијања кризе. Осим разлике у дохоцима, један од подстицаја миграција је била и разлика у стопама запослености између нових и старих земаља чланица.

⁸² Kahanec M., Zimmerman K.F. (2016). *Labour Migration, EU Enlargement and the Great Recession*. Springer - Verlag Berlin Heidelberg.

Графикон бр. 41: БДП по глави становника за источне земље ЕУ, у 2000. и 2012. години, у односу на ЕУ 15 (ЕУ 15 = 100)

Извор: European Commission.

Од избијања глобалне економске кризе до данас, присутан је тренд пада мобилности радне снаге у смјеру Исток – Запад. Један од разлога је повећање нивоа дохотка по глави становника у источним земљама у односу на претходни период, посебно у односу на период прије приступања источних европских земаља ЕУ (видјети на претходном графикону). Осим тога, под утицајем кризе, дошло је до отежаног проналажења прилика за запослење у иностранству, што је утицало и на смањење одлива и на незнатно повећање прилива, прије свега због повратка радника у матичне земље на истоку ЕУ.

4.3.5. Мобилност радне снаге у смјеру Југ – Сјевер

Европљани са Југа били су пионири у постављању руте за слободу кретања у Европи у смјеру Југ – Сјевер. Послије Другог свјетског рата, обнова сјеверноевропских привреда у касним 1940. годинама и посљедични интензиван привредни раст подржан развојем тешке индустрије и грађевинарства, довео је до повећања обима миграција. Ове растуће индустрије на сјеверу Европе повећавале су тражњу за мушком радном снагом коју домаћа тржишта рада нису могла у потпуности да задовоље. Растуће економије са Сјевера Европе ослањале су се на нискоквалификоване мигранте из мање развијених земаља да би задовољиле растућу потражњу за радном снагом. Сјеверне

земље су у периферним, јужним земљама Европе пронашли потребну радну снагу за обнову њихових привреда после Другог свјетског рата.

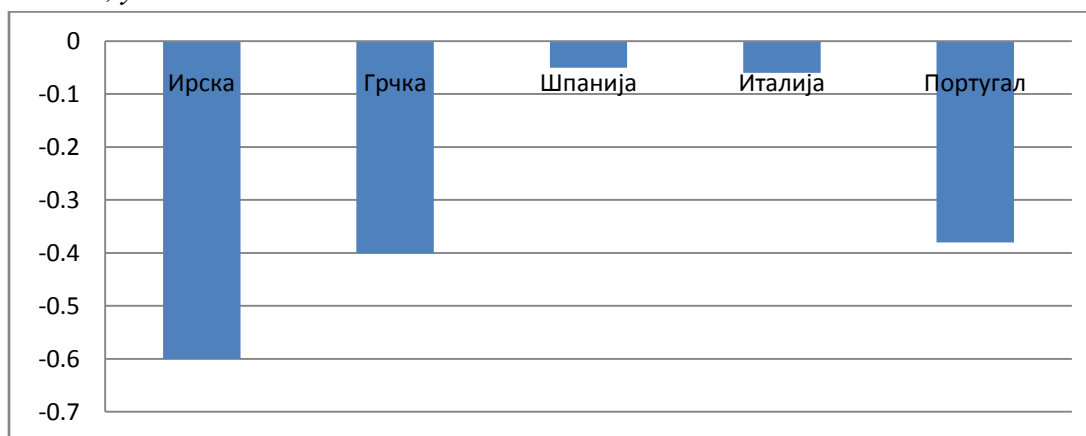
Белгија, Велика Британија и Француска су биле прве земље које су започеле запошљавање радника са југа Европе потписивањем билатералних споразума са Италијом 1946. године, а исту праксу су слиједиле и Холандија и Швајцарска. Исте програме, али доста касније, проводила је и Западна Њемачка, што је довело до тога да је Западна Њемачка постала једна од највећих земаља дестинација за гостујућу страну радну снагу тзв. гастарбајтере (њем. *Gastarbeiter*, енг. *guest workers*). Управо ови програми билатералног прекограничног запошљавања радне снаге били су главни механизам путем којег је радна снага из земља Јужне Европе, из тзв. ПИГС земаља (Италија, Грчка, Португал и Шпанија), мигрирала према земљама на сјеверу Европе током педесетих, шездесетих и у првој половини седамдесетих година XX вијека.

Процјењује се да је око пет милиона становника мигрирало у смјеру Југ - Сјевер Европе у периоду од 1955. до 1973. године. Из Шпаније се око 1,5 милиона становника преселио у земље на сјеверу Европе у периоду од 1956 - 1971. године, из Италије током шездесетих година око два милиона становника. Од 1965. до 1974. године, око 1,2 милиона Португалаца се преселило на сјевер Европе, од чега је више од половине отишло у Француску. Избијањем кризе услед нафтног шока 1973. године, експанзија миграција радне снаге у смјеру Југ – Сјевер је обустављена и дошло је до стопирања запошљавања стране радне снаге од стране сјеверних европских земаља.

У периоду од 1973. до 1989. године услједиле су неочкиване промјене у смјеру кретања радне снаге, ПИГС земље су од земаља које су слале мигранте у иностранство, постале земље домаћини за страну радну снагу. Побољшањем економских и социјалних услова у земљама јужне Европе, те увођењем демократије у Грчку, Шпанију и Португал, ниска инфлација и повећан обим сиве економије, учинио је јужне земље Европе привлачним за имигранте. Приступањем Шпаније, Грчке и Португала Европској унији, рута миграција у смјеру Југ – Сјевер је изгубила на значају, да би се поново актуелизовала у вријеме глобалне економске кризе од 2008. године.

Док су неке земље, прије свега на Сјеверу, релативно лакше пребродиле кризу и успјеле да се опораве од финансијског краха, друге земље ЕУ, посебно на Југу, и даље пате од дугорочне финансијске нестабилности, високе стопе незапослености и погоршања животног стандарда становништва. Због погоршања услова у социоекономском окружењу јужних земаља ЕУ под утицајем глобалне економске кризе 2008. године, грађани су развили бројне стратегије као одговор на кризу, а једна од њих је мигрирање у земље које су блаже погођене кризом. Ова дешавања су свакако утицала на нето миграције ПИГС земаља (Грчка, Италија, Португал и Шпанија), гдје се нето имиграција прије кризе преокренула на нето емиграције након избијања глобалне економске кризе. У 2012. години, све ПИГС земље су забиљежиле нето одлив становништва, када је забиљежено да је око 0,5% становништва напустило те земље.

Графикон бр. 42: Нето миграције, као проценат од популације посматраних јужних земаља ЕУ, у 2012. години

Извор: Eurostat, графички приказ аутора.

Од јужних чланица ЕУ (тзв. ПИИГС, односно Португал, Италија, Ирска, Грчка и Шпанија), највећу негативну нето миграцију, односно највећа разлика између одлива и прилива у 2012. години је забиљежена у Ирској, а затим у Грчкој и Португалу. Шпанија и Италија биљеже мању стопу нето имиграције захваљујући великом приливу с обзиром да су обе државе на листи главних дестинација за мобилне раднике унутар ЕУ. У периоду од избијања глобалне економске кризе до 2012. године, из Шпаније се иселило 0,1% популације, а из Италије и Грчке 0,2 %. Португал је забиљежио у посматраном периоду веће стопе одлива становништва, када је нето емиграција из Португала износила 0,7%.

Глобална економска криза је имала драматичне посљедице на јужне земље ЕУ. ПИГС земље су почетком XXI вијека, иако су кроз историју биле земље из који је радна снага емигрирала, биле изузетно атрактивна дестинација за страну радну снагу из других земаља чланица ЕУ захваљујући привредном расту и повећању потражње за радном снагом. Међутим, избијањем глобалне економске кризе, стање на тржишту рада се погоршавало: расла је незапосленост, повећала се емиграција, а смањивала имиграција радне снаге.

Док је *Шпанија* наставила да буде главна дестинација посебно за мигранте из Румуније, број Шпанаца који се сели у друге државе чланице ЕУ се повећава од 2008. године. Дестинација за већину Шпанаца у потрази за запослењем је Велика Британија. Иако је Шпанија једна од земаља домаћина за мигранте унутар ЕУ, одлив радне снаге из Шпаније који је услиједио после 2008. године је посебно забрињавајућ због структуре радне снаге која се сели у друге земље: емигранти су највећим дијелом млада радна снага и високо квалификована радна снага. Такво кретање радне снаге има озбиљне економске и демографске посљедице. До 2014. године, више од двије трећине радно активног становништва у Шпанији је било незапослено. Иако је шпанска радна снага традиционално изложена губитку посла, утицај глобалне економске кризе је покренуо забринутост о губитку људског капитала због неактивности и емиграција.

Према подацима Еуростата, у 2008. години *Грчка* је први пут забиљежила негативну нето миграцију од 1998. године, односно одлив радне снаге из Грчке је прешао број имиграната. Између 2009. и 2012. године, емиграција се брзо повећала: одлив радне снаге из Грчке према Централној и Сјеверној Европи је достигао највећи ниво у 2010. години, блажи пад забиљежен је у 2011. години, да би наставио са растом у 2012. години. Период повећања негативне нето миграције Грчке према Сјеверу подудара се са периодом глобалне економске кризе. Миграције радне снаге из Грчке усмјерене су на земље чланице ЕУ на Сјеверу, али ниво и темпо миграција радне снаге из Грчке се разликује зависно од државе ЕУ која је дестинација за грчке мигранте.

Избијањем глобалне економске кризе, *Италија* се суочила са ресецијом која је довела до погоршања животног стандарда њених становника. Један од разлога који је проузроковао слабе привредне резултате је ниска продуктивност радне снаге и

слабљење конкурентности због високих трошкова рада. У првим годинама XXI вијека, заједно са осталим земљама са Југа Европе, Италија је била једна од земаља домаћина за имигранте у Европи, али под утицајем глобалне економске кризе, динамика миграција у Италији се промијенила. Италија је и даље атрактивна дестинација за радну снагу из других земаља, што је довело до тога да Италија од 2013. године биљежи позитивну нето миграцију радне снаге, упркос смањењу и имиграција и емиграција из Италије.

Исељавање радне снаге је у посљедњих неколико деценија било „структурна константа“⁸³ *Португала*. Португал је традиционално био држава дестинација, посебно за мигранте изван ЕУ. Међутим, од избијања глобалне економске кризе, Португал се суочава са великим одливом радне снаге у сјеверноевропске земље. Од средине осамдесетих година XX вијека и у првим годинама XXI вијека, кретање радне снаге се интензивирало посебно према сљедећим земљама: Великој Британији, Француској и Швајцарској. Према статистичким националним подацима Португала, око 23.000 становника је напустило Португал у 2010. години, а у 2011. око 44.000. Главна држава дестинација за раднике мигранте из Португала унутар ЕУ је Велика Британија. Број радника миграната који се одселио у Велику Британију из Португала је порастао за готово 25% у односу на број миграната прије кризе. За мобилност радне снаге Португала у посљедњих неколико деценија посебно се везује проблем тзв. „одлив моздова“ (енг. *brain drain*), што значи да је Португал земља ЕУ која је највише погођена исељавањем квалификованих радника. Стопа исељавања квалификоване радне снаге из Португала је износила 19,5% од укупно квалификоване радне снаге у Португалу.

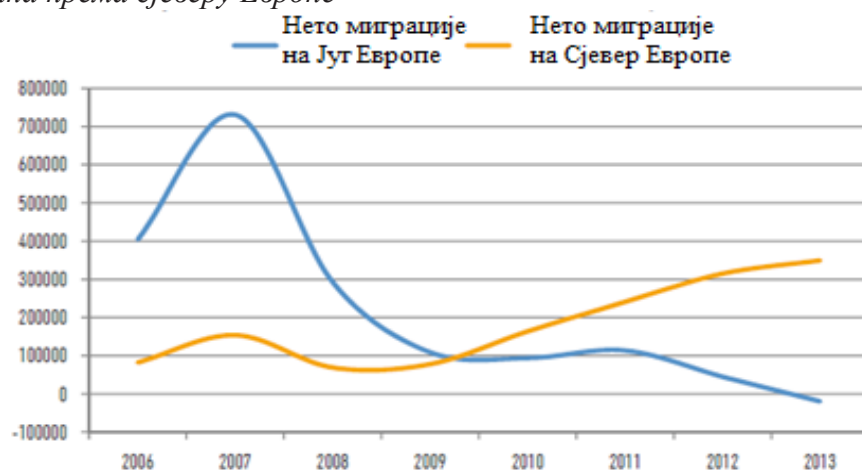
Данашње оживљавање миграционих кретања у смјеру Југ - Сјевер се посматра као посљедица економске кризе. Међутим, савремена мобилност радне снаге у смјеру Југ - Сјевер се битно разликује од мобилности радне снаге у периоду најинтензивнијих миграција у том правцу од 1955. до 1973. године. Прије економске кризе, а посебно у периоду од 2000. до 2008. године, јужне земље ЕУ су, биле међу земљама домаћинима

⁸³ Godinho, V. M. (1978). *L'émigration portugaise: XV-XXe siècles: une constante structurale et les réponses aux changements du monde*. Revista de História Económica e Social, I, 5–32.

за мигранте унутар ЕУ. Међутим, погоршање привреда јужних земаља ЕУ је смањило прилив радне снаге из трећих земаља и других земаља чланица ЕУ. За разлику од европских миграција током двадесетог вијека у смјеру Југ - Сјевер, јужноевропски мигранти сада напуштају земље тешко погођене кризом и селе се у земље које су у значајно мањој мјери погођене кризом. Миграције у смјеру Југ - Сјевер не могу бити окарактерисане као миграције нискоквалификоване радне снаге, што је био углавном случај у послеријатном току миграција у смјеру Југ - Сјевер. Тренутне миграције из јужних земаља ЕУ у земље на Сјеверу Европе су карактеристичне за младе и образоване. Миграције су виђене као стратегија младе и високообразоване радне снаге за тражење бољих могућности за запослење на Сјеверу.

Већина земаља са Југа је имала велике миграционе приливе након проширења ЕУ 2004. и 2007. године, те су у годинама прије кризе биљежиле позитивну нето миграцију. И данас, Италија и Шпанија су и даље важне дестинације за мигранте из источноевропских земаља, док је, с друге стране, присутан и велики одлив миграната из јужних земаља ЕУ у друге државе чланице ЕУ, прије свега у Њемачку и Велику Британију.

Графикон бр. 43: Нето миграције држављана ЕУ у земље на југу Европе и ЕУ држављана према сјеверу Европе

Извор: Brinke, Anna. (2016). *Labour mobility in the euro area: cure or curse for imbalances?* Policy paper 159. Berlin: Jacques Delors Institut.

Пад у нето миграцијама земаља на Југу од 2007. године је посљедица пада у имиграцијама и раста емиграција радне снаге. Од избијања глобалне економске кризе,

земље на Југу су постале мање привлачне за мобилну радну снагу због смањења могућности за запослење, посебно у Грчкој и Шпанији гдје је готово четвртина радне снаге незапослена. Погоршању нето миграција земаља на Југу су допринијели су, како одливи домаћих радника земаља на Југу, који су због кризе остали без посла па су шансу за запослење тражили у иностранству, тако и повратак страних радника у матичне земље, који су прије кризе насељавали земље на Југу.

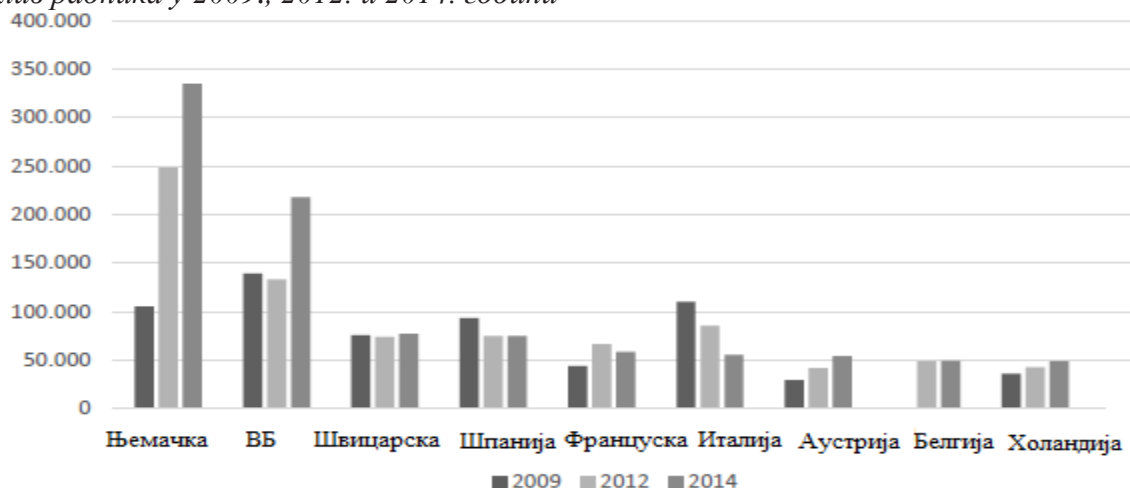
4.3.6. Главне државе – дестинације за мигранте из држава чланица Европске уније

Главне државе дестинације за радну снагу која се креће унутар ЕУ 28 су Њемачка, Велика Британија, Француска, Шпанија и Италија. Без обзира на чињеницу да су се током времена мијењали доминантни смјерови миграција, да ли у правцу Исток - Запад или у смјеру Југ - Сјевер, главне државе дестинације за мигранте из држава чланица Европске уније нису се значајно мијењале, једино се кроз вријеме мијењао њихов ранг на листи главних дестинација по броју миграната.

С обзиром да је у вријеме проширења ЕУ у 2004. и 2007. години забиљежен највећи ниво мобилности радне снаге између држава чланица Европске уније, може се закључити да су укупној мобилности радне снаге унутар ЕУ доприносиле управо главне дестинације за мигранте из нових земаља чланица са Истока. Италија и Шпанија су наставиле са традицијом као државе дестинације за мигранте са Истока, док је њихова радна снага мигрирала према другим државама ЕУ, прије свега у Њемачку и Велику Британију. Италија и Шпанија су биле главне дестинације за румунске мигранте, чак и прије проширења 2007. године. Примјена строгих прелазних аранжмана у Аустрији и Њемачкој, које су биле типичне дестинације за Бугаре и Румуне у деведесетим годинама, утицала је на преусмеравање тока ових радника у Италију и Шпанију, где је усвојен либералнији приступ. Италија биљежи позитивну нето миграцију више од три милиона страних држављана у периоду од 2002. до 2011. године, од којих је скоро милион становника из Румуније.

Послије избијања глобалне економске кризе, смјер миграција је промијењен - доминирају миграције у смјеру Југ – Сјевер, али главне државе дестинације за мигранте су остале исте, при чему је Њемачка заузима водеће мјесто као главна држава дестинација за миграције унутар ЕУ. Њемачка је преузела водеће мјесто међу земљама чланицама ЕУ као главна дестинација за мигранте из ЕУ, што одражава релативну снагу њемачке привреде. Њемачка је главно мјесто дестинације за ЕУ мигранте преузела од Ирске, Шпаније и Велике Британије, које су прије кризе биле традиционално одредиште за ЕУ мигранте. Приливи држављана из јужних европских земаља према главним државама дестинацијама у континенталној и сјеверној Европи расту као посљедица глобалне економске кризе и раста незапослености на тржиштима рада у јужним Европским земљама.

Графикон бр. 44: Преглед главних дестинација за радну снагу из држава чланица ЕУ, прилив радника у 2009., 2012. и 2014. години

Извор: European Commission. (2016). *Annual Report on intra-EU Labour Mobility*.

На претходном графикону може се уочити да је у току петогодишњег посматраног периода, дошло до повећања прилива у Њемачку, Велику Британију, Аустрију и Холандију, мјерено бројем радника који су населили посматране земље.

У периоду после 2004. године, дошло је до значајног повећања мобилности радника из нових земаља чланица према Западу и Сјеверу Европе, посебно према Њемачкој и Великој Британији, те Италији и Шпанији. Међутим, због неуједначеног привредног опоравка после глобалне економске кризе, мобилност према Шпанији и

Италији је опала, док је емиграција из Италије и Шпаније, као што је случај и са другим земљама са југа Европе (Португал, Грчка, Кипар), значајно порасла.

Њемачкој, као главној држави – дестинацији за миграције из других држава чланица ЕУ, последице избијања глобалне економске кризе, порастао је значај за миграције држављана ЕУ из јужних европских земаља. Приливи су значајно порасли у периоду 2008 - 2012. из Шпаније (од 7.800 до 23.300), Италије (од 20.100 до 36.900) и Грчке (од 8.300 до 32.700), што чини 8,6% од укупног прилива миграната у Њемачку у 2012. и 14,9% прилива из држава чланица ЕУ.⁸⁴ Њемачка остаје, и важна дестинација за мигранте из источноевропских земаља, посебно из Бугарске, Мађарске, Пољске и Румуније.

Број слободних кретања миграната који долазе у Велику Британију из друге државе у оквиру ЕУ је повећан између 2003. и 2005. године, те између 2006 – 2007. године. Један од разлога за повећање у првом периоду, односно од 2003. до 2005. године је проширење ЕУ 2004. године, када се осам нових чланица придружило ЕУ. Како је за осам нових земаља чланица (ЕУ 8) омогућен директан приступ тржиштима рада Велике Британије након проширења ЕУ 2004. године, Велика Британија је забиљежила нето повећање миграција за 66% (од 148.000 до 245.000) у години проширења у односу на претходну годину. Већина овог раста прилива миграција је узрокована повећањем миграната из ЕУ 8. Највећи број миграната у Велику Британију је дошао из Пољске. Када је ријеч о другом проширењу ЕУ 2007. године на Исток Европе, који обухвата улазак Бугарске и Румуније у ЕУ, Велика Британија је увела прелазне аранжмане, што је довело да нето миграције ЕУ 2 (Румунија и Бугарска) биљеже релативно нижи ниво.

Од краја деведесетих година XX вијека, број миграната из држава чланица ЕУ у Шпанији је драматично порастао. У 1998. години, имигранти су чинили око 3% од укупне популације у Шпанији. До 2008. године, учешће имиграната је порасло на 13%⁸⁵ од укупног броја становника, што је било међу највишим у Европи. Највеће учешће миграната у Шпанији чине Румуни и Мароканци, који заједно чине готово

⁸⁴ Destatis. (2013). *Immigration to Germany still high in 2012*.

⁸⁵ Buck, Tobias. (2017). *No right turn for Spanish politics*. Financial Times.

трећину стране популације у Шпанији. Док мигранти изван држава чланица ЕУ у великој мјери доприносе ниској образовној структури становништва Шпаније (посебно мигранати из Марока), мигранти из Румуније чине велики допринос повећању броја високообразованог становништва Шпаније.

У 2005. години Шпанија је имала другу највишу стопу имиграције унутар ЕУ, непосредно након Кипра, и другу највишу апсолутну нето миграцију у свијету, након САД-а.⁸⁶ Разлог за атрактивност Шпаније као дестинације за радну снагу може се објаснити њеним повољним географским положајем, великом обимом сиве економије, те снажном пољопривредном и грађевинском сектору који је захтијевао више нискоквалификоване радне снаге него што је била понуда шпанском националном тржишту рада. Шпанија је била највећа дестинација за мигранате у Европи од 2002. до 2007. године, са имигрантском популацијом која се у том периоду више него удвостручила. Држављани ЕУ чинили су већину прилива миграната у Шпанију захваљујући праву на слободу кретања унутар ЕУ, а радници који су мигрирали из трећих земаља су у мањем обиму насељавали Шпанију. Пад прилива радне снаге из иностранства у Шпанију је присутан дјелимично због промјена политике у области управљања миграцијама радне снаге. Од 2007. године, број дозвола за рад за држављане изван ЕУ је почео да опада, запошљавање нерезидентних страних држављана је ограничено, а употреба листе занимања за регрутовање нерезидентних страних држављана је смањен. Промјена у токовима миграција између миграната који су се селили у Шпанију из других држава чланица ЕУ и оних из трећих земаља није изазвана тржишним дјеловањем, него политиком.

Прије настанка глобалне економске кризе, Шпанија је биљежила велики раст запослености у радноинтензивним дјелатностима, прије свега у грађевинарству и аутомобилској индустрији, гдје су и мигранти из других држава ЕУ налазили прилику за запослење. Међутим, под утицајем глобалне економске кризе, могућност запошљавања имиграната на шпанском тржишту рада је значајно погоршана. Мигранти из Бугарске и Румуније претрпјели су у највећој мјери посљедице економске кризе на тржишту рада у Шпанији, што је посљедица неповољних кретања у

⁸⁶ Eurostat. (2008). *Population in Europe in 2005*.

грађевинском сектору који је запошљавао највећи број радника у Шпанији. Забиљежене су високе стопе незапослености миграната, али не само због губитка посла миграната услед кризе, него и због повећања учешћа миграната у укупној радној снази Шпаније. Шпанија је забиљежила највећи пораст незапослености у земљама чланицама ЕУ од настанка глобалне економске кризе, а стопа незапослености међу страним радницима у 2012. години је достигла ниво од 36,2% , а у 2015. години 29,8% стране радне снаге.⁸⁷

Иако је велика већина миграната који долазе у Француску из Сјеверне Африке, Француска биљежи и дугогодишњи прилив миграната из других земаља чланица ЕУ и у врху је листе дестинација за ЕУ мигранте. У 2012. години, број миграната је износио око 2,6 на 1.000 становника Француске. Повећање миграција из ЕУ држава чланица у Француску је повећан у последњих неколико година прије свега као посљедица слободе кретања унутар ЕУ за нове државе чланице. Број миграната који долазе из нових земаља чланица ЕУ је порастао са 68 хиљада у 2007. години, прије релаксације прелазних аранжмана, на преко 95 хиљада у 2012. години. Као резултат тога, број миграната који долазе у Француску због слободе кретања унутар ЕУ је сада готово једнак броју миграната чији је разлог мигрирања спајење породица, а што је у Француској традиционално највећа имигрантска група. Удио миграната радника у укупном годишњем приливу је у порасту, што је успједило након миграционих реформи 2006/2007. године које су отвориле миграције радне снаге за лица са занимањима за којим постоји мањак на тржишту рада Француске.

Италија је дестинација за бројне мигранте из држава чланица ЕУ, а у посљедњих неколико година највећи прилив миграната у Италију долази из Румуније. Проширење Европске уније на Румунију и Бугарску довели су до интензивирања токова из те две земље током касних 2000-их. Осим имиграната из Румуније, многи високообразовани мигранти у Италију у посљедњих неколико година долазе из бивших совјетских земаља. Имиграциони токови у Италији су у паду од почетка економске кризе 2008. и 2012. године, тако да је у Италији 2012. године прилив миграната износио за 10% мање у односу на претходну годину. Овај пад токова је нарочито

⁸⁷ OECD. (2017). Преузето са <https://data.oecd.org/migration/foreign-born-unemployment.htm>.

изражен међу мигрантима из ЕУ, посебно међу онима из Румуније. Улазак у Италију ради запослења је углавном ограничен кроз владине квоте, а у 2011. и 2012. године, квота за неквалификоване стране раднике је ограничена на сезонске раднике и одређена занимања за које постоји незадовољена тражња на италијанском тржишту рада. Ове политике могу дјелимично објаснити пад у миграцијама радне снаге у посљедњих неколико година.

Табела бр. 24: Број радника из ЕУ држава чланица, по земљама дестинацијама, у хиљадама

Чланица ЕУ - дестинација за мигранте	2013.	2015.
Аустрија	140	426,7
Белгија	110,7	591,6
Бугарска	232,4	9,1
Кипар	21,4	78,8
Чешка	68,0	158
Њемачка	388,3	2704
Данска	60,5	139,5
Естонија	27,3	5,8
Грчка	236	150,9
Шпанија	232,4	1424
Финска	45	69,5
Француска	334,7	937,8
Хрватска	214,9	7
Мађарска	154,3	62,6
Ирска	188	277,9
Италија	677,3	15,7
Литванија	158,1	1161,5
Луксембург	15,7	3,2
Летонија	78,0	154,5
Малта	-	5
Холандија	240,3	341,1
Пољска	1059,2	22,1
Португал	571,1	72
Румунија	1290,7	28,8
Шведска	60,9	209,7
Словенија	18,6	14
Словачка	121,1	38,1
Велика Британија	318,6	2161,7
УКУПНО	7.071,5	11.265,9

Извор: Eurostat, EU-LFS.

Осим главних дестинација за мигранте из земаља чланица ЕУ, приливи миграната у Белгију из јужне и источне Европе су такође повећани, иако на нижим

нивоима него у Њемачку и Велику Британију. Већина миграната долази из Румуније (од 6,800 у 2008. до 10.900 у 2011. години), Шпаније (од 2.800 до 5.300) и Италије (од 3.700 до 4700)⁸⁸. Такође, имиграције из земаља ЕУ у Аустрију и Холандију наставиле су да расту у посљедњих неколико година. Овај тренд раста прилива миграција почело је у периоду послје приступања ЕУ и углавном долазе из смјера источних европских земаља које су се придружиле ЕУ 2004. и 2007. године. Евидентан је и пораст прилива мобилних радника у Шведску, Данску и Норвешку, гдје долазе мигранти углавном из источне Европе и балтичких држава.

Према Годишњем извјештају о мобилности радне снаге унутар ЕУ, главне државе дестинације за радну снагу која се креће унутар ЕУ 28 су у 2015. години како слиједи:

- Њемачка, са 2,7 милиона,
- Велика Британија, са 2,1 милион,
- Шпанија, са 1,4 милиона,
- Италија са 1,1 милион и
- Француска, са око 950 хиљада радника.

Ових пет земаља чини око 70% укупних миграција радника унутар ЕУ. Када се посматрају токови миграција, према приливу радника из других земаља чланица ЕУ у 2014. години, главне државе дестинације су исте као кад се посматра број миграната (енгл. stock). Када се посматрају државе ЕУ према броју миграната радне снаге у односу на број становника државе домаћина, највеће учешће миграната имају следеће државе:

- Луксембург са 43%,
- Кипар 15%,
- Ирска 10% и
- Белгија 9%.

⁸⁸ OECD. (2013). *International migration outlook, 2013*, OECD Publishing, Paris.

4.3.7. Њемачка дестинација и искуство пријема нове радне снаге

Њемачка је земља са највећим годишњим приливом миграната, како из других земаља чланица ЕУ, тако и из трећих земаља (земаља које нису чланице ЕУ). Број миграната који годишње долазе у Њемачку је двоструко већи од броја који долазе у било коју другу европску земљу.⁸⁹ Од укупног броја становника Њемачке, њих 11 милиона који живе у Њемачкој, рођени су у некој другој држави. Тачније, на сваких 8 држављана Њемачке, један је имигрант. Када се посматрају миграције радне снаге, пропорција је још значајнија, гдје на сваких седам радника, по један радник је поријеклом из друге државе.

Од средине 1950-тих година, послеријатну Њемачку је карактерисало тзв. економско чудо (*Wirtschaftswunder*), односно брза обнова и развој привреде Западне Њемачке, које је захтијевало све већи број радника. Њемачка је постала синоним за тзв. „гастарбајтер миграције“⁹⁰, иако, у поређењу са осталим европским земљама као што је Аустрија и Белгија, Њемачка је релативно касно почела регрутовати стране раднике након успостављања програма за регрутовање радника из других земаља.

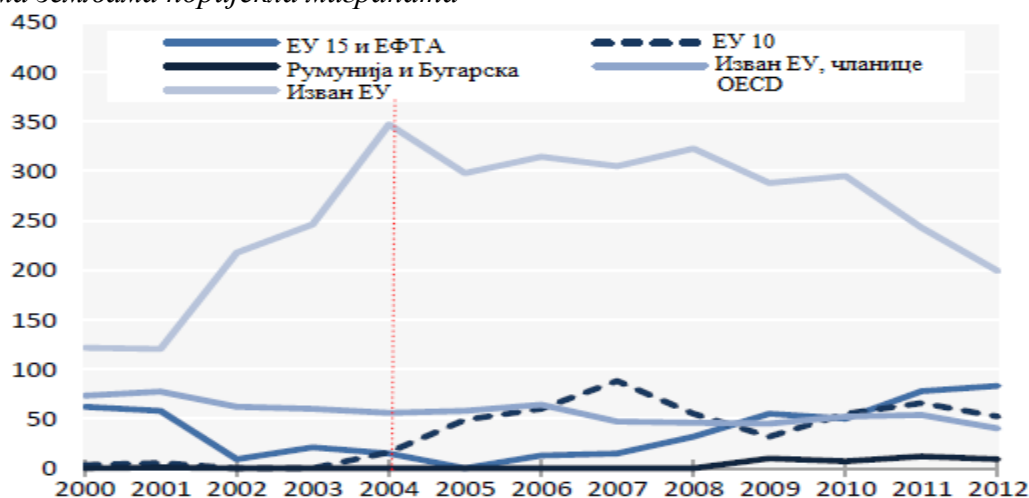
Од 2000. године, за разлику од ранијих периода, досељавање у Њемачку је последица значајног повећања миграција унутар ЕУ. У периоду од 2000. до 2003. године, већина миграната у Њемачку је долазила из земаља које нису чланице ЕУ, а после 2004. године годишњи прилив миграната у Њемачку из других земаља чланица ЕУ је готово удвостручен, прије свега због миграција из источних и јужних земаља ЕУ. Обим миграција у Њемачку из ЕУ 8 је растао почевши од 2004. године, као године проширења ЕУ на Исток. Иако је Њемачка била једина земља са Сјевера ЕУ (заједно са Аустријом) која је до 2011. године држала на снази ограничења у погледу запошљавања држављана из нових земаља чланица са Истока, прилив миграната у Њемачку се повећао након проширења ЕУ 2004. године. Ниво миграција био би на и знатно вишем нивоу да после проширења нису задржана ограничења на кретање

⁸⁹OECD. (2014). *International Migration Outlook 2014*. Paris: OECD Publishing. Преузето са http://dx.doi.org/10.1787/migr_outlook-2014-en.

⁹⁰ Гастарбајтер (њем. *Gastarbeiter*, гостујући радник) је назив за стране раднике који су шездесетих и седамдесетих година организовано дошли у Њемачку на привремени рад као дио програма за привремено запошљавање страних радника у Њемачку.

радне снаге. Слобода кретања била је потпуна само за високообразовану радну снагу из нових земаља чланица ЕУ. Најзначајнији раст миграција без ограничења у Њемачку је забиљежен у периоду од 2011. године, када су престали да важе транзициони периоди за нове земље чланице ЕУ са Истока.

Графикон бр. 45: Прилив миграната у Њемачку у периоду од 2000. до 2012. године, према земљама поријекла миграната

Извор: OECD. (2014). *International Migration Outlook 2014*.

Од 2011. године, када су њемачке границе постале потпуно отворене за мигранте из Румуније и Бугарске, број миграната из тих земаља је драстично порастао, готово за 60% у 2012. години у односу на 2010. годину. Осим престанка важења ограничења из транзиционог периода, миграције су биле подстакнуте изузетним привредним резултатима Њемачке и високим дохоцима.

Могућност за рад у Њемачкој се знатно повећала након 2010 године. Стопа незапослености у Њемачкој је пала на око 5%, што је најнижа стопа у деценији. Њемачка привреда је расла, нова радна мјеста су отварана, а домаћа радна снага је била мање доступна. Негативни демографски показатељи Њемачке су били један од разлога за већу спремност међу послодавцима да запошљавају раднике из иностранства.

Број миграната који долазе у Њемачку је значајно порастао од 2010. године, након стабилног броја на нивоу мање од 100.000 људи годишње током претходне деценије. У 2013. години, у Њемачку се доселило 428.000 странаца, што је повећање од 16% у односу на 2012. години. Као резултат тих прилива, Њемачка је постала друга по

величини дестинација на свијету за мигранте, иза САД, а одмах након њих слиједе Канада и Аустралија, као традиционалне дестинације за мигранте.

Повећање миграција радне снаге према Њемачкој указује на велики помак у миграцијама унутар ЕУ: миграције у Њемачку највећим дијелом су повезане са проширењем Европске уније на Исток, што је изазвало миграције из источних земаља с једне стране, а са друге стране, динамично тржиште рада у Њемачкој је од избијања кризе у еврозони, подстакло бројну радну снагу из периферних, јужних земаља ЕУ да мигрирају ка центру ЕУ. Велика већина странаца, око 80 %, који су имигрирали у Њемачку долазе из земаља чланица ЕУ (ЕУ 28).

Табела бр. 25: Прилив миграната у Њемачку, у 2008. и 2013. години, према земљама поријекла, у хиљадама

ЗЕМЉЕ / РЕГИОН ПОРИЈЕКЛА МИГРАНАТА	2008.	2013.
ЕУ 28	348	727
Француска	14	17
Земље са југа ЕУ (ПИГС):		
- Шпанија	9,5	36,5
- Грчка	8,3	33,4
- Португал	5,8	13,6
- Италија	19,8	27,5
Земље Источне Европе (ЕУ 8 и ЕУ 2)	246	516
Изван ЕУ	226	381
УКУПНО	573	1108

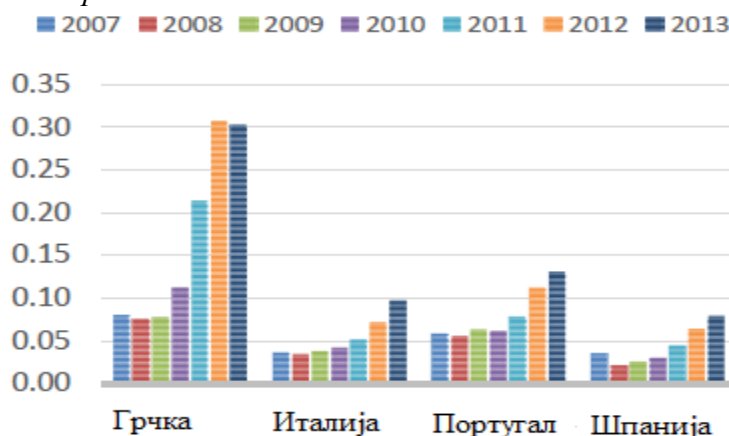
Извор: Destatis. Преузето са:

https://www.destatis.de/DE/Publikationen/StatistischesJahrbuch/Bevoelkerung.pdf?__blob=publicationFile.

Миграције према Њемачкој су у порасту, али се разликују по земљама поријекла миграната. Према истраживању Еуробарометра из 2009. године, док радници из ЕУ 15 који су спремни да мигрирају, као главну дестинацију за миграције виде САД и Аустралију, а од европских земаља Велику Британију и Шпанију, за испитанике из нових земаља чланица ЕУ са Истока, Њемачка је била на врху листе пожељних дестинација за мигранте, а после Њемачке на листи се нашла Велика Британија и Италија. Међутим, када се посматрају само миграциони токови унутар ЕУ, Њемачка је водећа на списку главних дестинација за ЕУ мигранте.

На следећем графикону приказане су миграције у Њемачку по земљама са Југа ЕУ, као проценат од популације земаље поријекла миграната.

Графикон бр. 46: Имиграције у Њемачку из јужних земаља ЕУ, као % од укупне популације посматране земље

Извор: CEPS. (2014). *Making the most of EU labour mobility*. Brussels: Centre for European Policy Studies.

Након избијања глобалне економске кризе, долази до значајног повећања миграција у Њемачку, а највеће повећање је забиљежено у броју миграната из Грчке у 2013. години. Стопа незапослености у Њемачкој је на нивоу од 5%, што је знатно ниже од стопе незапослености у периферним земљама ЕУ које су тешко погођене глобалном економском кризом (24,8% у Грчкој, 22,4% у Шпанији). Тржишта рада земаља на периферији ЕУ и Њемачке разликују се, не само у погледу потенцијалних шанси миграната за проналажење посла, већ и њихових очекивања у погледу плата, што је један од основних подстицаја за имигрирање радне снаге са Југа у Њемачку.

Графикон 47: Кретање стопе незапослености и нето прилива миграната у Њемачку

Извор: Destatis, Преузето са <https://www.destatis.de>.

Када се стање на тржишту рада погоршава, као што је случај са земљама чланицама на југу ЕУ, странци и резиденти напуштају ту земљу, што доводи до тога да нето миграције постану негативне. Супротна ситуација, односно смањење стопе незапослености и повећање нето прилива миграната је карактерисало тржиште рада у Њемачкој.

Тржиште рада Њемачке дуго времена остварује добре резултате и пожељна кретања. Млада радна снага има изразито повољне шансе за проналазак посла у Њемачкој, што је потврђено подацима о незапослености младих која износи свега 8,1% у 2012. години што је значајно мање у односу на просјек ЕУ (23,2%), а у 2015. години 7,3% у Њемачку, а на нивоу ЕУ 20,4%.⁹¹ За високо квалификовану радну снагу, шансе за запослење су изразито повољне, посебно ако се узме у обзир одлазак великог броја висококвалификованих радника у пензију. За инжењерима, ИТ стручњацима, љекарима, медицинским особљем и његоватељима постоји стална потражња на тржишту рада у Њемачкој. Како је растао недостатак стручне радне снаге у Њемачкој, строга процедура признавања квалификација постаје све више поједностављена. Највећу препреку за миграције у Њемачку представља језик, али потражња за курсевима њемачког језика је константно у порасту.

Тржиште рада Њемачке суочава се са проблемом старења становништва, што доводи до мањка понуде на тржишту рада у односу на потражњу. Због тога, миграције радника и интеграционе политике су од изузетне важности за Њемачку, прије свега због одрживости модела социјалне заштите и одрживости дугорочног привредног раста. Ако нето миграциони приливи који су забиљежени у посљедњих неколико година остану константни и у наредним годинама, имиграције радне снаге би могле помоћи у ублажавању ограничења њемачке привреде која се очекују због старења становништва.

Учињени су бројни напори да се Њемачка отвори за економске имиграције, односно имиграције радне снаге. Законодавни оквир је углавном бранио или ограничавао запошљавање нерезидената, које је било дозвољено само у специфичним

⁹¹OECD. (2017). Преузето са <https://data.oecd.org/unemp/youth-unemployment-rate.htm>.

случајевима, односно искључиво када није било Нијемаца или резидената из друге државе чланице ЕУ који би прихватили посао. Од тада, промјене су увођене у њемачки модел селективне имиграционе политике. Њемачка је дефинисала стратегију запошљавања странаца (*Fachkr fte-Offensive/Strategie*) у циљу да помогне њемачким предузећима да пронађу одговарајуће раднике у иностранству и тако смање недостатак радне снаге. Њемачка је земља са највећим бројем слободних радних мјеста (од готово један милион у 2012. години) у ЕУ. години. Стратегија подразумијева пружање подршке од стране њемачких привредних комора и удружења, те локалних влада у проналаску талентованих и висококвалификованих радника у иностранству, а већина пројеката за запошљавање у иностранству је била фокусирана на радну снагу из Шпаније. У 2011. години, унапријеђен је процес признавања диплома и сертификата из иностранства. У 2012. години, олакшан је улазак и боравак висококвалификованих радника примјеном Европске директиве из 2009 године. Ова директива ствара европски „плави картон“ који омогућава улазак и право боравка дипломаца којима је понуђен уговор о раду у ЕУ. Према анализи ОЕCD-а, Њемачка је једна од најотворенијих земаља за висококвалификовану радну снагу из иностранства.

4.3.8. Разлике у степену мобилности радне снаге у Европској унији и САД

Мобилност унутар ЕУ може се посматрати у поређењу са неким другим географским подручјем, нпр. у односу на мобилност међу провинцијама у Канади или Аустралији, али најадекватније је поредити мобилност између Сједињених Америчких Држава (САД) и мобилност између чланица ЕУ. Ниво мобилности унутар ЕУ је на ниском нивоу, а то посебно долази до изражаја када се посматра у односу на мобилност радне снаге Сједињених Америчких Држава. Када се пореди и мобилност на нивоу монетарне уније, Европска монетарна унија у односу на САД, као „америчку монетарну унију“, постоји такође значајна разлика у степену мобилности између земаља чланица ЕМУ и мобилности у САД.⁹²

⁹² Blanchard, O. Katz, L. F. (1992). *Regional evolutions*. Brookings Papers on Economic Activity.

Графикон бр. 48: Годишња прекогранична и међурегијска стопа мобилности, као % укупне популације у 2010. години

Извор: OECD.

Подаци који се односе на кретање становништа радне доби показују да је значајан број радника из САД који мијењају пребивалиште сваке године унутар америчких држава, што говори да мобилност радне снаге игра важну улогу у смањењу разлика у привредном расту и развоју између америчких држава, док ЕУ не користи потенцијал мобилности радне снаге као фактора за ублажавање асиметричних шокова. У економетријској студији, Бери Ајхенгрин са Универзитета у Калифорнији открива да су разлике у стопама и трајању незапослености између држава у саставу САД мање него што је то случај са стопама и дужином незапослености између држава чланица ЕУ, управо захваљујући већој мобилности радне снаге у САД у односу на ЕУ.

Број људи који мијењају пребивалиште у Сједињеним Америчким Државама сваке године биљежи висок ниво: отприлике 1,2 процената становништва годишње се креће између четири региона САД (сјевероисток, запад, југ и централни), а око 1,3% становништва се сели у другу државу унутар истог региона. Када посматрамо кретање између америчких земаља, сваке године се између 5 и 6 процената становништва креће у правцу друге државе.⁹³ С друге стране, становништво и радна снага држава чланица ЕУ, немају изражену тенденцију да се селе у другу државу чланицу ЕУ. Стопа миграција између земаља чланица ЕУ је на ниском нивоу. У 2010. години, годишња стопа миграција између земаља чланица за радну снагу ЕУ (популацију од 15 до 64

⁹³ Molloy, R. Smith, C. Wozniak, A. (2011). *Internal migration in the United States*. Journal of Economic Perspectives: Volume 25.

године старости) је била само 0,3% од укупног броја становника ЕУ. У исто вријеме, стопа миграција између савезних држава САД-а је била 2,4% .

Низак степен мобилности радне снаге у земљама ЕУ у поређењу са америчким државама може се повезати са језичким⁹⁴ и културним разликама, те хетерогеним политикама земаља чланица, посебно у вези са тржиштем рада, фискалном политиком и политиком социјалне заштите. Међу разлозима нижег нивоа мобилности радне снаге у Европи у односу на САД је и постојање правних и административних баријера на јединственом тржишту, у виду ограничене преносивости социјалних права, отежано признавање квалификација и приступ одређеним занимањима. Слобода кретања у Сједињеним Државама је стара колико и сама земља, док је слобода кретања постала тек недавна могућност у ЕУ.

Између САД и ЕУ постоје значајне разлике у самој улози државе, односно Влада, по питањима у области мобилности рада. Из перспективе САД, улога слободног тржишта има већи значај, док у ЕУ пресудна је улога националних влада и институција ЕУ не само у промовисању мобилности, него и у повезивању политике мобилности са социјалном, економском и технолошком политиком. У Америци не постоји америчка савезна политика о стимулисању мобилности, јер мобилност према традицији америчке политике почива на принципу „*laissez faire*“. Одсуство политичке интервенције у САД не подразумева да се мобилност сматра неважним питањем, већ, напротив, мобилност и покретљивост радне снаге у циљу максимизирања благостања појединца је саставни дио америчке историје и културе. У САД мобилност се итекако подржава, али се мобилност посматра као резултат избора на слободном тржишту два главна учесника на тржишту рада: послодавца и радника. Америчка влада другим политикама и интервенцијама настоји да отклони несавршености на тржишту рада, у виду програма обуке или накнада за осигурање од незапослености.

Посљедње тенденције у кретањима међудржавних миграција у САД показују да је мобилност унутар САД на најнижем нивоу од Другог свјетског рата, док је

⁹⁴ На простору Европске уније у употреби су 24 службена језика.

мобилност између држава чланица ЕУ у порасту.⁹⁵ Frey је у анализи показао да је 2007. године стопа међудржавних миграција у САД достигла најмању вриједност од Другог свјетског рата, а један од разлога за смањење мобилности је повећање удјела жена у радној снази и повећање стопе власништва над некретнинама.⁹⁶ Упркос овом растућем тренду мобилности радне снаге ЕУ, мобилност између чланица ЕУ је остала на нижем нивоу у односу на мобилност између држава у саставу САД.⁹⁷

4.3.9. Ограничавајући фактори већег степена мобилности радне снаге у Европској унији

Док становници Сједињених Америчких Држава од самог настанка уживају у праву на слободу кретања између држава САД-а, слобода кретања између држава чланица ЕУ је на снази од 1995. године на основу Шенгенског споразума, којим су укинуте међуграничне контроле између чланица ЕУ и успостављене границе за треће земље (земље које нису чланице ЕУ). Слобода кретања радне снаге јесте једна од кључних слобода на којима почива заједничко европско тржиште, али постоје бројни ограничавајући фактори који онемогућавају постојање већег степена мобилности радне снаге у Европској унији. Кретање за раднике из New York-а на истоку САД према Los Angeles-у на западу САД представља кретање унутар исте нације, са истим службеним језиком и са истом регулативом тржишта рада. С друге стране, ако се радник из Атине сели у Берлин, то представља кретање међу различитим нацијама, са различитим језицима и културом, различитим уређењем тржишта рада, те различитим фискалним системом.

На сљедећем графикону приказани су главни ограничавајући фактори за мобилност унутар ЕУ на основу резултата анкете Еуробарометра⁹⁸. Према резултатима анкете, главне препреке за мобилности унутар ЕУ су језичке разлике, шансе за проналазак запослења у другој ЕУ чланици и културне разлике.

⁹⁵ Beine, M., Bourgeon, P., Bricongne, J. C. (2013). *Aggregate Fluctuations and International Migration*. CESifo Working Paper.

⁹⁶ Frey, W. (2009). *The great American migration slowdown*. Brookings Institution, Washington, DC.

⁹⁷ OECD. (2013). *International Migration Outlook*. OECD Publishing.

⁹⁸ Еуробарометар (енг. *the Eurobarometer*) је анкета о различитим темама која укључују и питања из области мобилности, а која се проводи у цијелој Европској унији, са око 1.000 испитаника по свакој држави чланици.

Графикон бр. 49: Баријере са којима се суочавају радници код запошљања у другој држави чланици ЕУ, према резултатима Еуробарометра за 2010. годину

Извор: European Commission

http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb_special_339_320_en.htm.

Језичке и културне разлике између чланица ЕУ су највећи ограничавајући фактор за мобилност унутар ЕУ.⁹⁹ Проблем је још значајнији ако се узме у обзир чињеница да је тешко превазићи ту препреку, посебно у кратком периоду. Језичке разлике представљају главну препреку покретљивости за више од половине анкетираних (52%). Готово двије трећине Литванаца ограничавајући фактор у мобилности за рад у иностранству виде у недовољном познавању језика (65%). С друге стране, најмање стопе за језичку баријеру мобилности забиљежене су у Луксембургу (21%) и Малти (24%).

Што се тиче културних разлика као ограничавајућег фактора за мобилност унутар ЕУ, не постоје значајне разлике између старих земаља чланица ЕУ 15 и нових чланица после проширења 2004. и 2007. године (ЕУ 10 и ЕУ 2), иако су испитаници

⁹⁹ Nerb et al. (2009). *Scientific Report on the Mobility of Cross-Border Workers within the EU-27/EEA/EFTA Countries*. стр. 43.

из ЕУ 15 (17%) незнатно више забринути у прилагођавању различитој култури у односу на анкетиране из ЕУ 10 и ЕУ 2 (12%).

Мало мање од четвртине анкетираних (24%) очекује проблем или се већ суочио са **проблемом проналаска посла у другој држави чланици ЕУ**. Ове потешкоће су најчешће забиљежене за раднике из Грчке, Бугарске и Ирске који траже запослење у другој ЕУ чланици, док је ово релативно мањи ограничавајући фактор за држављане Шведске, Француске и Холандије који траже посао у другој чланици ЕУ. Овај ограничавајући фактор је посљедица ограниченог или недовољног приступа информацијама о приликама за посао у иностранству, неизвијесности у погледу проналаска одговарајућег запослења и недостатак социјалних контаката у другим државама ЕУ који би могли помоћи у лакшем проналаску посла у иностранству.

Еуробарометар је показао да су **приступ социјалним погодностима и преносивост права на пензију** као ограничења за мобилност радне снаге посебно изражена код анкетираних из нордијских земаља и континенталне Европе, јер је њихова социјална заштита на вишем нивоу у односу на остале чланице ЕУ. Страх од губитка социјалних погодности за раднике из ових земаља ЕУ је свакако један од разлога њихове ниске мобилности.

Један од ограничавајућих фактора је и **признавање квалификација** (за 10% анкетираних), иако то не би смио бити случај с обзиром да квалификације треба да буду по аутоматизму признате у свим чланицама ЕУ на основу директива које то регулишу (*European Qualifications Framework and the Professional Qualifications Directive*). Упркос томе, многе државе и даље захтијевају овјеравање квалификација од стране овлашћених националних органа.¹⁰⁰ Признавање квалификација као ограничење за мобилност у другу чланицу ЕУ је највећим дијелом забиљежен за раднике из Словачке, Литваније, Бугарске и Чешке који траже запослење у другој чланици ЕУ.

¹⁰⁰ International Organization for Migration. (2013). *Recognition of qualifications and competences of migrants*. Brussels.

Осим ограничавајућих фактора приказаних у резултатима анкете Еуробарометра, значајне су и административне баријере и **препреке које су изазване националним политикама.**

Економске кризе су се традиционално сматрале као прилика да се уведу рестриктивне имиграционе политике. Тако су за вријеме Велике депресије 1920-тих година и у вријеме нафтних криза 1970-тих година, државе проводиле ограничења и уводиле баријере на слободу кретања радне снаге. Након избијања глобалне економске кризе, у политичким и јавним дискусијама поново расте значај миграција и изазова које са собом носи слободна мобилност радне снаге унутар ЕУ као апсолутно право. Забринути због потенцијалних великих прилива из чланица на Југу и Истоку Европске уније, након укидања ограничења након периода транзиције, бројни политички лидери су јавно говорили о предузимању мјера за „контролу“ миграција из осталих чланица ЕУ.

Одређене националне политике држава чланица ЕУ су дјеловале као препреке за мобилност радне снаге. Источноевропске земље, које су се суочиле са великим одливом радника од приступања ЕУ, уводиле су мјере да би се супротставили овом тренду и смањили потенцијални губитак радне снаге, прије свега младих и високообразованих радника. Поједине сјеверне и континенталне европске земље које су главне дестинације за прилив миграната из других држава чланица ЕУ, а посебно за мигранте из земаља са Истока и Југа Европе, уводиле су такве политичке мјере које ограничавају приливе у циљу заштите својих тржишта рада.

Поједине земље ЕУ 15 (Данска, Холандија и Велика Британија) водиле су рестриктивне националне политике у циљу ограничења прилива миграната из других чланица ЕУ због здравственог туризма, те су уводиле ограничења приступу социјалним бенефицијама. Тако је у Великој Британији уведено ограничење накнаде за незапослене за држављане из других држава ЕУ тако што је уведен период од три мјесеца од доласка до стицања права на накнаду, а претходно, то право је било доступно одмах по доласку у Велику Британију. Слична иницијатива је и у Њемачкој, гдје су незапослени мигранти из других чланица ЕУ искључени из права на накнаду за незапослене, док је за ЕУ мигранте који живе у Њемачкој дуже од три мјесеца и који

су запослени али немају довољан доходак који обезбјеђује минималне услове за живот, обезбијеђена накнада од државе.

Поједине земље ЕУ уводиле су одређене захтјеве за запослење у јавни сектор којим би онемогућавале запошљавање странаца, односно радника из других чланица ЕУ. Тако је у Аустрији, Белгији, Литванији, Пољској и Португалу уведена обавеза националног држављанства, а у Естонији, Финској, Летнији и Шведској уведен је као услов висок ниво познавања националног језика за професије попут учитеља, доктора, војника. За поједине професије од националног интереса уведене су рестрикције на запошљавање странаца. Тако је у Белгији запослење у полицији једино могуће за Белгијанце. У појединим државама иако не постоје ограничења за запошљавање странаца у јавни сектор, постоје ограничења у виду периода на који се закључује уговор о раду у јавном сектору за стране раднике, при чему само национални радници имају могућност закључења уговора на неодређено, што је случај у Аустрији.

Источне чланице ЕУ које су се суочавале са одливом радне снаге, уводиле су мјере које су ограничавале мобилност радника у друге државе ЕУ. У случају Мађарске, увођени су одређени услови за студенте којима су из буџета финсиране студије, односно студенти морају потписати уговор који се обавезују да ће након студија остати да раде одређени временски период у Мађарској или су, у противном, дужни рефундирати држави дио трошкова школарине.

Мобилност радне снаге може дјеловати као механизам прилагођавања тако што ће омогућити боље усклађивање тражње и понуде на тржиштима рада, како унутар сваке чланице, тако и на нивоу Европске уније, те уједначенију редистрибуцију становништва на регионалном и европском тржишту рада. Присуство ограничавајућих фактора на покретљивост, односно мобилност радне снаге ограничава успјешно функционисање овог моћног стабилизационог механизма.

4.3.10. Утицај већег степена мобилности радне снаге за даљњу перспективу развоја ЕУ и евра

У заједничком економском простору, као што је Европска унија, а поготово у заједничком монетарном простору, као што је еврозона, мобилност људског капитала игра важну улогу. Док је мобилност капитала у еврозони на задовољавајућем нивоу, мобилност радне снаге је испод пожељног нивоа. Још у тренутку стварања Европске монетарне уније наглашено је да низак ниво мобилности радне снаге може бити препрека за њено успјешно функционисање. И данас, даља перспектива развоја Европске уније и евра, у великој мјери зависи од степена мобилности радне снаге.

Већа мобилност радне снаге може имати бројне користи за земљу - дестинацију миграната и за земљу поријекла миграната. У земљама поријекла, користи укључују смањење стопе незапослености, смањује се потрошња на социјална давања попут накнада за незапослене, долази до повећања капиталних прилива кроз дознаке из иностранства, те до побољшања људског капитала у случају повратка радника у земљу поријекла. За земље - дестинације миграција, предности укључују позитивне фискалне и тржишне ефекте, те захваљујући приливу људског капитала, повећава се дугорочни потенцијал привредног раста.

Користи од већег степена мобилности радне снаге на нивоу цијеле Европске уније су бројне: смањује се структурна незапосленост односно неусклађеност понуде и тражње на тржишту рада, побољшава се алокација ресурса, мобилност може дјеловати као ефикасан механизам прилагођавања у случају асиметричних шокова, јача интегрисаност ЕУ, те у коначници, мобилност доводи до привредног раста и повећања благостања становника ЕУ. Утицај већег степена мобилности радне снаге још више добија на значају у монетарној унији, као што је еврозона. Што је кретање, односно мобилност фактора већа, добити од монетарне уније су веће.

Неусаглашеност понуде и тражње на тржишту рада, односно структурна незапосленост, дошла је до изражаја у ЕУ под утицајем кризе. Оваква ситуација штети и радницима, који не могу пронаћи адекватно запослење и искористити своје вјештине и способности, и послодавцима, који не могу пронаћи раднике са одговарајућим

квалификацијама и вјештинама. Осим тога, негативне посљедице трпе и јавне финансије и системи социјалне сигурности због мање наплаћених пореза и доприноса, а већих социјалних давања, што у коначници смањује капацитет аутоматских стабилизатора и антицикличних политика.

Да би се *минимизирала неусклађеност на тржишту рада* ЕУ, потребно је повећати мобилност радне снаге. Економска логика веће мобилности радне снаге је прилично једноставна: најефикасније коришћење ресурса може се постићи, када се фактори производње користе на мјестима, гдје пружају највећу могућу додатну вриједност. Остављање радника без посла, незапослене или њихово запошљавање на пословима у којима нису у могућности да у потпуности искористе свој потенцијал, представљају губитак ресурса. Ако радници буду мобилни, биће у могућности да избјегну незапосленост, те могу пронаћи боље запослење и на тај начин побољшати своје економско благостање. У исто вријеме, предузећа су у могућности да попуне слободна радна мјеста, могу да пронађу кандидате са најприкладнијим вјештинама и тако повећају производњу. Укратко, већи степен мобилности радне снаге повећава усаглашеност понуде и тражње на тржишту рада, смањује квалификационе неусклађености, повећава агрегатну продуктивност, што у коначници повећава економски раст и благостање. Отворена тржишта рада су предуслов за ефикасно коришћење радне снаге и на тај начин представљају главни инструмент за подстицање раста и запошљавања. Као што је случај и са слободним кретањем капитала, већа мобилност радне снаге би побољшала алокацију фактора у оквиру ЕУ и еврозоне, чиме би омогућила ефикасније функционисање јединственог тржишта.

Осим тога, у ЕМУ *мобилност радне снаге може да дјелује као механизам за ублажавање асиметричних шокова*, зато што монетарна политика реагује, прије свега, на шокове који утичу на еврозону као цјелину, а фискална политика у неким државама може да буде озбиљно ограничена са мјерама које има на располагању. Према томе, осим тога што утиче на повећање потенцијалног раста, мобилност радне снаге између држава такође представља механизам који може смањити диспаритете који прате асиметричне шокове, односно доприноси реалној конвергенцији чланица ЕУ. Ако је једна држава чланица у рецесији, док је друга држава чланица у фази експанзије,

мобилност радне снаге омогућава радницима да се преселе из области са малом тражњом за радном снагом и високом стопом незапослености у области са великом тражњом за радном снагом и великим бројем слободних радних мјеста. Тачније, ово прилагођавање кроз мобилност радне снаге смањује потребу за коришћење реалних надница као механизма прилагођавања у земљама које су у рецесији (односно спријечава се коришћење непопуларне политике у виду смањења реалних надница што би додатно осиромашило земље погођене кризом) и ограничава повећање незапослености радника.

Према теорији оптималне валутне зоне, мобилност производних фактора један је од кључних критеријума за успјешно функционисање монетарне уније. Мобилност фактора производње, а посебно мобилност радне снаге може да буде алтернативни инструмент, умјесто флексибилног девизног курса, у прилагођавању на асиметричне шокове. Код флексибилних режима девизног курса, економски дисбаланс између земаља се генерално смањује кроз апresiasiју или депрецијацију валута, а тај механизам није доступан чланицама Европске монетарне уније. Ако су цијене и зараде такође нефлексибилне, оно што остаје је мобилност радне снаге као механизам прилагођавања за смањење краткорочних и структурних неравнотежа између држава. Иако мобилност радне снаге не може компензовати девалвацију валуте, мобилност може имати значајну улогу заједно са осталим заједничким механизмима прилагођавања.

Мобилност радне снаге може помоћи у спречавању стварања разлика у незапослености између чланица, докле год се незапослени радници селе из ослабљених земаља, у којима је понуда радне снаге већа од тражње, у земље у успону, односно у којима је тражња већа од понуде. Тиме се понуда радне снаге смањује у земљи коју је погодила криза и повећава у земљи у успону, те се очекује се да ће доћи до смањења регионалних разлика у незапослености.

Према извјештају Европске комисије¹⁰¹, ефикасна алокација рада унутар ЕУ доприноси постизању циљева стратегије за раст ЕУ, тзв. „Европа 2020“.¹⁰² Тачније,

¹⁰¹ European Commission. (2010). *Fifth report on economic, social and territorial cohesion*. Office for Official Publications of the European Communities. Luxembourg.

мобилност унутар ЕУ се сматра средством за „модернизацију тржишта рада и оснаживање радника развијајући њихове вјештине током животног циклуса преко повећања учешћа на тржишту рада и боље усклађености понуде и потражње радне снаге“.¹⁰² Већи степен мобилности радне снаге доприноси постизању циља „ЕУ 2020“ који се односи на циљну стопу запослености од 75%. Виши ниво мобилности смањиваће структурну незапосленост, тиме повећати запосленост, а већа запосленост је кључна за постизање здравих јавних финансија у вријеме фискалне консолидације и дугорочних демографских изазова као што је старење европског становништва.

Осим економских користи од већег степена мобилности радне снаге које може имати свака чланица појединачно и Европска унија као цјелина, мобилност радне снаге *доприноси у промовисању идеје о јединственој европској заједници*. Слободан одлазак радника у друге чланице ЕУ пружа појединцима могућност да сарађују са различитим националностима, да унаприједи међусобно разумијевање, те да се што више приближе једни другима.

С обзиром на вишеструке позитивне ефекте мобилности рада унутар Европске уније и еврозоне, потребно је улагати веће напоре на повећање степена мобилности радне снаге ЕУ.

4.3.11. Препоруке за већи ниво мобилности радне снаге у Европској унији

Током посљедњих неколико деценија, од оснивања до данас, Европска унија је начинила значајан напредак у унапређењу мобилности радне снаге унутар Уније. Упркос томе, значајне баријере и даље ограничавају мобилност радне снаге. Неке од њих се односе на историјско - културне факторе, попут језичке различитости у Европи, док се друге односе на тренутне националне политике земаља чланица.

¹⁰² Европа 2020 је десетогодишња стратегија за раст Европске уније. Ова стратегија не подразумева само превазилажење кризе која је погодила привреду земаља ЕУ, него се бави недостатком модела раста ЕУ и има за циљ стварање услова за другачији тип раста који је паметнији, одржив и инклузивнији. Мобилност радне снаге, како географске тако и радне, сматра се једним од ефикасних механизма за рјешавање проблема неусклађености тржишта рада, како секторске тако и квалификационе неусклађености, и дивергенције између чланица.

¹⁰³ European Commission. (2010). *Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels.

С обзиром на демографске изазове и неусклађености на тржиштима рада у ЕУ, већа мобилност радне снаге је неопходна да би се побољшала ефикасност алокације радне снаге унутар ЕУ. Такође, већа мобилност радне снаге, већа флексибилност и запошљивост су неопходни да би се боље одговорило снажној глобалној конкуренцији и брзим технолошким промјенама, а према Лисабонској стратегији¹⁰⁴, већа покретљивост радне снаге између региона и радних мјеста је кључни елемент у ношењу ЕУ са овим изазовима. Комесар ЕУ за запошљавање, социјална питања и једнаке могућности Владимир Шпидла нагласио је сљедеће: „Европска унија се суочава са комбинацијом недостатка вјештина, уских грла и незапослености. Ако желимо да видимо раднике на одговарајућим пословима предвиђеним стратегијом ЕУ за раст и запошљавање, потребна је мобилнија радна снага“.

Бројне лекције су научене на основу анализе историје мобилности унутар ЕУ, те поређењем са мобилности на другим географским подручјима, прије свега са мобилношћу између држава у саставу Сједињених Америчких Држава. Главна референтна политика за промоцију веће мобилности радника између чланица ЕУ је политика САД-а због високог нивоа мобилности америчких радника. Иако постоје значајне разлике у улози влада у промоцији и подстицању мобилности радне снаге у САД и ЕУ, ЕУ би могла да научи од САД лекцију по питању мобилности радне снаге и тако се убудуће више ослањати на тржишне механизме за попуњавање слободних радних мјеста, те побољшати усаглашеност квалификација и вјештина са захтјевима тржишта рада, хармонизовати директне порезе и законе о раду и омогућити несметан трансфер права на пензију и социјану заштиту између чланица ЕУ.

Потребно је *побољшати слику у широј јавности о ефектима коју мобилност радне снаге носи* како за сваку земљу појединачно, тако и за Европску унију као цјелину.

У јавности мигранти су презентовани као неко ко тражи социјалну помоћ, неко ко тражи нижу плату од домаћих радника, те да су то радници који нису били

¹⁰⁴ На састанку Европског савјета, одржаном 2000. године у Лисабону, договорен је заједнички стратешки циљ према којем је Европска унија до 2010. године требала постати најконкурентнија и најдинамичнија привреда свијета заснована на знању, одрживом економском расту са највећом стопом запослености и снажном економском и социјалном кохезијом.

способни да се запосле у земљи поријекла. Постоје и информације и студије које реалније презентују миграционе ефекте, како негативне, тако и позитивне, али, упркос томе, негативни ставови према имигрантима и мобилности радне снаге и даље постоје. Негативни ставови, увјерења и мишљење јавности о мигрантима и мобилности радне снаге, како у земљама дестинацијама, тако и у земљама ЕУ које се суочавају са одливим радне снаге, и даље трају. Такви негативни ставови су једна од препрека за већу интеграцију и већу подршку унапређењу мобилности радне снаге. То доводи до еродирања вриједности слободног кретања унутар ЕУ и неискоришћености потенцијала слободе кретања радника.

Потребно је предузети кораке да би се обезбиједила боља информисаност јавности о значају мобилности радне снаге и презентовати различите резултате истраживања да би се обезбиједио уравнотежен приказ узрока и посљедица мобилности радне снаге. Такође, кроз отворене и транспарентне дискусије о миграционим питањима може се створити позитивнија слика о мобилности радника. Боља информисаност и веће разумијевање значаја мобилности може довести до значајније подршке политике мобилности од стране јавности, што би довело до позитивних исхода на унапређењу мобилности радне снаге, а која би у коначници свима користила. Потребан је позитивнији приступ мобилности од стране влада свих земаља чланица да би се националне политике које су ограничавале мобилност радне снаге, а које су базирале на негативним ефектима мобилности, промијениле и постале мотивишуће за мобилност радне снаге.

Потребно је хармонизовати законодавство које регулише тржиште рада.

Национални прописи и прописи на нивоу ЕУ који регулишу тржиште рада могу бити комплексни за разумијевање, могу захтијевати доста времена да би се испоштовали или чак, за поједине мигранте, могу дефинисати услове које не могу ни испунити. Тачније, осим разумијевања, још је теже остварити нека права која гарантују прописи тржишта рада. Управо због тога, ЕУ је предузела кораке да усклади законодавство између држава чланица да би смањила трошкове миграције, али потребно је учинити још много на том пољу. Због нехармонизованости прописа из области рада, поједине обавезе приликом миграције у друге земље се дуплирају. Због

јаза у законодавству које уређује мобилност радне снаге и миграције, радници који се селе за рад другу чланицу ЕУ имају високе трошкове миграције, што у значајној мјери утиче на смањење миграција.

Потребно је омогућити равноправан приступ социјалним давањима и омогућити њихову лакшу преносивост међу земљама ЕУ.

Ако су системи социјалне заштите некомпатибилни, недовољно транспарентни или су прекомерно компликовани за преношење, то се коси са принципом једнаких права и могу онемогућити мобилност. Гора ситуација настаје ако системи социјалне заштите административним ограничењима онемогућавају приступ социјалној заштити за поједине мобилне раднике или чланове њихових породица. Да би се омогућила лакша преносивост права на социјалну заштиту, потребно је хармонизовати како прописе који уређују те области, тако и формирати институције које ће се бавити овим питањима на нивоу ЕУ. Иако је преносивост социјалне користи и права на пензију уређена Директивом ЕУ, а приступ здравственој заштити је поједностављен увођењем европске картице за здравствено осигурање, потребно је учинити још напора да би се омогућио равноправнији приступ социјалним користима за раднике у било којој држави чланици. Ефикаснији приступ би могао бити либерализовање пензионих и социјалних система, те здравствене заштите и оснивање институције на нивоу ЕУ која би омогућила једнак приступ социјалним и здравственим правима како за домаће тако и за раднике који су се преселили у другу чланицу ЕУ.

Да би се побољшала ефикасност у алокацији радне снаге унутар ЕУ и да би се подстакла мобилност радника, *потребно је ускладити квалификације радника са захтјевима тржишта рада.*

На тржиштима рада присутна је неусклађеност између вјештина и способности радника и врсте посла коју траже, с једне стране, и потражње послодаваца у погледу вјештина и квалификација радника, с друге стране. Иако миграције помажу у ублажавању таквих неусаглашености, мигранти често немају информације које би им омогућиле да пронађу најбољу прилику за запослење. Због тога, потребно је јачати механизам за усклађивање понуде и тражње тржишта рада, да би мигранти пронашли

одговарајуће запослење, а које ће истовремено надомјестити неравнотежу између квалификација, понуде и тражње за радом на тржишту рада земље домаћина. Овај процес може бити унапријеђен од стране земље домаћина, тражењем потребних радника у другим чланицама ЕУ преко агенција за запошљавање, тако и од стране земље из које се радник исељава кроз пружања квалитетних и транспарентнијих информација о могућностима за запослење у другим чланицама ЕУ. Узимајући у обзир постојање проблема тзв. „одлив мозгова“, посебно у чланицама са нижим дохотком по глави становника, јасно је да ће постојати чак ограничења од стране земљи поријекла за одлив радника у друге земље, те стога пружање транспарентних и правовремених информација о могућностима запослења у иностранству треба препустити заједничкој институцији на нивоу ЕУ.

Потребно је да се остале земље чланице угледају на Њемачку, као примјер успјешног превазилажења недостатка радника одређених квалификација запошљавањем страних радника. Успјех Њемачке у запошљавању радника из иностранства се огледа у приступу самом проблему, при чему је Њемачка користила приступ тзв. од дна до врха (*bottom-up approach*) који подразумијева програме на локалном и регионалном нивоу за подршку тржишту рада, а који је подржан и са државним програмима кројеним према потребама тржишта рада конкретне земље.

Потребно је унаприједити процес признавања квалификација у свим чланицама ЕУ. Такође, запослење у јавном сектору било које земље чланице треба бити омогућено за најбоље квалификоване раднике, без обзира да ли су се они доселили из других чланица ЕУ. Ово ће, осим побољшања ефикасности алокације радне снаге, унаприједити интегрисаност тржишта рада чланица ЕУ.

Према истраживању Одјела за запошљавање, социјална питања и једнаке могућности Европске комисије, политике које ће подстаћи мобилност радне снаге су:¹⁰⁵

- јачање институционалних предуслова за мобилност на тржишту рада,
- развијање едукативних политика које подржавају мобилност,
- стварање ефикасних информација и друштвених мрежа,

¹⁰⁵ European Commission. (2008). *Geographic mobility in the European Union: Optimising its economic and social benefits*. European Commission DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities.

- ублажавање баријера мобилности које проистичу из националних различитости у социјалној заштити и
- проширење знања и оцјењивање политика везаних за мобилност.

Осим претходно наведених, додатне препоруке за подстицање већег нивоа мобилности радне снаге у ЕУ су:

- Узимајући у обзир вишеструке користи сваке земље чланице ЕУ и ЕУ као цјелине, потребно је повећати средства за инвестиције Европског социјалног фонда у обучавање радне снаге ЕУ у складу са захтјевима тржишта рада;
- Потребно је побољшати ускађивање понуде и потражње за радом јачањем капацитета и даљим развијањем EURES-a;
- Потребно је што више промовисати слободу кретања радника истицањем бројних предности које носи мобилност;
- Потребно је више инвестирати у курсеве страних језика и пружити могућност за интеркултурална искуства студената и младих, јер се тако смањују језичке и културне баријере мобилности;
- Потребно је пружити помоћ земљама дестинацијама због повећања оптерећења социјалних фондова која су настала због прилива радника из иностранства, издвајајући дио средстава из структурних и кохезионих фондова ЕУ за ублажавање неуједначених територијалних ефеката мобилности;
- Такође, потребно је успоставити праведнији приступ размјени талентоване радне снаге међу чланицама ЕУ, путем механизма компензације за слање талената, тако што ће земље дестинације за талентоване раднике из иностранства, улагати у образовање и обуку радника у земљу одакле долазе талентовани радници.

4.4. Стратегија и визија развоја Европске уније

Од битног значаја за будућност Европске уније је остваривање дугорочних стратешких циљева и добро постављена визија даљњег развоја. Нажалост, стратешки циљеви постављени Лисабонским програмом и документом *„Европа 2020 - Европска стратегија за паметан, одржив и инклузиван раст* (енгл. *A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*) се не остварују, што указује на слабост привреде Уније. Привредни раст је разочаравајући, као и отварање нових радних мјеста, што имплицира да је Унија упала у дубоку „апатију“.

Стратегија развоја Европске уније 2020. године

Европска унија је у марту 2010. године усвојила кључне стратешке циљеве садржане у документу *„Европа 2020 - Европска стратегија за паметан, одржив и инклузиван раст* (енгл. *A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*)“. Документ се наслања на Лисабонски програм који су европски лидери усвојили у марту 2000. године. Европска унија је тада себи поставила низ стратешких циљева које је требало остварити у предстојећој деценији и тиме постати најдинамичнија и најконкурентнија, на знању утемељена, привреда у свијету, способна да одржава привредни развој и да обезбиди већи број и виши квалитет радних мјеста, већу друштвену кохезију и очување природне средине. Лисабонским програмом је предвиђена просјечна годишња стопа раста реалног бруто домаћег производа од 3% у десетогодишњем периоду, значајно повећање улагања у истраживање и развој и повећање запослености да у просјеку достигне проценат од 70%. Земље чланице Европске уније су прихватиле да остварују утврђене циљеве, прилагођене њиховим специфичним условима и потребама.¹⁰⁶

Резултати који су остварени у периоду 2000-2010. су испод очекивања, тако да је амбиција Европске уније да постане најконкурентнија привреда у свијету остала само неостварена жеља. Просјечна годишња стопа раста реалног бруто домаћег

¹⁰⁶ Жарковић, Н. (2016). *Европска унија – криза и изазови развоја и опстанка*. Аста економіса, научни часопис за економију бр. 24, стр. 162. Бања Лука: Економски факултет Универзитета у Бањој Луци.

производа Европске уније, у периоду 2000-2010. година, износила је 1,27%, што је значајно испод утврђеног циља од 3%, и испод просјечне годишње стопе главног свјетског конкурента САД-а од 1,67%. Улагање у истраживање и развој на нивоу Европске уније је остало скоро непромијењено током десетогодишњег периода. У 2010. години је износило 1,94% бруто домаћег производа, док је у САД-у износило 2,74%, а у Јапану 3,25%. У периоду 2000-2010. година остварен је незнатан напредак у повећању просјечне стопе запослености. Просјечна стопа запослености је повећана са 62,5% у 2000. години на 64,1% у 2010. години, што је значајно испод утврђеног циља од 70%. Осим тога, у свим годинама, у периоду 2000-2010. година, раст продуктивности у САД-у био је већи него у Европској Унији. У цјелини гледано, најразвијеније земље Европске уније су најпреданије спроводиле Лисабонски програм, док су га мање развијеније земље углавном игнорисале. Њемачка је повећала улагање у истраживање и развој са 2,4% бруто домаћег производа у 2000. на 2,76 у 2010. години, као и стопу запослености са 65% на 71,7%. Финска је повећала улагање у истраживање и развој са 3,3% бруто домаћег производа у 2000. на 3,73% у 2010. години и одржала висок ниво запослености у просјеку од 70%. Шведска је током десетогодишњег периода одржала високо учешће инвестирања у истраживање и развој у бруто домаћем производу у просјеку од 3,5% и запосленост у просјеку од 73%¹⁰⁷.

У стратегији *„Европа 2020 - Европска стратегија за паметан, одржив и инклузиван раст (A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth)“* су утврђени кључни циљеви Европске уније до 2020. године. Стратегија *„Европа 2020.“* наглашава три кључна приоритета који се међусобно надопуњују:

- Паметан раст: развијање економије утемељене на знању и иновацијама;
- Одржив раст: промовисање економије која ефикасније искоришћава ресурсе, која је „зеленија“ и конкурентнија;
- Инклузиван раст: развијање економије са високом стопом запослености која доноси друштвену и територијалну повезаност.

¹⁰⁷ Eurostat. (2016). *Database*.

Паметан раст означава јачање знања и иновација као покретача будућег развоја. Захтијева повећање улагања и истраживање и развој, подизање квалитета образовања, веће развојно и производно присуство у информационим и комуникационим технологијама и њиховој примјени.

Одржив раст представља изградњу одрживе и конкурентније привреде која ефикасно искоришћава ресурсе, укључујући и „зелене“ технологије, унапређује конкурентност привреде и повећава њену продуктивност.

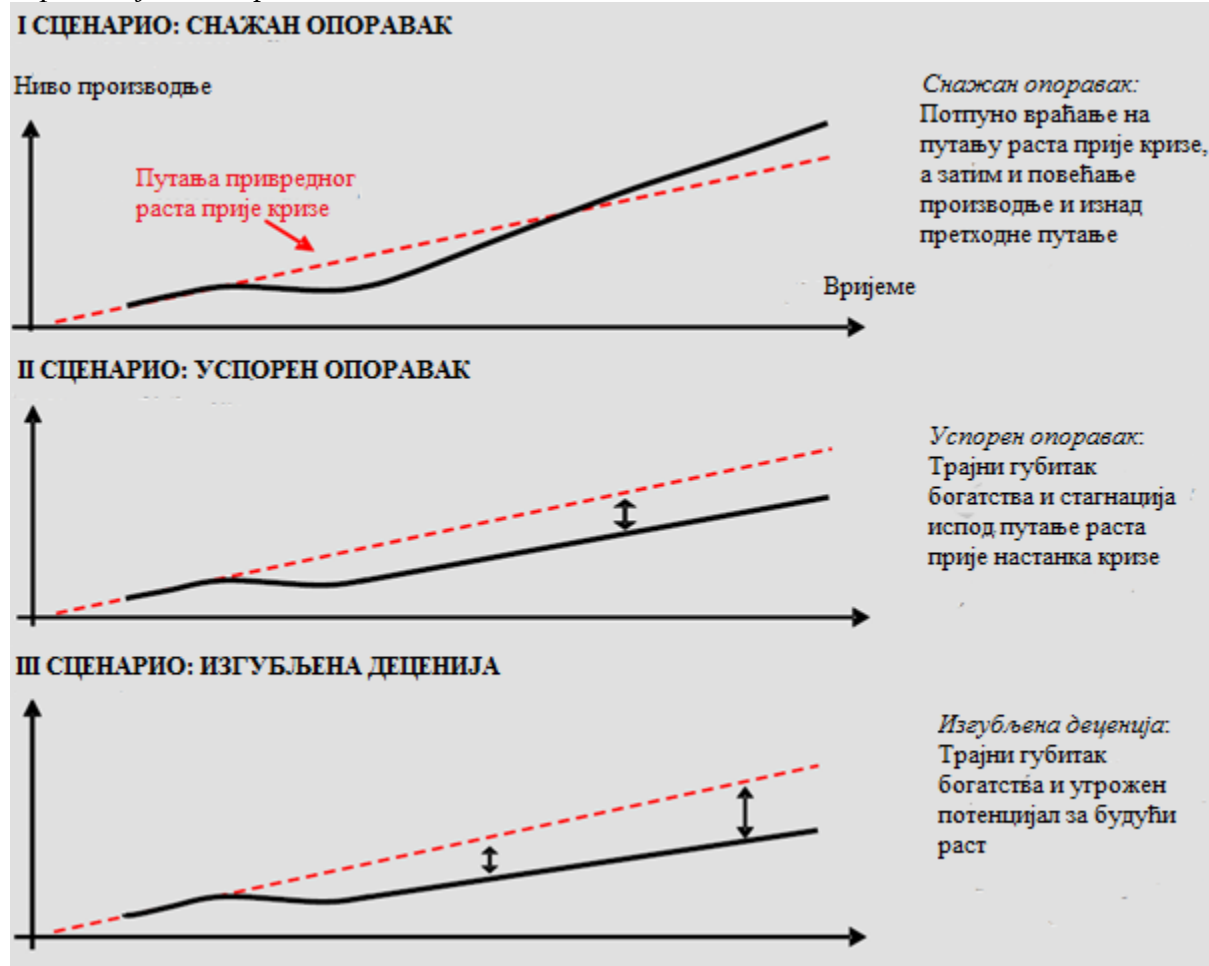
Инклузиван раст означава остварење високе стопе запослености, смањење сиромаштва и модернизацију тржишта рада. Европска унија треба искористити свој радни потенцијал, како би се суочила са изазовима све старије популације и раста глобалне конкуренције.

У складу са постављеним приоритетима утврђени су главни стратешки циљеви које би требало остварити до 2020. године:

1. 75% популације доби између 20-64 године треба бити запослено.
2. 3% бруто домаћег производа Европске уније треба инвестирати у истраживање и развој.
3. Треба испунити климатско-енергетске циљеве „20/20/20“, што значи смањити емисију загађивача за најмање 20%, повећати ниво обновљивих извора енергије у коначној потрошњи енергије на 20%, те повећати енергетску ефикасност за 20%.
4. Проценат особа које напуштају школовање треба смањити испод 10%, а најмање 40% младе генерације требало би завршити терцијални степен образовања.
5. Број становника који живе испод националних граница сиромаштва потребно је смањити за 25%, спашавајући више од 20 милиона људи од сиромаштва.

Стратегија „Европа 2020“ предвиђа три могућа сценарија привредног раста Европске уније: снажан опоравак, успорен опоравак и „изгубљена деценија“.

Графикон 50: Три могућа сценарија привредног раста Европске уније према стратегији „Europe 2020“

Извор: European Commission. (2010). *Europe 2020: A European Strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, стр. 7.

Европској унији су јасно постављени могући правци привредног раста. Снажан опоравак подразумијева враћање на путању раста прије кризе, уз још веће стопе привредног раста у последњим годинама деценије. Он подразумијева да ће државе чланице Европске уније удружено одговорити на тренутне изазове опоравка и дугорочне изазове глобализације, ограничења у ресурсима, старења становништва, чиме ће се надокнадити изгубљене године током кризе, вратити и повећати конкурентност и продуктивност и усмјерити Европску унију на пут просперитетног развоја. Успорен раст подразумијева раст испод путање раста прије настанка кризе, са спорим темпом реформи. „Изгубљена деценија“ значи незнатан раст, значајно испод

путање раста прије настанка кризе, што би водило високој незапослености, социјалним проблемима и губљењу позиције на свјетској сцени.¹⁰⁸

Досадашња кретања макроекономских показатеља не улијевају велики оптимизам у остварењу снажног привредног раста Европске уније. Просјечна годишња стопа реалног раста бруто домаћег производа Европске уније, у периоду 2010-2015. година, је износила свега 1,02%, док је за исти период у САД-у износила 2,22%. Када су у питању постављени стратешки циљеви улагање у истраживање и развој је незнатно повећано са 1,93% бруто домаћег производа у 2010. години на 2,01% у 2013. години. Слична ситуација је и са просјечном стопом запослености која се занемарљиво мало повећала са 64,1% у 2010. години на 64,9% у 2014. години¹⁰⁹.

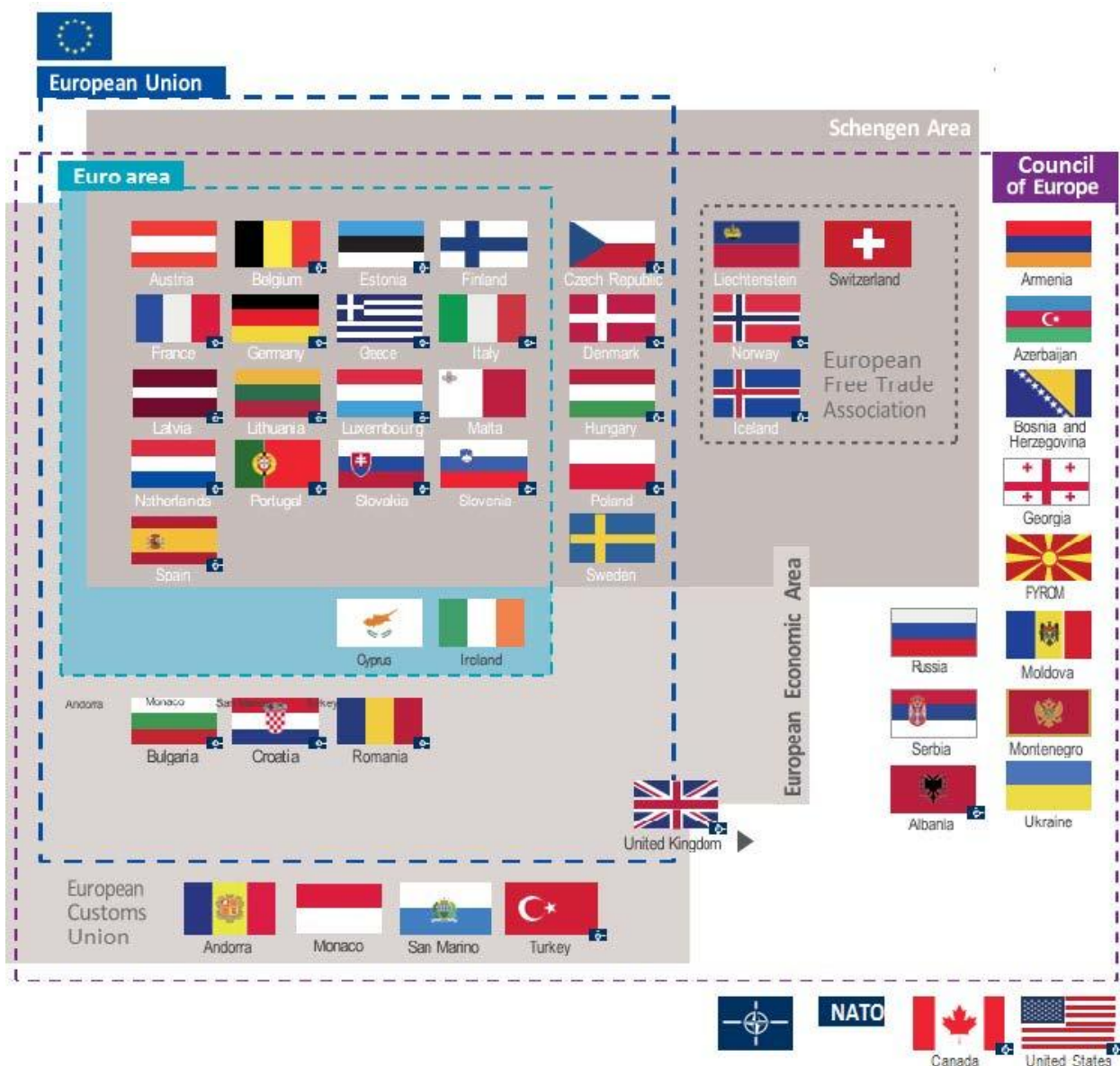
Бијела књига о будућности Европске уније¹¹⁰

Бијела књига је документ коју је израдила Европска комисија поводом 60 година од потписивања Римског уговора. Она мапира покретаче промјена у наредним годинама и презентује пет сценарија развоја Европске уније до 2025. године. Пет сценарија представљених у Бијелој књизи треба да отворе искрену и широко распрострањену расправу у Европском савјету, Европском парламенту, Савјету, Европској комисији, националним парламентима земаља чланица, регионима, градовима и грађанима, о томе како Европска унија треба да се развија у годинама које долазе. Овај документ је полазни материјал за озбиљну расправу о будућности Уније.

¹⁰⁸ Ibidem, стр. 165.

¹⁰⁹ Eurostat. (2016). *Database*.

¹¹⁰ Европска комисија. (2017). *Бијела књига о будућности Европе*.

Слика 1: Европа данас

Извор: Ibidem, стр. 8.

Пет сценарија су илустративно приказани с намјером да изазову размишљање и расправу и предлагање нових идеја. Приједлози приказани у пет сценарија крећу се у распону од *status quo*, до промјена обима и приоритета, до омогућавања стварања „добровољних коалиција“, да у одређеним подручјима развијају дубљу сарадњу попут одбране, унутрашње сигурности, хармонизације пореза и успостављања социјалних стандарда. Постоји много преклапања између сценарија и они због тога нису

искључиви. Крајњи исход, послије широко обављене расправе, ће сигурно изгледати другачије, неке активности ће се комбиновати из пет сценарија, неке ће се додати, а од неких ће се одустати.

Због значаја предложених пет сценарија за ЕУ 27 до 2025. у даљњем тексту приказани су у изворном садржају.

Сценарио 1: Настављање

„Европска унија се фокусира на настављање позитивних реформи.

Зашто и када?

У сценарију гдје ЕУ27 остане на курсу, фокусира се на имплементирање и унапријеђивање тренутних реформи. Ово се ради у духу *Новог старта за Европу* из 2014 и Братиславске декларације око које су се сложиле свих 27 чланица у 2016 години. Приоритети су редовно ажурирани, проблеми се рјешавају када се појаве, и нове одредбе излазе у складу са тим.

Као резултат 27 чланица и ЕУ институције слиједе заједнички програм за акцију. Брзина одлучивања зависи од превазилажења разлика у погледу да би се остварили колективни дугорочни приоритети. ЕУ прописи се провјеравају регуларно да би се видјело да ли су и даље одговарајући. Застарјели прописи се повлаче.

До 2025. ово значи:

ЕУ 27 се наставља фокусирати на послове, раст и инвестиције јачањем јединственог тржишта повећањем инвестиција у дигиталну, транспортну и енергетску инфраструктуру.

Постоји лаган прогрес у побољшању функционисања јединствене валуте да би се повећао раст и спријечили шокови који долазе из Европе или из вана. Даљи кораци се предузимају за јачање финансијске супервизије, да би се гарантовала одрживост јавних финансија и да би се развила тржишта капитала да би се финансирала реална економија.

Комисијска реформа државних закона гарантује да је 90% свих мјера државне помоћи у рукама националних, регионалних и локалних управа.

Борба против тероризма јача са вољности националних ауторитета да дијеле информације. Одбрамбена сарадња јача са аспекта истраживања, индустрије и набавки. Државе чланице одлучују да уложе одређене војне капацитете и да побољшају финансијску солидарност за ЕУ мисије у иностранству.

Што се тиче стране политике прогрес се постиже на говору једним гласом. ЕУ27 активно проводи трговинске споразуме са партнерима широм свијета, на исти начин као и данас. Управљање екстерним границама је примарна одговорност индивидуалних земаља али се успоставља сарадња уз помоћ Европске граничне и обалске страже. Континуирано побољшање граничног управљања је потребно да би се издржали нови изазови. Ако се ово не уради неке земље ће жељети да одрже интерну контролу.

ЕУ27 успијева да позитивно обликује глобалну агенду у бројним пољима као што су заштита околине, финансијска стабилност и одржив раст.

Предности и мане:

Позитивна дневна агенда акција доноси конкретне резултате базиране на заједничком осјећају сврхе. Грађанска права изведена из ЕУ закона се спроводе. Јединство ЕУ27 опстаје али се и даље може тестирати у случају великих неспоразума. Само колективна одлучност да се заједнички постигну ствари које су важне ће помоћи да се смањи разлика између обећања на папиру и грађанског очекивања.”¹¹¹

¹¹¹ Европска комисија. (2017). *Бијела књига о будућности Европе*, стр. 16 и 17.

Преглед 1: Утицај на политике

Јединствено тржиште и трговина	Економска и монетарна унија	Шенген, миграције и безбједност	Спољна политика и одбрана	ЕУ буџет	Капацитет за испуњавање
Јединствено тржиште је ојачано, укључујући дигитални сектор и сектор енергије; ЕУ27 тежи прогресивним трговинским споразумима.	Постепени напредак у побољшању функционисања еврозоне.	Сарадња у управљању спољним границама постепено појачана; напредак ка заједничком систему азила; боља координација о безбједносним питањима.	Напредак је направљен говорећи једним гласом; ближа сарадња у области одбране.	Дјелимично модернизован да одражава реформски програм договорен од стране ЕУ27.	Позитивни акцијски програм даје конкретне резултате; доношење одлука остаје комплексно за схватање; капацитет за испуњавање не одговара увијек очекивањима.

Извор: Европска комисија. (2017). *Бијела књига о будућности Европе*, стр. 17.

Сценарио 2: Ништа осим јединственог тржишта

„ЕУ се полако центрира на јединствено тржиште.

Зашто и када?

У сценарију гдје се ЕУ27 не може сложити да уради више у многим политикама, повећано се фокусира на продубљавање одређених кључних аспеката јединственог тржишта. Не постоји заједничка одлучност да се ради на подручјима као што је миграција, безбједност или одбрана.

Као резултат ЕУ27 не повећава свој рад у већини политичких домена. Сарадња око нових проблема или заједничких брига се често рјешава билатерално. ЕУ27 такође значајно смањује регулаторни притисак повлачењем два постојећа прописа за сваку нову предложену иницијативу.

До 2025. ово значи:

Функционисање јединственог тржишта постаје главни разлог постојања ЕУ²⁷. Даљни прогрес зависи од капацитета да се сложи о политикама и стандардима. Ово олакшава слободно кретање капитала и добара без тарифа.

Због јаког фокуса на смањење регулација на нивоу ЕУ, разлике остају или се појачавају на нивоима као што су потрошачи, социјални и стандарди заштите природне околине, као и у укупном опорезивању и коришћењу субвенција. Ово креира ризик „трке до дна“. Такође се тешко договорити око нови заједничких правила око кретања радника или око уласка у регулисане професије. Као резултат овога слободно кретање радника и услуга није у потпуности гарантовано.

Евро олакшава трговинске размјене али растуће разилажење и ограничена сарадња су велики извори слабости. Ово ставља на ризик интегритет јединствене валуте и њен капацитет да одговори на нове финансијске кризе.

Постоји већа системска провјера људи на националним границама због недовољне сарадње око безбједности и миграције.

Интерна неслагања око приласка међународној трговини значе да ЕУ тешко успоставља договоре са својим партнерима. Миграција и неке стране политике се све више остављају билатералним односима. Хуманитарна помоћ и помоћ за развијање се ријешава на националном нивоу. ЕУ као цјелина више није представљена у броју међународних окружења док не успјева да се сложи о јединственој позицији о проблемима који су од важности глобалним партнерима као што су климатске промјене, борба против избјегавања пореза, искориштавања глобализације и промовисање међународне трговине.

Предности и мане:

Центрирани приоритети ЕУ значе да разлика у погледима између држава чланица о новим проблемима треба да се рјешавају билатерално од случаја до случаја. Грађанска права добијена из ЕУ закона могу постати ограничена временом. Одлучивање јесте лакше за разумјети али капацитет да се дјелује колективно је ограничен. Ово може проширити разлику између очекивања и резултата на свим нивоима.¹¹²

Преглед 2: Утицај на политике

Јединствено тржиште и трговина	Економска и монетарна унија	Шенген, миграције и безбједност	Спољна политика и одбрана	ЕУ буџет	Капацитет за испуњавање
Јединствено тржиште за робе, капитал је ојачао, стандарди настављају да се разликују, слободно кретање људи и услуга није потпуно загарантовано.	Сарадња у еврозони је ограничена.	Ниједна политика миграције или азила, даља координација о безбједности се обавља билатерално; интерна контрола граница је систематичнија.	Нека питања спољне политике се све више рјешавају билатерално; сарадња у одбрани остаје као и данас.	Преусмјерење за финансирање основних функција потребних за јединствено тржиште.	Одлучивање може лакше да се разумије али капацитети за колективно дјеловање су ограничени; питања од заједничког интереса често треба ријешити билатерално.

Извор: Ibidem, стр. 19.

Сценарио 3: Они који желе више раде више

„ЕУ дозвољава вољним државама чланицама да раде више заједно у одређеним подручјима.

Зашто и како?

У сценарију гдје ЕУ27 настави као данас али гдје одређене државе чланице желе да раде више у заједничким, једној или више „коалицији вољних“ могу да раде

¹¹² Ibidem, стр. 18.

заједно у специфичним подручјима политика. Ово могу бити политике као што су одбрана, интерна безбједност, опорезивање или социјална питања.

Као резултат, нове групе држава чланица се слажу око специфичних правних и буџетских договора да се повећа сарадња у изабраним доменима. Као што је рађено на Шенгенском подручију евра ово се може радити преко ЕУ27 оквира и захтјева за потврђивање права и одговорности. Статус држава чланица је очуван и имају могућност да се придруже онима који раде више током времена.

До 2025. ово значи:

Група држава чланица одлучи да сарађује много ближе по различитим одабраним питањима и проблемима, користећи постојеће правне могућности. Ово укључује јако заједничко истраживање и индустријску базу, заједничке набавке, више интегрисаних могућности и међусобну војну спремност за заједничке мисије у иностранству.

Неколико држава напредује у безбједности и правди. Одлуче да појачају сарадњу између полицијских и безбједносних снага. Размјењују све информације у борби против организованог криминала и тероризма. Захваљујући заједничком удруженом тужилаштву заједно истражују преваре, прање новца и продају дрога и оружја. Одлуче да иду даље и креирају заједничку област правде по питању цивилних проблема.

Група земаља укључујући и еврозона и још неке државе, одлучује да ради много ближе око опорезивања и социјалних питања. Већа хармонизација пореских правила и стопа смањује трошкове и пореско избјегавање (пореску евазију). Исти договорени социјални стандарди дају сигурност пословима и побољшавају радно окружење. Индустријска сарадња се појачава по питању нових технологија, производа и сервиса, о правилима око њиховог кориштења и заједничког развијања.

Даљи прогрес се прави на нивоу 27-торке у појачавању јединственог тржишта и појачавању слобода. Односи са трећим земљама, укључујући трговину остају да се воде на ЕУ нивоу у име свих држава чланица.

Предности и мане:

Јединство ЕУ се чува док је даља сарадња омогућена онима који је желе. Грађанска права добијена из ЕУ закона почињу варирати у зависности од тога да ли живе у држави која је одлучила да ради више у интеграцијама. Постављају се питања око транспарентности и одговорности разних слојева у дискусији. Разлика између очекивања и резултата почиње да се смањује у земљама које желе да раде више.”¹¹³

Преглед 3: Утицај на политике

Јединствено тржиште и трговина	Економска и монетарна унија	Шенген, миграција и сигурност	Спољнаполитика и одбрана	ЕУ буџет	Капацитет за испуњавање
Као и у “настављајући”, јединствено тржиште је ојачано и ЕУ тежи прогресивним трговинским уговорима.	Као и у „настављајући” изузев за групе земаља које дубље сарађују у областима као што су порези и социјални стандарди.	Као и у “настављајући”, изузев за групе земаља које дубље сарађују на сигурности и правним питањима.	Као и у “настављајући”, изузев за групе земаља које дубље сарађују на одбрани, фокусирање на војној координацији и заједничкој опремљености.	Као и у “настављајући” додатни буџети су доступни од стране земаља чланица за области гдје оне одлуче да ураде више.	Као и у “настављајући”, позитивна агенда за активности ЕУ27 даје резултате; неке групе постижу много више у одређеним областима, доношење одлука постаје сложеније.

Извор: Ibidem, стр. 21.

Сценарио 4: Радити мање али ефикасније

„ЕУ се фокусира да достави више и брже у селектованим подручјима, док ради мање на другим.

Зашто и како?

У сценарију гдје постоји мишљење о потреби бољег рјешавања заједничких приоритета, ЕУ27 одлучује да фокусира своју пажњу и ограничене ресурсе на смањени број подручја.

¹¹³ Ibidem, стр. 20.

Као резултат ЕУ27 може да дјелује брже и одлучније у селектованим подручјима приоритета. За ове политике ЕУ27 има јаче алате да директно имплементира и одржава заједничке одлуке као што ради данас у политикама о конкуренцији и банкарској супервизији. У другим подручјима ЕУ27 престаје да дјелује или ради мање.

У бирању својих нових приоритета ЕУ27 тражи да се боље поравнају обећања, очекивања и резултата. Типичан примјер недавног неспоразума је аутомобилски емисиони скандал гдје се од ЕУ очекује да штити потрошаче од варања произвођача али нема моћи или алате да то ради видљиво и директно.

До 2025. ово значи:

ЕУ27 појачава свој рад на пољима као што су иновације, трговина, безбједност, миграције, управљање границама и одбраном. Развија нова правила и алате да побољша јединствено тржиште у кључним подручјима. Фокусира се на извршност и истраживање и развој и инвестира у нове пројекте широм ЕУ да би се појачало смањење карбона и дигитализација.

Типични примјери укључују даљу сарадњу око истраживања свемира, високих технологија и завршавања регионалних енергетских центара. ЕУ27 може одлучивати брзо да би се договорили детаљи трговања. Сарадња између полиције и правосуђа око тероризма је систематска и бави се преко заједничке Европске агенције против тероризма.

Европска гранична и обалска стража потпуно управља спољним границама. Сва потраживања за азил пролазе кроз јединствену Европску агенцију за азиланте. Заједничке одбрамбене могућности се утврђују.

Супротно, ЕУ27 престаје дјеловати и ради мање у доменима гдје се мисли да има смањену додатну вриједност или гдје није у могућности да изврши обећања. Ово укључује подручја као што је регионални развој, јавно здравство, или дјелови запошљавања и социјалних политика које нису повезане са јединственим тржиштем.

Државна контрола помоћи остаје и даље националним ауторитетима. Нови стандарди за заштиту потрошача, околине и здравља и сигурности на послу се удаљавају од детаљне хармонизације према стриктном минимуму. Више флексибилности се даје државама чланицама да експериментишу у одређеним подручјима. Ипак за оне домене који се регулишу на нивоу ЕУ веће снаге примјењивања омогућавају потпуну усклађеност.

Другдје, кораци се предузимају да се консолидује еурозона и да се осигура стабилност заједничке валуте. Значај ЕУ у свијету се мијења са промјеном одговорности.

Предности и мане:

На крају, јаснија раздвојеност у одговорности помаже европским грађанима да боље разумију шта је одговорност ЕУ27 а шта национална и регионална. Ово смањује разлику између обећања и резултата, чак и ако се очекивања не испуне у неким подручјима. Грађанска права добијена из ЕУ закона се појачавају у подручјима гдје се ради више и смањују на осталим подручјима. ЕУ27 има праве потешкоће у томе која подручја требају бити приоритет или гдје да ради мање.”¹¹⁴

¹¹⁴ Ibidem, страна 22.

Преглед 4: Утицај на политике

Јединствено тржиште и трговина	Економска и монетарна унија	Шенген, миграције и безбједност	Спољна политика и одбрана	ЕУ буџет	Капацитет за испуњавање
Заједнички стандарди постављени на минимум али извршење је појачано у областима регулисаним на ЕУ нивоу; трговина искључиво закључена са ЕУ нивоом.	Неколико корака је подузето да се консолидује еврозона и осигура стабилност; ЕУ 27 ради мање у одређеним дијеловима запослености и социјалне политике.	Сарадња у вези са управљањем границом, политике азила и антитерористичка питања су систематска.	ЕУ говори једним гласом на сва спољнополитичка питања; Унија Европске одбране је креирана.	Значајно редизајниран да одговара новим приоритетима договореним на ЕУ27 нивоу.	Иницијални споразум о задацима да се одреди приоритет или одустане је изазов; ако буде постојао, доношење одлука може бити лакше за разумијевање; ЕУ дјелује брже и много одлучније гдје има већу улогу.

Извор: Ibidem, страна 23.

Сценарио 5: Радити пуно више заједно

„ЕУ одлучи да ради више заједно у свим политикама.

Зашто и како?

У сценарију гдје ни ЕУ27 ни саме државе нису довољно спремне да се супротставе изазовима, државе чланице одлучују да дијеле више моћи, ресурса и одлучивања широм спектра.

Као резултат овога кооперација између држава чланица наставља се даље него икада прије у свим доменима. Слично томе, еврозона јача са јасним схватањем да је све оно што је добро за земље које дјеле заједничку валуту добро за све. Одлучује се брже на европском нивоу и одлуке се брже примјењују.

До 2025. ово значи:

На међународној сцени ЕУ говори и дјелује као једно у трговини и представља је једно мјесто у већини међународних договора у трговини. Европски парламент има коначну ријеч о међународним трговинским споразумима. Одбрана и безбједност су приоритет. Са потпуном комплементарности са НАТО креира се Европска одбрамбена унија. Сарадња по безбједоносним питањима је рутинска. ЕУ27 наставља да води глобалну борбу против климатских промјена и ојачава своју улогу као највећи свјетски хуманитарни и развојни донатор.

Спољна политика ЕУ води ка појачаном заједничком приступу миграцији. Ближа партнерства и веће инвестиције у европском комшилуку и ван њега помажу у стварању економских могућности и управљању миграционим каналима.

Унутар ЕУ27 постоји јак фокус и амбиција да се заврши јединствено тржиште у енергетском сектору, дигиталном сектору и услугама. Захваљујући заједничким инвестицијама у иновације и истраживања више европских силиконски долина се ствара да буду домаћини за кластер улагања капитала, старт-ап послове, велике компаније и истраживачке центре. Потпуно интегрисано тржиште капитала помаже у мобилисању финансија за мала и средња предузећа и велике инфраструктурне пројекте широм ЕУ.

Унутар еврозоне, али такође у државама чланицама које желе да се придруже постоји већа координација на фискалним, социјалним и пореским питањима, као и за европску супервизију финансијских услуга. Додатна финансијска подршка се пружа да се повећа економски развој и да се одговори на шокове на регионалном, секторском и националном нивоу.

Предности и мане:

Постоји брже одлучивање на нивоу ЕУ. Грађани имају више права директно из ЕУ закона. Али постоји ризик отуђивања дијелова друштва који осјећа да ЕУ нема легитимности или је узела превише моћи од националних власти.”¹¹⁵

Преглед 5: Утицај на политике

Јединствено тржиште и трговина	Европска и монетарна унија	Шенген, миграције и сигурност	Спољна политика и одбрана	ЕУ буџет	Капацитет за испуњавање
Јединствено тржиште је ојачано кроз хармонизацију стандарда и јаче спровођење; трговина се искључиво одвија на ЕУ нивоу.	Економска, финансијска и фискална унија је остварена као што је предвиђено у извјештају пет председника јуна 2015. године.	Као и “Ради мање много ефикасније”, сарадња у вези управљања границама, политикама азила и антитерористичким питањима су систематичне.	Као и “Ради мање много ефикасније”, Европа говори једним гласом о свим питањима спољнеполитике; Креирана је Европска унија одбране.	Значајно модернизован и повећан, подржан сопственим ресурсима; функција фискалне стабилизације еврозоне је оперативна.	Одлучивање је брже и спровођење је јаче широм границе; питања одговорности проистичу од оних који осјећају да је ЕУ преузела превише моћи од земаља чланица.

Извор: Ibidem, стр. 25.

Из приказаних пет сценарија за ЕУ 27 до 2025. године уочљиво је да недостају кључне институционалне реформе, попут политичке и фискалне интеграције. Свакако да није реално очекивати, да тако крупна питања може покренути Европска комисија, јер она превазилазе њену институционалну моћ, већ то морају да покрену европски лидери путем Европског савјета. Међутим, осјећа се недостатак и криза европског лидерства за крупне реформе и промјене. Садашња Европска унија нема моћних, храбрих и одлучних лидера, да започну и заврше крупне и нужне институционалне реформе. Само када бисмо имали једног Франсоа Митерана (Francois Mitterrand), Валери Жискар д' Естена (Valery Giscard d' Estaing), Жак Делора (Jacques Delors), Хелмута Шмита (Helmut Schmidt), Ханса – Дитриха Геншера (Hans – Dietrich Genscher), Европска унија би се вјероватно брже договорила и интегрисала до нивоа који јој отвара перспективу развоја. Европска унија тренутно тапка у мјесту. Све више

¹¹⁵ Ibidem, стр. 24.

губи на значају. Њена економска моћ слаби под утицајем брзорастућих економија у развоју, попут Кине и Индије. Под теретом је сопствених противрјечности. Она мора налазити нове изворе снаге. То може урадити ако почне и настави да се реформише. Међу најзначајнијим реформама су политичка и фискална интеграција.

ЗАКЉУЧАК

Европска унија је најважнији европски пројекат након Другог свјетског рата. Прије шездесет година, инспирисани сном мирне, заједничке будућности, земље оснивачи Европске уније, руковођени заједничким интересима, кренули су јединственим, амбициозним путем европских интеграција. Процеси интеграција одвијали су се постепено, кроз бројне компромисе долазило се до договора, који су отварали пут развоја, а садржани су у бројним ратификованим уговорима. Међу најважнијим су: *Париски уговор 1951., Римски уговор 1957., Уговор из Масстрихта 1992., Амстердамски уговор 1997., Уговор из Нице 2001. и Лисабонски споразум 2007. године.*

Европска унија је у суштини настала као посљедица хладног рата и њен индетитет произишао је из сукобљености америчког тржишног либерализма и совјетског државног социјализма. Унија је прошла кроз сукцесивна проширења од којих су сва била значајна, а нарочито пријем медитеранских земаља, које су дуго биле под диктатуром, као и пријем источноевропских земаља падом Берлинског зида.

Све до глобалне економске и финансијске кризе Европска унија и еврозона су функционисали без већих проблема. Владала је конвергенција, гдје су мање развијеније земље Европске уније биљежиле убрзан раст, бржи од раста развијенијих земаља. Каматне стопе су падале и скоро биле изједначене. Привреде мање развијенијих земаља Европске уније доживјеле су експанзију захваљујући огромном приливу капитала из „европског центра“, углавном Њемачке. Еуро је успјешно подстицао економске интеграције.

Међутим, прави испит за еуро је услиједио током кризе, када се еврозона суочила са асиметричним шоковима, односно различитим дјеловањем кризе на поједине земље чланице еврозоне. Кризом су највише погођене мање развијеније земље на периферији Европске уније: Грчка, Кипар, Шпанија и Португал. У таквим околностима, заједничка валута са јединственим девизним курсом и јединственом референтном каматном стопом, не омогућава земљама чланицама еврозоне, погођеним дубоком кризом, да изврше потребна прилагођавања. Управо је ту кључни проблем заједничке валуте евра, немогућност дјеловања адекватном монетарном политиком у условима асиметричних шокова. Заједничка валута, са

недовољном политичком и економском интеграцијом, не може лако функционисати, посебно у условима криза.

Након избијања кризе, ствари су се из темеља промијениле. Капитал је промијенио смјер кретања, умјесто ранијег кретања из развијеног центра према мање развијенијој периферији еврозоне, појавом кризе капитал се креће од мање развијенијих земаља ка развијенијим земљама „европског центра“. Услови кредитирања су погоршани, каматне стопе су порасле, а приступ кредитирању је ограничен. Инвеститори, посебно стране банке, се постепено повлаче из земаља погођених кризом и извлаче свој капитал. Недостатак кредитне подршке реалном сектору продубљује кризу.

Европска унија и еврозона су у дубокој кризи, која намеће потребу неопходних реформи, које ће створити функционалнију Европску унију и еврозону. Европска унија и еврозона су у садашњем облику недовршен пројекат и мора се урадити много више. Потребно је „више Европе“ од данашњег уређења, и свакако „више Европе“ него што су спремни да прихвате њени критичари, који говоре да Европска унија није трансферна унија. Реформе треба да буду усмјерене на доградњу економског и политичког система, који ће водити снажнијем економском расту и већој запослености, у свакој земљи чланици.

Евро је требао да створи амбијент за даљњу политичку и економску интеграцију. Многи су вјеровали да ће он убрзати интеграције. Евро није био циљ сам по себи, већ средство за постизање већих циљева. Данас смо свјedoци да он ствара сасвим супротан ефекат. Умјесто да интегрише, он дезинтегрише земље еврозоне. Иако је евро био политички пројекат, политичка кохезија, око преноса надлежности од суверених држава на Европску унију, није била довољно јака да створи потребне политичке и економске институције које би еврe давале шансе да успије. Стварање заједничке валуте без низа потребних институција не омогућавају да разнолика еврозона функционише ефикасно. У овом тренутку неопходно је спровести низ структурних реформи еврозоне, да би се створила функционалнија еврозона и спасио евро, као заједничка валута. У те неопходне структурне реформе спадају: стварање банкарске уније, успостављање неког облика обједињавања дуга, темељну реформу Маастрихтских критеријума конвергенције, оснивање Фонда солидарности, реформа „кризне политике штедње“, стварање аутоматских

стабилизатора попут осигурања средстава за незапослене, већа флексибилност у кредитној активности банака, шира овлашћења Европске централне банке, подстицање кредитирања јавне инфраструктуре од Европске централне банке, квалитетније образовање и подстицање нових истраживања и технологија и ублажавање растућих неједнакости. Структурне реформе отвориле би простор за економски раст и запосленост, што би евра дало могућност да се одржи.

Економске и политичке интеграције су се одвијале неуједначено. Економске интеграција су се одвијале знатно брже од политичке интеграције. Европској унији недостаје довољан степен политичке интеграције. Финансијска криза је показала да економска интеграција не може успјети без политичке интеграције. Када нема довољно политичке интеграције Унија нема институције, нити потребне инструменте, за предузимање неопходних колективних мјера, којим би интеграција била успјешна за све земље чланице Уније.

Европска унија функционише на принципу међудржавности, са озбиљним ограничењима. Постојећи систем одлучивања и рада се показао неефикасним, са гломазном и скупом институционалном инфраструктуром. Европска унија нема довољно потребних надлежности, институција и инструмената за ефикасан рад, које обезбјеђују просперитет свих земаља чланица. Постојећим институцијама и механизмима Европска унија не може да апсорбује нарасле проблеме и унутрашње противрјечности. Зато је потребно прилагодити политичку организацију Европске уније новим глобалним околностима и унутрашњим потребама. Досадашња искуства сложених држава упућују да је федерално уређење најбоља политичка форма Европске уније, у којем ће све државе и народи имати исте шансе за развој и бољи живот, и које ће бити нови извор снаге за стабилнију и просперитетнију Европску унију.

И економске интеграције су се одвијале неусклађено. Док је монетарна политика успостављена на нивоу Уније, фискална политика је остала углавном у надлежности држава чланица Европске уније. Неодрживо је стање постојања једне монетарне политике и више фискалних политика. Јединствена монетарна политика и децентрализована фискална политика не омогућавају, земљама чланицама еврозоне погођеним кризом, прилагођавање ударима кризе. Спасовање земаља у кризи, у простору који није јединствено валутно подручје, је немогуће без

трансфера средстава од земаља које су у експанзији, према земљама чланицама које су у кризи. Зато је неопходно успоставити одговарајућу фискалну унију, са довољним нивоом буџета, којим се могу неутралисати асиметрични шокови изазвани јединственом монетарном политиком, гдје би буџет одиграо улогу аутоматског стабилизатора.

Према теорији оптималне валутне зоне, мобилност радне снаге је један од кључних фактора за успјешно функционисање монетарне уније. Висока мобилност радне снаге дјелује као аутоматски стабилизатор против асиметричних шокова, у смислу, када нека од држава истог валутног подручја западне у кризу, радна снага одлази у друге државе, које су мање погођене кризом или остварују успјешан економски раст. Таква мобилност има два позитивна ефекта. Држава која је погођена економском кризом растерећује се незапосленог становништва, накнада за незапослене и других социјалних давања, а држава која има интензивнији развој добија квалификовану и углавном јефтинију радну снагу.

Ниво унутрашње мобилности радне снаге у Европској унији је на ниском нивоу. То посебно долази до изражаја, када се посматра у односу на мобилност радне снаге у Сједињеним Америчким Државама. Истраживања говоре да је у 2010. години, годишња стопа миграција радне снаге, старости од 15 до 64 године, између земаља чланица Европске уније, износила свега 0,3% од укупног броја становника. У исто вријеме, стопа миграција између држава Сједињених Америчких Држава је износила 2,4%.

Главни ограничавајући фактори ниске мобилности радне снаге, унутар Европске уније, су језичке и културне разлике и постојање правних и административних баријера, на јединственом тржишту, попут ограничене преносивости социјалних права, отежано признавање квалификација и препреке изазване националним политикама. У циљу стварања услова за већу мобилност радне снаге у Европској унији потребно је предузети сљедеће мјере: хармонизовати законодавство које регулише тржиште рада, омогућити равноправан приступ социјалним давањима и омогућити њихову лакшу преносивост међу земљама чланицама Европске уније, ускладити квалификације радника са захтјевима тржишта рада, унаприједити процес признавања квалификација у свим чланицама Европске уније, побољшати слику у широј јавности о ефектима коју мобилност

радне снаге носи, како за сваку земљу чланицу појединачно, тако и за Европску унију као цјелину.

Од кључне важности за даљњи развој Европске уније је и остваривање стратешких дугорочних циљева. Посебан значај има остваривање економског раста, утемељеног на знању и иновацијама, што захтијева значајно веће улагање у истраживање и развој, са садашњих око 2%, треба достићи ниво од 3% бруто домаћег производа за ту намјену.

Резултати истраживања су потврдили главну хипотезу да *„Перспектива развоја Европске уније и евра зависи од већег степена фискалне и политичке интеграције и веће мобилности радне снаге“*. Доказане су и помоћне хипотезе да *“без дубље фискалне интеграције нема стабилног развоја Европске уније и евра”* (Хипотеза 1.). Доказано је и да *„Европска унија нема капацитета да са постојећом институционалном структуром и механизмима да одговоре на сложене проблеме садашњости и будућности и то налаже потребу институционалних реформи које ће обезбиједити већи степен политичке интеграције и отворити даљњу перспективу развоја Европске уније и евра“* (Хипотеза 2.). Детаљном анализом кретања радне снаге у Европској унији доказано је да је *„перспектива развоја Европске уније и евра у зависности од већег степена мобилности радне снаге“* (Хипотеза 3.). У дисертацији су дате, на основу детаљне анализе и досадашњих научних сазнања, на темељан и аргументован начин, корисне препоруке најадекватнијих форми даљње политичке и фискалне интеграције, као и препоруке мјера за стварање услова за већу мобилност радне снаге у Европској унији.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abebe A. Selassie. (2012). *Portugal's Economic Crisis: Diagnostics and Remedies*. International Monetary Fund.
2. Alessi, Christopher. McBride, James. (2015). *The Eurozone in crisis*. Lisi Niesner/Courtesy Reuters. Преузето са <http://www.cfr.org/eu/eurozone-crisis/p22055>.
3. Amador, João, Cabral Sónia. (2008). *The Portuguese Export Performance In Perspective: A Constant Market Share Analysis*. Economic Bulletin. Banco de Portugal.
4. Aras N.O., Ozturk M., Kadi, F. (2012). *Determinant of Debt Crisis in EU and the Recovery Efforts*. International Journal of Social Sciences and Humanity Studies Vol. 4, No. 2. Turkey: Fatih University. Преузето са 14.8.2014. године са: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2193688.
5. Arestis, Philip, Sawyer, Malcolm. (2011). *The Design Faults of the Economic and Monetary Union*. Journal of Contemporary European Studies Vol. 19, No1. Routledge.
6. Babecký, T. Havránek, J. Matějů, M. Rusnák, K. Šmídková, B. Vašíček. (2012). *Banking, debt and currency crises - Early warning indicators for developed countries*. ECB.
7. Бабић Мате. (2011). *Криза евра 2010*. Обновљени живот Vol. 66, No. 2. Преузето са <http://hrcak.srce.hr/67993>.
8. Banco de Portugal. (2009). *Statistical Bulletin for March 2009*.
9. Banco de Portugal. (2014). *The Portuguese Economy. Annual Report*. Преузето са http://www.bportugal.pt/en-US/EstudosEconomicos/Publicacoes/RelatorioAnual/Publications/ra_en.pdf.
10. Bank for International Settlements. (2011). *Basel III: A global regulatory framework for more resilient bank and banking system*.
11. Bargain, O. Dolls, M. Fuest, C. Neumann, D. Peichl, A. Pestel, N. and Siegloch, S. (2012). *Fiscal Union in Europe? Efficiency, Equity and Stabilizing Effects of an EU-Wide Income Tax*. Working Paper, IZA Bonn.
12. Bargain, O. Dolls, M. Fuest, C. Neumann, D. Peichl, A. Pestel, N. and Siegloch, S. (2012). *Fiscal union in Europe? Redistributive and stabilising effects of a european tax-benefit system and fiscal equalisation mechanism*. Oxford: Oxford University Centre for Business Taxation. Преузето са <http://www.sbs.ox.ac.uk/faculty-research/tax/publications/working-papers/fiscal-union-europe>.
13. Barroso J.M. (2010). *Europe 2020*. Presentation to the Informal European Council. Преузето са http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/president/news/speeches-statements/pdf/president_barroso_europe2020_presentation_en.pdf.
14. Башић, Драгана. (2012). *Дужничка криза и њено рјешавање*. Источно Сарајево: Зборник радова Економског факултета.
15. Batrâncea, Ioan. Batrâncea, Maria. Ramona-Anca, Nichita. (2011). *The financial crisis and its implications on the public deficit of the EU countries*. Annals of Faculty of Economics. Oradea: Faculty of Economics. Преузето са <http://anale.steconomieuoradea.ro/volume/2011/special/021.pdf>.

16. Beine, M., Bourgeon, P., Bricongne, J. C. (2013). *Aggregate Fluctuations and International Migration*. CESifo Working Paper.
17. Belgian Federal Government. (2013). *Public Finances: debt to GDP*. Преузето 2014. године са http://debtagency.be/en_data_public_finances.htm.
18. Bershidsky, Leonid. (2015). *Europe's growing desire for political union*. Bloomberg LP. Преузето са <http://www.bloombergvew.com/articles/2015-07-27/europe-s-growing-desire-for-political-union>.
19. Blanchard, Olivier Jean. Katz, Lawrence F. (1992). *Regional Evaluations*. Brookings Papers on Economic Activity 1.
20. Blanchard, Olivier Jean. (2007). *Adjustment within the euro: The difficult case of Portugal*. Portuguese Economic Journal 6.
21. Blyth, Mark. (2015). *The euro's future is secure, but it may not be the one that we expect*. Преузето са <http://www.socialeurope.eu/2015/08/the-euros-future-is-secure-but-it-may-not-be-the-one-that-we-expect>.
22. Board of Governors of the Federal Reserve System. (2007). *Monetary Policy Press Release*. Преузето са <http://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/20071212a.htm>.
23. Board of Governors of the Federal Reserve System. (2008). *Monetary Policy Press Release 11 March 2008*. Преузето са <http://www.federalreserve.gov/newsevents/press/monetary/20080311b.htm>.
24. Board of Governors of the Federal Reserve System. (2008). *Monetary Policy Press Release: 14 March 2008*. Преузето са <http://www.federalreserve.gov/newsevents/press/monetary/20080318b.htm>.
25. Board of Governors of the Federal Reserve System. (2008). *Fed Balance Sheet*. Преузето са http://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/bst_recenttrends.htm.
26. Board of Governors of the Federal Reserve System. (2009). *Monetary Policy Press Release 18 March 2009*. Преузето са <http://www.federalreserve.gov/newsevents/press/monetary/20090318a.htm>.
27. Bofiner, Peter. Wolfgang, Franz. Schmidt, Christoph M.. Weder, Beatrice. Wolfgang, Wiegard. (2009). *Deutschland im internationalen Konjunkturzusammenhang – Expertise*. Statistisches Bundesamt. Преузето са http://www.sachverstaendigenrat-wirtschaft.de/fileadmin/dateiablage/Expertisen/Deutschland_im_internationalen_Konjunkturzusammenhang.pdf.
28. Bordo, Michael D. Markiewicz, Agnieszka. Jonung, Lars. (2011). *A fiscal union for the euro: some lessons from history*. NBER Working Paper No. 17380. Cambridge: National Bureau of economic research. Преузето са <http://www.nber.org/papers/w17380>.
29. Бошњак, Маринко. (2011). *Глобална финансијска и економска криза и њен утицај на привреду и финансије Србије*. Београд: Студија Министарства финансија Србије.
30. Brinke, Anna. (2016). *Labour mobility in the euro area: cure or curse for imbalances?* Policy paper 159. Berlin: Jacques Delors Institut.
31. Buck, Tobias. (2017). *No right turn for Spanish politics*. Financial Times.
32. Бурда, Мајкл, Виплош, Чарлс. (2004). *Макроекономија: европски уџбеник, треће издање*. Београд: CLDS.

33. Byrne, J. P. Davis E.P. (2003). *Disaggregate Wealth and Aggregate Consumption: An Investigation of empirical relationships for the G7*. Oxford Bulletin of Economics and Statistics Vol. 65, No. 2.
34. Cartas, M. José. McConagha, Martin. (2010). *Credit to the Private Sector Remains Weak*. Finance & Development: Volume 47, Number 2. Преузето са: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2010/06/dataspot.html>.
35. Casaux, Suzanne. Turrini, Alessandro. (2011). *Post-crisis unemployment developments: US and EU approaching?* ECFIN economic briefs: Occasional Working Paper. European Commission.
36. Cecchetti, Stephen. Kohler, Mario. Upper, Christian. (2009). *Financial Crises and Economic Activity*. BIS. Преузето са 20.08.2014. године <http://www.bis.org/publ/othp05.pdf>.
37. Central Intelligence Agencies. (2007). *The World Factbook 2007*.
38. Central Intelligence Agencies. (2012). *The World Factbook 2012*.
39. CEPS. (2014). *Making the most of EU labour mobility*. Brussels: Centre for European Policy Studies.
40. Cerovac, Mladen. Faulend, Michael. Hodak, Ljerka Mintas. Majić, Helena. Mataija, Mislav. Mijatović, Nikola. Ondelj, Ivona. Sokol, Tomislav. Šimac, Smiljan. Škreb, Marko. Šošić, Vedran. Vidović, Božena. Žigman, Nataša Mikuš. (2010). *Europska unija*. Zagreb: Mate d.o.o.
41. CIA. (2017). *World Factbook*.
42. Cnossen, S. (2002). "Tax Policy in the European Union: A review of issues and options". Finanz Archiv: Public Finance Analysis, 58, 466-558.
43. Cour-Thimann, P. Winkler, B. (2013). *The ECB's non-standard monetary policy measures: the role of institutional factors and financial structure*. European Central Bank. Преузето 14.8.2014. године са <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1528.pdf>.
44. Ченић-Јотановић, Гордана. (2006). *Међународни економски односи*. Бања Лука: Економски факултет.
45. Debating Europe. (2015). *Arguments for and against fiscal union*. Преузето са <http://www.debatingeurope.eu/focus/infobox-arguments-for-and-against-fiscal-union/#.VhpRBOztmko>.
46. De Grauwe, Paul. (2004). *Економија монетарне уније*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
47. Delors, Jacques. (1989). *Report on economic and monetary union in the European Community*.
48. Delors, Jacques. Schmidt, Helmut. Enderlein, Henrik. Bofinger, Peter. Boone, Laurence. De Grauwe, Paul. Piris, Jean-Claude. Pisani-Ferry, Jean. Rodrigues, Maria João. Sapir, André. Vitorino, António. Bertoncini, Yves. Fernandes, Sofia. Lacroix, Marc-Antoine. Rubio, Eulalia. (2015). *Completing the euro. A road map towards fiscal union in Europe*. Notre Europe. Institute Delors. Преузето са <http://www.institutdelors.eu/media/completingtheeuroreportpadoa-schioppagroupjune2012.pdf?pdf=ok>.

49. Dembiermont, Christian. Drehmann, Mathias. Muksakunratana, Siriporn. (2013). *How much does the private sector really borrow? A new database for total credit to the private nonfinancial sector*. BIS Quarterly Review.
50. Dempsey, Judy. (2015). *Is this Europe's time for political union?* Carnegie Europe. Преузето са <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=61>.
51. Deutsche Bundesbank. (2010). *Monatsbericht Oktober 2010*. Преузето са https://www.bundesbank.de/Redaktion/DE/Downloads/Veroeffentlichungen/EZB_Monatsberichte/2010/2010_10_ezb_mb.pdf?__blob=publicationFile.
52. Deutsche Bundesbank. (2014). *Annual Report 2013*.
53. Dewatripont, Mathias. Freixas, Xavier. Portes, Richard. (2009). *Macroeconomic Stability and Financial Regulation: Key Issues for the G20*. London: Centre for Economic Policy Research.
54. Dimitris, N. Chorafas. (2009). *Financial Boom and Gloom, The Credit and Banking Crisis of 2007–2009 and Beyond*. Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions.
55. Dixon, Patrick. (2015). *Future Of The European Union - Enlarged Or Broken?* Преузето са <http://www.globalchange.com/futureeurope.htm>.
56. Douglas, Jason. (2015). *Bank of England chief urges eurozone fiscal union*. The Wall Street Journal. Преузето са <http://www.wsj.com/articles/bank-of-england-chief-urges-eurozone-fiscal-union-1422471240>.
57. Драгутиновић, Стефан. (2009). *Светска економска криза и последице по привреду Србије*. Студије и истраживања бр. 11/2009. Београд: Институт факултета за економију, финансије и администрацију.
58. Drezner, Daniel W. (2015). *Can the European Union recover from Grexit?* Washington Post. Преузето са <https://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2015/06/29/can-the-european-union-recover-from-grexit>.
59. Dullien, Sebastian. Torreblanca, José Ignacio. (2012). *What is political union? Policy brief*. European council on foreign relations. Преузето са https://www.files.ethz.ch/isn/173482/ECFR70_POLITICAL_UNION_BRIEF_AW.pdf.
60. Dumoulin, Etienne. (2009). *The current financial crisis and its effects on the French economy*. Östersun: Mid Sweden University - Department of Social Sciences.
61. Duprez C. (2011). *International Trade in Services – A growing contribution to Belgium's current balance*. NBB: Economic Review December 2011. Преузето са http://www.nbb.be/doc/TS/Publications/EconomicReview/2011/ecorevIII2011_H4.pdf.
62. Душанић, Јован. (2010). *Светска економска криза - Made in USA*. Београд: Београдска пословна школа.
63. Ђорђић, Слободан. (2009). *Савремени привредни развој и привредни системи*. Бања Лука: Економски факултет.
64. Economic Stimulus Act of 2008. (2008). Public Law 110-185: Congressional Record Vol. 154. 110th Congress of the United States. Преузето са <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-110publ185/pdf/PLAW-110publ185.pdf>.

65. EEC. (1992). Council Regulation No 2434/92 of 27 July 1992 amending Part II of Regulation (EEC) No 1612/68 on freedom of movement for workers within the Community. Official Journal of the European Communities.
66. Eichengreen, Barry. (1990). *One Money for Europe? Lessons of the U.S. Currency Union*. Working paper No. 90-132. Department of Economics. Berkeley: University of California.
67. Elliot, Larry. (2010). *Greece's Financial Crisis puts the Future of the Euro in Question*. The Guardian. Преузето са <http://www.guardian.co.uk/business/2010/feb/07/greece-fiscalcrisis-european-union-euro>.
68. Ерић, Д. Дејан. (2003). *Финансијска тржишта и инструменти*. Београд: Чигоја штампа.
69. Eurogroup. (2013). *Eurogroup Statement on Cyprus*. Преузето са <http://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/eurogroup/>.
70. European Central Bank. (2016). *Financial integration in Europe*.
71. European Central Bank. (2012). *Monthly Bulletin: February 2012*. Преузето 10.8.2014. године са: <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/mobu/mb201202en.pdf>.
72. European Central Bank. (2010). *The ECBs monetary policy stance during the financial crisis*. Monthly Bulletin: January 2010. Преузето са 10.8.2014. године са: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/art1_mb201001en_pp63-71en.pdf?2e40441c634b7f6f860b4a302f03cc47.
73. European Central Bank. (2013). *The Euro Area Bank Lending Survey*.
74. European Commission. (2013). *Assessment of the 2013 national reform programme for Cyprus*. Commission Staff Working Document.
75. European Commission. (2010). *"Europe 2020", A European Strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels.
76. European Commission. (2009). *Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses*. European economy 7/2009.
77. European Commission. (2010). *European Commission Report of Greek Government Deficit and Debt Statistics*. Преузето са <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52010DC0001>.
78. European Commission. (2014). *European Economic Forecast: Winter 2014*. European Economy 2/2014.
79. European Commission. (2015). *European economic forecast (winter 2015)*.
80. European Commission. (2010). *Fifth report on economic, social and territorial cohesion*. Office for Official Publications of the European Communities. Luxembourg.
81. European Commission. (2014). *Financial Assistance Programme for the Recapitalisation of Financial Institutions in Spain - Fifth Review*. European Economy. Occasional Papers 170. Преузето са http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2014/pdf/ocp170_en.pdf.
82. European Commission. (2009). *From crises to recovery: the tools for the job*. Economic and Financial Affairs No.12. Brussels.

83. European Commission. (2008). *Geographic mobility in the European Union: Optimising its economic and social benefits*. European Commission DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities.
84. European Commission. (2011). „*Green Paper on the feasibility of introducing Stability Bonds*“. COM (2011), 818 final.
85. European Commission. (2013). *In-depth review for Spain*. Commision Staff Working Document.
86. European Commission. (2014). *Macroeconomic Imbalances Belgium 2014*. European Economy: Occasional Papers 172.
87. European Commission. (2012). *Macroeconomic imbalances – Cyprus*. European Economy: Occasional Papers 101.
88. European Commisssion. (2014). *Macroeconomic Imbalances France 2014*. Occasional Papers 178.
89. European Commission. (2014). *Macroeconomic Imbalances - Germany 2014*. Occasional Papers 174.
90. European Commission. (2013). *Quarterly Report on the Euro Area*. Преузето 108.2014. године са:
http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/qr_euro_area/2013/pdf/qrea4_en.pdf.
91. European Commission. (2014). *Reports on the Structural Funds 2004-2010*. Преузето са http://ec.europa.eu/regional_policy/information/reports/index_en.cfm.
92. European Commission. (2013). *The Economic Adjustment Programme for Cyprus*. European Economy: Occasional Papers 149.
93. European Commission. (2010). *The Economic Adjustment Programme for Greece*. European Economy: Occasional Papers 61.
94. European Council. (2012). *Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union*. Преузето са 4.8.2014. године са: http://european-council.europa.eu/media/639235/st00tscg26_en12.pdf.
95. Европска комисија. (2017). *Бијела књига о будућности Европе*.
96. European Parliament. (2012). *Crisis and Economic Governance V*. European Parliament Eurobarometer (EB77.2).
97. Европски стабилизациони механизам - ESM. (2014). *Опште информације*. Преузето са <http://www.esm.europa.eu/>.
98. Фишер, Ј. (2000). *Из конфедерације у федерацију: размишљања о коначности европских интеграција*. Берлин: Говор на Универзитету Хамболт (Hambolt), 12. мај 2000. године.
99. Fotopoulos, Takis. (2009). *A systemic crisis in Greece*. The International Journal of Inclusive Democracy Vol. 5.
100. Francois, J. Manchin, M. Norberg, H. Spinanger, D. (2007). *Impacts of textiles and clothing sectors liberalization on prices*. Report. Germany: The Kiel Institute for the World Economy.
101. Frey, W. (2009). *The great American migration slowdown*. Brookings Institution, Washington, DC.

102. Fuest, Clemens. Andreas, Peichl. (2012). *European Fiscal Union: What is it? Does it work? And are there really 'No alternatives'?* IZA Policy Paper No. 39.
103. Fuest, C. (1993). „*Stabile fiskalpolitische Institutionen für die Europäische Währungsunion*“. Wirtschaftsdienst, X/1993, p. 539-545.
104. German Council of Economic Experts. (2011). *Assuming Responsibility for Europe*. Annual Report 2011/2012.
105. Giddens, Anthony. (2009). *Evropa u globalnom dobu*. Beograd: Clio. Kragujevac: Grafostil.
106. Global Finance. (2012). *Spain Country Report*. Преузето са <http://www.gfmag.com/global-data/country-data/spain-gdp-country-report#axzz1zPZCYe4T>.
107. Gobierno de Espana, Ministerio de la Presidencia. (2012). *Reforms by the Government of Spain - Combating the Crisis with Determination*. Madrid. Преузето са http://www.kas.de/wf/doc/kas_8049-1442-1-30.pdf?121029115820.
108. Godinho, V. M. (1978). *L'émigration portugaise: XV-XXe siècles: une constante structurale et les réponses aux changements du monde*. Revista de História Económica e Social, I, 5–32.
109. Горчић, Јован. (2009). *Управљање кризом - свет и ми*. Проинком д.о.о. Београд.
110. Grant, Charles. (2009). *Ten Years On, the Eurozone Must Beware of Greeks Bearing Debts*. Times Online. Преузето са http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/columnists/guest_contributors/article5976839.ece.
111. Hagen, J. von. Kletzer, K. (2000). *Monetary Union and Fiscal Federalism*. ZEI Working Paper B1, 2000.
112. Hampell, Hannah Sabine. Sorensen, Christofer Kok. (2010). *The impact of supply constraints on bank lending in the euro area crisis induced crunching?* No 1262. European Central Bank.
113. Housing and Economic Recovery Act of 2008. (2008). Public Law 110-289: Congressional Record Vol. 154. 110th Congress of the United States. Преузето са <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-110publ289/html/PLAW-110publ289.htm>.
114. Huber, Peter. (2004). *Inter-regional Mobility in Europe: A Note on the Cross-Country Evidence*. Applied Economics Letters 11.
115. Huggler, Justin. (2015). *French economy minister calls for full fiscal union in eurozone*. The Telegraph. Преузето са <http://www.telegraph.co.uk/finance/economics/11835614/French-economy-minister-calls-for-full-fiscal-union-in-eurozone.html>.
116. Ileana, Alexe. Flavia, Cristina Tatomir. (2014). *Together or apart? Structural funds and real convergence in new member states*. Academy of Economic Studies in Bucharest. Faculty of International Business and Economics.
117. International Monetary Fund. (2009). *IMF Working Paper*. Washington, December 2009.
118. International Monetary Fund. (October 2007). *World Economic Outlook*.
119. International Monetary Fund. (October 2008). *World Economic Outlook*.

120. International Monetary Fund. (2009). *Spain: Selected Issues*. IMF Country Report no.09/129. Преузето са <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2009/cr09129.pdf>.
121. International Monetary Fund. (2011). *Country Report No. 11/127*. Преузето са <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2011/cr11127.pdf>.
122. International Monetary Fund. (2013). *World Economic Outlook Database*.
123. International Organization for Migration. (2013). *Recognition of qualifications and competences of migrants*. Brussels.
124. Jacques, Delors. (2011). *L'alliance franco-allemande est l'arbre de vie de l'UE*. EurActiv.
125. Јовановић-Гавриловић, Предраг. (2000). *Међународно пословно финансирање*. Београд: Економски факултет.
126. Joon-Ho Nahm, Hyun Song Shin. (2011). *Non-Core Bank Liabilities and Financial Vulnerability*. NBER Working Paper Series. Преузето са <http://www.nber.org/papers/w18428.pdf>.
127. Juncker, Jean-Claude. Tusk, Donald. Dijsselbloem, Jeroen. Draghi, Mario. Schulz, Martin. (2014). *Completing Europe's economic and monetary union*. European Commission.
128. Jung, Helga. (2014). *Spain's economy is off life support. What next?* Преузето са http://forumblog.org/2014/06/spains-economy-life-support/?utm_content=bufferd8621&utm_medium=socila&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer.
129. Kahanec M., Zimmerman K.F. (2016). *Labour Migration, EU Enlargement and the Great Recession*. Springer -Verlag Berlin Heidelberg.
130. Keeley, Brian. Love Patrick. (2010). *From Crisis to Recovery: The causes, Course and Consequences of the Great Recession*. OECD Insights.
131. Kenen, Peter B. (1995). *Economic and Monetary Union in Europe: Moving Beyond Maastricht*. Cambridge University Press.
132. Kenen, Peter B. Meade Ellen E. (2008). *Regional Monetary Integration*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
133. Kenen, Peter B. (1969). *The Theory of Optimum Currency Areas: An Eclectic View*. Monetary Problems of the International Economy. Chicago: The University of Chicago Press.
134. Килибарда, М. Никчевић, А. Милић, Д. Мићуновић, А. (2011). *Глобална финансијска криза и одговор Европске уније*. Подгорица: Централна банка Црне Горе.
135. Kindleberger, P. Charles. Aliber, Z. Robert. (2006). *Najveće svjetske financijske krize: Manije, panike i slomovi*. Zagreb: Poslovni dnevnik Masmedia.
136. King, Stephen. (2015). *Europe needs a political union if the euro is to flourish*. Преузето са <http://www.ft.com/cms/s/0/e6a42234-a24a-11e4-aba2-00144feab7de.html#axzz3pHHyxRyE>.
137. Klaus, Schmidt-Hebbel. (2016). „*Managing the global financial crisis and economic downturn*“. Economic Outlook No. 84. OECD. Paris.

138. Koley, Atanas. Tanayama, Tanja. Wagenvoort, Rien. (2013). *Investment and Investment Finance in Europe*. European Investment Bank.
139. Krugman, Paul. (2009). *How Did Economists Get It So Wrong?* New York Times.
140. Krugman, Paul. Obstfeld, Maurice. (2009). *Međunarodna ekonomija: teorija i politika*. Beograd: Data Status. Novi Sad: SP Print.
141. Krugman, Paul. (2012). *Okončajte ovu depresiju. Odmah!* Smederevo: Heliks. Beograd: Interkomerc.
142. Krugman, Paul. (2010). *Povratak ekonomije depresije i svetska kriza 2008. godine*. Smederevo: Heliks. Novi Sad: Artprint.
143. Krugman, Paul. (2013). *The big fail*. The New York Times. Преузето 17.08.2014. године са http://www.nytimes.com/2013/01/07/opinion/krugman-the-big-fail.html?_r=0.
144. Lourtie, Pedro. (2011). *Understanding Portugal in the Context of the Euro Crisis*. Peterson Institute for International Economics.
145. Maghadam, Reza. (2014). *Europe's road to integration*. Finance and Development.
146. Majone, Andomenico. (2012). *Rethinking European Integration After The Debt Crisis*. Working Paper No. 3/2012. The European Institute. London's Global University.
147. Marshall, John. (2009). *The financial crisis in the US: key events, causes and responses*. Research paper 09/34. Business and transport section. House of Commons Library. Преузето са http://www.voltairenet.org/IMG/pdf/US_Financial_Crisis.pdf.
148. Marzinotto, Benedicta. Sapir, Andre. Wolff, Guntram B. (2011). *What kind of fiscal union?* Bruegel.
149. Mishkin, S. Frederic. (2011). *Monetary policy strategy: lessons from the crisis*. Working Paper No. 16755. Cambridge: National Bureau of Economic Research. Преузето са <http://www.nber.org/papers/w16755>.
150. Mishkin, S. Frederic. Eakins, G. Stanley. (2005). *Finansijska tržišta + institucije*. Zagreb: Mate.
151. Mundell, Robert A. (1961). *The Theory of Optimum Currency Areas*. American Economic Review 51.
152. Molloy, R. Smith, C. Wozniak, A. (2011). *Internal migration in the United States*. Journal of Economic Perspectives: Volume 25.
153. Муратовић, Хасан. (2006). *Организацијски преокрет*. Сарајево: Економски факултет.
154. Nelson, R. M. Belkin, P. Mix, D. E. (2010). *Greece's Debt Crisis: Overview, Policy, Responses, and Implications*. Washington: Congressional research service. Преузето са <https://www.fas.org/sgp/crs/row/R41167.pdf>.
155. Nye, Joseph S. (2012). *Budućnost moći*. Beograd: Arhipelag.
156. Obstfeld, Moris. Peri, Giovanni. (1998). *Regional Non-Adjustment and Fiscal Policy*. Economic Policy 26.
157. OECD. (2015). *Euro Area - Economic forecast summary (June 2015)*. Преузето са

- <http://www.oecd.org/eco/outlook/euro-area-economic-forecast-summary.htm>.
158. OECD. (2013). *Economic Survey of Belgium 2009: Coping with the crisis while pursuing structural reforms*. Препузето са <http://www.oecd.org/belgium/economicsurveyofbelgium2009.htm>.
159. OECD. (2010). *Factbook 2010*. Economic, Environmental and Social Statistics. Препузето са http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-factbook-2010_factbook-2010-en.
160. OECD. (2013). *International migration outlook, 2013*, OECD Publishing, Paris.
161. OECD. (2014). *International Migration Outlook 2014*. Paris: OECD Publishing. Препузето са http://dx.doi.org/10.1787/migr_outlook-2014-en.
162. OECD. (2013). *International Migration Outlook 2016*. OECD Publishing.
163. OECD. (2012). *OECD Economic Surveys: European Union 2012*. OECD Publishing.
164. OECD. (2009). *Scientific Report on the Mobility of Cross-Border Workers within the EU-27/EEA/EFTA Countries*.
165. OECD. (2014). *Society at a Glance 2014. Portugal - The crisis and its aftermath*. Препузето са <http://www.oecd.org/portugal/OECD-SocietyAtaGlance2014-Highlights-Portugal.pdf>.
166. Official Journal of the European Union. (2016). *The Treaty on the functioning of the European Union*. Препузето са: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2016.202.01.0001.01.HRV.
167. Pedroso, Paulo. (2014). *Portugal and the Global Crisis - The impact of austerity on the economy, the social model and the performance of the state*. Friedrich Ebert Stiftung.
168. Pelević, Branislav. Vučković, Vladimir. (2007). *Međunarodna ekonomija*. Beograd: Ekonomski fakultet, Centar za izdavačku delatnost. Beograd: Čigura Print.
169. Petrociv, Milica. (2012). „*Belgium: A Country of Permanent Immigration*”. Migration Policy Institute. Препузето са: <http://www.migrationpolicy.org/article/belgium-country-permanentimmigration>.
170. Pettinger, Tajvan. (2012). *Spanish Economic Crisis Summary*. Economics Help Revision. Препузето са <http://www.economicshelp.org/blog/5525/economics/spanish-economic-summary/>.
171. Piketty, Thomas. (2015). *Kapital u XXI veku*. Novi Sad: Akademska knjiga.
172. Pisanz-Ferry J. Sapir, A. Wolf, G.B. (2013). *EU-IMF assistance to euro-area countries: an early assessment*. Препузето са <http://www.bruegel.org/publications/publication-detail/publication/779-eu-imf-assistance-to-euro-area-countriesan-early-assessment/>.
173. Поповић Горан. (2009). *Економија Европске уније*. Бања Лука: Економски факултет.
174. Poulsen, L. Hufbauer, G. (2011). *Foreign direct investment in times of crisis*. Transnational Corporations Journal 20.

175. Прашникар, Јавез. Лесковец, Дарја. (2010). *Реакција различитих капиталистичких система на појаву економске кризе*. Бања Лука: Acta Economica бр. 12.
176. Prokopijević, Miroslav. (2005). *Evropska unija – uvod*. Beograd: JP Službeni glasnik.
177. Радовановић, Добросав. Радовановић, Драгана. (2013). *Светска финансијска и економска криза: ефекти до сада предузетих мера*. Зборник радова Економског факултета. Источно Сарајево: Економски факултет.
178. Reinhart, C. M. Rogoff, K. S. (2009). *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton Press.
179. Renee, Dave Graham. (2010). *Europe leaders warn of contagion, 3 die in Greece*. Reuters. Преузето са <http://www.reuters.com/article/2010/05/05/us-eurozoneidUSTRE6400PJ20100505>.
180. Reuters. (2009). *Spain facing long haul as recession confirmed*.
181. Ricardo, Reis. (2013). *The Portuguese Slump and Crash and the Euro Crisis*. NBER Working Paper No. 19288. Columbia University.
182. Салваторе, Доминик. (2009). *Међународна економија - девето издање*. Београд: Економски факултет.
183. Sancag, C. Velloso, R. and Xing, J. (2009). *Tax Revenue Response to the Business Cycle*. IMF Working Paper 10/71.
184. Sandbu, Martin. (2015). *Free Lunch: Europe's fiscal union envy is misguided*. Преузето са <http://www.ft.com/cms/s/3/189204d0-2c7c-11e5-acfb-cbd2e1c81cca.html>.
185. Santo, Matthew Dal. (2015). *Germany's next big move: European political and fiscal union?* Преузето са <http://www.nationalinterest.org/blog/the-buzz/germanys-next-big-move-european-political-fiscal-union-13359>.
186. Schildbach, Jan. Wenzel, Claudius. (2013). *Bank performance in the US and Europe: An ocean apart*. DB Research. Deutsche Bank.
187. Schmidt-Hebbel, Klaus. (2009). *Global Economic Outlook for 2009*. OECD.
188. Schuman, R. (2004). *За Европу*. Сарајево, 2004. године, стр.157.
189. Stavros, A. Zenios. (2009). *The Cyprus debt: perfect crisis and a way forward*. The Wharton Financial Institutions Center. Working paper 13-09.
190. Stiglitz, Joseph E. (2014). *Економска стагнација и итедња*. Social Europe Journal. Преузето са <http://www.socialeurope.eu/2014/02/economic-stagnation/>.
191. Stiglitz, Joseph E. (2016). *Евро – Како заједничка валута угрожава будућност Европе?* Novi Sad: Akademska knjiga.
192. Stiglitz, Joseph E. (2014). *Планирана економска стагнација*. Social Europe Journal. Преузето 2014. године са <http://www.socialeurope.eu/2014/02/economic-stagnation/>.
193. Stiglitz, Joseph E. (2013). *Slobodan pad: Amerika, slobodna tržišta i slom svetske privrede*. Novi Sad: Akademska knjiga. Novi Sad: Budućnost.
194. Stiglitz, Joseph E. (2015). *Velika podela: društva nejednakosti i šta da radimo sa njima*. Novi Sad: Akademska knjiga.

195. Stijn, Claessens. Ayhan, Kose. (2013). *Financial Crises: Explanations, Types, and Implications*. IMF working paper.
196. Stolz, S. M. Wedow, M. (2010). *Extraordinary Measures in Extraordinary Times - Public Measures in Support of the Financial Sector in the EU and the United States*. Occasional Paper Series No. 117. European Central Bank.
197. Шошкић, Дејан. (2009). *Глобална финансијска криза и Србија - поуке и мере*. Београд: Научно друштво економиста и Економски факултет.
198. Taylor, Sara. (2011). *Financial Crisis in the European Union: The Cases of Greece and Ireland*. The Faculty of the Virginia Polytechnic Institute. Преузето са http://scholar.lib.vt.edu/theses/available/etd-09202011-160932/unrestricted/Taylor_SF_T_2011.pdf.
199. Тешић, Јелена. Глигорић, Драган. (2010). *Државни протекционизам као баријера изласка земаља из глобалне кризе*. Acta Economica 12. Бања Лука: Економски факултет.
200. The Economist. (2010). *A Very European Crisis*. Преузето са http://www.economist.com/node/15452594?story_id=15452594.
201. The Economic Times. (2010). *Did the 2004 Olympics Spark the Greek Financial Crisis?* Преузето са <http://economictimes.indiatimes.com/news/international-business/Did-2004-Olympics-spark-Greek-financial-crisis/articleshow/6009043.cms>.
202. The Economist. (2011). *The slumps that shapes modern finance*. Преузето са <http://www.economist.com/news/essays/21600451-finance-not-merely-prone-crises-it-shaped-them-five-historical-crises-show-how-aspects-today-s-fina>.
203. Thornton, L. Daniel. (2012). *The Federal Reserve's Response to the Financial Crisis: What It Did and What It Should Have Done*. Federal Reserve Bank of St. Louis.
204. UNCTAD. (2009). *Assessing the impact of the current financial and economic crisis on global FDI flows*. Преузето 4.9.2014. године са: <http://unctad.org/en/Docs/webdiaeia20091:en.pdf>.
205. United Nations. (2015). *World economic situation and prospects 2015*. Global economic outlook.
206. U.S. Department of the Treasury. (2012). *The Financial Crisis Response: In Charts*.
207. U.S. Department of the Treasury. (2009). *Homeowner Affordability and Stability Plan: Executive Summary*. <http://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg33.aspx>.
208. Varoufakis, Yanis. (2015). *Globalni Minotaur*. Београд: Профил knjiga. Kragujevac: Grafostil.
209. Varoufakis, Yanis. (2016). *Trpite ono što morate?* Zagreb: Sandorf.
210. Verhofstadt, Guy. (2010). *The Eurozone in need of a Political Union*. Notre Europe. Преузето са <http://www.institutdelors.eu/media/eu2020-gv.pdf?pdf=ok>.
211. Vukmirica, Vujo. (2012). *Ekonomiks i savremeni ekonomski sistemi*. Istočno Sarajevo: JP Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Pale: Dis-Company.

212. Vukmirica, Vujo. Špirić, Nikola. (2005). *Ekonomска i monetarna integracija Evроpe*. Banja Luka: Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci. Laktaši: Grafomark.
213. Vukmirica, Vujo. Špirić, Nikola. (2014). *Evropska i evroazijska unija: vrijeme promjena, dilema i izazova*. Istočno Sarajevo: JP Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Banja Luka: Grafid.
214. Watt, Andrew. (2008). *The Economic and Financial crisis in Europe: addressing the causes and the repercussions*. EEE Policy Brief No. 3. European Trade Union Institute. Преузето са http://mpra.ub.uni-muenchen.de/12337/1/MPRA_paper_12337.pdf.
215. Wissenschaftlicher Beirat beim Bundesministerium der Finanzen. (2010). „*Ohne Finanzmarktreformen keine Lösung der europäischen Staatsschuldenkrise*“. Brief des Wissenschaftlichen Beirates beim Bundesministerium der Finanzen an den Minister Dr. Schäuble vom Juli 2010. Wissenschaftlicher Beirat beim Bundesministerium der Finanzen (2012), Fiskalpolitische Institutionen in der Eurozone, Januar 2012.
216. Wissenschaftlicher Beirat beim Bundesministerium der Finanzen. (2011). Zu den Schlussfolgerungen der Staats- und Regierungschefs der Mitgliedstaaten des Euro-Währungsgebietes vom 11. März 2011. Brief des Wissenschaftlichen Beirates beim Bundesministerium der Finanzen vom 18. März 2011.
217. Wolverson, R. (2010). *The risk of Greek Contagion*. Council on Foreign Relations. Преузето са <http://www.cfr.org/eu/eurozone-crisis/p22055>.
218. Zimmermann, Klaus. (1994). „*European Migration: Push and Pull*“. Proceedings volume of the World Bank Annual Conference on Development Economics.
219. Жарковић, Никола. (2015). *Економска криза у Грчкој*. Сварог, научно-стручни часопис за друштвене и природне науке. Бања Лука: Независни универзитет Бања Лука.
220. Жарковић, Никола. (2016). *Европска унија – криза и изазови развоја и опстанка*. Acta economica, научни часопис за економију. Бања Лука: Економски факултет Универзитета у Бањој Луци.
221. Жарковић, Никола. (2015). *Глобална економска криза и положај мање развијенијих земаља Европске уније: Монографија*. Лакташи: Графомарк.
222. Жарковић, Никола. Јаковљевић, Сања. (2017). *Криза еврозоне и положај мање развијенијих земаља*. Сварог, научно-стручни часопис за друштвене и природне науке. Бања Лука: Независни универзитет Бања Лука.
223. Жарковић, Васиљ. Крајишник, Миленко. Глигорић, Драган. (2014). *Утицај мјера штедње на економски раст земаља еврозоне*. „Acta economica“, научни часопис за економију. Бања Лука: Економски факултет Универзитета у Бањој Луци.

Интернет извори:

1. Advoco. (2009). *Spain Scrappage Scheme*. <http://www.advoco.es/home/22-latest/34-spain-scrappage-scheme-plan-2000e.html>.
2. Bank of Greece.
<http://www.bankofgreece.gr/Pages/en/Statistics/externalsector/international.aspx>.
3. Banko de Espania. <http://www.bde.es/bde/en/>.
4. BBC News. (2009). <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7880969.stm>.
5. BBC News. (2012). *Spanish economy: What is to blame for its problems?*
<http://www.bbc.com/news/business-17753891>.
6. BBC. (2012). *Eurozone crisis explained*. <http://www.bbc.com/news/business-13798000>.
7. Central Intelligence Agencies. The World Factbook 2007.
<https://www.cia.gov/library/publications/download/download-2007/>.
8. Central Intelligence Agencies. The World Factbook 2012.
<https://www.cia.gov/library/publications/download/download-2012/index.html>.
9. Destatis. (2013). *Immigration to Germany still high in 2012*.
10. Eurostat. (2008). *Population in Europe in 2005*.
11. Eurostat. (2016). *Database*.
12. European Stabilisation Mechanism. <http://www.esm.europa.eu/>.
13. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en.
14. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
15. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/>.
16. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00115>.
17. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=teina200>.
18. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tec00043>.
19. <http://finance.yahoo.com/q/ta?s=^FTSE&t=5y&l=on&z=m&q=l&p=&a=&c=>.
20. <http://finance.yahoo.com/q/ta?s=^GDAXI&t=5y&l=on&z=m&q=l&p=&a=&c=>.
21. <http://www.bloomberg.com/>.
22. <http://www.krugmanonline.com>.
23. <http://www.tradingeconomics.com/>.
24. *The Financial Times*. <http://www.ft.com/>.
25. World Economic Forum. Insight Reports. <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report>.
26. Банка за међународна поравнања. <http://www.bis.org/statistics/credtopriv.htm>.
27. Eurostat.
28. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tec00049>.
29. Међународни монетарни фонд. <http://www.imf.org>.
30. OECD. (2017). Преузето са <https://data.oecd.org/migration/foreign-born-unemployment.htm>.
31. Свјетска банка. <http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.KD.ZG>.

- 32. Свјетска банка. <http://www.worldbank.org>.
- 33. Свјетска трговинска организација. <http://www.wto.org>.
- 34. The Economist. www.economist.com/content/global_debt_clock.

ПОПИС ТАБЕЛА, ГРАФИКОНА, ПРЕГЛЕДА, ДИЈАГРАМА И СЛИКА

ПОПИС ТАБЕЛА

Табела бр. 1: Европски приходи од Маршаловог плана у милијардама US\$

Табела бр. 2: Канали и механизми преношења кризе са финансијског на реални сектор

Табела бр. 3: Реалан раст БДП-а у периоду 2007-2015. године, проценат промјене у односу на претходну годину, у %

Табела бр. 4: Реалан бруто домаћи производ per capita, у еврима

Табела бр. 5: Индекс конкурентности (Global Competitiveness Index - GCI), ранг посматраних привреда од 125 земаља

Табела бр. 6: Секторска структура БДП-а за посматране земље у 2007. години

Табела бр. 7: Секторска структура БДП-а за посматране земље у 2012. години

Табела бр. 8: Стопа раста индустријске производње у периоду 2006-2015. године

Табела бр. 9: Стопа незапослености за период 2007-2015. године (као проценат радне снаге)

Табела бр. 10: Стопа раста извоза роба и услуга у периоду 2007-2015. године

Табела бр. 11: Биланс текућег рачуна, као проценат БДП-а, у периоду 2007-2015. године, (-) дефицит текућег рачуна, (+) суфицит текућег рачуна

Табела бр. 12: Буџетски биланс у односу на БДП у периоду 2007-2015. године, (-) буџетски дефицит, (+) буџетски суфицит

Табела бр. 13: Јавни дуг као проценат БДП-а у периоду 2007-2015. године

Табела бр. 14: Кредити приватном нефинансијском сектору, консолидовани подаци, проценат промјене у односу на претходну годину

Табела бр. 15: Инвестиције као проценат БДП-а у периоду 2007-2015. године

Табела бр. 16: Стране директне инвестиције у периоду 2006-2013. године, за посматране земље, у милионима евра

Табела бр. 17: Степен отворености, односно спољна трговина као проценат БДП-а држава еврозоне

Табела бр. 18: Стопе раста БДП-а земаља еврозоне, % промјене у односу на претходну годину

Табела бр. 19: Стопе инфлације у чланицама ЕМУ, проценат промјене у односу на претходну годину

Табела бр. 20: Дугорочне стопе незапослености у земљама еврозоне, % радне снаге

Табела бр. 21: Стопе раста БДП-а земаља еврозоне, % промјене у односу на претходну годину

Табела бр. 22: Прилив и одлив миграната према земљама чланицама ЕУ, у 2008. и 2012. години

Табела бр. 23: Структура домаћих и страних радника ЕУ, према годинама старости и нивоу образовања у 2011. години

Табела бр. 24: Број радника из ЕУ држава чланица, по земљама дестинацијама, у хиљадама

Табела бр. 25: Прилив миграната у Њемачку, у 2008. и 2013. години, према земљама поријекла, у хиљадама

ПОПИС ГРАФИКОНА

Графикон бр. 1: Изложеност ризичним америчким хартијама од вриједности

Графикон бр. 2: Кретање EURIBOR 12м

Графикон бр. 3: Услови под којима банке позајмљују средства (енгл. *bank lending standards*), у периоду 2000-2009. године

Графикон бр. 4: NPL, као проценат укупних кредита, у периоду 2008-2013. године

Графикон бр. 5: Губици финансијских институција током кризе у периоду 2007-2010. године, у милијардама евра

Графикон бр. 6: Кретање берзанског индекса DAX у периоду 2005-2009. године

Графикон бр. 7: Кретање берзанског индекса FTSE у периоду 2005-2009. године

Графикон бр. 8: Референтне каматне стопе ЕЦБ-а и ФЕД-а

Графикон бр. 9: Реалан раст БДП-а у периоду 2007-2015. године, проценат промјене у односу на претходну годину

Графикон бр. 10: Стопа раста индустријске производње у периоду 2006-2015. године

Графикон бр. 11: Стопа незапослености као проценат радне снаге у периоду 2007-2015. године

Графикон бр. 12: Стопа раста извоза роба и услуга у периоду 2007-2015. године

Графикон бр. 13: Биланс текућег рачуна као проценат БДП-а у периоду 2007-2015. године

Графикон бр. 14: Буџетски биланс као проценат БДП-а у периоду 2007-2015. године

Графикон бр. 15: Буџетски биланс као проценат БДП-а у периоду 2007-2015. године у односу на ниво дефинисан критеријумом конвергенције

Графикон бр. 16: Јавни дуг као проценат БДП-а у периоду 2007-2015. године

Графикон бр. 17: Јавни дуг као проценат БДП-а у периоду 2007-2015. године, у односу на ниво дефинисан критеријумом конвергенције

Графикон бр. 18: Кредити приватном нефинансијском сектору, као проценат БДП-а

Графикон бр. 19: Инвестиције као проценат БДП-а у периоду 2007-2015. године

Графикон бр. 20: Прилив страних директних инвестиција у периоду 2006-2013. године, у милионима евра

Графикон бр. 21: Спољна трговина међу земљама еврозоне и трговина држава еврозоне са остатком свијета, у милијардама евра

Графикон бр. 22: Трговина унутар чланица ЕУ, као проценат укупне трговинске размјене ЕУ

Графикон бр. 23: Кретање стопе раста реалног БДП-а земаља еврозоне, проценат промјене у односу на претходну годину

Графикон бр. 24: Структура БДП-а по секторима за поједине земље ЕМУ, % БДП-а

Графикон бр. 25: Структура запослених по секторима у појединим земљама ЕМУ, % запослених по секторима

Графикон бр. 26: Кретање стопе инфлације у земљама ЕМУ у периоду 2006-2015. године

Графикон бр. 27: Нето миграције у ЕМУ, у процентима од укупног броја становника

Графикон бр. 28: Приказ показатеља интегрисаности финансијских тржишта ЕМУ

Графикон бр. 29: Кретање стопе раста реалног БДП-а земаља еврозоне, проценат промјене у односу на претходну годину

Графикон бр. 30: Нето миграције у броју становника, и посматраним годинама

Графикон бр. 31: Нето миграције за одређене чланице ЕУ у 2008. и 2011. години, као % популације

Графикон бр. 32: Мобилност радне снаге унутар ЕУ, број радника који су се преселили у другу чланицу ЕУ, ток по годинама (у милионима становника)

Графикон бр. 33: Миграције радне снаге унутар ЕУ, у периоду од 2005. до 2013. године, апсолутно и релативно у односу на укупан број радне снаге ЕУ

Графикон бр. 34: Стопа мобилности радне снаге по земљи чланици ЕУ, по годинама боравка у другој ЕУ земљи чланици, као проценат од укупне радне снаге посматране земље, у 2012. години

Графикон бр. 35: Нето миграције за чланице на Југу и сјеверозападне чланице ЕУ, у хиљадама

Графикон бр. 36: Број миграната из земаља чланица ЕУ са Истока (ЕУ 8 и ЕУ 2) у старим земљама чланицама на Западу (ЕУ 15), у милионима

Графикон бр. 37: Број миграната из старих земаља чланица ЕУ (ЕУ 15) у нове чланице ЕУ (ЕУ10), у хиљадама

Графикон бр. 38: Промјена у броју радника који су мигрирали са Истока према Западу у 2009. години у односу на 1998. годину, у хиљадама, према земљама дестинацијама

Графикон бр. 39: Државе дестинације за раднике из источних земаља ЕУ, у 2008. години (лијево) и 2012. години (десно)

Графикон бр. 40: Годишња стопа промјене броја миграната из посматраних земаља са Истока у ЕУ 15, као % укупног броја становника посматране источне земље ЕУ

Графикон бр. 41: БДП по глави становника за источне земље ЕУ, у 2000. и 2012. години, у односу на ЕУ 15 (ЕУ 15 = 100)

Графикон бр. 42: Нето миграције, као проценат од популације посматраних јужних земаља ЕУ, у 2012. години

Графикон бр. 43: Нето миграције држављана ЕУ у земље на југу Европе и ЕУ држављана према сјеверу Европе

Графикон бр. 44: Преглед главних дестинација за радну снагу из држава чланица ЕУ, прилив радника у 2009., 2012. и 2014. години

Графикон бр. 45: Прилив миграната у Њемачку у периоду од 2000. до 2012. године, према земљама поријекла миграната

Графикон бр. 46: Имиграције у Њемачку из јужних земаља ЕУ, као % од укупне популације посматране земље

Графикон бр. 47: Кретање стопе незапослености и нето прилива миграната у Њемачку

Графикон бр. 48: Годишња прекогранична и међурегијска стопа мобилности, као % укупне популације у 2010. години

Графикон бр. 49: Баријере са којима се суочавају радници код запослења у другој држави чланици ЕУ, према резултатима Еуробарометра за 2010. годину

Графикон бр. 50: Три могућа сценарија привредног раста Европске уније према стратегији „Еуроге 2020“

ПОПИС ПРЕГЛЕДА

Преглед бр. 1: Утицај на политике

Преглед бр. 2: Утицај на политике

Преглед бр. 3: Утицај на политике

Преглед бр. 4: Утицај на политике

Преглед бр. 5: Утицај на политике

ПОПИС ДИЈАГРАМА

Дијаграм бр. 1: Преношење кризе из САД-а на Европску унију

ПОПИС СЛИКА

Слика бр. 1: Европа данас